

НУБ 'Св. Климент Охридски'

PK

II 859

94

01942700511

СКОПЈЕ

COBISS ©

~~II 410~~

II 1431

ИЗЪ ЖИВОТА

R. 1859

И

ПОЛОЖЕНИЕТО

НА

БЪЛГАРИТЪ ВЪ ВИЛАЕТИТЪ

ОТЪ

Ил. 571
1942

А. Улоповъ.

сър 381 н. 60

ПЛОВДИВЪ.

Търговска Печатница

1893.

Народна библиотека — Скопје
Инв. № 511/1942

P
1957

Деде-Агачко и Гюмюрджинско.

Бѣше зачалото на прѣлѣстната пролѣть прѣзъ 1891. Даде ми се възможность най-послѣ да прѣдприема пхтувание по нѣкои малко извѣстни за менѣ мѣста въ европейскитѣ вилаети на Оттоманската Империя. Жъденъ бѣхъ да видя много мѣста, много градове, да се запозная съ много условия, много работи. Желаяхъ да посѣтжъ най-напрѣдъ Деде-Агачко, Гюмюрджинско, Скеченско, Кавалско и послѣ да мина въ Драмско, Неврокопско, Мелнишко, Сѣрско, Солунския, Битолския и Скопския вилаети. Съ параходи и желѣзници не ми се искаше да пхтувамъ. Жъдевъ бѣхъ да язда на конь, да се скитамъ по сухо, да мина пѣши прѣзъ гори и планини за да видя отъ близо богатата южна природа, да пия студентѣ планински води и да си почивамъ подъ дебелитѣ сѣнки на клончеститѣ дървета. Това ме привлчаше и пхтувание съ подобна программа си начъртахъ. Но не бѣше възможно да захвана пхтуванието си на конь отъ самия Цариградъ, защото въ такъвъ случай щѣше да потрѣбва година врѣме за скитание; и за това, два деня слѣдъ обирание трена при Синекли, търгнахъ съ желѣзницата за Деде-Агачъ.

Бѣхъ много радостенъ и доволенъ, при всичко че обикновенното при всеко търгвание на пхть стискание на сърдцето не отсхтствуваше. Знаешъ, читателю, какво е това чувство. При всеко търгвание като че оставя чловѣкъ частичка отъ своята вжтрѣшность на града, съ когото се прощава. И азъ се прощавахъ, оставяхъ Цариградъ и, при всичко че врѣменно, пакъ значителна частичка отъ едно вжтрѣшно, дълбоко, непостижимо, сладко чувство остаеше слѣдъ менѣ. Исакахъ, но неможехъ

да взема съ себе си тая своя вътрѣшностъ. Тя бѣше право на красивата Босфорска столица, която ми е дала любезно гостолубие въ течение на толкова години.

Първия звънецъ удари. Всѣкой прибърза да си избира по-сгоденъ вагонъ, защото прѣдъ насъ стоеше, освѣнитъ дългия нѣтъ, и прохладна пролѣтна нощъ, прѣзъ която обикновенно сладко се спи, а въ вагона приятно се дрѣме. Въ пътувание челоуѣкъ печели добри познания и всѣкога намѣрва другари. Още между първия и втория звънецъ се сложи ржка вързъ рамото ми. Обърнахъ се и познахъ Г-нъ Р., кметъ въ Б.—Приятно ми е, че ще пътуваме заедно. Случи се да бждемъ въ вагона двоичка. Трена приближи да търгне и двѣ черни очи се опитаха да се просълзхтъ при сърдечното сбогомъ. Азъ турнахъ червеното си фесче, ново купено за пътуването и се подадохъ изъ прозореца. Насълзенитѣ очи се усмигнаха, защото не бѣха ме виждали въ такъва красива червенина. — Сбогомъ, сбогомъ, казахми, и влака се повлече и потъгна въ нощната тъмнина. Зопушихми цигаритѣ като прѣдисловие на уединения разговоръ, който главно се въртеше върху цѣлтъ на пътуването. Другаря ми изказа нѣколко комплименти, азъ му заплатихъ съ сжщата монета и се захехми да се настаявами по-охолно вързъ бархатната постелка на вагона. Приятенъ бѣше разговора, но скоро се исчерпи. Азъ му зададохъ нѣколко въпроси, той ми зададе нѣколко, удовлетворихми любопитството си върху една-двѣ интересни работи, разискахми злобитѣ на деня, мина политиката, мина положението и настана дрѣмката. Ахъ тоя сънъ и това дрѣмане! тѣ владѣятъ челоуѣческото сжщество и при най-жизнениитѣ въпроси! Като че главното назначение на челоуѣка е да дрѣме.

Едва бѣше се пукнала зората когато пристигнахми на станцията Кулели Бургасъ, отъ дѣто трѣбваше да взема влака за Деде-Агачъ. Простихъ се съ другаря си и послѣдвахъ едно момче, което взе малкия ми багажъ

за да ме заведе въ гостинницата да чакамъ пристигването отъ Одринъ на Деде-Агачкия влакъ. За да отидемъ до гостинницата, миняхми прѣзъ една ливада, въ която бѣхми заставени почти да прѣкрачами много снѣщи хора, които бѣха прѣдпочели да пощуватъ въ полето на чистъ въздухъ, отколкото въ стаятъ си, пълни съ животни, създадени да се питаятъ съ чловѣческата кървь. И тѣ тѣй сладко и тѣй дълбоко спѣха въ това чисто поле, щото и шума на влака, заминавающъ край самитѣ имъ нозѣ прѣзъ ливадата, не бѣ въ състояние да ги разбуди. Тѣй нарѣчения „хотелъ“, въ който ме водеха, се оказа едно невзрачно селско кафененце, въ което се продаваха за долнията прислуга по линията вино и ракия; можеше чловѣкъ да пие и едно кафе, но не бѣше сигуренъ, че това е дѣйствително кафе, а не саждева вода. Почтениия притежатель на тоя „хотелъ“ още спѣше; моето пристигане го събуди и той излѣзе, облѣченъ въ дългъ кожухъ, полубосъ и съ съвършено раскрити гърди, да ми прѣдложи необичамъ ли да ми направятъ кафе съ млѣко. Той гордо иѣкакси ми правеше това любезно прѣдложение, защото бѣ съзналъ вече, че за да може единъ „хотелъ“ да прави кафе съ млѣко значи, че е вкусилъ вече отъ цивилизацията на настоящия вѣкъ и стои по-високо отъ обикновенитѣ механи. Но намѣсто да се съглася да ми поднесхтъ каквото и да било питие, азъ прѣдпочетохъ да заведжъ разговоръ съ разгърдения отпрѣди и облѣчения въ тежкъ кожухъ отдира хазяинъ на Кулели-Бургаския хотелъ. И по причина че ми говореше по гърцки, азъ тоже прибѣгнахъ до ещия езикъ за споразумѣние.

— Какво название носи вашия хубавъ хотелъ? го попитахъ.

— Той се нарича „хотелъ“, както и всичкитѣ други хотели по станциитѣ, ми отговори.

— А защо не сте го нарекли ханъ, а хотелъ?

— Защото ханищата даватъ прибѣжище и на ко-

нѣ и волове, а тука дохождатъ само хора; хотелитѣ се различаватъ по това, че сѣ направени само за хора, когато въ ханищата има обори, прѣдзначени не за хора.

— Имате ли и други гостѣ освѣнѣ менѣ въ хотела?

— Имами само единѣ базиргянинѣ, който ходи тука по селата и продава на селянитѣ, срѣщу яйца, вълна, жито и пр., разни бакалски стоки: соль, сапунѣ, игли, конци и др.

Вързѣ тезгяха въ единѣ жгълѣ на кафененцето лѣжеше, съ торбичката си за възглаве, единѣ босѣ еврейнѣ. Това бѣше, освѣнѣ мене, госта въ хотела. А вънѣ край вратата дрѣмеше вързано за клуна на хотела едно магаренце, което бѣ нещастно, че за него нѣмаше пригодни покой, защото хотела не бѣше ханѣ, слѣдователно имаше хлѣбѣ за гоститѣ, но не и сѣно за животнитѣ. Това бѣше хайванчето на базиргянина, съ което носеше бакалската си стока по селата.

— А имате ли нѣщо за яденне? попитахѣ,

— Имами сиренне и яйца, имами и прѣсна риба, сомѣ, уловенѣ вчера въ Марица.

— Въ такъвѣ случай да ми испържишѣ малко отѣ прѣсната риба, но съ хубаво маѣло.

Хотелджията се зае да приготвява закуската. Маслото му бѣше дѣйствително хубаво, селско. Това се позна отѣ самото начало на пърженнето, защото по цѣлото малко кафененце се пърсна една приятна меризма. Стѣдѣ малко прѣсния пърженѣ сомѣ ми се поднесе и азѣ гладно сѣднахѣ да закуса. Но първия още залькѣ ми показа, че това не само че не бѣше прѣсна, но горчива отѣ соль риба.

— Абе, бае, това неможе да се яде отѣ соль.

— Прѣсна е, прѣсна рибата, малко е посолена.

— Какѣ малко, дори горчи отѣ соленина.

Впоследствие се узна, че рибата дѣйствително била прѣсна, вчерашна, но като я уловили, нарѣзали я и намѣсто да я посолжѣ както Господѣ далѣ, взели та я хвър-

лили прямо въ тагарчето съ солта. И при пържението, ха-
занна не намърилъ за ниждно да я поисчисти и поомие,
а изъ тагарчето я хвърлилъ прямо въ тиганята. Така що-
то азъ се задоволихъ, намѣсто прѣсна риба, да хапна
само сиренце.

— Позволи ми сега, слѣдъ като похапнахъ, да те
попштамъ отъ кое си село? казахъ на хотелджията.

— Азъ не съмъ тукашенъ, ми отговори;—азъ съмъ
отъ горѣ, отъ Пловдивското, отъ с. Синджирлий, но
съмъ задоменъ тука въ Димотишкитѣ села; имамъ си дѣ-
тца, имамъ си отъ жената кжщица, лозе, направихъ си
сега и това хотелче и си поминува ми, слава Богу.

— Значи, ти си българинъ. А защо ми не гово-
ришь на езика си?

— А белки ти знаешъ български?

— Знамъ зеръ.

— А дѣ си се научилъ? Българския езикъ сж
мхчно учи отъ чужденци.

— Научила ме е майка ми.

— Майка ти е българка?

— И майка ми и баща ми.

— Значи ти си българинъ.

— Българинъ.

— Чудно, а азъ те помислихъ за гъркъ. За това
си такъвъ сладъкъ и разговорливъ.

— Ами дѣтцата ти знаятъ ли български?

— Незнаятъ, майка имъ говори гърцки, защото е
гъркиня; но дъщеря си оженихъ за българинъ и внуче-
тата ми сега говорятъ български; зетя ми излѣзе по-ко-
равъ отъ мене.

— Слушай бе, чичо, я ми кажи, — ти имашъ ри-
за, имашъ елече, защо не ги закончешъ както Господъ
далъ, ами ходишь тѣй разгърденъ; що ще да ти послу-
жи голѣмия кожухъ на гърба, когато ти сж голи гърди-
тѣ и боси краката?

— Не мога да трая закончанъ, ми отговори, защо-

то ме задушва въ гърдитѣ; видишь че имамъ кашлица, грухти въ курубата ми; щомъ се закончя и закрия гърдитѣ си, задушава ме, тѣсно ми е, ще искокна изъ кожата си, притъмнява ми; трѣбва да вземамъ въздухъ, да ми е открито и широко. А кожуха сгрѣва кърета и плѣщитѣ ми.

Азъ изслушахъ тая медицина, заплатихъ за прѣната горчива риба и сиренцето и търгнахъ за станцията, защото влака се зададе вече отъ Одринъ. Слѣдъ четири часа бѣхъ въ Деде-Агачъ.

* * *

Влака пристигна въ Деде-Агачъ около полдень. Единъ широкъ найтонъ ме завози въ гостинницата на барба Яни, ако помня добрѣ името му. Непознатъ въ града, азъ се поомихъ, поисчистихъ и излѣзохъ да търся познанство. Къмъ кого да се обърна въ единъ чуждъ градъ? Намислихъ да отида най-напрѣдъ въ училището, което можеше да ми даде нуждното упжтвание, да ме научи на нѣщо, както учи и упжтва младитѣ ученици. Заварихъ дѣтцата въ междучасие. Запознахъ се съ учителя, който слѣдъ малко издърнка звънеца за да започне прѣподаванието си. Зарадваха ме малкитѣ дѣтчица съ своитѣ отговори: зарадваха ме и съ ревността си да се учатъ на матерния си езикъ. Имаше 52 ученика, по-възрастнитѣ отъ които повечето бѣха отъ околнитѣ села. Тая бѣше първата година отъ отварянието българско училище въ Деде-Агачъ. Въ околнитѣ села е имало отъ нѣколко години напрѣжъ. Зарадваха ме най-вече разказитѣ какъ селенчетата тичали да се учатъ въ градското училище съ надѣжда че ще се научатъ повече отъ онава, което имъ е далъ селския даскалъ. Нѣкои отъ тѣхъ спятъ въ долния, а се учатъ въ горния катъ на училищното здание; а други се квартируватъ въ бѣдната стая на единъ диганъ, притежание на тамошенъ добъръ

българинѣ. Храната и облѣклото на всичкитѣ иде отъ родителитѣ имъ въ селата. Бацитѣ и майкитѣ имъ ежедневно или два три пкти на недѣлјата дохождатъ отъ околнитѣ села въ града нарочно или по разни свои работи и имъ доносятъ по нѣщичко за яденіе. Храната имъ е хлѣбецъ, сиренце, пастармица, а понѣкогашъ и топла пища. Тѣй живѣятъ, тѣй се хранятъ и учатъ ученицитѣ въ Деде-Агачкото училище. Немога ви каза да ли храната и живота имъ се виждатъ сладки, но видѣхъ, че учението имъ иде много сладко. Тѣ хвъркатъ отъ радостъ, че сж дошли отъ селата да се учатъ въ градското училище, дѣто се прѣподава по-дълбока наука. Разсказваха ми, че една вдовица отъ селото Дервентъ съ сълзи на учитѣ си дошла да моли да приематъ дѣтето ѝ въ Деде-Агачкото училище, а сама се обѣщавала, че всѣкой день ще бере по гората дърва, ще ги доноса да ги продава въ града и съ това ще поддържа ревностния ученикъ. Дѣтето се приело и майката продължаваше съ пота на лицето си да му печали хлѣбъ, облѣкло и книжки. Азъ полюбонитетвувахъ да видя тая жена, но ми казаха, че тя сега е въ полето по жътва, съ която искарвала повече отколкото съ бранието и продаването дърва. Следъ жътвата, тя изново щѣла да прибѣгне до обикновенното си занятие. Що щѣхъ да кажа на тая добра българка, ако бѣхъ я видѣлъ? — Щѣхъ да я потупамъ по рамото, но не бѣхъ сигуренъ, че въсторженнитѣ сълзи щѣха да ми позволятъ да ѝ кажа много думи. Азъ вжтрѣшно бѣхъ дълбоко трогнатъ отъ благородната ѝ постышка. И тоя ученикъ, нейното дѣте, ще се изучи и ще стане може би единъ день голѣмъ чловѣкъ и ще разсказва, че селската вдовица е брала и носила на гърба си дърва за да го отгледа и въспита, за да го изучи сладката книга на матерния му езикъ.

Случихъ се и при прѣподаването на учителя по турския езикъ, Еминъ ефенди, който въ продълженіе на три мѣсеца бѣше научилъ ученицитѣ си да четатъ, да

пописватъ и да поразбирватъ. Благородния турчинъ ми се похвали, че ученицитѣ му сж селенчета, но че приематъ, учатъ и напръдватъ повече отъ гражданчетата. Гладно тичали на книгата, жъдно и лесно погълщали всичко щото имъ се разказвало. Съ прилѣжанието на ученицитѣ си той се хвалилъ въ другитѣ градски училища и призовавалъ лица да видятъ усиѣха на класса му. Еминъ ефенди учеше ученицитѣ си по новата метода за прѣподавание и азъ му се признахъ, че въ врѣме на нашето ученичество бѣха нуждни двѣ-три години за да научи учителя ученицитѣ си едва да прочитатъ печатано, но не и писано, турско писмо, когато той въ три мѣсеца е научилъ толкова много младитѣ селенчета.

Българетѣ въ Деде-Агачъ си нѣматъ още собствено училищно здание. Училището имъ се помѣщава въ една двоетажна наемна кжща, задъ която се намѣрва една широка ливада, купена отъ българската община и прѣдопредѣлена за църква. Слѣдъ като се запознахъ съ порядъка въ училището, азъ помолихъ учителя да ме упжти въ запознаването ми съ нѣкои отъ по-виднитѣ български граждани. Той ми даде единъ отъ по-възрастнитѣ ученици за да ме заведе при Г-на Чопанова, виденъ търговецъ и прѣдсѣдателъ на българската община, и при Г. Бобева, общински секретарь. Г-на Бобева не намѣрихми у дома му, а Г-нъ Чопановъ любезно ме посрѣщна въ кантората си. Слѣдъ доста любезни приказки и излияния на чувства, ний излѣзохми да се запознаемъ съ града и расходкитѣ му. Деде-Агачъ е съвършено ново пристанище и новъ градъ, но расте и се развива търговски съ неимовѣрна бързина. Той е изходната врата за производствата почти на цѣлия Одрински вилаетъ. По-голѣмата частъ отъ Румелийскитѣ жита излизатъ изъ тия врата. Малкото близко Енеско пристанище е запустѣло вече. До прѣди да се направи желѣзницата, въ Деде-Агачъ е имало нѣколко само кжщя, а сега сж повече отъ 600 и ежедневно се умножаватъ. Население-

то на цѣлата Деде-Агачка околностъ е турско и българско, но търговията въ града е почти изключително въ рѣцѣтъ на гърцики търговци, между които има и доста богатички хорица. Има и нѣколко български търговски къщи, но тѣ сравнително сж малко, па и съвършено нови и слабички. Нѣколко отъ гърцикиѣ богатани въ тоя градъ сж се обогатили най-вече чрѣзъ прѣкупуването на така нареченитѣ паламуди, които много се търсятъ и екжно се купуватъ отъ табацитѣ въ Европа. Тия паламуди служатъ за много добро срдѣство при обработване и щавение кожитѣ. И главното е, че тѣ се раждатъ само въ Деде-Агачката страна; неизвѣстно е дали се намѣрватъ по други мѣста на Балканския полуостровъ. Това е единъ видъ плодъ, приличень на жѣлада; ражда се на такива-же голѣми дървета, каквито сж джбовитѣ. Дърветата сж останали отъ старо врѣме и се намѣрватъ тукъ-тамъ въ нивитѣ. Обикновено по-плодородна е оная нива, въ която има отъ тия паламудови дървета. Паламуда се продава на ока. Любопитно е, че тия дървета не могатъ да се развъждатъ въ настоящето врѣме.—Мжчили сми се да ги развъждами, ми отговориха, но не вирѣятъ. И за да порасте едно паламудово дърво и да започене да дава плодъ, изисква се едва ли не единъ вѣкъ. Както се вижда, това е накарало населението да мисли, че е невъзможно да се развъждатъ тия дървета. Хората днесъ въобще гледатъ какво могатъ да спечелатъ сами отъ труда си, а за потомството малко мислятъ. Защо имъ сж тия дървета, когато немогхтъ да порастхтъ и да дахтъ плодъ въ петъ—десетъ години! А много жално ще бжде, ако се невзематъ нѣкакви мѣрки за бжджцето размножавание на тия паламудови дървета, защото тѣ докарватъ голѣма и безъ трудъ и капиталъ полза на селянитѣ. Ако една нива отъ двадесетъ уврати се продава за 25 лири, подобна-же нива съ три-четери паламудови дървета се продава за 120 лири. Ако отъ житото на една нива отъ 20 уврата се искарватъ въ го-

дината 30 лири, отъ плода на паламудовитѣ дървета въ нея се искарватъ 130 лири. И главното е, че за спечалване тия 130 лири не се изискватъ нето волове, нето сѣме, нето трудъ. Труда е само при обрулванието, когато втаса паламуда. Жално е още, че не се обърща внимание при брулението, а заедно съ плода се унищожаватъ и младитѣ клончета на дърветата, които слѣдъщата година биха дали още повече плодъ. Ако съществуваше порядкъ и умѣние въ брулението и бранието, рожбата щѣше де бжде двойна. Въ всекой случай, въ населението се е вкоренило убѣждение, че въ настоящитѣ лукави и грѣшни врѣмена немогатъ да растхтъ такива крупни дървета, които да докарватъ такъвъ добъръ доходъ и безгрижна поминувка; тѣ сж никнжли и расли когато и хората сж били по-добри, по-справедливи и помилостиви. Днесъ хлѣба се искарва съ пота на лицето. Това е наследство отъ добритѣ стари врѣмена, което рано или късно било осждено да исчезне. Но въпроса е да се намѣри срѣдство да не исчезва това богато наследство, тая рѣдка растителность на богатата южна природа.

Но думата ми бѣше, че тия паламудови плодове сж обогатили нѣколцина само гърцки търговци въ Деде-Агачъ. И това обогатяване е станжло чрѣзъ експлоатация простото селско население. Раздаватъ, напимѣръ, пари на селянитѣ за плодетѣ, които ще се родхтъ слѣдъ двѣ-три години, но ги раздаватъ съ опрѣдѣлено условие, именно че ще имъ се дадхтъ паламудовитѣ плодове по еди-колко си пари оката. По такъвъ начинъ селянина е свързанъ, а търговеца праща същитѣ тия плодове въ Европа 20 пхти по-скхши. Тая експлоатация заслужва сериозно внимание.

* * *

Г-нъ Чопановъ ме заведе да ме запознае съ една отъ по-главнитѣ градски расходки вързъ брѣга на бис-

трото Мраморно море. Човѣшката ржка нищо не бѣше прибавила на естественнитѣ красоти на това мѣсто за расходка; тя не бѣше посадила поне едно дръвце, на-противъ, споредъ разказитѣ, унищожила е отъ петдесетъ години насамъ гѣститѣ лѣсове въ Деде-Агачкото поле. Ний сѣдяхми край една масса и заржчахми ниво. Отъ едната си страна имахми бистрото море, отъ друга—ясното поле, а въ срѣдата ний край пенящето се мюнхенско ниво. И въ това положение прѣкарахми доста въпроси. Говорихми за красотата на природата, а главно любезния ми събесѣдникъ ме запознава съ българекитѣ работи въ града и околията. Града Деде-Агачъ е на равнище, но има видъ и положение красиви; отъ едната си страна има морето, а отъ другата полето съ вѣковенъ, при всичко че орѣдѣлъ, паламудовъ лѣсъ. Слѣдъ полето, което едва държи часъ и половина или два, идатъ редъ планини, които вѣнцеобразно сж обсадили мѣстността. Това море, това поле, тоя лѣсъ, тия върхове сж рѣдки прѣимущества. Не ти аресва морето, иди въ полето, въ лѣса, който е три минути отъ града; иди още по-нататкъ и се катери по горитѣ. Не ти се поправи расходката и поезията на сухата, ето прѣдъ тебе морето, хвърли се вързъ неговитѣ вълни.

Между другитѣ работи, върху които почтенния мой събесѣдникъ обърна вниманието ми, бѣше и това, че въ тоя важенъ търговски пунктъ българската търговия и българекитѣ търговци държатъ много незавидно мѣсто. Сжществува въобще мнѣние, че би трѣбвало въ това пристанище да се отворятъ нѣколко български търговски и комисионерски кантори, които безъ съмнѣние ще намѣратъ добра работа и печала и ще веджтъ успѣшна конкуренция съ гърцекитѣ, защото житата, които въобще минуватъ прѣзъ тоя градъ, идатъ отъ България, а при това и околното население е само турско и българско. Наистина отъ седемъ-осемъ години насамъ, българцината е направила нѣщичко въ това отношение, но то е много

малко. Единственната посъстоятелна търговска и комисионерска българска кжца въ Деде-Агачъ е кжцата на г. Чопановъ, който е родомъ отъ Ференскитѣ български села. Отворили сж се и други още нѣколко търговски дигени и бакалници за разни колониални стоки и успешно търгуватъ съ околното население, което се радва, че има вземание-давание съ хора, които разбиратъ отъ езика и живота му, но тѣ сж още въ самото зачало на сжществуванieto си. Въ всѣкой случай, Деде-Агачъ е пристанище, което има и ще има голѣмо значение въ търговско отношение и трѣбвало би да има български търговци и комисионери, защото търговията се върти повече съ България и българи. Това за свѣдение на интересующитѣ се.

Деде-Агачъ е важенъ пунктъ и въ друго отношение, именно въ църковно-училищно. Одринския вилаетъ, освѣнъ града Одринъ, има три други важни въ църковно-училищно отношение центра, които сж: Деде-Агачъ, Гюмурджина и Лозенъ-градъ. Струва ми се, че Деде-Агачъ ще има първо мѣсто между другитѣ два центра, защото оттамъ сполучливо могатъ да се ръководятъ и управляватъ църковно-училищнитѣ работи на Деде-Агачко, Гюмурджинско, Ференско, Енеско, Димотишко, па и на Скеченско. Едно добръ уредено петокласно училище ще служи за всичкитѣ изброени мѣстности. Иначе не се и може. Казанитѣ околии се нуждаятъ отъ единъ по-силенъ центръ, отъ една духовно-училищна точка, която да стои въ нѣщо по-високо. Тая точка не може да не бжде освѣнъ Деде-Агачъ. Християнитѣ въ Гюмурджинско, Ференско, Димотишко, Енеско и Скеченско могатъ да иматъ своитѣ първоначални и еднокл. училища, петокласното обаче естествено трѣбва да бжде въ Деде-Агачъ; тамъ трѣбва да бжде и главно-то архиерейско намѣстничество, което да управлява духовно християнитѣ отъ всичкитѣ изброени околии. Така щото, виждате, че и въ това отношение Деде-Агачъ за-

служва грижи и внимание, заслужва организиране. Тоя център трѣбва да се съобие съ добра църква, съ по-добричко училище, съ по-добро намѣстническо духовно управление, защото влиянието му е и ще бѣде важно за населението на всичкитѣ други околии.

Доста поизприказахми ний вързъ тихия брѣгъ на Бѣлото море. Слънцето бѣше вече зашло, когато станяхми да влѣземъ въ града. Въ полето царуваше тишина и самотия. Въ отдалеченото кафене само се слушаше гласа на гърка, който ни донесе бирата. Прѣдполагахъ, че сме само ний въ това тихо поле, но на стаяние забѣлѣжихъ, че сме имали задъ себе си и други другари. Единъ черноокъ и пригладенъ момъкъ сѣдеше съ една двадесетъ годишна симпатия; и двоицата, възслонени не на столоветѣ, а и съ двѣтѣ ржѣвъ вързъ масата—за да бѣдатъ главитѣ имъ по-близо и шжнението имъ по-внятно. Тѣ бѣха прѣдпочели да поискатъ по една мастика, нераздѣлния спжтникъ на която е печения чирозъ. Незнамъ да ли другаря ми обърна внимание на позицията, избрана отъ тая приятна двоица, но азъ прѣдпочетохъ, при търгованието си, да заминемъ по-далечко отъ тѣхъ за да не смутимъ приятното имъ вечерно шжнение. Пообърнахъ се и забѣлѣжихъ, че край двѣтѣ шълни още съ мастика чашки лѣжеше непожтнатъ още и чироза, вързъ когото именно бѣха наклонени и като че размишляваха главитѣ. Що разсждаваха тия млади въ вечерната тишина? Какви думи си повѣряваха, какви тайни кжнеха въ тихитѣ морски води?

Ний прѣвирѣчихми прѣзъ срѣдата на града и отидохми въ градинката на Г. Чопанова, дѣто трѣбваше, край надраванчето, да събудимъ охотата съ по нѣколко ракии. Донесоха за мезе и печени чирози, които ми докараха на ума младитѣ вързъ брѣга на Бѣлото море. Додеха нѣкои граждани, срѣщнихми се и съ Г-на Бобева, единъ отъ привязанитѣ на своята народностъ българи. Не слѣдъ много, заедно съ Г. Бобева отидохми въ гостинни-

цата да се погостимъ и да поговоримъ. Въ сѣщия ресторанъ имаше доста гладни гости, между които особно привличаше вниманието една дружина, въ която бѣше взетъ участие и единъ младъ гърцки священникъ. Дружината се виждаше весела, разискваше живо, шумно; въ разискванията се слушаше гласа най-вече на священника, който ядосано се захвалваше, удряше по масата, движеше се безпокойно. Лицето му бѣше запалено и виждаше се, че вътрѣшността му се вълнува. Що търсеше той отецъ въ веселата тая дружина и що го вълнуваше?

— Прѣдмѣта на разговора имъ сми ний, каза другаря ми.

— Не ще да е тъй, тѣ не ни познаватъ, па и никаква причина не сми имъ дали, отговорихъ азъ.

— Священника азъ познавамъ, той е отъ крайни буйнитѣ патриоти, защитникъ на правата на гърцката народностъ; прѣдмѣта на разговора имъ сж народнитѣ гърцки работи; струва ми се, че въ тоя разговоръ смѣсватъ и насъ.

Барба Яни, хозяйина на гостинницата, като че усѣти и забѣлѣжи нѣщо, защото доде, сѣднѣ при насъ и любезно заговори. Разговора ни се продължи около половинъ часъ, слѣдъ което прѣдпочетохми да оставимъ веселата дружина подъ прѣдсѣдателството на священника да пие и разисква насамъ. Азъ пожелахъ на другаря си легка нощъ и се оттеглихъ въ стаята си. При всичкото пътуванието, разговоритѣ и разискванията бѣха ме уморили, азъ взехъ „Пътуванието на Гюливера“, отъ не подражаемия Свифтъ, когото намѣрихъ забравенъ отъ нѣкой пътникъ въ гостинницата на барба Яни, и започнахъ да четъ въ лѣглото съ намѣрение, че съня скоро ще ме унесе и ще грабне фантастическата книга изъ рѣцѣтъ ми. Прѣлистихъ насамъ-натагъкъ и прочетохъ нѣколко страници тамъ, дѣто малкитѣ човѣчета нападатъ спящия Гюливеръ, навлазятъ въ джебовецѣ и по всичкитѣ части на дрѣхитѣ и тѣлото му за да правятъ обискъ

и съня затвори очитѣ ми при тая именно борба на пѣтника съ задокеаннитѣ фантастически човѣчета, които били толкова дребни, щото могли да влязатъ и въ дупкитѣ на носа за да видятъ да ли не ще изнамѣратъ нѣщо скрито и тамъ. Колко време съмъ спалъ незнамъ, но по едно време почувствувахъ, че цѣлото ми тѣло е ружло въ огънь и че ме щипе, лази, хапе, пари нѣщо. Всевъзможни неясни сънища, свързани съ пѣтуванието на Гюливера, съ моето пѣтувание и съ безпокоителнитѣ хапанія и щипания по тѣлото ми не ме оставяха и минута. Азъ простирахъ ржцѣ да се чеша, но сънувахъ, че това не бѣхъ азъ, а Гюливеръ, който се защищаваше отъ нападенията на човѣчетата; че това не бѣше моята ржка, а Гюливеровата, която немилостиво мачкаше дребнитѣ нападатели. Най-чостѣ една остра и отвратителна меризма ме събуди и азъ станяхъ.

— Господи, да ли не сж нападнали и менъ Гюливеровитѣ човѣчета!

Запалихъ свѣщта и видѣхъ най-напрѣдъ ржцѣтѣ си че сж кървави. Погледнахъ въ лѣглото и що да видя— хиляди дървеници. И щомъ видѣха свѣтилото разбѣгаха се по всичкитѣ страни. Азъ сѣдняхъ и започенахъ да мисля какво ще се прави сега. Да чиста бѣше нѣщо непостижимо, защото дървеницитѣ валеха и отъ дѣсчения таванъ. Припомнювахъ си разни лѣкарства противъ тия кървопийни животни; доде ми на ума, че нѣкой изсказваше миѣние, че за да се избави човѣкъ отъ това ужасно страдание, трѣбва да измѣни меризмата на тѣлото си, тѣй любима и тѣй привличающа тия животни. Но какъ, съ какво да измѣнж меризмата на тѣлото си? Какъ да започена да мериша не на човѣкъ, а на друго нѣщо? Тука можеха да послужатъ разни духи, меризми, леванти и помади, но отъ дѣ да ги взема въ срѣдъ ноцъ? Минж прѣзъ ума ми разказа, че нѣкой се мазалъ съ газъ за да скрие отъ дървеницитѣ дѣйствителната меризма на тѣлото си, съ което и сполучилъ, защото проклѣтитѣ животни не

могли да подушатъ въ кой жгълъ на спалнята се намѣрва търсената жертва. Но не бѣхъ наклоненъ да направя и азъ подобно нѣщо. Прѣдпочетохъ да сѣдна на стола и да философствувамъ, да сравнявамъ положенито на Гюливера съ своето. Дрѣмката страшно натискаше клѣначитѣ ми. Азъ заобиколихъ лѣгло и не видѣхъ него една дървеница. Всичкитѣ бѣха успѣли да избѣгатъ, защото свѣщта свѣтеше. Тѣй тия ноцни кървонийци се боятъ отъ свѣтлината; тѣхното царство е нощта, тъмнината. Стой, за лѣкарство ще употрѣбя свѣтлината. И запалихъ двѣ свѣщи, които оставихъ отъ двѣтѣ страни на лѣгло; едната откъмъ главата, другата откъмъ краката. Лѣгнхъ, но ме хвана смѣхъ, защото бѣхъ заприличалъ на покойникъ съ свѣщи на главата и краката. По такъвъ начинъ дрѣмахъ цѣла нощъ. На другия день оплакахъ се на барба Яни, но той хладнокървно погледна на въпроса. Това нѣщо било обикновено въ гостинницата му.

* * *

На другия день сутринята азъ вече имахъ доста познайници въ Деде-Агачъ; и на всичкитѣ горко се оплакахъ за борбата, която имахъ съ дървеницитѣ прѣзъ нощта. Едни за утѣшение ми казаха, че участъта на тоя пълень съ кървонийни животни хотелъ е рѣшена вече, защото притежателя ще го събаря изъ джмо и ще строи на мѣстото му голѣмо европейско каменно здание, което ще бжде първокачественна вече европейска гостоприемница. И тогава отмъщение, унищожение и на дървеницитѣ. Не, казахъ азъ, това не ме удовлетворява; за да унищожи и отмъсти чловѣкъ на тия звѣрове, огънь би трѣбвало да изгори хотела на барба Яни. Повече ме утѣши гостолобието на Г. Чолановъ, който рѣши, че нѣма да остави такива малки животни да ядхтъ такъвъ крупень, снаженъ чловѣкъ въ конца на деветнадесетия вѣкъ, когато се измишляватъ всевъзможни срѣдства за падеение човѣшката кървь; той любезно ме покани да живѣя у

дома му додѣто стоя въ Деде-Агачъ. И тамъ бѣхъ много спокоенъ. Подобно спокойствие поне нощѣ ми бѣше необходимо, защото намѣрението ми бѣше да спохождамъ нѣкои села въ провинцията и пакъ да се върщамъ въ града. А слѣдъ като се занозная достатъчно съ Деде-Агачко, да замина за Гюмурджина.

Втория день азъ търгнахъ вече самъ изъ града по магазинѣ и бакалницѣ на познайниците си. И отъ всѣкого слушахъ интересни работи, всѣкой бѣше за менъ источникъ на любопитенъ материалъ. Неможахми да си исприкажемъ. Отидохъ, напримѣръ, въ дигяна на Г-на Маринова. Тамъ заварихъ десетина селяни и селянки, дошли съ торбичкитѣ да си купуватъ разни потрѣби.

— Претегли ми юзъ драмъ памукъ, казваше една селенка.

Момчето ѝ претегли.

— Колко давашъ тая соль? питаше друга селенка.

— Алтмжшъ пара, отговори момчето.

— Алтмжшъ пара е много скжна, каза селенката, дай я за елли пара.

— Не може, така я ний купувами.

Селянката си купи и соль, и други още работи и започена да плаща. Всичко струваше тринадесетъ грожа. Тя захвана да брой: единъ, два, три, петъ, осемъ, деветъ, десетъ, онъ биръ, онъ ики, онъ ючъ. Тоя разговоръ и това броение привлече вниманието ми. Слушахъ и другитѣ селяни и селянки, че въобще числата изговарятъ на турски езикъ. Попитахъ защо тѣй и отговориха ми, че всичкитѣ Деде-Агачки селяни знаятъ да броятъ по български само до десетъ, а отъ тамъ нагорѣ броятъ вече по турски. Ако имъ кажете двадесетъ, тридесетъ, петдесетъ, сто, тѣ ви неразбиратъ. Разбиратъ само едно, двѣ, три пари, петъ, осемъ десетъ гроша. Ако попитате майката на колко години е дѣтето ѝ, тя ще ви отговори: на петъ или осемъ години; а ако полюбопитствувате да узнаете годинитѣ на сжщата майка, ще получите отго-

воръ: отузъ, или отузъ бешъ. При това женитѣ дума друга турска незнаатъ, говорятъ, съ исключение брое-нието отъ десетъ нагорѣ, чисто български. Мжжѣтѣ обаче говорятъ и турски, защото тоя езикъ, като официаленъ, имъ е нужденъ всеждѣ. И селянитѣ незнаатъ да броятъ на езика си отъ десетъ нагорѣ не отъ друго, а отъ простота, а при това и защото въ селата повечето пжти не имъ се случва да броятъ и смѣтатъ по-горѣ отъ десетъ. Голѣмитѣ смѣтки отъ десетъ до сто и до хилядо сж работа не на селата, а на градскитѣ търговци и бакали, къмъ които селянитѣ прибѣгватъ за заеми и разни покунки, а тамъ вече се брой и смѣта на турски езикъ, защото българския селянинъ по тия мѣста не владѣе освѣнъ турския и българския езици, така щото и гърцкитѣ търговци и бакали му говорятъ по турски. Въобще Деде-Агачкитѣ села сж въ добро положение; поминъка имъ не е лошъ и по лицата се познаватъ, че иматъ едно добро селско благосъстояние. Единъ отъ крайнитѣ квартали на града се казва българска махала, защото е населена само отъ български селяни, дошли отъ околнитѣ села. Разказвахъ ми нѣкои отъ тия селяни, че когато работяли въ градинитѣ и нивитѣ си, Деде-Агачкия мютесарифинъ, като ходилъ привечеръ на расходка, се отбивалъ при тѣхъ и лично ги насърдчавалъ съ думитѣ: работете, трудете се, оглумъ! Селянитѣ съ възхищение ми разказвахъ това и неможеха да се нахвалятъ какъвъ добръ управителъ имъ е пратилъ Н. И. В. Султана, управителъ, който лично отива по градинитѣ и нивитѣ за да ги насърдчава съ сладки думи да работятъ. Отъ всичко се вижда, че Деде-Агачкитѣ селяни сж имали условията за да добиятъ това сравнително добро селско благосъстояние, тая зажиточность. По сжщитѣ тия села мѣстнитѣ власти не позволяватъ да стаятъ никакви препятствия отъ когото и да било въ чисто народното развитие на християнитѣ; всѣкой се развива въ живота, вървата и езика на своята народность. Българитѣ свобод-

но отварятъ училищата си и се учатъ на езика си; въ църквитѣ тоже се молятъ на езика си.

Въ дигяна на Г-на Маринова, между другитѣ селяни имаше и единъ старецъ, който, като ме видя че любопитствувамъ да узнамъ причинитѣ защо селянитѣ и селянкитѣ не знаятъ да броятъ на езика си по-нагорѣ отъ десетъ, ми се похвали, че той знаелъ на български и другитѣ числа и въ доказателство съ гордостъ ми каза, че кръкъ се казвало четиредесетъ, елли—петдесетъ, юзъ—сто и пр., но когато броилъ така, виждало имъ се чудно, даже нѣкои любопитно го запитвали: дѣ, бе дѣдо, си се научилъ да броишъ така? А той разказвалъ, че слушалъ да броятъ и смѣтатъ така въ Одринъ и Пловдивъ, дѣто ходилъ да прави кираджилъкъ.

Сжщия старецъ ми се оплаква отъ старинитѣ си и ми каза, че много му се иска да отиде и да си умре на Божий гробъ, както сж правили добритѣ хора отъ старо време. И това той би направилъ, ако не било го страхъ отъ морето. Азъ го попитахъ да ли се е качвалъ нѣкога на параходъ или канкъ, и той ми отговори, че никога не е направилъ това, защото отъ Бога не било дадено на българинъ да се вози и да шхта по толкова вода. — „Ходятъ гърцитѣ, ми каза, та се и кжнятъ въ солената вода, но ний не обичами и това; насъ бабитѣ солятъ когато се родимъ. Казватъ, че на друго мѣсто българи нѣмало като насъ така близо до морето, но ний пакъ си по-обичами полето, тамъ дѣто вола може да оре и сърпа да жгне.“ И дѣйствително Деде-Агачкитѣ българи избѣгватъ морето и нѣматъ никаква работа съ него, при всичко че сж на двѣ крачки отъ брѣга. Тѣ сж търсили мѣсто отдѣто се не вижда морето, за да основхтъ селата си. Има села затулени само съ единъ хълмъ отъ морето, при всичко че е било много по-добрѣ и по-полезно да се заселятъ отъ другата страна на хълма.

* * *

Три дѣня слѣдъ пристигванието си въ Деде-Агачъ се събрахъ да заобиколя нѣкои отъ околнитѣ села, слѣдъ което да замина за Гюмурджина. Нѣкои отъ познайниците дойдоха да ми шхпнатъ да не прѣдприемамъ подобно пътувание, да оставя отиванието по околнитѣ села за други случай, защото имало причини да се страхува и опасява чловѣкъ. Отъ тия прѣдупрѣждения азъ забѣлѣжихъ, че спиранието отъ разбойниците трѣна при Синекли и отвлачанието нѣкои отъ по-виднитѣ пътници бѣ повлияло лошо на хората, зададо бѣ имъ не до тамъ оправдаванъ страхъ, най-вече че въ Деде-Агачко, споредъ собственото тѣхно разказвание, не било се случвало скоро никакво безпокоително приключение. Азъ показахъ малко повечко воля и рѣшихъ, че непрѣменно ще отида въ Ени-къой. Нѣмаше какво да се страхувамъ отъ лоши човѣци, защото повидимому властитѣ бѣха взели всевъзможни мѣрки за безопасното пътувание на хората. И забѣлѣжихъ, че малката моя рѣшителность по-дѣйствува благотворно на познайниците ми, нѣкои отъ които не само прѣстанаха да ме разубѣждаватъ, но се рѣшиха и да ме придружхтъ. До Ени-къой има три часа. Бѣше сѣбота. Сговорихми се да търгнемъ слѣдъ обѣдъ. Нѣмаше вече нужда да търся кираджиски конь, защото Г-нъ Чопановъ прѣдложи услугитѣ на своята талига, която щѣше да ни прѣкара прѣзъ полето, а послѣ прѣзъ гората щѣхми да търгнемъ пѣши, защото минуванieto на талига прѣзъ ония кози пътеки бѣше невъзможно. Качихми се на талигата четворица: Г. Чопановъ, прѣдсѣдателя на общината, Г. Бобевъ, секретаря на общината, Г. Хр. Ивановъ, учитель въ Деде-Агачъ и азъ. Имахми и пети, другарь, но него държахми като драгоцѣнность на рѣцѣ, защото неговото прѣдзначение бѣше да ни весели по пътя. Това бѣше едно юзе, или паурче, което не събира повече отъ сто драма

ракия и обикновено се носи въ поеса; неговата направа е смѣсъ отъ калай и олово, а формата му обикновено е вачеста и сплѣскана отъ двѣтъ страни, отъ дѣто трѣбва ѿ да взема по нѣкжде названието си плоска. Казватъ го по нѣкждѣ и юзе, защото съдържанието му обикновено е не повече отъ единъ юзъ, т. е. сто драма жидкостъ. Устата на това паурче има повечето формата на пцката на една нѣнка съ сжцето тѣсно отверстие. Така щото изъ това отверстие не се шие, а просто се бозае; само че дупчицата, намѣсто млѣко, пуца ракийка, и пуца много по мжничко, по-малко даже и отъ женската нѣнка. Паурчето ни бѣше едно оржие, при всичко, че единъ отъ другаритѣ ми бѣше се погрижилъ да вземе и дѣйствително оржие—една пушка, която незнамъ дали нѣкой отъ насъ четворицата умѣеше да хване и да употрѣби както трѣбва. За паурчето, да, ручая се, че всички умѣяхми да владѣемъ, но за пушката—сѣмнѣвамъ се. Въ всѣкой случай и пушката можеше да ни послужи да уплашимъ нѣкой заекъ. Сѣднѣхми въ колата и всѣкой бѣ охотникъ да държи петия другаръ, а за пушката никой се неполакоми. Но и въ тоя случай раздѣлихми труда, защото симпатичното паурче се расхождаше отъ ржка на ржка. Прѣминѣха разни разговори прѣзъ лѣса и слѣдъ всѣкой разговоръ пхтуваше и паурчето отъ жгълъ въ жгълъ по талигата. Слѣдъ часъ и половина изминѣхми полето и талигата спрѣ въ политѣ на гората. Оттамъ нататѣкъ трѣбваше да се върви пѣши; талигата се върна надиря.

— Да не забравите пушката въ колата, каза единъ отъ другаритѣ.

— Пушката не толкова, но внимавайте да не забравите петия другаръ, защото прѣдъ себе си имамъ стърмень върхъ, каза други.

Като се усигурихми, че и двѣтъ оржия сж съ насъ, поехми гората. Думата бѣше, че има да вървимъ пеши не повече отъ половинъ часъ. Но неизлѣзе така. Вървѣхми

половинъ, единъ часъ по каменистата стърнина, но селото още не се виждаше. Слънцето вече заиде и ний още се подвизавахми по стърмната козя пътека. Доста се уморихми, а още повече се испотихми. Отъ време на време черпехми сили отъ симпатичното юзе, което всѣкому бѣще легко да го носи при всичко, че пътя бѣше и стърменъ, и труденъ. Ний се потехми, но ми се струваше, че една частъ отъ пота произхождаше отъ съдържаннето на петия другаръ, който още повече запалваше вътрѣшността. По пътя срѣщнахми единъ старецъ, който съ торбичка на рамо се стрѣмеше къмъ полето.

— Добро вечеръ, дѣдо, му казахъ и му подадохъ юзето; благослови.

— Да е наздраве, каза като понамокри езика си; —но много по малко пуца!

Той внимателно ме изгледа, промѣни двѣ-три думи съ другаритѣ ми, които познаваше, и си замина.

По-нагорѣ ни застигнаха нѣколцина селяни отъ Ени-къой, които, възсѣднали магаренцата си, се върщаха отъ нивитѣ си въ полето. Тѣ подозрително нѣкакси ни погледнаха и ни заминаха.

Какви ли сж тия панталонлии хора, които съ исплѣзени езици се скитатъ по горитѣ нѣши! непрѣменно си сж казали тѣ. Тѣ ни погледнаха подозрително, а ний завистливо, защото най-вече сега бѣхме въ положение да оцѣнимъ колко е приятно да язди человекъ изъ подобна стърнина, па било и на магаре. Тѣ доста вече бѣха се отдалечили отъ насъ, когато ни доде на умъ, че трѣбваше да ги помолимъ да ни отстѣпятъ магаренцата си да отидемъ до Ени-къой. И тѣ съ благодарение щѣха да ги отстѣпятъ, слѣдъ като ги поканехми да бознатъ отъ плоската, казаха другаритѣ ми; но бѣше вече късно.

Пота вече започена да избива и прѣзъ горнитѣ ни дрехи, но Ени-къой още нѣмаше. Въ награда на това ний се наслаждавахми на една прѣкрасна вечерна картина. Цѣлъ редъ оригинално остри върхове и лакатушини

верижки отъ неголѣми гори безъ логика се сплитаха въ разстоянието между селата : Бодама, Дервента и Ени-къой. И по тия гори и върхове се виждаха тукъ тамъ древни развалени крѣпости, които като че искаха да внушѣтъ, че прѣди вѣкове сж образували нѣщо цѣло. Казаха другаритѣ ми, че тамъ долѣ къмъ Бодама имало дълга една стара стѣна, която се простирала до една гора, вързъ която имало друга една древна крѣпость. Надалече блѣстеше морската повърхность, а още по-настрана, на лѣво, обвито въ вечерната въздушна гжстина, блѣднѣеше устието на Марица при Енесъ.

Ний вървѣхми и менъ все занимаваше мисълта — защо народа не може да опрѣдѣлява точно разстоянията. Казано бѣше, че има да вървимъ пѣши прѣзъ гората около половинъ часъ, а вървѣхми близо два часа. Тоя народъ до вчера не е подозиралъ съществуването на часовника, който раздѣля деѣя и ноцѣта на равни кратки периоди отъ врѣме; тоя народъ въ простотата си е малко знаелъ раздѣла ли се годината на нѣщо, на що и защо именно, а му сж ясни и понятни били само четеритѣ годишни временна, прѣзъ които той е или оралъ, или сѣялъ, или жжналъ. Народа не е знаелъ часоветѣ, днитѣ и годинитѣ, защото неговия животъ е вѣковенъ. Вѣковетѣ сж неговата исходна точка, въ вѣковетѣ е и неговото назначение. Неговитѣ часове и дни сж вѣковетѣ. Интелигентната личность брой часоветѣ и минутитѣ, защото тя сама е минутна; тя брой секундитѣ, прѣсмѣта мига, защото и сама е мигъ. Народа има прѣдъ себе си и задъ себе си вѣкове, а личността мигъ. И ний сега, хора на мига, искахми отъ вѣковната стихия да ни опрѣдѣли и обозначи точно часоветѣ и минутитѣ. Личности на мига, ний и исплѣзихми езицитѣ си отъ умора въ единъ мигъ.

Но вече притъмнѣ и Ени-къой още нѣмаше. Тъмнината вдѣхва едно безпокойствие, най-вече прѣзъ гора и мѣсто каквито ний прѣминувахми. Насърдението бѣ-

ше пакъ не толкова въ пушката, колкото въ плоската, петия нашъ другаръ. Но не слѣдъ много се провидѣха кжцята. Видѣхми край селото, излѣзли да ни посрѣщанатъ, двоица священници и селския учителъ. Едина священникъ бѣше нарочно дошълъ отъ селото Дервентъ.

— Благословенъ гряди во име Господнѣ, се чу гласъ.

Не слѣдъ много ний бѣхми вече въ училището, въ скромната стая на учителя, дѣто веднага додоха и ъколцина отъ по-първитѣ селяни да ни поздравятъ съ добрѣ дошли. Престнахми крака да си почивама, да съхнатъ вързъ гърбоветѣ ни мокритѣ отъ потъ дрехи и да чакама селската гостолюбива вечеря.

* * *

Отъ години не бѣхъ се намѣрвалъ въ такъва срѣда, въ каквата се намѣрихъ, въ Деде-Агачкитѣ села. Азъ никога не бѣхъ дохождалъ и не бѣхъ виждалъ тия българи, за менъ бѣше непознатъ тоя край, при всичко това още отъ първия день осѣтихъ, че влѣзохъ въ родственна, близка срѣда, въ познатъ животъ, въ който всичко ме привлечаше, всичко ме интересуваше, всичко бѣ ми мило. Азъ постоянно бѣхъ заобиколенъ отъ селяни, които разбираха отъ езика ми, чувствата на които ми бѣха познати, любезни, готови да ти услужатъ, да те нагостятъ съ най-сладкото си; задаваха ми всевъзможни въпроси, гледаха ме умилно, искаха все да имъ говоря, да имъ разказвамъ. Нѣкои отъ тѣхъ ме гледаха съ очудвание, удивляваха се даже, че умѣя да говоря както тѣ говорятъ, че ми е познатъ селския имъ животъ. Бакалъ Георги въ селото Дервентъ все ме гледаше, запитваше и казваше на селянитѣ: „вижте бре, и той румоли (хорати) като насъ; вий мислите, че той е гъркъ, не е, негледайте рухото и брадата му; той е българинъ, хората му, той ви разбира. Я гледай! и отъ нашия народъ имало хора неселяни, Господи!“ И дѣйствително, на се-

лянитѣ по тия страни е непонятно какъ може гражданинъ да бжде българинъ. Българина не е освѣнъ селянинъ, аргатинъ въ тѣхното понятие. Щомъ виждатъ чело-вѣкъ гражданинъ, който да говори езика имъ, тѣ се отнасятъ къмъ него подозрително, недовѣрчиво, защото знаятъ че той неможе да е българинъ, при всичко, че говори български. Това показва и първобитното положение и първобитнитѣ понятия на това население, което не оставя огнището си, което незнае освѣнъ селата си. Има нѣщо старо запазено и въ езика имъ, но върху това ще се повърнемъ по-нататкъ.

Селянитѣ въ Ени-къой бѣха се извѣстили, че ще иматъ въ селото си него день рѣдки гости и бѣха се потрудили да имъ приготвятъ гостба, каквато бѣше вече най-хубава прѣзъ пролѣтъта. Късно вечерята слѣдъ като си попочинахми, дедоха да ни поканятъ да отидемъ въ къщата на священника, за да повечеряи каквото е Господъ далъ. По причина на голѣмото уморяване, азъ прѣдпачетохъ нѣколко залька съ малко млѣко или варени яйца, но като отидохми въ священническия домъ видѣхми, че ни чака новъ трудъ, нови подвиги. Селянитѣ прихождаха и всѣкой носеше по една синия, по една тепися, пълни котлета и пълни паници. Оказаха се полицитѣ на скромния священнически домъ рядомъ изпълнени съ ссждове, пълни съ разни лакоми ястия. Насѣдахми всички долѣ на земята и ссждоветѣ захванаха да слазятъ единъ по единъ отъ полицата. Слѣзоха най-напрѣдъ двѣ теписи съ нѣщо тѣстено като тутманикъ, като баница, или като шупка; въ срѣдата на теписитѣ се отвориха колелца и съ туриха паницитѣ съ агнешката чорба. Това е условие, чорбата трѣбва да бжде въ срѣдата на тутманика. Слѣзоха и паницитѣ съ подквасеното млѣко, защото е прието въ селския животъ тѣстениитѣ работи да отиватъ дружно и добрѣ съ киселото млѣко. Едва гълтнжли по нѣколко зальци и гледамъ двоица пжшкати отвънка и носятъ едно цѣло прекрасно испечено агне.

— О, запазвами си правото за утрѣ, се чуха гласове; — невъзможно е да се яде въ срѣдъ нощъ капнали за сънъ, капнали отъ уморяване.

— Заповѣдайте, заповѣдайте щото е Богъ далъ, утрѣ пъкъ друго, се чу отговоръ.

И дѣйствително, уморенитѣ пѣтници приближаваха да заспѣтъ съ агнешката кълка въ устата. Намѣсто вино бѣше прѣдпочтително да ни прѣдложатъ сънъ. Впрочемъ и виното бѣше сънъ.

Вечерята не се свърши додѣто не слѣзоха всичкитѣ ссждове отъ полицата и додѣто нѣкои отъ другаритѣ незаоченаха да се приготвяватъ да захъркатъ тамъ дѣто си сѣ.

Слѣдъ нѣколко часа се зазори и клепалото заклепа надъ главитѣ ни. Бѣше недѣля и църквата призоваваше вѣрнитѣ на моление. По Селата църковната служба лѣтъ се захваща въ зора, а зимѣ въ тъмно. Съмнително бѣше дали пѣтницитѣ, когато станяха да отидатъ въ църква, бѣха успѣли да смѣлатъ вечерното агне съ тѣстѣнитѣ лакомии. Въ църквата ясно се виждаше вече, че селянитѣ сѣ направили важна стѣпка въ народното самосъзнание. Службата и пѣнието се ведеха на родния езикъ и тѣлна дѣца бѣха изучили църковното пѣние. Достоинството и залѣганието на трудолюбивия учител бѣха се отразили и въ църквата. Той знаеше своето дѣло и християнитѣ не даромъ се хвалеха на всѣка стѣпка отъ него. Священника бѣше възпитаникъ на Одринското духовно училище, лице тоже любимо отъ селянитѣ. У Българския народъ църквата е била и е тѣсно свързана съ народността. Народна църква е значило и значи българска народностъ. Това е у всичкитѣ почти источни народи. У гърцитѣ е било и е още по-широко. У тѣхъ православния, отъ каквото произхождение и да билъ той, се е наричалъ гъркъ, защото е исповѣдалъ греческото вѣроисповѣдание. Това е било една отъ главнитѣ основи на гърцката народностъ и на гърцката погълщающа цивилизация. Днесъ у насъ въ

Турция училището е училище за малкитѣ дѣтца, а църквата училище за възрастнитѣ. И двѣтѣ училища възпитаватъ въ българската народностъ и въ българския езикъ, събудятъ национално самосъзнание и въ бацитѣ и въ дѣцата. Това нагледно се виждаше и въ Ени-Кьой, въ скромната Ени-Кьойска църква, дѣто пѣснитѣ и хваленията се слушатъ на родния езикъ. Въ училището дѣцата учатъ много нѣщо, а въ църквата на бацитѣ се внушава много нѣщо. Въ Ени-кьойската църква, както и въ църквитѣ на всичкитѣ почти Деде-Агачки села, не отдавна сж. захванали да се молятъ на родния си езикъ. Но самото това захващане е направило силно впечатление на християнитѣ, така щото тѣ само за това ви и расправятъ съ възхищение. Азъ не на едно мѣсто чухъ да ми се хвалятъ селянитѣ, че сега имъ било драго като влязали и излазали изъ църквата. — „Вишь, ми казваше единъ селски мухтаринъ, ний не сме знаели, че и на нашия езикъ имало книги и можало да се моли и да се учи чловѣкъ тѣй както говори; не бѣхми слушали подобно нѣщо и отъ нашитѣ стари хора; често нашитѣ селяни казватъ „ако даде Господъ дъждъ ще се роди житото,“ но незнаехми, че „Господъ“ билъ писанъ и на нашата книга; сега се научихми, че Султана — Богъ да му продължи днитѣ — далъ воля всѣкой да пази своето, заповѣдалъ всѣкой да си има църква и училище на езика си; ний сега се втери нхтѣ родихми, защото разбрахми кое е доброто и правото.“ А бакаль Георги въ с. Дервентъ ми расправяше, че когато билъ малкъ, отишълъ слуга при едни бакали, които го научили на гърцка книга. И не знамъ въ каква гърцка филада срѣщаль, че гърцкото писмо е най-доброто и най-старото, а за българското си съставилъ понятие, че не съществува, че никога не е имало и нѣма българска книга. И когато му казали, че има и българска книга, той се отнесълъ прѣзрително и помислилъ за много безумни хората, които, нарочно, му говорили такива глупости. Какъ може да

има книга и на тоя простъ езикъ, който се говори само въ нашето село? си мислилъ бакалъ Георги и не само прѣзиралъ, но и мразилъ хората, които поддържали противното. Сега обаче бакалъ Георги е свършено на противното мнѣние, убѣденъ е, че е билъ заблуденъ и постоянно твърди, че се е родилъ и е станжлъ пълненъ човѣкъ откакто е позналъ българското. Въобще бакалъ Георги отъ Дервента е много интересна личностъ; прѣпоръчамъ ти, читателю, да го потърсишь, ако ти се падне нѣкога цѣтъ по тия мѣста; има много да чуешъ и да купишь отъ него. Той често ми казваше, че много му се иска, при всичко че е остарѣлъ, да захване да ходи на българското училище и да изучи и българската книга тъй дълбоко, както е изучилъ въ младинитѣ си гърцката. — „чини ми се, че българската книга подмладява, ми казваше той, а азъ искамъ да се подмладя; до сега що съмъ живѣлъ напраздно е отишло, отсега ми се иска да живѣя, защото ще стори повече. Всичкитѣ молитви знамъ на гърцки, на български искамъ да науча баре една, но старъ съмъ, не влазя въ главата, не се върти езика; и за това мисля, че Господъ не ми слуша молитвитѣ, не ми дава щото му искамъ; ако му се помоля на своя езикъ, може би ще ми даде.“ Бакалъ Георги особно залѣгаше дѣцата и унуцитѣ му да се учатъ на български.

* * *

И приятно и драго бѣше на човѣка да гледа любовитството и жѣдността на българитѣ отъ Ново-село да чуютъ нѣщо за Цариградъ, за Екзархията, за българския Патрикъ и пр. Щомъ пустна църква, поканиха ни въ училището, дѣто се събраха множество селяни заедно съ всичкитѣ ученици. Ученицитѣ испѣха нѣколко български пѣсни, а селянитѣ ми задаваха разни въпроси, но все забѣлѣзвахъ, че имъ бѣше особно приятно да ми разказватъ какъ започнали да се учатъ и молятъ на езика си, какъ си отворили българско училище, какъ се

родила у тѣхъ мисълта, че трѣбва да се обръщатъ съ молитвитѣ си къмъ Бога на матерния си езикъ за да разбиратъ и тѣ сами когато кажатъ „Господи помилуй“ и пр. Особено се радвахъ, че учителя научилъ дѣтцата имъ да пѣятъ въ църквата, което тѣ незнаели прѣди три-четери години, когато учителя имъ билъ гъркъ. Единъ отъ по-старичкитѣ и по-разумнитѣ селяни справедливо казваше на другитѣ, че толкова години имали въ селото си гърцки учителъ и нѣмало нето единъ човѣкъ, нето едно дѣте въ селото, което да се е научило гърцки, да може да прочете или да напише едно писмо, да пѣе въ църква и пр., а сега въ двѣ-три години само българския учителъ приготвилъ не само момчета, но и възрастни момци, ергени да пишатъ и да четатъ, па и да пѣятъ въ църква. Сега имало кой да ти прочете и да ти напише едно писмо въ селото; знаели и хесапъ да правятъ.

— Сега имами бая учени момци въ селото си, казваше селянина; вижъ, казва ти дѣ е Стамбулъ, дѣ е Франца, дѣ е Нѣмеца, дѣ е Ингилизина; ситѣ царства по книгата е научилъ; знаятъ да псалатъ, пѣятъ апостола, четатъ Свети Боже научени! нищо дѣте, още воловетѣ не умѣе да пасе, и дошло да ти казва какъ се родилъ Христосъ, какъ се крестилъ, какъ възкресналъ, кой го расиналъ и много още. Дѣ имаше по-напрѣдъ такива хора, кой знаеше такива нѣща!

— Благословена е българската книга, каза единъ отъ другаритѣ ми.

— Е тѣй, сега всичко разбирами, не е като напрѣдъ, отговори други селянинъ.

Ний дълго тълкувахми въ училището и азъ въ всичко удовлетворявахъ любопитството на селянитѣ. Училището имъ е до самата църква. Това е общо правило у Българския Народъ, който мъчно може да разбере училище не около църквата. Похвалиха ми се, че имали намѣрение да разширочатъ училищното здание, защото е

доста тѣсничко. Нѣмали си още достатъчни срѣдства за това.

— Прѣди години, имъ казахъ, когато пхтуваше челоуѣкъ по селата, рѣдко бѣше да види кжци съ бѣли комини. Въ едно или двѣ отъ петнадесетъ или двадесетъ села се забѣлѣжваше по една кжца съ бѣлъ коминъ; всичкитѣ други села не знаеха що е бѣлъ коминъ. А бѣлия коминъ значеше, че кжцата е на по-богатичѣкъ челоуѣкъ. Обикновенно съ бѣли комини бѣха кжцитѣ на чорбаджията и понѣкогашъ на пона, ако се улучеше по-състоятеленъ. Така щото, като мнучаше челоуѣкъ край селата, отдалече можеше да каже има ли въ това или онова село по-състоятелни хора; това показвахъ бѣлитѣ комини, които отдалече се виждаха. Случвало се е да пхтувамъ въ ония времена и щомъ влѣзехъ въ едно село, лесно намѣрвахъ кжцата на селския чорбаджия или священника, защото се ржководехъ по коминитѣ. Въ вашето село, гледамъ, има доста бѣли комини; това значи, че вий не сте злѣ. Вижда се и отъ лицата ви, отъ облѣклото ви, че труда ви е награденъ, че Богъ ви дава. Така щото, както сте се потрудили и сте си направили църквица и училище, ще се потрудите да си расширочите училището за да могатъ да се събиратъ дѣцата ви“.

Добритѣ селяни ми казаха, че сж си взели вече мѣркитѣ за това и иматъ нѣщо приготвенко. Послѣ разговора премина на други прѣдмѣтъ. Похвалиха ми се, че сега не било вече както прѣди години — да не може човѣкъ да направи и коминъ на кжцата си; сега можали всичкитѣ кжци да иматъ бѣли комини, стига селянитѣ да искаатъ и да иматъ срѣдства за това. Старитѣ хора имъ расправили, че сж били времена, когато не е било прието селскитѣ кжци да иматъ, не бѣли, а обикновенни комини. Коминъ вързъ една селска кжца значило, че притежателя на тая кжца билъ състоятеленъ вдигналъ глава. Огънъ се клалъ въ селскитѣ кжци, но дима е излазялъ изъ забѣлѣжени дупки на кжциния покривъ. Щомъ се явявалъ

коминъ вързъ нѣкоя кѣща и съсѣдитѣ веднага заговаряли: „запуни коминъ, чорбаджия стана, вдигна глава тозъ човѣкъ!“ И кой смѣялъ да запуни коминъ! А сега всѣка кѣща има коминъ, па не и обикновененъ, а бѣлъ, отдалече забѣлѣжванъ.

Слѣдъ разговора въ училището, селянитѣ ме поведоха да споходимъ нѣкои по-първи селски кѣщи. Всѣдѣ любезни, всѣкой искаше да влѣземъ и у него. Постилаха най-новитѣ и най-хубавитѣ си черги, плѣстове и възглавници за да сѣднемъ, служеха ни, разказаха ни, распитваха ни и всѣкога разговора се въртеше върху народнитѣ, училищнитѣ и църковнитѣ работи. Тия въпроси като че бѣха имъ станжли плътъ и кървь; отъ тѣхъ бѣха наелектризирани. На всичко друго бѣха се наситили, но на тия разговори не.

Ени-къой се намѣрва между върхове и гори, дѣто нѣма земя за работение. По причина на височината на мѣстото, лишава се даже и отъ вода. Никакъвъ потокъ, никаква рѣкчица въ селото или около него. Има само нѣколко въбли, които тоже почти прѣсехватъ прѣзъ лѣтото. Работата на селянитѣ е долѣ въ полето, дѣто иматъ и особни мѣста за работния си добитѣкъ, когото рѣдко докарватъ въ селото, защото ще умре за вода. Давали сж по 200 лири за направата на единъ селски въбелъ, който постоянно да има вода, но не сж достигнали до единъ благоприятенъ резултатъ. — Защо тогава не слѣзете да се заселите около нивитѣ и ливадитѣ си, ами живѣете въ тая пустиня? ги попитахъ. Казаха ми че въ тая гора сж по затулени, по закрилени, което не е безъ значение за едно село. Въ полето щѣли да бждатъ по-изложени, по-прѣдъ очи, по-на пжтя, което не било толкова износно за селския животъ и за селското хозайство.

Освѣнъ земледѣлието и скотоводството, българитѣ отъ Деде-Агачкитѣ села се занимаватъ и съ кираджилжкъ, но кираджилжкъ съ камили. Азъ първъ пжтъ видѣхъ български камилари, които отиватъ съ камилитѣ си да правятъ

кираджилжкъ по цѣло Одринско, Бургазско, Айгоско, Ямболско и пр. Тѣ сами развѣждатъ камилитѣ си и намѣрватъ интересъ въ това, защото камилата търни дълго време за вода и не иска много храна. Прѣди години съмъ виждалъ много камилари по горѣказанитѣ мѣста, но тѣ, при всичко че говореха български, минуваха за гърци.

— Като е така, казахъ на единъ камиларинъ, ти трѣбва да знаешъ, я ми кажи, защо турятъ за прѣдводигель на камилитѣ всекога едно магаре? Неможе ли камилата и безъ магарето да си върви изъ правия пхтъ?

Камиларина се позасмѣ и ми разказа, че единъ день камилата се възгордѣла, че била най-голѣмото, най-доброто, най-търпѣливото, най-умното и най-икономическото животно на свѣта. И Богъ, за да я унизи за тая ѝ гордостъ и високомѣрие, повелѣлъ да я води вседѣ и всекога едно такъво ниско животно като магарето. И сега високата камила се смирява прѣдъ ниското магаре и безропотно слѣдва стѣпкитѣ му.

Въобще камилата е много кротко, покорно и хрисимо животно. Тя търпѣливо служи безъ да има голѣма вискателность, като другитѣ животни, за пища. Можете да я държитѣ цѣла недѣля безъ храна и вода, а най-вече безъ вода.

* * *

Трѣбваше вече да оставимъ Ени-къой и да търгнемъ за село Бодама, а отъ тамъ за село Дервентъ. Добритѣ Ени-къойци бѣха се погрижили да ни приготвятъ конѣ и да ни избавятъ отъ неприятния трудъ да се скитами по горитѣ пеши. Прѣди да търгнемъ обаче, на селянитѣ бѣше приятно да отидемъ да ни покажатъ и красивото мѣсто край селото, дѣто тѣ обикновенно имали обичай да празнуватъ ежегодно празника Св. Кириль и Методий. Неможахъ да не удовлетвори прозбата имъ, защото виждахъ, че съ това тѣ искаха да ми покажатъ, че въ тѣхъ не блѣщука, а гори чувството на самосъзнанието. По пхтя къмъ казаното мѣсто ме поканиха още въ една кжща,

дѣто се отвори дума за трудолюбието на селянката, която успѣва и кѣщнитѣ си работи да гледа, и въ полето на мъжа си да помага. И по тия мѣста българската селянка е както всждѣ. Преди, шие, тъче, но сама боса ходи. У дома си, между дѣцата си, тя е жена, майка, домакиня, а въ полето, на лозето, нивата и ливадата тя е мъжъ, тя е работенъ добитъкъ, тя е машина. За българския селянинъ жената е сермия, капиталъ. Бѣдния българинъ не е въ отчаяние когато нѣма лепта въ джеба си, когато нѣма отъ дѣ да добие комаче хлѣбъ, а е въ отчаяние когато остане безъ жена. Има ли жена, той е спокоенъ, защото тя му е капитала, който докарва своитѣ лихви. Подобенъ бѣ разговора, въ който се изказаха доста похвали за трудолюбието, търпението и пестението на българската селянка, рѣцѣтъ на която сж груби, попукани, но умѣятъ да вѣжатъ искусни копринени шевове. На излазяние домакинята ме спрѣ на вратата и ми даде на память отъ Ени-кѡй едно прѣкрасно женско ржкодѣлие: ленена кърпица за лицето, нашарена съ всевъзможни копринени шарки, тънко и искусно вѣзани отъ грубата ржка на трудолюбивата селянка. Съ подобни кърпици гражданитѣ украсаватъ стѣнитѣ на салонитѣ си, като съ рѣдкости. Но какво подбуди гостолобивото селско семейство да ме дари съ тая шарена кърпица? — Това го направиха отъ драгостъ и благодарение, че си българинъ и че имъ разказвашъ такива добри работи, ми пошжина единъ отъ по-първитѣ селяни.

Отдохми вързъ върха дѣто празнуватъ Св. Кириль и Методий. Ясно и далече гледа тоя върхъ; видѣ прѣкрасенъ. Далече блѣсти Мраморното море, по-насамъ се растила Деде-Агачкото равнище, а на лѣво сж сплетени хълмоветѣ, които съставляватъ краищата на Гюмюрджинскитѣ гори. Върха е покритъ съ голѣми паламудови дървета, богато наслѣдство отъ минжлитѣ вѣкове; въ долнитѣ поли на едната му частъ сж селскитѣ гробища. И веѣкой захвана да ми се хвали какъ весело, какъ тържественно се празнувалъ 11 Май вързъ тоя хълмъ.

—Подъ всёко едно отъ тия вѣковни дървета свиря гайда, се яде ягне, се пѣятъ пѣсни и се играе хоро; всичкото село излазя. Тоя празникъ по-напрѣдъ ний не знаяхми, но сега на него стая панайръ въ селото ни, ми казаха.

—Въ такъвъ случай тоя хѣлмъ турѣбва да назовете Св. Кирилъ и Методий, отговорихъ азъ.

На слазание отъ хѣлма ме зае една приятна мисль. — Що мислишь? ме попита единъ отъ другаритѣ ми. — Мисля, че и въ това село иконата на Св. Кирилъ и Методий прави своитѣ чудеса, отговорихъ.

Конѣтѣ бѣха вече готови и ний търгнахми за с. Бодама, отдѣто щѣхми да отидемъ въ с. Дервентъ. Еникъойци бѣха приготвили обѣдъ, отъ когото неможихми да накусимъ, защото бѣхми се обѣщали да обѣдвами въ Дервента. При търгванието ни азъ забѣлѣжихъ, че нашата компания значително се увеличи. Нѣколко лица ни придружиха пѣши, а други съ конѣ. До Бодама има единъ часъ. Пжтеката криволичи по стѣрмнитѣ хѣлмове, покрити повечето съ храсталакъ. Пжтуванието бѣше много весело, защото всёкому се запѣя прѣзъ тая зелена гора. Излѣзе на сцената и петия другаръ, паурчето, което сега не бѣше вече петий, а петнадесетий. Като приближихми до Бодама, забѣлѣжихми, че въ срѣдъ селото, около църквата, подъ двѣ голѣми и клончести дървета, сѣдхтъ единъ купъ хора. Тѣ насъ чакаха, приближихми се, слѣзохми отъ конѣтѣ и насѣдахми вързъ нарочно постланитѣ черги и пълтове. Слѣдъ обичнитѣ поздравления и любезности, селянитѣ започнаха да се суетхтъ да ни послужатъ съ нѣщо. Изнесоха ракия, вино, кафе — Намѣсто всичке това, донесете ни да пинемъ мжтеничка, казаха нѣкои отъ гоститѣ. И веднага се донесе едно котле съ мжтеница, съ която сито утолижми жаждата си. Селянитѣ се виждаха, че искатъ да ни задържхтъ за обѣдъ.

—Не, отговорихъ, покажете църквата и училището си, защото ще вървимъ въ Дервента.

Църквата намѣрихъ много бѣдна. Впрочемъ и селото е много малко. Священника бѣше отишълъ вѣнъ отъ селото да погрѣбава единъ покойникъ, така щото неможахъ да го видя. Въ открития коридоръ около скромната църквица бѣха нарѣдени четири—петъ чинове и една черна дѣска: това бѣше училището. Българската азбука се преподаваше на откритъ въздухъ. Полюбопитствувахъ да узнамъ зимѣ дѣ се учатъ дѣцата и ме заведоха въ единъ домъ, състоящъ отъ една стая и приличенъ повечето на шлевня. Доде ми мисль да пожелаая да ми покажатъ нѣкой оборъ, дѣто селянитѣ затварятъ добитъка си, за да направя едно сравнение между училището и обора. О, увѣренъ бѣхъ, че ще намѣра обора много подобъръ, по-запазенъ отъ зимния студъ и вѣтрове, отколкото училището, отколкото самия селски домъ. И защо? защото добитъка оре, дава млѣко и ни храни, дава вълна и ни облача, носи дърва и ни грѣе, отговаря селянина. Учителя бѣши едно шестнадесетъ годишно момче, свършило четвъртия классъ въ Одринското българско училище. То ми даде добри свѣдѣния за ученицитѣ си. Разбрахъ, че това бѣше момче, но труда и работата му не бѣха дѣтински.—Малкитѣ птички по-бързо лѣтхтъ, си помислихъ.

—А каква ти е годишната заплата, го попитахъ.

—Петъ лири въ брой и едно-друго отъ селянитѣ, ми отговори.

—Богъ да ти е на помощ, труженниче! Въ старитѣ си години ще разказвашъ, че си получавалъ учителска заплата петъ лири въ годината и потомството не ще да го повѣрва.

Слѣдъ единъ часъ и половина бѣхми въ с. Дервентъ. Още въ Бодама ни настигнаха двоица отъ Дервентскитѣ първенци, които увеличиха компанията ни. Така щото, образувахми една много весела и много разнообразна дружина, въ която имаше и кавалеристи, на конѣ и на магарета, и пешоходи, и священници, и даскали, и търговци и селяни. И на менъ все идеха на ума увѣренията

на нѣкои, че по селата било мжно и опасно да се пхтува. Напротивъ много весело е, много приятно е; съ пѣсни отива чловѣкъ отъ едно село въ друго. Въ продължение на цѣлото си двумѣсечно пхтувание, азъ никога неостаяхъ самъ; все щѣха да се намѣратъ нѣколцина селяни, учители или свещеници да ме придружаватъ; и това правеха съ удоволствие. Това бѣше увеселително шествие, а не странствование и скитание. И то има голѣмитѣ свои приятности, които е невъзможно човѣкъ да испита въ града, дѣто живѣятъ не естествени, а искусствени хора. Въ селата и при подобни прочувствени селски шествия чловѣкъ нагледно вижда колко е искусственъ, колко е отдалеченъ отъ себе си, отъ естеството си въ затворения и безвъздушенъ градски животъ. А менъ тия прочувствени селски тържества и шествия съживиха и отъ друга страна. Показаха ми именно, че българския селянинъ въ вилаетитѣ, вѣрноподданника на Негово И. Вел. Султана, прозябава не само физически, а живѣе съ чувство.

При влизанието ни въ с. Дервентъ, чуха се гласове изъ дружината: „теглете право, не се спирайте въ селото, право теглете подъ голѣмия яворъ, край чешмата въ клисурата.“ И цѣлата разнообразна и весела пхтническа компания, въ срѣдъ любопитството на жени, мжжѣ и дѣца, излѣзли по вратнитѣ и улицитѣ да ни гледатъ, препрѣчи прѣзъ срѣдата на селото и отиде та хвърли чергитѣ си подъ голѣмия яворъ въ клисурата, на расстояние десетъ минути отъ селото. Това мѣсто бѣше избрано за по-хладно, по-красиво и по-сгодно за обѣдване, разговори и почивка. Имахми студената вода, имахми дебелия сѣнка и приятната прохлада, имахми и двѣтѣ ягнета, които се въртеха вече на шиша. Додоха и нѣколцина първенци селяни, между които интересния забавния бакалъ Георгий заедно съ г-на Зисо, родомъ отъ Дервента и мюдюринъ на нахията. Всичко показваше, че обѣда щѣше да бжде свадбарски.

* * *

Бѣхми въ ожидание за испичанието на ягънцата, когато на лѣкзи отъ другаритѣ доде щастлива мисль да се приготви една прѣдварителна закуска, едно мезе, което азъ до тогава нето бѣхъ ялъ, нето бѣхъ слушалъ. Тая закуска бѣше тѣй нарѣчения „кукуречъ“, рѣдкия вкусъ на когото захванаха всички да хвалятъ. — А що е това кукуречъ, попитахъ, какъ се прави, що значи тая дума? — Ще видишь, ще ядешъ и ще приказвашъ, ми отговориша. — Кукуречъ е ястие, което слѣдъ като яде чело-вѣкъ, отъ приятность и сладости, стая и казва „куку“; ето що значи кукуречъ, каза единъ отъ другаритѣ, който, виждаше се, че е много пхти казвалъ „куку“ слѣдъ ядението на кукуреча, защото най-много хвалеше вкуса и благоуханието му. Всички чакахми да кажемъ куку, а най-вече азъ, защото за пръвъ пхтъ щѣхъ да вкуса отъ това ястие и щѣхъ да испитамъ това благоухание. Приготовленията се започнаха и азъ обърнахъ особно внимание за да изуча какъ стая тая прѣхвалена закуска, слѣдъ която чело-вѣкъ отъ приятность се принуждава да вика куку. Отрѣзаха най-напрѣдъ една дълга пърчка и я изравниша, което ми даде да разбере, че кукуреча ще бжде единъ видъ шинъ-кебанъ. Извадиша послѣ всичкитѣ вжтрѣшности на ягнето. Измиха хубаво чирѣвцата, безъ обаче да ги рѣжатъ. Оставиша цѣла и кърницата на ягнето. Взеха послѣ сърдцето, дробоветѣ и други още вжтрѣшности, нарѣзаха, усолиха и нанизаха ги на дървенія шинъ. Между всѣко кжече туряха и по малко тълстинка. Взеха послѣ кърницата и обвиха цѣлия нанизанъ шинъ. Съ чирѣвцата послѣ внимателно вързъ кърницата обвиха отъ едната до другата страна шинъ, така што отгорѣ вързъ цѣлия шинъ не се виждаха освѣнъ чирѣвцата, обвити вързъ другитѣ вжтрѣшности на ягнето. Приготвенъ по такъвъ начинъ, шинъ захвана да се върти полечка-полечка край огъня. Гжето обивититѣ отгорѣ чирѣвца

прѣиятствуваха на тълстинкитѣ и на кърпицата, като се печжтъ, да капе мазъта имъ въ огъня. Така щого мазницата си попиваше въ другитѣ ягнешки вътрѣшности. Обивититѣ вързъ шиша чирѣвца имаха и друго значение. Тѣ запазваха да не излазя въ испарение сжщия вкусъ на вътрѣшноститѣ, които по такъвъ начинъ бѣха задушени и се пържеха въ собственния си соусъ и меризма. Шиша се испече и всички накусихми. Започенаха да се слушатъ на четири страни куку. И дѣйствително кукуреча, опеченъ по такъвъ начинъ, притежаваше особенъ приятенъ вкусъ. Азъ ядохъ съ удоволствие и бѣхъ готовъ не веднжшь да речж куку, защото бѣше сладко, най-вече тамъ въ клисурата, между двата върха, подъ стария яворъ и край студената вода.—Колко ягнета и кукуречи е некълъ и ялъ тоя яворъ и тая студена вода! ми каза единъ отъ другаритѣ. Но, не ще да е това значението на думата кукуречъ; ще да има друго нѣкое значение. Споредъ разказванieto, тоя шишъ-кебанъ обичали много арнаутитѣ. Не е ли това арнаутска дума? Въ всѣкой случай заслужва внимание и прѣпоржка; всѣка кухня би имала право да се гордѣе съ кукуреча. И ако се введеше въ листата на европейскитѣ гостби, безъ друго би трѣбвало да бжде задължително и „куку“ слѣдъ яденieto. И въобразете си една богата трапеза съ всевъзможни лакоми европейски ястнета, между които да личи и Дервентския кукуречъ! Всичкитѣ тия ястнета по обикновению да бждатъ написани на една листа, въ конeца на която да има и заключението „куку“. И всичкитѣ призовани рѣдки гости да яджтъ и да стаятъ да казватъ задължителното „куку“. Оригинална би била подобна трапеза, не ли? Тя би била по-скоро трапеза на кукувици, а?

Но ягнетата се вече опекоха и трѣбва да се обѣд-ва, при всичко че обѣда отдавна е минжлъ. Накършете и постелете шума и вързъ шумата надробете ягнето, по хайдушки, извика единъ отъ другаритѣ. — Да, тѣй е вкусно, тѣй се яде тука, извика други. И една дълга и ши-

рока свадбарска трапеза се образува. Мѣстото бѣше дошло тѣй, щото на мнозина бѣше по-згодно да легнатъ по корема си и да ядхтъ. И какви не здравици се вдигаха и провъзгласяваха вързъ костичкитѣ на това ягне! какви не пѣсни се пѣеха и какви не разговори минхха! Героя на деня бѣше бакалъ Георги, който на всека чашка питаше: за кого сая здравица? А това мълско Суфлийско вино! то заминува всекакво французско бордо. Между дружината имаше единъ старъ камиларинъ отъ Ени-къой, на име Атанасъ, който ми разказваше, че двоицата му синове правили кираджилжкъ съ камили по Ямболско, Бургаско и Одринско. Хубавото Суфлийско вино го докара въ вѣсторгъ и той захвана да ни пѣе стари пѣсни, които е пѣялъ въ младитѣ си години слѣдъ камилитѣ. Горитѣ ечеха отъ гласа му. — Ехъ! дѣ ми е сега тозъ тежкъ камилски керванъ, дѣ ми сж тия шумни камилски звънци, които цѣнеха гората и отдалече извѣстяваха, че идатъ тежкитѣ кираджии! викаше камиларина като вѣсторжено си напомнюваше приятноститѣ на младитѣ години. Удивително! и тоя бѣденъ селянинъ намѣрваше незамѣними приятности въ дружбата си съ камилитѣ и дълбоко съжالياваше, че сж хвъркижли времената, когато весело е пѣялъ слѣдъ тѣхъ. А нѣкои отъ съселянитѣ му го закачаха:

— Абе, бае Атанасе, когато правеше кираджилжкъ, слѣдъ камилитѣ или прѣдъ камилитѣ вървеше?

— Слѣдъ камилитѣ, слѣдъ камилитѣ; прѣдъ камилитѣ други върви.

— Ами истина ли е, че камилата хърка и плюва вързъ челоуѣка, когото непознава?

— Разуменъ хайванинъ е камилата, слуша те; кажи ѝ да лѣгне, лѣга, кажи ѝ да стане, стая; не иска нето да я ковешъ, нето да я тимаришъ; яде и пие когато ѝ дадешъ, а не като коня и вола да се разболява и да умира ако не пие на време вода и ако не яде всекой день овесъ. Неподкови коня, остави го босъ, като ками-

лата, и ще видишъ че ще осакатѣе, не ще да ти върши работа; за себе си купувай царвули и за коня и вола петала. Камилата не е тъй, нейнитѣ царвули никога не се скжсватъ. Ахъ! по-вѣренъ приятель, по-добъръ другаръ отъ камилата не съмъ ималъ.

— На здравие на камилитѣ, извика единъ отъ другаритѣ, който бѣше исчерпилъ вече всичкитѣ сюжети за здравци.

— Абе, бае Атанасе, ами истина ли е, че камилата постоянно джвче джвка и че дѣцата, като видятъ лѣгнали камили, отиватъ та подлагатъ ржка и викатъ: дадни и менъ джвчица?

— Истина е зеръ; щомъ не ѝ дадешъ храна, тя си изважда изъ корема храната, която е яла прѣди единъ день или два дни и си я джвче и прѣдѣвква и съ това се поминува. За сиромаси хора като насъ е гамилата, не иска много храна.

Отъ послѣдхющитѣ разговори забѣлѣжихъ, че за бае Атанаса едва ли е имало нѣкога по-драга и по-любима любовница отъ камилата.

Клисурата, въ която ний почивахми и обѣдвахми, води къмъ Гюмюрджина. Около единъ часъ далечъ се виждаше една гора въ форма на продълговата трапеца. Споредъ прѣданието, въ тая гора се е подвизавалъ нѣкой си Св. Козма, развалинитѣ на мѣнастира на когото още стояли. Тоя угодникъ ужъ е казалъ на народа, че въ тая продълговата гора имало голѣмо имание. И когато се намѣряло това имание, хората щѣли да ковжтъ конѣтѣ си съ златни петали.

Не само пѣснитѣ и здравицитѣ ни слуша вѣковния яворъ. Съдържанието особно на една стара пѣсенъ бѣше тъй трогателно, щото истъргна нѣколко прочувственни сълзи. Когато пѣсенъта се пѣеше, нѣмо мълчание владѣеше. Всички бѣха се обърнали въ внимание. Пѣснопоеца прѣдстави една сирота, минавающа прѣзъ гората съ дѣтето си Дамянчо на ржцѣ. Тя гледала дѣ има дър-

во високо. Съгледала дърво високо, распасала поясъ коприненъ и вързала люлка Дамянчу; залюляла го и запяла: нанни ми нанни, Дамянчо, когато вѣтрецъ повѣе, тебе ще, мами, люлѣе; когато дъждецъ завали, тебе ще, мами, окъпе; когато кошута въ пхтъ мине, тебе ще, мами, задон; расти, Дамянчо, пораста, голѣмъ войвода да станешъ, отъ село въ село да ходишъ и майка си, синко, да найдешъ и пр. и пр. Трогательна е поезията на тая простонародна пѣсенъ.

— Въ гърцката филада нѣма такива хубави жални пѣсни, се произнесе най-послѣ бакалъ Георги.

Тѣй или инакъ, но ний изгубихми по-голѣмата частъ отъ деня си подъ дебелата сѣнка на явора. Не забѣлѣжихми какъ бързо слънцето се скри задъ гората. Любезнитѣ и гостолюбиви Дервентчани настояваха непременно да пренощуваме въ селото имъ. Неможехми да не отсетимъ. Върнахми се въ селото и всички отидохми въ къщата на Г. Маринова, единъ отъ селскитѣ първенци. Прѣди да се стъмни излѣзохми по селото, видѣхми и разговарихми се съ нѣколцина и вечерята имахми още повече гостѣ. Капихли бѣхми отъ уморявание, но неможеше да не сѣдимъ и да не тълкуваме. Приближаваше вече полунощъ, когато видѣхми че на сѣената излѣзе пакъ печено ягне. — Нѣма съ какво друго да ви се отсраимъ, ни казаха, когато натяквахми защо да слагатъ ядение, когато още кукуреча не е успѣлъ да се смѣле. За да подмаматъ вкуса ни и съ друго, домакинитѣ на бърза ржка бѣха приготвили и единъ „бѣлъ мжжъ“. Това лакомство се приготвява съ изобилно тѣсто прѣсно сирение. дълго врѣме пържено. Прѣсното сирение отпуца маселцето си и впоследствие вързъ огъня се прѣвърща на единъ видъ жилаво тѣсто, което, усладено съ малко шекеръ, съ удоволствие се яде. Това е най-богатата селска и балканска сладостъ, неизвѣстна на градоветѣ. Но тя неможе да се яде много, защото скоро утръшка. Защо е нарѣчена тая балканска сладостъ „Бѣлъ мжжъ“?

Кой знае? Така го наричаше дѣда ми, така го наричаше баща ми, така го наричамъ и азъ. Повече не знамъ. Значението и происхождението търсете въ изчезналитѣ поколения.

* * *

Достатъчно е, мисля, онова, което изложихъ до тука за да се даде едно понятие за живота и положението на българитѣ въ Деде Агачко и Гюмурджинско. Трѣбва да отидемъ по-нататкъ. Но недѣй бърза, читателю, да направишъ заключение отъ всичко това, че българина въ тия страни умѣе да живѣе домашно по-охално, по-хигиенично отъ българския селянинъ другдѣ. Въ домашната икономия българина си е сжция и тука: работи и пести; гледа, храни и топли добитъка си несравнено по-добрѣ и по-внимателно отъ дѣцата си и отъ себе си. Коня и вола му непрѣменно трѣбва да бждатъ подковани, а жена му и дѣцата му могатъ да ходятъ боси. Двора му е пъленъ съ кокошки, патки, кози, крави, овци и ягнета, а самъ яде лучецъ, солчица, сиренце, а поиѣкога само млѣхце. Мѣсо хапва много рѣдко, и то не самъ да си заколи, а ако се случи да осакатѣе нѣкое добиче, заколятъ го въ селото и той отива да си купи. А ако го попиташъ защо храни и отгледва толкова домашни животни, когато дѣцата му се хранятъ съ солчица, лучецъ и сиренце, отговаря ти: да можемъ да посрѣщнемъ и да се отсраимъ прѣдъ гости. Щомъ му доде гостъ, готовъ е да заколи и кокошки, и ягне, да направи и баница. Оттукъ се е сложила българската пословица: „дай ни Боже гости, за да се нагостимъ и ний.“ Гледашъ въ нѣкой дворъ десетина крави и питашъ: правите и продавате ли масло? — Не, ти отговарятъ. — Защо държите тогава толкова крави? — За юнци. И иди слѣдъ това та имъ расправяй, че и юнци могатъ да отгледватъ, не и масло могатъ да правятъ и продаватъ. Въобще въ това отношение българина стои много долѣ. Умѣе да хра-

ни, но не умѣе да се храни. Кухня у българския селянинъ почти несъществува. Ако хапва въ двата или въ третѣ мѣсеци веднѣжъ мѣсецъ, той го чече въ фурнята, вързъ жарьта или на шишъ. Има по едно-двѣ семейства въ всѣко село, които умѣятъ да правятъ единъ видъ люта яхния отъ кокошка или отъ овчо мѣсо, но това е пакъ за гости. Селянката много често умѣе да те госте съ нѣщо тѣстено, примѣсено съ масло и сирене, но да ти стотви нѣщо съ мѣсо, съ зеленчукъ и пр., това е голѣма рѣдкость. Иматъ и могатъ да иматъ всичко за яденіе, но не умѣятъ да ядѣтъ. Лучецъ, солчица, пшерецъ, сиренце — съ това се хранятъ невѣжественитѣ времена.

Това, което казахми до сега за живота и положението на българитѣ, може да се отнесе до Деде-Агачки-тѣ села: Чобанъ-къой, Ладжа-къой, Чамаренъ, Домузъ-дере, Доганъ-хисаръ, Дервентъ, Бадама и Ени-къой; и до Ференскитѣ: Укуфъ, Турбалж-къой, Балжкъ-къой, Мархамли. Теке, Пишманъ-къой и Тахтаджикъ. Населението въ всичкитѣ тия села се отличава по своята зажиточность; трудолюбиви сж, но и труда имъ докарва. Като пжтува чловѣкъ, като се срѣща и разговаря, като изучва, лесно забѣлѣзва една разлика между населението въ Деде-Агачко и населението въ Гюмурджинско. Българитѣ въ Деде-Агачко се виждатъ по-отржсенички, по-живички, по-нахранени. Всичкитѣ Деде-Агачки християнски села, съ исключение на с. Макри, което е чисто гърцко, припознаватъ духовното вѣдомство на Екзархията. Отъ Веренскитѣ села, само българитѣ отъ Пишманъ-къой и Тахтаджикъ припознаватъ духовното вѣдомство на Патриаршията; другитѣ сж екзархисти.

Въ Енеско, а най-вече въ Гюмурджинско, има широко поле за работеніе въ образователно отношение. Тамъ българитѣ сж останали много надира въ църковно и училищно отношение. Въ Гюмурджинско селскитѣ училища сж рѣдкость. Въ цѣлата Гюмурджинска кааза само села-

та: Каланджи-дере, Съчанлжкъ, Манастиръ, Чадърли и Кара-Агачъ-къой припознаватъ вѣдомството на Екзархията. И само тия села иматъ училища. Въ повечето други села християнитѣ живѣятъ първобитно, безъ всекакво съзнание и чувства. Първобитностъ въ чувствата, първобитностъ и въ живота въ всеко отношение. Въ нѣкои Гюмурджински села момъка отива въ църква на вѣнчаване въоръженъ съ всевъзможни оржжия. Всичко щото има въ къщи остро и щото прави частъ отъ селския силахъ, момъка, когато го вѣнчава священника въ църква, трѣбва да го има вързъ себе си. Пищове, ножове, пушки се явяватъ подъ вѣнчалния вѣнецъ рядомъ съ невѣстата. Единъ добъръ священникъ, името на когото ми е изхвъркнало изъ ума, намислилъ да искореня тоя дивъ обичай измежду християнитѣ въ енорията си. Когато му се прѣдставилъ подобенъ младоженекъ, въоръженъ отъ пети до уши, за вѣнчаване, той бързо свалилъ епатрахла си и уплашено побѣгналъ изъ църквата. Свадбаритѣ го стигнали и го попитали защо бѣга.

— Оставете ме, отговорилъ священника, страхъ ме е; азъ пушки ножове не съмъ виждалъ и хващаль въ живота си; страхъ ме е да ги гледамъ. Ако искате да се върна да вѣнчая, кажете на младоженека да хвърли тия страшни и опасни работи отъ себе си; иначе азъ въ църквата не влазамъ, епатрахиль не турямъ, па и селото ви ще напуетна.

Свадбаритѣ убѣждавали священника да се не бои, да се върне да вѣнчае и да не настоява да се обезоржжи момъка, защото това не е бивало други пхтъ въ селото, такъвъ е обичая и хората щѣли да се смѣятъ, ако младоженека се исправялъ подъ вѣнеца безъ пушка и безъ ножъ.

— Каква ще бжде тя, тая свадба безъ силахъ! Че момъка тогава ще бжде като момата, жена! отъ дѣ ще се види че това е мжжъ?

— Не, не, не, сакжнъ, азъ треперямъ, книгата ще

падне отъ рѣцѣтъ ми; ще ме втресе отъ страхъ въ църквата: викайте си други попъ, това не е моя работа, отговарялъ священника.

— Аманъ бе, попе, не прави това, дѣ ще намѣримъ сега други попъ, за срамъ и за приказъ ще станемъ на всичкитѣ села; гелъ етме, не се страхувай, защото да те втресе, това ни е закона и обичая. Че тя инакъ женска свадба ще стане!

Священника по никакъвъ начинъ не се съгласявалъ. Като видѣли че свадбата трѣбва да се върща надиря безъ да бждатъ вѣнчани младитѣ, нѣкои отъ попървитѣ селяни посвѣтвали младоженека да остави оржията си вънъ край вратата на църквата и слѣдъ вѣнчанието, на излазяние, пакъ да си ги вземе и да се вържи. Священника се съгласилъ на това и се върналъ. Слѣдъ вѣнчанието младитѣ се спрѣли край църковната врата и момъка се вържилъ съ хиляди псувни и заканивания. Това произвело не добро впечатление въ цѣло село, защото свадбата имъ се видѣла като непълна; развалена. Въ всѣкой случай священника не тѣй безопасно успѣлъ да вдхне на епорианитѣ си, че е много страшливъ, и не може да вѣнчава прѣдъ ножове и прѣдъ пушки. Така щото младоженцитѣ полегка-легка привикнали, когато дохождатъ за вѣнчавание, да оставятъ оржието си вънъ край църковната врата.

Българитѣ въ Гюмюрджинско сж останали тѣй надиря въ църковно-училищно и въобще въ образователно отношение, по причина че ония краища сж твърдѣ затѣтени, уединени и християнитѣ нѣматъ съобщения съ по-живички градски населенія, а при това и неизлазятъ никждѣ, а се занимаватъ на мѣстото съ скотоводство и земледѣлие. Екзархийски църковно-училищ. центръ въ Гюмюрджина не сжществува, и за това християнитѣ нѣма близко къмъ кого да се отнасятъ за църковно-училищнитѣ си нужди. Гюмюрджинскитѣ екзархийски села духовно се завѣдватъ отъ Одринската българска митропо-

лия, която срѣща затруднение да влияе на тамошнитѣ далечни и затѣнтени краища. Деде-Агачкото намѣстничество ще може въ бѣдѣще най-добрѣ и най-благодарно да влияе на Гюмюрджинскитѣ български села, но за това е нужна по-здрава церковно-училищна организация.

* * *

Слѣдъ Деде-Агачкото пристанище, иде пристанището Порто Лаго или Кара-Агачъ, отъ което се пътува по едно не толкова добро шосе за Ксанти, или Скеча и оттамъ за Гюмюрджина. Пътя отъ Деде-Агачъ направо за Гюмюрджина е лошъ, шосе нѣма, а се пътува два дена на конь или пѣши. И за това пътниците, отивающа въ Ксанти, Гюмюрджина и Ахж-Челебийско, прѣдпочитатъ да излазятъ съ парахода на Кара-Агачъ. Отъ Деде-Агачъ за Ксанти има покрай морето доста сносенъ път, който минува прѣзъ единственното въ цѣлата Деде-Агачка каза, гърцко село Макра. Пътя отъ Скеча до Гюмюрджина е билъ прѣди години труденъ, опасенъ, даже мъчно проходимъ, но сега се пътува свободно, защото сж исчезнали върлюющитѣ разбойнически чети. Въ Скечанската каза се намѣрватъ двѣ много защитени и голѣмички български села; Габрово и Ени-къой, които иматъ свои добрички български училища и признаватъ духовното вѣдомство на Екзархията. Въ града Скеча има доста българи работници, които дохождатъ отъ Ахж-Челебийскитѣ, Гюмюрджинскитѣ и двѣтѣ Скечански български села. Има български архиерейски намѣстникъ въ Скеча, който кореспондира съ Одринската българска митрополия. Българскитѣ села както въ Скечанско, тъй и въ Ахж-Челебийско и Гюмюрджинско (ониа които припознаватъ за свое духовно началство Екзархията) сж подъ духовното вѣдомство на Одринската българска митрополия. Българитѣ отъ Скечанскитѣ и Ахж-Челебийскитѣ села сж развитички, разбранички, живички, молятъ и учатъ на метерния си езикъ, а не както въ по-голѣмата частъ отъ Гюмюрджин-

скитѣ села, дѣто владѣе невѣжество, народното чувство е заглухнало. Главната търговия въ Скеча и околността му сж тютюнитѣ. Както пристанището Деде-Агачко, тѣй и Кара-Агачкото и Кавалското сж естествени; чловѣческата ржка не е прибавила никакви улеснения, никакви приспособления, така щото въ бурно време спиранието на параходитѣ е почти невъзможно. Товарението и растоварянието на стокитѣ става по първобитенъ начинъ и излазя много скъпо; оставете на страна обстоятелството, че неможе веѣкога да се товари и разтоваря стока, а трѣбва да се чака не бурно време. Това много препятствува на търговията. Говори се, че Деде-Агачкото пристанище щѣло да се прави. Направата на Деде-Агачкото пристанище е налѣжаща потребностъ въобще за търговията на европейска Турция. Това сжщето може да се каже и за Кавалското и Кара-Агачкото пристанища.

Пристанището Кара-Агачъ, или Порто-Лаго, служи за исходна и входна врата на Скеченско, Гюмюрджинско и Ахх-челебийско, а прѣзъ Кавалското пристанище излазятъ производствата на цѣлото корито на р. Места, или Карасу, на Драмското равнище, на една часть отъ Серското поле и на Неврокопскитѣ и Разлошки мѣстности. Пхтя недалечъ отъ морския брѣгъ отъ Скеча и Порто-Лаго до Кавала е доста сносенъ; по него може да се пхтува съ пайтонъ, при венчко че малко трудничко. Расстоянието е единъ лѣтенъ день. Съ параходъ се отива за петъ-шестъ часа. Долната часть отъ коритото на р. Места е населена исклучително отъ турски елементъ, а срѣдната и горнята само отъ турци-помаци, които достигатъ до селото Чирешево, Неврокопско, отдѣто се започеватъ християнскитѣ села. Цѣлото корито на рѣката Места е мжнопроходимо и трудносьобщително; никакви почти коларски пхтища несществуваатъ. Туземцитѣ тамъ пхтуваатъ исклучително съ дребни конѣ и мулета, или катхри. Най-расплоденото домашно животно по тия мѣста е козата. По Мѣста не плаваатъ никакви салове.

Веднага слѣдъ пристигването си въ Кавала, азъ се погрижихъ да намѣра нѣкои българи, които да ми послужатъ за ръководители изъ града и отъ които да съберъ нѣкои свѣдѣния за по-нататъшното си пътувание. Запознахъ се съ братия Лазарови, търговци на сурави кожи, които испращатъ въ Марсилия и другдѣ. Тѣ сж родомъ отъ Банско и иматъ търговска кжща и въ Солунъ. Взе ме единъ добъръ турчинъ отъ близнитѣ острови за да ме заведе до заведението на братия Лазарови; но пътя любезно ме попита не съмъ ли азъ французина търговецъ, който бѣ пристигналъ прѣди единъ день отъ Марсилия за да прекупи отъ братия Лазарови всичкитѣ ягнешки и яренски кожата.

— Не съмъ азъ, му отговорихъ, азъ днесъ додохъ.

— Ами и ти за кожи ли си дошълъ?

— Азъ не съмъ за кожи дошълъ, но искамъ да видя братия Лазарови.

Забѣлѣжихъ, че проводника ми питае особно уважение къмъ търговцитѣ и затова съ особенъ интересъ искаше да узнае не съмъ ли и азъ туджаринъ на кожи. Той разбираше, че който пита и има сношение съ братия Лазарови, трѣбва да бжде туджаринъ на кожи. Отидохми въ заведението и заварихми дѣйствително българскитѣ търговци заети съ французина да броятъ и да свързватъ кожитѣ, които се относяха на едва пристигналия австрийски параходъ. По-послѣ се запознахъ съ тоя французинъ и видѣхъ, че това бѣше не французинъ, а австрийски еврейинъ. Минуваше за французинъ, защото носеше канела, а за проститѣ тамошни хора, всѣкой, който носи шапка, е французинъ.

КАВАЛСКО и ДРАМСКО.

Мжно е да описва чловѣкъ источнитѣ градове, защото щото каже за една, трѣбва да го повтаря за всички други. Сжитѣ гола, сжитѣ изгорѣли отъ сѣлицето, околности. И Кавала е градъ като всичкитѣ стари источни градове, на единъ отъ които е достатъчно да видишь улицитѣ, кжцята и постройката за да имашъ понятие за всичкитѣ. Единственното нѣщо, което заслужва интересъ и внимание, това сж древнитѣ останки. И Кавала, като старъ градъ, има своитѣ древни останки най-забѣлѣжителната отъ които е грандиозния, построенъ надъ главитѣ и кжцята на населението, водопроводъ, направенъ въ видъ на огроменъ каменъ мостъ, който съединява единъ голъ връхъ съ други. Тоя водопроводъ, останалъ още отъ римскитѣ времена и поправенъ прѣди нѣколко десетки години отъ единъ египетски нарѣченъ паша, родното отечество на когото е едно близко тамъ помашко село, снабдява съ сладка вода старата часть на града. основона връзъ единъ каменистъ връхъ и заобиколена съ крѣпость. Населението на Кавала е турско, гърцко и еврейско; български семейства, освѣнъ четири-петъ души срѣдня ржка търговци, нѣма. Въ чаршията обаче всичкитѣ еснафлий, дюкянджий, търговци и слуги знаятъ говоримия български езикъ, защото иматъ сношение съ християнитѣ и помациитѣ отъ цѣлата долина на рѣката Места, отъ Драмско и Банско, които много често докарватъ произведенията си и купуватъ нужднитѣ си работи въ и отъ Кавала. Едно нѣщо ме удиви въ тоя градъ. Дюкянитѣ въ чаршията и дѣнѣ и нощѣ сж отворени, най-вече прѣзъ лѣтото. Вечеръ бакалина покрива съ една рогоска бакалскитѣ си стоки и при отворенъ дюкякъ лѣга да спи. Не се знае примѣръ да е отишгълъ крадецъ да открадне нѣщо. Но за това въобще селянитѣ отъ оная страна иматъ безпримѣрна страсть да крадхтѣ брави, повечето кози. Да

открадне чловѣкъ на съсѣда си коза, да я скрие, да я заколи и скрито изяде е нѣщо вродено, страсть, която съществува у всѣкого. Подвигъ е да откраднешъ, скринешъ и изядешъ коза. Други никакви кражби не стоятъ; остави си дрехитѣ, стокитѣ на пжти—никой не ще се докосне. Но козитѣ си варди, защото прѣзъ каменни стѣни ще ги извлѣкжтъ. Това е особно занятие, упражнявано не само отъ бѣднитѣ, отъ ония, които си нѣмагъ, а и отъ състоятелнитѣ селяни, които иматъ съ стотини кози; и тѣ гледатъ да намѣратъ случай да откраднатъ единчката козица на бѣдния си съсѣдъ, да я заколятъ, да я изяджтъ въ време на гроздоберъ, или да я направятъ на създарма за прѣзъ зимата. Сждилищата по тия страни незнагъ освѣнж кражби на кози. Гордостъ е да открадне и скрие чловѣкъ коза, но трѣбва да съумѣе да я скрие, защото ако го уловятъ—горко му на душата. Споредъ обичая въ много села, турятъ му едно парче отъ козята кожа на главата, окачватъ му нѣколко кжса мѣсо по тѣлото, даватъ му единъ кокалъ въ ржцѣтѣ и, съ начернено съ сажди лице, вързанъ и съ тѣпанъ го развоздатъ изъ цѣлото село. Отъ време на време тунанието на тжпана спира и оня, който води уловения крадецъ, извиква: ха, мѣсо, ха! Това е позора. Крадеца отпослѣ отпущатъ, но слѣдъ като даде двѣ кози на ощетения и една за гозба на селскитѣ старей. Но подобно позорно наказание се рѣдко случва, защото крадцитѣ сж хитри и мжчно се улавятъ, а повечето пжти лицето, комуто е открадната коза, ще подуши крадеца и ще гледа рано или кжсно, слѣдъ година или двѣ, слѣдъ петъ или десетъ, да си отмъсти пакъ съ открадване коза. Тоя вкорененъ обичай у жителитѣ по долината на Мѣста и Неврокоиско е доста добрѣ описанъ въ малкия разказъ на г-на С. Д. Божова подъ заглавие „Дядо Вело и дядо Митю“ (изъ живота на Мжрвацитѣ), напечатанъ въ Косовската печатница отъ книжарницата на А. Никовъ въ Сѣрѣ.

Отъ дѣ се е родилъ и какъ е влѣзълъ въ естеството

на мхрвацитѣ и въобще на населението въ коритото на Места тоя обичай на козѣкрадството? Какъ може да се обясни тей? Това изисква особно изучаване. Намъ е позволено да правимъ само прѣдположения. По тия мѣста най-много сж развждени козитѣ. Но развжданието имъ е не за да се хранятъ хората съ мѣсото имъ, а за да ги продаватъ на търговци, които ги колятъ за да правятъ пастарма. Развждачитѣ се ползватъ временно само отъ млѣкото имъ. Мило е на селянина да заколи свое бравче и да облажи дѣцата си съ мървчица. Мило му е, защото единъ день ще го продаде и ще вземе нѣкоя и друга парница. И за това, за да се облажи, за да ханне мървчица, той гледа да си открадне. Тѣй или инакъ по козекрадството по тия мѣста е много интересенъ обичай и заслужва по-подробно изучаване. Това козѣкрадство ми напомнюва конокрадството въ извѣстни губернии въ Русия, дѣто въ цѣли населенія е станало страсть да се крадхтъ конѣ. Сжществува цѣло законодателство, писани сж цѣли съчинения по тая часть.

Азъ нѣмахъ намѣрене да стоя много въ Кавала и за това още сжщия день започнахъ да събирамъ свѣдѣния и да си вземамъ мѣрkitѣ да отпихтувамъ за Драма. Заставляваше ме да направя това и гостинницата, която прѣдварително бѣше ми прѣпоржчана за най добра и най-чиста въ града. Оказа се, че отъ нечистотата бѣше невъзможно не да се живѣе, а да се диша вжтрѣ. Това бѣше тѣсна и височка каменна кжща, притисната между многото здания край морето и лишена отъ всѣкакъвъ входъ. За да влѣзе чловѣкъ въ нея, трѣбваше да мине прѣзъ една мърсна бръснарница, слѣдъ която слѣдваше тъмната, безъ всѣкаква дупка и прозорка, спалня на бръснаря и прислугата му. Идеше послѣ една тъмна и тѣсна стълба, която водеше въ горнитѣ покои на странноприемницата. А сжщитѣ стаи, Боже се чувай, мърсотия неописуема; но цѣлото здание вонещи до нетърпимостъ испарѣния. Престояхъ едно денонощие въ тоя сла-

венъ хотелъ, но ще го помня додѣто съмъ живъ. Денѣ пакъ тѣй и тѣй, защото чловѣкъ може да намѣри спасението си въ едно кафене, или въ една механа, но нощта е сжщо страдалческо мъчение. Отъ една страна отвратителната задушена воня, а отъ друга дървеници, комари, мишки, бълхи и всевъзможни насекоми и бубулечки, които може да роди само задушната, нечиста, вонеща атмосфера. И всички гладни да ядхтъ чловѣка. Опасно е, че пхтника може да излѣзе босъ изъ тая странноприемница, защото пълховетѣ чакатъ да замужите за да загрижхтъ обущата ви. Но пакъ тѣ сж прѣдпочтителни отъ другитѣ кървопийни животинки, защото чловѣкъ може да ги пжди съ едно само покашлювание, движение или потропване, а комара, бълхата, дървеницата и пр. налитатъ, не се боятъ нето отъ покашлювание, нето отъ движение.

Срѣщу тая мърсна гостинничка имаше двѣ тѣй нарѣчени газина едно до друго. Прѣзъ деня ходихъ изъ града, а привечеръ сѣднххъ прѣдъ едно отъ тия газина за да се избавя отъ неприятността да се искачвамъ въ номера си. Набра се доста публика. Посѣтителитѣ и на двѣтѣ заведения сѣдаха вѣнъ по брѣга на морето. Прѣдъ едно отъ газината доде и музика съ цигулки, сантури и даирета. Ще послуша чловѣкъ поне источна музика, си помислихъ. Но не било тѣй сждено. Музикантитѣ въ сжщето време и пѣеха разни манета. Слѣдъ малко, ето че една втора музика отъ сжщитѣ инструменти доде и се расположи прѣдъ другото газино. Растоянието между едната и другата музика бѣше четири раскрача. Едва започена едната, ето и другата слѣдъ нея. Всѣка една свиреше разни мотиви. Отъ време на време се слушаше и пѣнието и на двѣтѣ банди. Ако имашъ уши слушай. Двѣ музика съ два мотива въ едно и сжщо време. Излазяше нѣщо, което раздираше ухото, смутяваше слуха. А множеството публика преспокійно поржчаше мастикитѣ си и теглеше наргелетата си. Тука бѣше мѣстото,

дѣто чловѣкъ можеше най-добрѣ да се запознае съ музикалния слухъ на источния свѣтъ. Додоха слѣдъ малко и братия Лазарови съ нѣкои още свои познати. Едва слушахми разговора си отъ шума на музикитѣ и пѣнието.

— Ради Бога, попитахъ, защо сж тия двѣ музики на едно и сжщо мѣсто?

— Двѣтѣ газина конкуриратъ, ми отговориха;— едното имаше музика и публиката отиваше повечето на него; сега и другото има музика и пѣние за да привлече посѣтители и за да ги задоволи.

— Добрѣ, но поне когато свирѣ едната музика, другата да мълчи, или да свирятъ единъ и сжщи мотивъ, а то тѣй е невъзможно, нищо не се разбира; прилича на еврейска хавра.

Азъ си запушихъ ушитѣ и се мжчехъ да ведж разговоръ съ съсѣда си. Срѣщу ни се виждаше единъ островъ.

— Кой е тоя островъ? попитахъ.

— Това е островъ Тасосъ.

— Ходили ли сте на него?

— Ходилъ съмъ, тамъ има едно село, което се казва Вулгарица.

— Защо носи това название?

— Казватъ, че прѣди нѣколко стотини години дошла въ Кавала една видна българка отъ владѣтелно колѣно, която отишла и се заселила на тоя островъ; това село е отъ нея основано и за туй гърцитѣ сж го нарѣкли Вулгарица.

— А тукъ налѣво ония двѣ островчета заселени ли сж?

— Не сж, хора нѣма; отъ Кавала тамъ отиватъ на ловъ за зайци, които сж безъ брой много; други никакви животни нѣма.

Бѣше се вече стъмнило. Време бѣше да се погрижи чловѣкъ да даде работа на желхдѣка. Но и за това бѣше се погрижилъ други. Любезнитѣ братия Лазарови

бѣха приготвили угощение за търговеца, който бѣще купилъ кожитѣ нмѣ. Бѣха испекли ягне, прѣдначено да се яде по тъмнинитѣ вързъ една камениста гора край града, тамъ, дѣто се започева грандиозния римски водопроводъ. Единъ фенеръ ни поведе по каменяцитѣ. Бѣдния търговецъ, ненавикналъ, щѣше да си испотроши краката додѣто да се искачимъ Тамъ полупресѣдѣхми, полупрелѣжахми до полунощъ. Приятно бѣше на свѣжия въздухъ и ноцната хладина, при всичко че красотитѣ на природата не се виждаха въ тъмнината; но тѣ се чувствуваха. И слѣдъ това доде мъчението въ гостинницата, въ която, додѣто да се съмне, се окайвахъ защо не останахъ да преношувамъ вързъ каменистата гора.

* * *

На другия день сутринята рано се погрижихъ да си намѣра кола за пътувание до Драма. Доведоха ми единъ пайтонджия, който ми заяви, че това пътувание ще ми стори скъпо, ако се рѣших самъ да сѣдна въ пайтона. И какво трѣбва да стане? трѣбва да си намѣра другаръ. Добрѣ, но азъ непознавахъ никого и неможехъ да узнамъ има ли нѣкой да пътува за Драма за да му попрося другарството. Съ тая грижа се натовари самия пайтонджия, който слѣдъ половинъ часъ доде да ми извѣсти, че ми намѣрилъ много добъръ другаръ. Но кой и какъвъ бѣше именно, това се замълча. А въ менъ се роди съмнѣние и колебание. Не трѣбваше ли да бѣда по-внимателенъ, най-вече по тия мѣста? Но слѣдъ малко пайтона доде и азъ видѣхъ, че другаря ми е единъ петдесетъ годишенъ ходжа. Настанихми се—ходжата съ своитѣ конници, а азъ съ своето куфарче.

Пайтона търгна и веднага послѣдваха, споредъ добрия мѣстенъ обичай, и отъ моя страна и отъ страна на ходжата благопожелания за щастливо пътувание. Заналихми цигаритѣ и започенахми да се запознаваме. Почтенния мой другаръ се оказа преподавателъ отъ Цари-

градското медресе при джамията Султанъ Мехмедъ и отиваше да споходи ближнитѣ си въ родното си отечество Драма. Това бѣше едно симпатично лице съ сладко, назидателно и убѣдително говорение. Дълбокитѣ му теологически знания и дългата му учителска практика бѣха придали особно облагородяване и на чъртитѣ и на рѣчта му. Азъ останахъ особно доволенъ отъ другарството му, защото, като знающъ отъ близо тия мѣста, той ме запозна съ доста менъ неизвѣстни работи.

Отъ Кавала до Драма води прекрасно шосе. Щомъ излѣзохми изъ Кавала и започнахми да срѣщаме нескончаеми кервани отъ конѣ и мулета, натоварени съ тютюнъ. Споредъ разказванието на съпътника ми, тия кервани се срѣщали безпрестанно прѣзъ по-голямата частъ на годината. Пътя отъ Кавала веднага води по ребрата на една гола, неплодна, камениста гора, тъй наречената въ старо време Пангея. Отъ лѣвата страна на шосето, долѣ по долината още се забѣлѣжватъ останкитѣ отъ стария римски път, който е водилъ къмъ Филиппи.

Не повече отъ единъ часъ и половина ни потрѣбва за да прехвърлимъ сухата и гола Пангея, отъ върха на която блѣснѣ прѣдъ насъ широкото и зелено Драмско поле, при вида на което моя съпътникъ доде въ вѣсторгъ.

— Видишъ ли го, това е плодовитото Драмско поле, каза той; — и когато се случи плодородие въ това поле, цѣла година керванъ слѣдъ керванъ да върви не възможно е да искара изобилнитѣ плодове; тукъ се ражда тютюнъ, тукъ се ражда памукъ и сусамъ, които други полета не произвождатъ. Тука селянина, който се нелѣни да работи, е богатъ. Тука хората сж здрави, защото пиятъ вода, която никждѣ се не пие, и дишатъ въздухъ, който никждѣ се не диша.

При тия думи, добрия мой другаръ вдигнѣ и двѣтѣ си рѣцѣ и, по стария обичай на прадѣдитѣ си, изпихна благодарственна молитва къмъ Бога за дѣто го е у-

достоилъ да види още веднъжъ милия си роденъ край съ неговитѣ красиви полета.

Драмското поле прѣдставлява грандиозна картина. Отъ лѣвата страна се синѣе до небесата грамадната едно-вѣрна планина Кушница, а отъ дѣвената планината Бозъ-дагъ, или Смииница, както я наричатъ българскитѣ селяни. Въ политѣ на самата Смииница е града Драма, омиванъ отъ единъ планински источникъ и потъналъ въ овошки и високи тополи. Между тия двѣ планини се простира, десетъ часа дължина и четири широчина, Драма-ското поле, оросявано отъ нѣколко малки потоци, между които и рѣката Панага, която раздѣля Зхненската отъ Драмската кааза. Южната частъ на полето е блатиста. Между блатиститѣ мѣстности има единъ гьолъ, въ когото между друго се вждятъ много пиявици, продавани по цѣлия Балкански Полуостровъ. Бозъ-дагъ се нарича и планината, която е между горнята частъ на Сѣрското и Драмско поле.

— Защо се казва това блато „Берекетли гьолъ“? попитахъ единъ влахъ ханджия, у когото се спрѣ пайтона да си починемъ.

— Защото е причина на много берекетъ, изобилие, ми отговори.

— Ами истина ли е, че въ него има много пиявици?

— Да, много има; много семейства искарватъ добра поминувка съ ловение тия пиявици.

— Ами какъ ги ловятъ?

— Съ очитѣ си не съмъ видѣлъ, но ми еж разказвали, че ловението имъ е много лесно. Тѣ еж жьдни за човѣшка кървь; ловцитѣ нагазватъ съ запрѣтнати крака въ блатото и пиявицитѣ дохождатъ та се залѣнятъ по голитѣ имъ пицѣли. Разказвали ми еж, че нѣкои цигани за бакшинъ цѣли се съблачели и лѣгали, ежщо като биволитѣ, въ блатото и слѣдъ половинъ или единъ часъ излазяли почърнѣло тѣлото имъ съ пиявици.

— Това не ще да е така, побратиме, но ако е истина трѣбва да е опасно, защото толкова пиявици могат да иземучатъ всичката му кървчица.

— Хж, белки циганина има кървь; тѣлото му е сухо като чирозъ! Въ тоя гьолъ е опасно да се поятъ добичета вода, защото съ водата заедно могатъ да прегълнатъ пиявици.

— Разказвали ми сж, че по тия мѣста отъ пиявицитѣ правили една вкусна чорба, истина ли е?

— Това и азъ съмъ слушалъ, но не съмъ накусвалъ. Онова което знамъ, то е, че тукашното население при всѣка болестъ дава кървьта си на тия блатисти животинки.

Това сжщето ми потвърди и добрия мой съихтникъ, който намѣрваше, че Божието Провидѣние се е погрижило не само за поминъка, но и за здравето на населението въ Драмското поле, като имъ е дало тия пиявици за да имъ иземукватъ лошата кървь и по такъвъ начинъ да ги исцѣряватъ отъ разни болести.

— Но сегашната медицина, ходжа ефенди, е намѣрила, че не е полезно да се смуче кървьта на человѣка, а, напротивъ, да се съхранява, защото тя е главната поддръжка на доброто здравие, казахъ азъ на съихтника си.

— Тукашнитѣ хора нѣматъ толкова довѣрие на сегашнитѣ доктори. Напротивъ, ний знаемъ, че болеститѣ дохождатъ отъ лошата кървь, която като се истегли, болния се поправява. А пиявицитѣ смучатъ само лошата, заразената кървь, добрата си оставя. Доказателство на това служи обстоятелството, че пиявицитѣ никога не се залавятъ на здраво мѣсто. Тѣ търсятъ болното мѣсто и подушятъ лошата кървь. Добро е да си пуца человѣкъ отъ време на време кървь, но не съ порѣзване жила, а чрѣзъ пиявици, защото изъ порѣзаната жила, заедно съ лошата, излазя и добра кървь, а пиявицитѣ смучатъ само лошата. Това е назначението на пиявицата. И ако не

бѣше така, ако нѣмаше нужда да се иземуква лошата кървь на чловѣка, Богъ не щѣше да създаде пиявицата. Сжществуватъ условия, които развалятъ чловѣческата кървь, и за това е създадена пиявицата. Всемогщия Богъ много умно е прѣдвидѣлъ всичко. Всичко това знаятъ тукашнитѣ хора и за това зжбѣ да ги заболи, веднага турятъ пиявицата да изсмуче лошата кървь. И болката престая. Това съвѣтвайте на болнитѣ и нѣма да се измамите, защото това е право. Служете си съ пиявицитѣ и ако е речено да оздраве болния, той ще оздраве, ако ли пѣкъ му е писано да умре, той ще си умре и при най-онитнитѣ докторя.

— Незнамъ да ли ще е така, ходжа ефенди, отговорихъ азъ на съпжтника си; вий ми внушавате уважение къмъ пиявицитѣ, но науката казва друго. Тя казва да се щадя човѣшката кървь. Азъ по начало не ще се съглася съ васъ, защото съмъ неприятель на всичкитѣ животни, създадени да пиятъ човѣшката кървь. Блатото, въ което се развждатъ пиявицитѣ, е вредно, споредъ мене, не само съ пиявицитѣ си. То е вредно за населението и съ гнилоститѣ и разложенията си, които причиняватъ трѣски. По тия мѣста, казватъ, най вече прѣзъ лѣтото, много върлувала тая болестъ.

— Да, много я има.

— Е, причината еж тия блатисти мѣста.

Разговора мина на други прѣдмѣтъ. Прѣдъ насъ се виждаха развалинитѣ на древния градъ Филиппи и съпжтника ми започена да ми разказва за него. Вързъ единъ високъ връхъ се виждаха да стърчатъ развалени стѣни, а отъ върха прямо надолѣ къмъ шосето, т. е. къмъ сжщия градъ Филиппи, който е долѣ на равнището, се виждатъ останкитѣ на една ниска стѣна, дебела 5—6 метра. Съпжтника ми каза, че двореца на владѣтеля е билъ горѣ на върха, отъ дѣто е слазялъ съ колата си долѣ въ града по тоя каменъ пжтъ. Долѣ около върха се виждатъ останки отъ дебели стѣни, съ които, както се ви-

жда, е билъ ограденъ цитаделя. Всичко това е отъ дѣсната страна на шосето; а отъ лѣвата тоже се виждатъ развалини на много крупни здания. Близо тамъ край хана има едно голѣмо каменно корито съ латински надписи, които изображаватъ имената на нѣкогашни римски колонисти. Вижда се на много мѣста копано.

— Често дохождатъ и по цѣли нощи копиятъ за да търсятъ стари драгоцѣнности, забѣлѣжи съхтника ми; прѣди години сж намѣрвани гърнета съ стари монети.

* * *

Прѣди да достигнемъ до развалинитѣ на древния Филиппи, съхтника обѣрна вниманието ми на нѣколко турски села около единъ часъ на дѣсно отъ шосето.

— Отъ тия села излизатъ прочути пехливани, ми каза; — тѣ отиватъ и въ Цариградъ да правятъ пехливанлъкъ.

— Да, случвало ми се е да ги виждамъ когато се борятъ голи по ливадитѣ на Кятханата; завиждалъ съмъ на милицитѣ имъ. Кожата имъ, намазана съ дървено масло, блѣщи на сълнцето. Трѣбва да бждатъ много здрави тия хора.

— Мѣстото имъ е здраво, въздуха имъ е чистъ, водата имъ е сладка и за това хората биватъ здрави и снажни. Прѣди години тука имаше единъ Муса пехливанъ, който правеше чудеса съ силата си. Питаше и распитваше дѣ има прочути пехливани по Анадола и Румелията за да отиде да се бори; и все ги надвиваше. Незнамъ, да ли е още живъ. Баснословни работи приказваше населението за него. Една година се научилъ, че въ Русчукъ имало прочутъ пехливанинъ, който надвивалъ на всичкитѣ други пехливани. Рѣшилъ се да отиде, да го намѣри и да се бори съ него. И като се борили, хваналъ го за кракъ и го хвърлилъ двадесетъ аршина на горѣ въ въздуха. Но го хвърлилъ тѣй умѣло, щото русчукския пехливанинъ падналъ въсправенъ на краката си

и направилъ до земята теменна на Муса пехливанъ. Като видѣлъ най напредъ желѣзницата, той се наемалъ да отиде и да спре трена когато вървялъ, но едва успѣли другаритѣ му да го въспрѣтъ, като го убѣждавали, че силата на желѣзницата е дяволека, а не човѣческа, а той трѣбва да се бори и да надвива естественнитѣ човѣчески сили. Това говори и тъй възвишава фантазията на простото тукашно население Муса пехливанъ.

Слѣдъ това заговорихми пакъ за развалинитѣ на Филиппи. Въ замѣна на свѣдѣнията, които ми даде за Драмското поле, азъ разказахъ на съжитника си нѣщо за стария градъ Филиппи, което той съ любопитство изслуша, най-вече разказа за пътуванието на Апостола Павла по тия мѣста. Разказахъ му именно, че въ първитѣ времена на Християнството, апостолъ Павелъ е дохождалъ съ проповѣдническа дѣятелность между населенията на тия страни. Излѣзълъ е съ гемия на Кавала и отъ тамъ се е отправилъ за прочутия тогава градъ Филиппи, дѣто се е надѣвалъ да намѣри много невѣрующии въ Христа евреи и други язичници, които сж се нуждаели отъ просвѣщение въ християнскитѣ истини. Черната тълпа обаче се разярила противъ апостола, наклѣветила, предала го на властитѣ и искала наказанието му. Апостолъ Павелъ билъ привързанъ на позорния стълбъ, съдрали му дрѣхитѣ, били го, осмивали го и хвърлили го, окованъ въ желѣза, въ тъмница. Тамъ той продължавалъ проповѣдническата си дѣятелность между затворницитѣ. Мжкитѣ на апостола въ влажнитѣ и тъмни затвори били непоносими. Една нощъ тъмничнитѣ врати се отворили съ страшно землетресение и желѣзата отъ апостола и другаритѣ му паджли. Тъмничнитѣ стражари се събудили, уплашили се и искали да се самоубиятъ за да се избавятъ отъ строгото наказание за дѣто сж оставили да избѣгатъ затворницитѣ. Но апостолъ Павелъ извикалъ изъ тъмнинитѣ на затвора, че никой не е бѣгалъ, че всички сж тамъ. Събитието било извѣстено на властитѣ, които

се стрѣснжли, съзнали че сж наказали и затворили невинни хора, прибързали да отпуснатъ апостола и съ сълзи просили извинение. Не слѣдъ много апостолъ Павелъ търгнжлъ за Солунъ съ другаря си Сила, като оставилъ въ Филиппи Св. Лука да поддържа въ Филиппийцитѣ Христовата вѣра. Св. Лука е ималъ въ тоя градъ и врачесна практика, защото разбиралъ отъ медицина.

Разговора ни за древния градъ Филиппи скоро ни доведе въ Драма. Полето отъ Филиппи до Драма прѣдставляваше любонитна картина, защото бѣше усѣяно съ множество мжжѣ, жени и дѣца. Бѣше епохата, когато се сади тютюна. Жителитѣ отъ всичкитѣ села, безъ разлика на полъ и възраст, бѣха излѣзли по нивитѣ на работа. Едни разсаждаха, а други возеха съ бѣчви и чебури вода. Щомъ боднеха коренчето въ земята, веднага го поливахж съ малко вода. Азъ се спирахъ на едно-двѣ мѣста при работницитѣ. Разговаряхъ се, распитвахъ ги и тѣмъ бѣше приятно да удовлетворяватъ любонитството ми. Единъ старецъ особно ме интересува съ приказскитѣ си. Той ми каза, че въ младитѣ негови години, тютюна много малко се садилъ въ Драмско, а нивитѣ се сѣjali съ пшеница, ржжъ и еусамъ. А сега свѣта се билъ вече извратилъ, развалилъ, защото повечето население въ Драмско се занимавало съ производяние тютюнъ. Колкото повече разработването на тютюна се увѣличавало, толкова повече стареца дохождалъ до убѣждение, че нѣма вече добритѣ нѣкогашни времена съ своитѣ добродѣтели. Сега свѣта се хранилъ съ димъ, живѣлъ и се обогатявалъ съ димъ. И какво може да се очаква отъ свѣтъ, произлѣзълъ отъ димъ? Единъ отъ богатитѣ св. Горски русски мѣнастири купилъ въ Драмско голѣмъ чифликъ, въ когото се производяло много тютюнъ. И мѣнастирското братство прекратило разработване на тютюна въ обширния чифликъ, защото намѣрило за недостолѣнно и недобродѣтелно да се разработва въ мѣнастирско имѣние производство като тютюна, който дими по цѣлия свѣтъ и из-

вращава свѣта. Тая постыжка на монаситѣ стареца одобряваше, защото намѣрваше, че както пушението на тютюна е порокъ, тъй и садението му не е добродѣтель. — „И кой знае, тия коренчета, които разсаждамъ и които ще обработвамъ, казваше стареца, въ коя часть на свѣта, на кои уста ще горчхтъ, коя душица ще опушатъ! Казватъ, че по свѣта захванали и женитѣ да пушатъ; за това отъ година на година тютюна подекхива и хората прѣдпочитатъ разработванието му отъ разработванието на житото, което е дадено отъ Бога да храни челоувѣка. Ний тука садимъ и обработвами димъ, който пуши по цѣлия свѣтъ. Тютюна е отрова. Ний грѣшимъ дѣто произвождами тая отрова, която свѣта купува съ кривачи злато.“

Това бѣше взгляда на старица за тютюна. Азъ му казахъ, че това е старчески взглядъ, че хората не мислятъ и негледатъ така, а напротивъ ублажаватъ страната, която произвожда такъвъ хубавъ пушкъкъ, който съставлява кефа и удоволствието на свѣта.

На нѣколко мѣста по шосето отъ Кавала до Драма имаше поставени по нѣколко души войници, които правеха безопасно пътуванието. Виждаше се, че властитѣ бѣха взели всевъзможни мѣрки противъ всѣкакви случайности отъ страна на лоши хора. Въ Драма ний любезно се простихми съ съжтника си съ надѣжда че ще се срѣщнемъ нѣкога въ Цариградъ.

Населението въ Драма е турско. Има много малко гърцки кхщи; особна българска махала нѣма, но има доста българи отъ околността, които се занимаватъ съ малки мѣстни търговии. Единствения по-състоятеленъ български търговецъ, който има крушна търговия съ тютюни, е Хаджи Георги отъ Просѣченъ; той върти тютюнова търговия съ Одесса и София, дѣто има въ съдружие особни търговски кхщи. Г. Хаджи Георги е билъ въ младостта си български учитель по тия мѣста. Града Драма ми се видѣ доста чистъ и прохладенъ. Духовенъ

или училищенъ български центръ въ сѣщия градъ не съществува, при всичко че се чувствува нужда отъ подобенъ, защото въ Драмското поле има много български села, признавающа духовното вѣдомство на Екзархията. Южната частъ на това поле е населена само отъ турски елементъ съ три-четери само гърцки села, а сѣверната — отъ турци и отъ българи.

* * *

Искахъ да посѣтж главното българско село въ Драмското поле, именно Просѣченъ, дѣто излазя най-добрия Драмски тютюнъ. Името на това село е прочуто, много добръ извѣсно на всичкитѣ знаменити любители на ароматичния пушѣкъ по свѣта. Виждахъ съмъ въ Руссия тютюнопродавници, които за препорѣка носятъ названието на това село. Любителитѣ на ароматния димъ знаятъ кой тютюнопродавница носи названието *Просѣченъ* и тамъ се стремжтъ да си купуватъ „кефъ.“ „Просѣченския кефъ“ е прочутъ по свѣта и се пише съ аршинни букви надъ тютюнопродавницитѣ. Дошхлъ веднѣжъ въ Драма, менъ не бѣше мжно да споходя и видя прочутото това село, дима на което се пуши само въ аристократическитѣ европейски салони. Толкова е скжнъ и рѣдкость тоя просѣченски димъ вѣнъ отъ отечеството си, щото на проститѣ смъртни не е дадено да го купуватъ и да го пушатъ. И подозиратъ ли трудолюбивитѣ просѣченски работници, че тѣхното производство толкова се цѣни по свѣта! Знае ли това скромно селце, че името му служи за препорѣка на богатитѣ тютюнови магазини въ Европа! Знае ли, че дима му, изъ бѣдната селска хижа влиза прямо въ царскитѣ дворци и пишинитѣ аристократически салони!

Услужливия ханджия, у когото бѣхъ се сирѣлъ въ Драма, ми нае единъ конъ за да ме закара до Просѣченъ. Растоянието до това село отъ Драма е два-три часа, споредъ ходението, по равень пѣтъ. Придружаваше ме единъ, отодавна преселенъ въ Драма, арнаутинъ Мех-

медъ, извѣстенъ въ ония мѣста по бързото си и неумерено ходение пѣши. Хвалеше ми се, че по една важна поръчка на едно видно лице, той станжлъ една сутрин рано отъ Драма и за обѣдъ се намѣрилъ въ Неврокопъ. Пообѣдвалъ, изново търгнажлъ на пѣть и вечерята се вѣрналъ въ Драма. Растоянието отъ Драма до Неврокопъ е шестнадесеть часа. Така щото, моя Мехмедъ прѣзъ двѣ дѣни и горѣщъ лѣтенъ день е преминалъ тридесеть и два часа пѣть пѣши. Занимателенъ разговоръ имахъ и ний съ Мехмедъ по пѣтя до Просѣченъ. Той ми разказва все за гори, планини, разбойници и тѣхното преслѣване. Разказа ми, на примѣръ, какъ умѣло Драмски командиръ пана нечакано заобиколилъ разбойниците въ една пещера въ планината Бозъ-дагъ, избавилъ плѣненни Драмски богатанъ Манолаки и избилъ повечето отъ хандушката чета. Мехмедъ билъ слуга у Манолаки, който ходилъ по селата да събира стока. Една вечеръ, разбойниците ги нападнали въ едно село и ги отвлѣкли въ планината, дѣто ги затворили въ една пещера и искали отъ богатия Манолаки хилядо лири за да ги отпуснатъ. Въ пещерата, както Манолаки тѣй и хората му, били свързани и цѣли три дни не имъ давали нето хлѣбъ и нето вода, за да ги принуджтъ да изискать отъ Драмскія искания откупъ. На четвъртия день обаче, плѣненитѣ чули военни трѣби около пещерата; разбойниците се разбѣгали безъ да успѣять да имъ направять нѣщо.

— Ами страшно ли бѣше, Мехмедъ, когато ви уведо-
виха разбойниците! попитахъ азъ проводника си.

— Манолаки се много страхуваше че ще го зако-
лятъ, а менъ не бѣше страхъ; при всичко че разбойни-
цитѣ бѣха мнозина, азъ щѣхъ да извадя ножа и щѣхъ
да се сразж, но оставихъ, за да не стана причина
да пострада Манолаки. Мъчиха ни много, тия гяволи.
Безъ хлѣбъ нищо, но безъ вода бѣше много мъчно. Ма-
нолаки бѣше много крѣпко свързанъ и неможеше да се
помърдне. Азъ събирахъ наоколо си зелени шумчици

ги давахъ на Манолаки за да раскваси устата си. На третия день разбойниците ни дадоха по малко хлѣбецъ, но и той бѣше безсолень. Въ пещерата имаха човали съ брашно, но нѣмаха соль.

— Ами когато додоха разбойниците въ селото, не излѣзоха ли селянитѣ да ви защитятъ?

— Нето единъ; всички се разбѣгаха, скриха и затвориха. Пригответе бѣха ни богата вечеря, и агне бѣха испекли, но разбойниците додоха и ни вдигнаха отъ трапезата. Никой не си издаде гласа. Вижда се, че нѣкой бѣ извѣстилъ на разбойниците, които отъ много време слѣдеха Манолаки. Но слава Богу, сегашния командиръ наша ги разгони и унищожи. Тихо и безопасно е сега по тия мѣста. Разбойниците се лесно унищожаватъ, когато знае чловѣкъ ятаците и скривалищата имъ.

Съ тоя разговоръ додохми до Просѣченъ, дѣто азъ потърсихъ къщата на българския учитель. Заведоха ме въ дома на хаджи Георгий, дѣто живѣше просѣченския учитель. Тоя бѣше день сѣботенъ, на вторий юний. На другия день, недѣля, просѣченското българско училище имаше испитенъ актъ и учителя съ учителката бѣха заети съ разни приготовления, съ сплитане вѣнци за портретитѣ на Негово И. В. Султана, на Св. Кирилъ и Методий и на Негово Блаженство Екзарха. Извѣстиха на учителя за дохожданието ми и той дотече поблѣднѣлъ.

— Додохъ отъ Цариградъ за испита ви, му казахъ и прочетохъ на лицето му удивлението какъ тѣй Цариградъ да узнае деня за испитния актъ на едно Драмско село и да испрати нарочно чловѣкъ.

Отпослѣ се разяснихми обаче и учителя узна, че моето дохождане тоя именно день въ Просѣченъ е случайно. Вечерята дойде селския священникъ, учителката, мухтарина и дълго тълкувахми. На другия день отидохми въ църква, въ която чловѣкъ се пренося въ далечнитѣ изминжли вѣкове. Картината на молящитѣ се въ тая скромна църквица ми се прѣдстави вѣрно коние изъ живота на на-

нитѣ прѣдвѣковни прадѣди. Църквата бѣше пълна съ мжжѣ, главитѣ на повечето отъ които бѣха обѣренати; на върха само по обикновению стърчеха грижливо разрѣшенитѣ чомбаси, у нѣкои и сплѣтени, и подъ носа имъ висеха дългитѣ мустаци. Отъ една страна тоя уборъ на главитѣ, а отъ друга типичното първобитно облекло караха челоуѣка да казва, че автора на картинитѣ за Аспаруховото преселение трѣбва да заимствува оригиналитѣ си типове отъ тия мѣста. И дѣйствително, по тия мѣста, най вече въ селата Просѣченъ и Плѣвенъ, се срѣщатъ чърни, неизмѣнено коние отъ чъртитѣ на нашитѣ прадѣди.

Ккто по много мѣста въ вилаетитѣ, тъй и въ Просѣченъ има Екзархийска и Гъркоманска партия. Християнитѣ въ единъ и сѣщи дворъ притежаватъ двѣ църкви. Голѣмата е въ рѣцѣтъ на гъркоманското меншество, а малката - подъ располженето на Екзархийското болшинство. Собствено селека църква се счита голѣмата, а малката е приспособена за гробница, подъ която има скривалище, дѣто се съхраняватъ коститѣ на отодавнатитѣ покойници. Така щото, Екзархиститѣ се молятъ вързъ коститѣ на дѣдитѣ и прадѣдитѣ си. Прѣзъ лѣтото въ голѣмитѣ горѣщини, въ малката българска църквица стая много задушено отъ испарението на коститѣ. Но благочестивия българинъ търпи и пренося, защото тамъ слуша Божествената служба на родния си езикъ. Костницата прави лошо впечатление, защото е гробница не за живи хора, а за праха на усонитѣ прадѣди, но отъ друга страна молящитѣ се въ скривалището на роднитѣ останки правятъ утѣшително впечатление, защото прѣдпочитатъ да се молятъ на езика си, на нека е въ гробница. И друго привлече вниманието ми въ тая църквица. То бѣше именно, че мнозина възрастни, даже стари селяни бѣха заобиколили и отъ двѣтѣ страни пѣвцитѣ и вземаха живо участие въ славянското пѣние. Колко много псалтове има въ това село, си помислихъ. Но относлѣ ми рас-

правиха, че всичкитѣ тия пѣвци сж прости земледѣлци, които по празниците обичатъ да попѣватъ въ църквата. Това било старъ мѣстенъ обичай. Така щото, всичкитѣ по-първи селяни, които се броятъ съ десетки, владѣятъ по предание църковното славянско пѣние.

Сжщия тоя день се започенаха и испититѣ. Учителката, свършила българската дѣвическа гимназия въ Солунъ, грижливо бѣше приготвила много малки дѣца съ пѣснички и басни, които правеха впечатление на присѣтствующитѣ. Не ще описвамъ селския испитъ, защото той е твърдѣ обикновенъ.

* * *

Поминѣка на българина въ Просѣчене, па и въобще въ Драмското поле, е много добъръ, най-вече тамъ дѣто се обработватъ тютюнитѣ, защото не всичкитѣ драмски села производатъ тютюнъ. Менъ бѣше приятно да чуя, че рѣдко е селянинъ въ Просѣченъ, който, слѣдъ като посрѣщне всичкитѣ си годишни разнозки, да не туря на страна най-малко 20 лири. Това е скромната икономия на най-бѣдния, а по-състоятелнитѣ печелатъ и повечко. Така щото, въ това село ще намѣрите доста състоятелни хорица.

— За това гледамъ, че всичкитѣ ви почти къщи въ селото сж съ бѣли комини и съ чардаци, казахъ азъ на нѣколцина Просѣченци, които ми дадоха тия свѣдѣния.

Но не само чардацитѣ и бѣлитѣ комини показватъ, че икономическото положение на Просѣченци е завидно. Тамъ ще видите и доста младежи, облѣчени въ панталони, даже въ колосани ризи, което, разбира се, привлича внимание въ едно Драмско село. Но въ замѣна на доброто имъ икономическо положение, просѣченскитѣ българи сж много злѣ въ църковно-училищно и въ общинско отношение. Общинскитѣ имъ работи сж разстроени. Жално е да гледа чловѣкъ хора отъ една и сжща народност и вѣра, отъ единъ и сжщи езикъ и животъ, да се

дѣлятъ на българи и гъркомани, постоянно да се каратъ, да се преслѣдватъ, да се ненавиждатъ, да си пакостятъ единъ на други, да дѣлжтъ погата на бащитѣ и дѣдитѣ си—църквитѣ и училищата! Жално е, но то съществува въ Просѣчене. Не само че една шхпа хора сж раздѣлени на българи и гъркомани, но и членовѣ на самата българска партия не могатъ да живѣятъ и да работятъ дружно. Не знамъ какъвъ е тоя нечестивъ духъ, който обзема понѣкогашъ българското естество! Единъ отъ помладитѣ просѣченски българи ми казваше, че цѣра на това взаимно неспоразумѣние било да се оттеглятъ вече по-старичкитѣ първенци селяни на покой отъ общинскитѣ работи и да се посвяти на по-жива общинска дѣятелностъ вече младото поколѣние. Това същето ми шхпнеше и българския мухтаринъ Кочооглу, който бѣше сторилъ намѣрение да се заобиколи въ църковно-училищнитѣ работи на селото съ по-млади сили. Твърдѣ е възможно тия благи намѣрения да иматъ своитѣ добри резултати. Но онова, което азъ забѣлѣжихъ като главна причина за недоброто отивание на църковно-училищнитѣ и общински работи въ Просѣченъ е, че тамошнитѣ българи се лишавагъ отъ едно лице, което да стои умствено и нравствено по-високо отъ обикновенната селска християния, което да се ползува отъ подобающе уважение и влияние и на което всичкитѣ други да иматъ довѣрие. Просѣченци се лишаватъ отъ по-високо-стоящъ водителъ, който дѣятелно да поведе добродушнитѣ и доброжелателни хорица. Такъвъ е търговеца Хаджи Георгий, но, за нещастие, търговията не му позволява да живѣе въ родното си отечество. Стадо безъ овенъ-водителъ не може. Измежду многото овци, трѣбва да има единъ съ по-голямъ рогове овенъ, на когото овчето добродушие да има слѣпо довѣрие. Просѣченскитѣ българи си нѣматъ постояненъ священникъ, който да заеме това мѣсто. Священника имъ е волнонаеменъ, промѣнуванъ на Гергьовденъ или на Димитровденъ, както и всичкитѣ други селски

служители, които развиват дѣятелността си по полето и въ горитѣ. Много по-уредено въ църковно-училищно и общинско отношение е селото Плѣвня, дѣто гъркоманитѣ сж нѣколко само единици, заинтересовани по единъ или по други начинъ отъ агентитѣ на Силлогоситѣ да не исповѣдатъ открито народността си; българитѣ въ това село си иматъ двоица млади и родолюбиви свещеници, които поддържатъ духа на проститѣ християни. Азъ си позволихъ да кажа нѣколко думи повече за общинско-училищнитѣ работи въ Просѣчене, защото то е единственото по-голѣмнико село въ Драмско, дѣто би могло да се устрои по-добъръ църковно-училищенъ центръ, който да има извѣстно добро влияние надъ българитѣ въ драмското поле, да ги ръководи, да поддържа и съживява духа имъ, да имъ служи за образецъ. Въ сжщия градъ Драма е мжно да се основе подобенъ центръ, защото несжществува български кварталъ, нѣма българска църква и училище. За подобна цѣль има да избирами между голѣмнижитѣ села Плѣвня и Просѣчене. И при всичко, че Плѣвня въ нѣкои отношения се вижда по-напрѣднало, има църковно-общинскитѣ си работи по добрѣ наредени, пакъ за църковно-училищенъ центръ въ Драмско, Просѣчене прѣдставлява по-голѣми егодности, защото е и административенъ центръ, сѣдалище на мюджуринъ. Срѣдството за урѣжданieto църковно-училищнитѣ и общински работи на българитѣ въ Драмското поле е да се намѣри едно по-достойно духовно лице, което да се настани за свещеникъ и общински прѣдсѣдателъ въ Просѣчене.

Ако се установи челоуѣкъ на едно по-височко мѣсто около Драма, прѣдъ себе си вижда прѣкрасна картина, усѣяна тукъ-тамъ съ селата: Дрѣново, Височень, Плѣвня, Просѣчене, Кубалища, Търхохоръ, Пореджикъ, Волакъ, Бобълецъ, (Бубличъ), Калапотъ, Карлуково, Русилово, (въ това село говоримия езикъ на българитѣ е турския), Горенци, Игри-дере, Скрижево, Граченъ, Алистратикъ. Казахми вече, че въ Драмското поле има двѣ

кази: Драмска и Зххиенска. Цѣлото население въ южната часть ва полето е турско, а въ сѣверната турско и българско. Въ Зххиенската каза, въ оная часть, която спада въ Драмското поле, гърцки села нѣма; тамъ населението е турско и българско.

Главнитѣ производства на Драмското поле сж: тютюнъ, намукъ, сусамъ, оризъ и жито.

Въ говоримия езикъ на българитѣ въ Драмско има нѣкои особености. Намѣсто *който*, *кой*, *които*, *кои*, употребяватъ *котрий*, *котра*, *котро*, *котри*. Котрий човѣкъ, кой човѣкъ, котра жена, котро дѣте, коя жена, кое дѣте и пр. Употребяватъ още и „лю“, понѣкждѣ „лу“, въ значението на „само“ и „все“.

Лю хи вели отговори,
Лю ти се молба мола
Да си родинъ машко дѣте и пр.

Лю си ходе уть кхща въ кхща
(само си ходи отъ кхща въ кхща).

Лю тука да сте
(все тука да сте).

Сички са, Радо, на поле,
Сички са, Радо, на жетва,
Лю ти си. Радо, у дома си.
(само ти си, Радо, у дома си).

Отъ Просѣчене азъ щѣхъ да търгна за Неврокопъ прѣзъ тѣй нарѣчения Гюреджикски проходъ, който пресича Смииница и води къмъ политѣ на далечната и висока до небесата Пиринъ планина. Много ми разказаха, много свѣдѣния ми дадоха Просѣченци за тоя дълъгъ и мъченъ пхтъ, за трудноститѣ и опасноститѣ, които можеха да ме срѣщнатъ по тия планински мѣста. По тоя пхтъ се пхтувало съ дружина, а никога самъ, защото се срѣщали дѣте лоши хора а зиме хищни планински жи-

вотни. Следователно, за да пътувамъ, трѣбваше да имамъ дружина, трѣбваше да се слобия и съ добъръ конь. По причина на хубавото лѣтно време, дружина по пѣтя случайно можехъ да настигна или да ме настигне. А ако не се случеше нето едното нето другото, можехъ най-послѣ да пътувамъ само съ проводника си, най-вече защото секретаря на просѣченскія мюдюринъ ме увѣряваше, че сега за сега, по причина строгитѣ мѣрки, взети отъ властитѣ, нѣмало никакви безпокоителни слухове и налѣжащи опасности. Така щото, остаяше ми да се погрижа за добъръ конь и опитенъ и смѣлъ проводникъ. Но за това имахъ любезната готовность и услужливость на мнозина просѣченски първенци, всѣкой отъ които ме увѣряваше, че ще се постараетъ да ми се намѣри най-добъръ конь и най-опитенъ проводникъ. И азъ бѣхъ спокоенъ, защото бѣхъ увѣренъ, че мнозина се грижатъ за менъ. Въ прѣдвечерието на търгваннето си, азъ попитахъ готовъ ли е коня и проводника. Мнозина отъ селянитѣ, които бѣха дошли да се прощавами, въпросително се погледаха едни други. Азъ разбрахъ, че нѣма конь и проводникъ.

— Моля ви се, колкото искате ще заплатя, но добъръ конь да ми намѣрите, имъ казахъ.

— Имаше много добъръ конь, но сега е по полето, работно време е, каза единъ.

— Ще намѣримъ, ще намѣримъ, небезпокойте се каза други.

— Добрѣ, ще намѣрите, но кога? Хората вече лѣгатъ да спятъ, а азъ утрѣ рано ще търгвамъ; коня и проводника трѣбва да бѣдатъ сега готови.

И отидоха нѣколцина да търсятъ по тъмнинитѣ. Следъ малко доде единъ и каза, че не намѣрилъ, защото лицето у когото търсилъ било на нивата си; доде други и той ненамѣрилъ, а третия и четвъртия съвсѣмъ не се върнѣха. Азъ видѣхъ, че съмъ останалъ на студени-тѣ води. Но не слѣдъ много, мухтарина доде да ме успокои съ извѣстието, че се намѣрило едно лице, което

имало добро муле и се съгласявало да ме кара въ Неврокопъ. Ето и притежателя на мулето. И започенаха да ми хвалятъ скромното просѣченско животно, че било бързо, креняло като ходило, по-добро отъ всѣкаквъ конь, раваниля, съ една дума най-доброто муле въ селото. И прекрасно, намѣсто конь, нека е муле. Мулетата по-добрѣ ходятъ по планинскитѣ мѣста.

— А има ли всичкитѣ си потребности мулето ти? попитахъ.

— Аха, има зеръ.

— Прекрасно, утрѣ въ зора ще додешъ за да търгнемъ.

* * *

На другия день рано сутринята мулецо се отзова прѣдъ пхтинитѣ врати. Проводника взе куфарчето ми и започена да размишлява по каквъ начинъ да го натовари. Неудобността състояше въ това, че куфарчето бѣше едно, а семеря изискваше отъ другата страна съответствующа тежестъ за да може всадника да пази извѣстно равновѣсие. Въ тоя въпросъ бѣхъ заинтересуванъ най-много азъ, защото, ако не се уравнивѣсеше багажа по равно и отъ двѣтѣ страни на семеря, азъ бѣхъ изложенъ на опасността да падамъ отъ мулето, което не бѣше толкова приятно. Най-послѣ достигнахми до единъ резултатъ. Отъ едната страна на семера свързахми куфарчето, а отъ другата натоварихми нѣколко крупни камъни. Въ срѣдната щѣхъ да сѣдна азъ. Приведоха мулето да се кача. Потърсихъ стремена (зенгив) — нѣма; погледнахъ — нѣма и юзда. Проводника започена да свързва на семера стремена отъ въже, а относително юздата, даде обяснение, че мулето било толкова добро, щото отивало и безъ юзда.

— Това ли е то, вашето най-добро муле въ селото! казахъ азъ.

— Е! колко тежки товари е носило то! отговори проводника.

— Добръ, но какъ да му се кача като е безъ стремена?

— Е тъй, ринни отъ онзи камъкъ.

Съ много мъчнотии азъ се качихъ и увиснахъ отъ двѣтъ страни краката си. Покарахъ мулето, но то намѣсто да потегли изъ Неврокопския вѣтъ, търгнахъ къмъ дома си. Нѣмаше юзда да го управлявамъ.

— Стой, то е научено да се води, каза проводника и поведе животното.

Додѣто да излѣземъ изъ селото, мулето показваше стремление да се спира прѣдъ всѣка врата. Но волята му бѣше вече въ ржцѣтъ на проводника, който опинаше юлара. Азъ бѣхъ хвърленъ като съ вила вързъ семера и бѣхъ се оставилъ да ме управлява по волята си едно муле, защото нѣмахъ никаква сила надъ него. Тѣй е то, когато човекъ нѣма възможность да хване юздитѣ въ ржцѣтъ си. И върху тая тема доста размишлявахъ. Проводника най-послѣ наруши мълчанието съ въпроса.

— Абе, даскале, ако ни попита нѣкой що сме натоварили отъ двѣтъ страни на мулето, що ще да му отговоримъ?

— Ще му кажемъ правдата: носимъ камъни отъ Просѣчене въ Неврокопъ.

Разговора се продължи и проводника ми задава разни наивни въпроси за Цариградъ. По-послѣ узнахъ отъ думитѣ му, че той, заедно съ по-стария си братъ, сж българи, а баща имъ гъркоманинъ и че когато прѣди нѣколко време дохождала въ селото отъ Драма специална правителствена комиссия за да узнае гъркоманитѣ ли сж повече или чиститѣ българи и по такъвъ начинъ да разрѣши селския споръ за църквитѣ, въ семейството имъ се породило неспоразумѣние какви да се кажатъ. Комиссията засѣдавала подъ дърветата на църковния дворъ и единъ по единъ викала всичкитѣ селяни за да узнае народността и чувствата имъ. Излѣлъ най-напрѣдъ бащата и казалъ, че е гъркъ. Тѣй е билъ и записанъ въ

тевтера. Излѣзълъ послѣ една синъ и казалъ, че е българинъ, излѣзълъ и другия и той исповѣдалъ, че е българинъ. Комиссаритѣ захванали да се смѣятъ за тая непонятна работа, но неможали да не запишатъ сжщитѣ исповѣди на селянитѣ. Други пъкъ родителъ, който билъ записанъ въ тевтера за българинъ, като видѣлъ, че сина му се исповѣдалъ за гъркъ, прибързалъ да заяви, че и той и жена му сж българи и че, слѣдователно, и сина имъ не може да не бжде българинъ. Но сина настоялъ да не обърщатъ внимание на бащинитѣ му думи, а да го запишатъ за гъркъ.

— Че каква е тя такава, вашата работа неразбрана? вий сте си загубили рода и кървѣта. А! това не е хубаво.

— Такава е на, простотия! И азъ имъ казвамъ, че кървѣта не може да стане вода, нето пъкъ водата кървѣ, но кози, какво ще ги правишь? Смѣятъ ни се хората.

— Сега остая въ вашето село козитѣ да захванатъ да се козатъ агнета, а овцитѣ — ярета. И ще заприличатъ на васъ. Но защо правите така?

— За хатжръ, даскале, за хатжръ, ний сми за хатжръ гърци.

— Козата за хатжръ овца стая ли?

— Не стая ама на, ний стаями; прости сми, не ни бива.

Разговора се измѣни. Азъ попитахъ проводника си знае ли дѣ именно подъ планината, прѣзъ която минували, тече една рѣка и излазя въ Драмското поле. Той се позачуди отъ дѣ знамъ това когато не съмъ отъ тия мѣста, но послѣ ми каза, че дѣйствително една малка рѣкичка отвѣдъ селото Гюреджикъ се изгубва подъ планината и послѣ пакъ се появява и тече по Драмското поле.

— Ще минемъ ли около това мѣсто?

— Не, то се пада на страна.

— А отдѣ знаете, че това е сжщата рѣка, която

се изгубва, тече подъ планината и послѣ пакъ се появява.

— Има овчари, които сж пускали тоягитѣ си и сж ги замѣрвали отъ другата страна, дѣто истича рѣката.

— Можешъ ли да ме заведешъ на това мѣсто.

— Мога но тогава ще трѣбва да спимъ по гората; не ще можемъ да стигнемъ въ Неврокопъ. Ами отдѣ знаешъ, бе даскале, че има такава рѣка тука?

— Писана е въ книгата.

— Въ книгата ли? бей! За това казваха вчера въ селото ни, че ти си даскалъ надъ даскалитѣ.

Послѣ проводника ми ме запита защо тѣй по Божия свѣтъ има планини и полета, а не е все равно, все поле? Защо Богъ е създалъ и високи планини? Но слѣдъ нѣколко минути самъ ми обясни, че когато Богъ правилъ свѣта, земята станжала толкова голѣма, щото не можала да се хване въ пространството, и за да може да се побере, намислилъ да не я прави плоска, защото ще хване много мѣсто, ами направилъ и високи планини и по такъвъ начинъ я постѣснилъ малко и тя едва се побрала.

Това е изъ народната философия.

Свършихми тия разговори и азъ чувствително осѣтихъ, че дебелинитѣ на краката ми се претриватъ о напръчениитѣ по семеря вѣжя. Мѣстяхъ се тѣй, въртѣхъ се инакъ, не възможно бѣше да се избавя отъ прежулване, освѣнъ ако сѣднѣхъ вързъ семера съ кърстосани крака. Но това бѣше и смѣшно и опасно, защото пхтувахми по краищата на планинеки пронасти, по край които бѣше прѣдпочтително да се ходи пѣши, а не да се сѣди съ скърстени крака вързъ мулето. А при това проводника ми настояваше да взема подъ внимание и насмѣшливия му разказъ, именно, че отъ конь не било толкова опасно да се пада, а отъ магаре и отъ муле било много опасно, защото мулето и магарето, като ги ѣздили човѣкъ, вървѣли и безпрестанно си казвали: „мотика-лопата, мо-

тика-лопата, мотика-лопата“. Т. Е. като паднешъ, ще се убиешъ и съ мотика ще ти ископаятъ гроба, а съ лопата ще те заровятъ. Добрия конь е прѣдставенъ по-искренъ приятель на човѣка въ това отношение. Той си шхилналъ като го ѣздили: „държъ се, не бой се, и да паднешъ, на намукъ ще паднешъ.“ При това магарешката породица, като падналъ човѣкъ, обърщала се и го ритвала въ добавъкъ.

Добрѣ е казано, че човѣкъ много вижда и много слуша когато ходи. И въ най-невѣжия селянинъ, който би трѣбвало да се позамисли за да ви каже право кое му е лѣвото и кое дѣсното ухо, той може да намѣри нѣщо интересно, нѣщо ново, неизвѣстно на възроденото общество, незаписано въ книгитѣ. Селянина прѣдставлява оригиналность, интересъ, богатъ материалъ за наблюдателя гражданинъ. Простия мой проводникъ ме научи на доста интересни работи; при всичко че ми казваше, че съмъ даскалъ надъ даскалитѣ и ме ублажаваше, че знамъ всичко, но азъ незнаехъ онова, което той знаеше; при многото което имахъ, нѣмахъ малкото негови най-обикновени свѣдѣния. Отъ време на време, като удряше мулото за да върви по-бързо, той му казваше:

— Де, хайде, *услѣкнало* де!

Що значеше тая дума *услѣкнало*? Слѣдъ като я повтаря много пжти, азъ най-послѣ го попитахъ:

— Защо казвашъ на мулето *услѣкнало*, каква е тая дума и що значи?

— Услѣкнало ще каже умрѣло; хората умиратъ, а животнитѣ не умиратъ, а *услуцатъ*. Така казвами ний, а у васъ не казватъ ли така? Когато се ядосатъ, казватъ: да *услѣкнешъ*, *слѣка* е умирачка на добитъка? Не е ли писано това въ книгата? И турцитѣ не казватъ на добитчето умри, а му казватъ *геберъ*, а ний *услѣкни*.

За употреблението на тая дума въ селския български езикъ азъ незнаехъ и много пжти съмъ си задавалъ въпроса какъ се превожда на български турската дума

гебермекъ, руската *окалътъ* и гърцката *пософа*. Благодарение на лѣнивото муле, езикословнитѣ ми свѣдѣния по българската рѣчь се умножиха съ една дума. И сега знамъ, че и у българитѣ животнитѣ не умиратъ, като хората, а *услицатъ* или *усликватъ*, отъ глагола *услицамъ*.
Колко е неизученъ и неизслѣдванъ българския езикъ!

* * *

Дълга и величественна е Гюреджикската клисура. Зачалото на тоя проходъ е единъ хгълъ на Драмското поле, а коцеца полцето на селото Зърнево. Просѣчене е сѣднхлю двадесетъ минути далечъ отъ устието на чуденния проходъ, но силно чувствува положението си. Тѣсния улѣй му отпуща по нѣкогашъ такъвъ силенъ и хладенъ вѣтъръ, щото бива принуденъ человекъ въ срѣдлѣто да облача кожуси. И струва ми се че селото Просѣчене е взело названнето си отъ тоя именно улѣй, защото тамъ планината Бозъ-дагъ или Смииница като че е просѣчена. Като търгвате по Драмското шоссе за да влѣзете въ Гюреджикския проходъ, улѣя на клисурата се заблѣжва само като стигнете до самото устие. И веднага се намѣрвате прѣдъ устата на единъ просѣченъ въ планината улѣй, прѣзъ когото като че влизате въ недрата на схщата планина. Отъ двѣтѣ ви страни сж високи планински стѣни, по нѣкхдѣ гористи, по нѣкхдѣ голи, но въобще зелени. Слънце не се вижда, защото тамъ то огрѣва само по срѣдъ день, когато доде надъ самата клисура. Виждатъ се отъ сутрищта огрѣяни само върховетѣ на високитѣ планински стѣни и послѣ постепенно се освѣтлява цѣлия улѣй. Картината е пълна, величественна, таинственна. Двѣ планини, върховетѣ на една отъ които сж огрѣяни отъ дневното небесно свѣтило; отъ тамъ на долѣ стръмнини, скали, престарѣли искривени дървета, паднали коруби, растеляци, всевъзможна дива растителность—всичко въ осоя, подъ дебела сѣнка, всичко чакающе слазанието на животворната сълнчева свѣт-

лина; а най-долѣ лѣслото на малка, лѣте пресххвающа, рѣкичка, скачающа отъ камъкъ вързъ камъкъ, отъ долѣ въ долѣ; по край лѣслото се извива, ту на лѣво, ту на дѣсно, пхтя за Неврокопъ. Ако погледнеше чловѣкъ отъ огрѣвния върхъ на планината право надолѣ, щѣше да забѣлѣжи нея сутрина долѣ въ дълбочинитѣ и влажноститѣ на дола, че единъ всадникъ на муле, прѣдвожданъ отъ познатъ на тия гори селянинъ, се подвизава, въ вкуса на доисторическитѣ врѣмена, по дебело засѣнѣния и хладенъ пхтъ. Безъ съмнѣние и мулето и всадника щѣха да се видятъ въ уменьшенъ видъ отъ тая поднебесна височина.

Рано сутринята, дълго прѣци изгрѣване на сълцето, тоя всадникъ влазяше въ нескончаемата клисура. Планината и сияюща пролѣтъ отдавна бѣше развила, раззеленила и развеселила всичко; отдавна небото бѣ се засмѣяло на земята и на хората: всичко весело бѣше зацвѣтѣло и зацѣло. Полетата и листата привѣтно зеленѣха и поздравляваха чловѣка. Нея сутринъ тънка една мъгла като млѣко се развиваше далече въ въздуха. Тукъ тамъ блѣдни облачета лазеха по синьото небо, а нѣкои лѣжеха още вързъ главата, нѣкждѣ и вързъ гърдитѣ, на каменистия великанъ. Тамъ тѣ бѣха нощували и не бѣха успѣли още да отлѣтѣтъ. Една сълнчева заря блѣсна изъ задъ планината, и тѣ бързо отвориха бѣлитѣ си платна и хвъркнаха високо. Малкъ хладничкъкь вѣтрець се носеше надъ земята и, безъ да безпокои нѣщо, пхпнеше на всѣко дѣрво, на всѣко листо. Всичко динаше животъ и всячко пѣше. Всичко сияеше, всичко бѣше препълнено съ едно вдхновение, щастие и красота. И тая красота, това вдхновение вдхваше нѣщо скжно, тайно, свято въ гърдитѣ. Сладката и сгратна мелодия на всичко обхващаше цѣлото човѣшко естество. Азъ блаженствувахъ, опоявахъ се отъ тая величествена сутринъ; предавахъ се въ обятията на това естество, както дѣтето се хвърля въ обятията на майка си. Ахъ! истина е, че по-близко нѣ-

що на човѣческото чувство отъ природата нѣма, и човѣка на нищо не е тѣй свой, както на природата. Има минути, когато сърдцето се растворя, разширява, както че ще се влѣе въ него всичката природа. Велики ощущения се раждатъ тогава и свети искри на въсторга се запалватъ. Дивни образи и свѣтли мисли бликватъ.

— Викни, бе бае, викни да погѣемъ, що мълчиць, не видишь ли, че около насъ всичко пѣе и всичко е весело? Казахъ азъ на проводника си, който като че бѣше обърналъ гърба си на веселата и сияюща природа и нищо не чувствуваше, защото безмолвно вървеше прѣдъ мулето и си чупеше по залкъкъ сухъ хлѣбець та ядеше.

— Стой, че не можахми да минемъ тука нѣкъдѣ прѣзъ вода да понамokra хлѣбеца си, защото е много сухъ, мъчно се чуши, мъчно минува прѣзъ гърлото, ми отговори проводника.

И той имаше мисли, които го занимаваха. Азъ се възхищавахъ отъ пѣющата и сияюща природа, а той бѣше заетъ съ мисълта какъ да прокара сухия залкъкъ прѣзъ гърлото си! Това е то живота, това е човѣка! Неговия сухъ залкъкъ изстуди въсторга и удоволствието ми. И нападнаха ме други родъ мисли. Азъ извадихъ та му дадохъ мървчица и забѣлѣжихъ, че залъка му вкусно започена да се гълта.

— Защо тѣй, бе бае? не ти ли става добрѣ като гледашь, че всичко наоколо ти е весело, хубаво, всичко пѣе? Я викни и ти нѣкоя.

Хж, когато минуватъ пѣтницитѣ прѣзъ тая клисура не пѣятъ, а мълчатъ и бързатъ; не имъ е драго, а ги е страхъ. Не видишь ли какви сж тѣсни и страшни мѣста? ми отговори проводника.

— Ехъ, и ти! много си билъ страхливъ. Трѣбва да си патилъ нѣщо по тия мѣста. Тия пѣтища зиме трѣбва да сж непроходими. Какви ли диви звѣрове трѣбва да има по тия долища!

— Да, много; минжлата зима вълцитѣ бѣха изяли

двоица помаци тамамъ около това мѣсто. Но не бѣха оставили и слѣда отъ тѣхъ. Не само коститѣ но и дрѣхитѣ бѣха имъ изяли. А други единъ помакъ тая пролѣтъ бѣше уловилъ случайно горѣ въ планината двѣ малки мечета.

— А тебъ не се ли е случвало нѣкога по тия мѣста да нападнешъ на нѣкоя мечка?

— Чуваль ме е Господъ; на тоя свѣтъ бѣлха, мечка и браста не съмъ ловилъ.

Съ тоя разговоръ настигнахми единъ пхтникъ, който бѣше нарамилъ торбичката си, вървеше полегка и нѣщо работеше съ ржцѣтѣ си. Погледнахъ—плете чорани. Господи, това жена ли е, мжжъ ли е? Проводника ми послѣ обясни, че това е юрукъ—турчинъ. — Всичкитѣ юрици по тия мѣста, ми каза, плетхтъ чорани, продаватъ ги и съ това се поминуватъ. Това е главното имъ занятие, главната имъ търговия. Много често ще видите—жената отива на нивата и на лозето да работи, а мжжа остая у дома и цѣлъ день плете чорани. И добра поминувка искарватъ отъ това, защото дохождатъ търговци, прекупуватъ всичкитѣ чорани и ги каратъ дори въ Цариградъ. Има семейства, които искарватъ въ годината 4 — 5 хиледи рала (чивта) чорани. Събиратъ сѣденки само за плетение чорани. Отивате въ едно юрушко село и гледате всички мжжѣ, всичкитѣ жени, които не сж по полска работа, и малко и голѣмо да плете чорани. Мжжѣтѣ сж насѣдали по вратнитѣ, по дигенитѣ, по улицитѣ и плетхтъ чорани. Отиватъ на нивата, на ливадата — по пхтя плетхтъ чорани; жхнатъ, конаятъ възриватъ и когато сѣднатъ да си починатъ половинъ или единъ часъ, взематъ чорана и плетхтъ. Вечеръ се стѣмни и тѣ въ тъмнината, безъ веѣкакво свѣтило, плетхтъ чорани. Даже въ лѣглото ноце чорана не пада отъ ржцѣтѣ имъ. И вижданъ ги всички плетхтъ чорани, а боси ходятъ.

Тия свѣдѣния на моя проводникъ ми напомниха друга една противоположность въ плетението на чорани-

*Заметка
19. 4. 1901 г. в Цариградъ*

тѣ. Тукъ и мжжѣтъ плетжтъ чорани, а въ нѣкои Гюмюрджински и Деде-Агачки села женитѣ още не сж дошли до оная степенъ на развитието, която дава понятие за плетение чорани. Това женско занятие тамъ е неизвѣстно. И когато азъ изявихъ удивление какъ тѣй селенкитѣ да не умѣятъ да плетжтъ чорани, забѣлѣжихъ, че, напротивъ, менъ се чудатъ какъ тѣй да прѣдполагамъ, че плетенето чорани е такъва лесна работа, щото да могатъ да я извършватъ и тамошнитѣ жени.

* * *

Цѣлия Гюреджикски проходъ е мѣстность повечето варовита и за това по пхтя се срѣщатъ много фурни за горение варъ. На дѣсно отъ пхтя се виждатъ тукъ-тамъ по доловетѣ останки отъ старъ единъ друмъ, който е водилъ отъ Драма за Неврокопъ и камената постелка на когото на мѣсти още личи. Прѣди години отъ Драма за Неврокопъ е започената направата на едно шоссе, което минува прѣзъ клисурата и е заминало селото Гюреджикъ, но е далечъ несвършено. Така щото, за Неврокопъ съ кола е невъзможно да се пхтува. Слѣдъ цѣли шесть часа пхтувание прѣзъ чудесния Гюреджикски проходъ и слѣдъ заминувание селото Гюреджикъ, ний излѣзохми на една прекрасна равнинка съ неправилна широчина по-вече отъ три четвърти часа. Равнинката е заобиколена съ планини и отъ дѣсната страна въ исхода лѣжи селото Зърново. Срѣщу, по ребрата на планината, пхтника съ завистливо око гледа селата Старчища, Лисе и Куманичъ, а понататкъ Търлисъ, прѣзъ които минува пхтя отъ Неврокопъ за Сѣръ. И азъ завистливо погледнахъ на красивитѣ мѣстности около тия села и попитахъ проводника си не живѣятъ ли обитателитѣ на тоя рай по сто и двадесетъ години. . . . Равнината е усѣяна, най-вече въ политѣ на планинитѣ, съ зелени широки ливади; водитѣ и сѣнчеститѣ дървета сж въ изобилие. При вида на тия

естествени красоти, сърдцето затупка подъ влиянието на неотразимо и неизразимо обаяние. И азъ помолихъ проводника да се поспремъ подъ една сѣничеста круша въ първата прѣдъ насъ ливада, дѣто се вижташе и хубава тревица за мулето. Сѣднѣхми на зелената тревица и азъ се въсхищавахъ на чудесната панорама. Веднага задъ гърба ми се въздигаше висока планина; на лево вълнообразно се простираха много хълмове отъ планина; прѣдъ менъ половинъ часъ поле, усѣяно съ тополи и разни други дървета и послѣ два-три вълнообразни хълмове, вързъ които нѣколко бѣлѣюща се села; задъ тия хълмове висока планина и задъ нея друга още по-висока; тукъ-тамъ сълчевитѣ лъчи се отражаваха въ бистритѣ балкански потоци и съ сребристи вълни блѣстеха въ въздуха. Кой не би сѣднѣлъ да се наслади отъ тая величествена панорама? Подобни естествени видове искусственно се прѣдставляватъ вързъ театралнитѣ сцени на голѣмитѣ европейски градове и публиката се забравя отъ въсхищение. Рѣдки сж подобни картини. Азъ сѣдѣхъ вързъ зелената морава, която моею муле апетитно унищожаваше, двѣ стѣпки далечъ отъ краката ми, и ми се искаше да почувствува тая красива страна, че съмъ минѣлъ морета и планини, че съмъ дошѣлъ отъ далечни страни и съмъ сѣднѣлъ да се чуда на дивната ѣ красота. Моя проводникъ нищо не чувствуваше; едва сѣднѣхми и той, уморенъ, започена да дреме. Той бѣше роденъ и порастналъ въ тия естествени красоти и не бѣше въ състояние да произнесе подобающа оцѣнка. Въ сжщето положение, безъ съмнѣние, бѣха и всячкитѣ обитетели на тая величествена природа. Тѣ не знаятъ освѣнъ родния си край и, слѣдователно, не сж въ положение да сравняватъ и оцѣняватъ красотитѣ му. Казвамъ имъ, но тѣ ме неразбиратъ, защото не чувствуватъ. Ахъ! тѣй ми се искаше да посѣдѣ повечко въ крайцеца на тая картина! тѣй ми се искаше, по примѣра на дѣда си и прадѣда си, съ дълго едно вжже да вържа мулето за крака си, да се простна вързъ кадифената морава

и да заснѣ въ обятията на тая очарователна природа, а животното да се върти около ми, да пасе и отъ време на време да ме поопва за крака и съ това да ми прави още по-приятно заешкото дрѣманіе! И по такъвъ начинъ, щомъ просиѣхъ нѣколко часа, щѣхъ да стана по-свой на тая природа, щѣше тя да ме приюти, да ми даде лѣгло между вълнообразнитѣ си хълмове и щѣхми да станемъ близки. Но пакъ това азъ щѣхъ да почувствувамъ, а природата щѣше да си остане безчувствена, каквато си е отъ създаването на мира. Справедливо казва дълбокия мислителъ, че вселенната е неизмѣрима, но чловѣка е по-голѣмъ отъ нея; чловѣка е една мисляща сламчица и ако би цѣлата вселенна да падне вързъ нея, тя ще стои пакъ по-високо отъ вселенната, защото ще знае че я налѣга една вселенна, а вселенната не ще да знае това. Тѣй или инакъ, но мисълта, че трѣбва да се гони до вечерята Неврокошъ отне удоволствието ми да се бавя дълго подъ крушата и да се наслаждавамъ на величественната панорама. Проводника постегна хайванчето и слѣдъ три четвърти часа се намѣрихми въ Зърново, доста голѣмшко селце. Ханджията, у когото се поспрѣхми, ме попита отдѣ съмъ и дѣ съмъ се научилъ тѣй добрѣ български. Когато му отговорихъ, че съмъ отъ Цариградъ и че знамъ български, защото съмъ българинъ, той ме изглѣда недовѣрчиво нѣкакси и ми зададе въпроса: че има ли българи въ Цариградъ, нели тамъ сѣ все гърци! Азъ го извадихъ отъ заблуждението, но му се виждаше мъчно да повѣрва думитѣ ми.

— Значи, ти трѣбва да си българско кома, ми каза.

— Ами ти какво си кома? го попитахъ.

— Ний тука сме гърцко кома.

— Знаешъ ли гърцки?

— Незнамъ.

— Ами че какъвъ си ти тогава гъркъ да не знаешъ гърцки?

— Ний тука сме за хатъръ гърци, господине, ми отговори ханджията.

— Имате ли си училище?

— Имами.

— Какъ се учите въ него, на български или на гърцки?

— Даскала ни е гъркъ, на гърцки учи дѣцата ни; имахми даскалъ, който учеше и на български, но селянитѣ се скараха помежду си и той си отиде. Сега исками български даскалъ, но казватъ ни, че гърцката книга и гърцкитѣ даскали били по-добри.

— И вѣрвате ли тия думи?

— Абе господине, ний сме прости хора, щото ни кажатъ това и правимъ; можемъ ли да не слушами владикага?

— Царя е далъ свобода да се учи всекой на езика си.

— Да ни е живъ царя, и ний дочухми такъво нѣщо; и казвами го на нашитѣ старей, но нѣкои отговарятъ, че тукъ на насъ заповѣдала още гърцка книга.

— Не е така, не слушайте това; тука заповѣдва турския законъ, а той дава воля на всекиго да се учи на езика си.

— Имаше тука единъ гърцки даскалъ, който ни казваше, че българитѣ нѣмали свое писмо и своя книга и че било грѣхота да се чете въ църква по български, а ний му отговаряхми, че той лъже и че ако бѣше грѣхота да се чете въ църква по българска книга, Господъ не щѣше да създаде и български народъ, а щѣше да направи по всичката земя само гърци. Но намѣриха се нѣколко млади, които дадоха да разбере на тоя даскалъ; една сутрина той босъ и гологлавъ бѣгалъ изъ селото.

Ний се раздѣлихми съ ханджията приятели. Благослави ме за сладкия разговоръ. Отъ Зърново до Невроконъ пхтя е вече по-прозаиченъ. Голи бърда вѣрватъ

едно слѣдъ друго. Шосе вече нѣма, а пътуването е възможно само на конь или нѣши. Онова, което ме безпокоеше, то бѣше че слънцето клонеше вече къмъ заходание, а Неврокопъ бѣше още далече. Азъ некахъ да ускоря стхакитѣ на мулето, но то бѣше твърдѣ хладнокървно и лѣниво за да се побезпокои за нетърпѣливия си всадникъ, който рискуваше да замъркне въ мѣстность не толкова безопасна. Употрѣбихъ всичкитѣ си усилия за да вървимъ по-бързо. Проводника ми дойде въ състояние да почувствува положението ми, но мулето си оставаше безчувствено. Проводника ми отсѣче хубава прѣчка и азъ удрихъ и мушехъ и съ ржцѣ и съ крака, но безполезно. Нещастното животно съвършено се спираше когато вдигнехъ пърчката и като че бѣше му по-легко да посрѣща ударитѣ въ неподвижностъ. Проводника самъ се удивляваше и приближаваше да доде до заключение, че мулето е пощурѣло; той помисли за друго срѣдство, което да ускорн хода му. Издѣла и ми даде едно шило, съ което да бодж животно. И това срѣдство въ първитѣ минути подѣйствува, но отпослѣ се оказа недостатъчно възбудително. Като гледахъ че слънцето вече захожда, а Неврокопъ бѣ още далече; като гледахъ че никакви срѣдства не помагатъ за да ускоримъ ходението си, а напротивъ безчувственното муле гледаше да намѣри причина да се спре съвършено; като имахъ прѣдъ видъ, освѣнъ това, че ний не бѣхми въ безопасностъ ако замъркнемъ по къра, азъ дохождахъ въ иступление и бѣхъ готовъ въ яда си да извадя револверъ, ако го имахъ, и да раздробж мозъка на тоя бѣсъ, който кжсаше нервитѣ ми. Но по причина че нѣмахъ револверъ, азъ извадихъ изъ джеба ножчето си и го употрѣбихъ намѣсто шило. За да пристигнемъ въ Неврокопъ, трѣбваше известна частъ отъ кожата на мулето да стане на решето. Ще помня това нещастно животно, което толкова ми хвалиха въ Просѣченъ, че било най-доброто въ селото, че прекрасно ходило раванъ и пр. Когато пристигнахми въ дома на

Неврокопския общински прѣдсѣдатель, у менъ не бѣше останало нето едно кокалче здраво и на мѣстото си. Едва се искачихъ по стълбата. Слѣдъ нѣколко минути, додоха общинскитѣ членове за да се видимъ, и азъ едва се движехъ за да имъ кажа добро вечеръ. Всичкия разговоръ нея вечеръ бѣше да се оплаквамъ прѣдъ всѣкого отъ нещастното муле.

НЕВРОКОПСКО

Неврокопско е една отъ най-красивитѣ мѣстности въ вилаетитѣ. Неврокопското поле е между два великана: Доспатъ и Пиринъ планина; простира се четири-петъ часа на ширъ, а на дължъ се изгубва въ далечния горизонтъ и образува коритото на рѣката Места или Кара-Су, течението на която и съпровожда надолѣ. Подобни красиви мѣстности, които конкуриратъ по естественитѣ си красоти, има нѣколко въ Солунския и Битолския вилаети. Неврокопското поле, околноститѣ на Воденъ, нѣкои мѣста въ Костурско, брѣговетѣ на Охридското езеро, Кичевското поле, нѣкои мѣстности въ политѣ на Шаръ планина, Разлошко и мѣстността прѣди да се влѣзе въ Гюреджикския проходъ отъ къмъ Зърново и Старчица. Тия мѣстности сж нѣлни съ чудесни, обаятелни панорами, на които една поетическа душа не може да се нагледа и наслади. Тука художника ще намѣри безподобни видове и картини, чудесни пейзажи. Всѣко жгълче може да ви послужи за рай, всѣкой хѣлмъ за обителъ. Когато слѣзохъ въ Неврокопското поле и започенахъ да лазя съ лѣнивото муле къмъ политѣ на Пиринъ, по пхтя срѣщахъ на купове на купове селянки, които бѣха ходили на пазаря въ Неврокопъ и се върщаха по селата си. Тѣ бѣха си накупили разни вѣщи и провизии, които бѣха навързали по гърбоветѣ и нака-

чили по главитѣ си, и това за да бждатъ ржцѣтѣ имъ свободни, защото трѣбваше не само бързо да пхтуватъ, но и да преджтъ памукъ. Въ ония естествени красоти и това бѣше картина. И тя се допълняваше отъ младитѣ селяни, които тоже се върщаха отъ пазаря и гледаха да намѣратъ причина да позакачатъ работливитѣ селянки и да се позасмѣятъ на бѣлия имъ памукъ и на шаренитѣ имъ хурки. Тѣ се стоваряха дѣ и какъ ще се срѣщнатъ слѣдхющй день на нивата за да жьнатъ, да пѣятъ и да се вѣнчаватъ съ класове. Трудолубието у българскитѣ селяни много често поразява челоуѣка. Не стига на българката да работи отъ сутринь до вечерь подъ горѣщото сьлнце; не стига че е ходила боса и пеши петъ-шестъ часа пхтъ за да отиде до града и да се върне; не стига че носи вързъ гърба и главата си онова, което е купила и бърза да стигне въ селото си, да се погрижи за домашния добитъкъ и дѣцата си, но гледа и по пхтя да даде занятие на ржцѣтѣ. Ако краката ходятъ, гърба и главата носятъ, защо и ржцѣтѣ да не работятъ? Тѣ трѣба да преджтъ памукъ.

Града Неврокопъ лѣжи подъ сжщата Пиринъ планина. Болшинството на населението му е турско. Християнското население въ града състои отъ българи и куцовласи; куцовласитѣ и нѣкои още българи съставляватъ тѣй нареченитѣ „българогласни и влахогласни еллини,“ или гъркоманитѣ въ Неврокопъ, които съставляватъ много важно пренятствие за мирния църковно-училищенъ напрѣдъкъ на християнитѣ. Българитѣ въ Неврокопъ сж имали и иматъ много да се борятъ съ тия гъркомани за да запазятъ езика и народността си. Има двѣ църкви въ града. Църквата въ Вароша е въ ржцѣтѣ на гъркоманитѣ а църквата въ Комсала е подъ расположението на българитѣ, които припознаватъ духовното вѣдомство на Екзархията. Училището е едно голѣмо здание, распредѣлено на двѣ: въ едното отдѣление се учатъ гъркоманскитѣ дѣтца, а въ другото българскитѣ. Българитѣ

иматъ нужда отъ едно здание за женско училище въ Вароша и се стараятъ да си го направятъ. Чувствува се голѣма нужда и отъ българска църква въ ещщата махада, защото мнозина отъ българитѣ минуватъ за гъркомани по единственната причина, че отиватъ въ гърцката църква, защото комсалката българска църква имъ се пада далече. Българитѣ въ Неврокопъ сж съ чувство българри; между тѣхъ има доста родолюбиви хора, които дълги години сж постояниствували въ народното си чувство. Има хора и съ извѣстни заслуги въ духовното възраждане на тамошния край. Гърцкитѣ вѣстници не прѣстаятъ да твърдятъ, че Неврокопъ е единъ отъ най-чистоеллинскитѣ градове, но тѣ горчиво сж излъгани. Общия езикъ въ пазаря и въ населението е българския. Само гърцкия учителъ получава отъ Цариградъ единъ листъ отъ в. „Константинополисъ“, а български вѣстници отиватъ около четиредесять листа. Самитѣ гъркомани говорятъ помежду си и у дома си български, защото незнаятъ други езикъ. Куцовлаха, напримѣръ, въ зимание-даванетоъ си съ гъркоманитѣ, еврейтѣ и пр. си служи съ българския езикъ, защото той се знае и говори отъ всѣкиго. Селското население други езикъ незнае. За забѣлѣжвание е, че императорското правителство се е распорѣдило щото по тия мѣста да се назначаватъ чиновници, които владѣятъ говоримия български езикъ. Азъ отидохъ въ полицейското управление да си каитявамъ тескерето и, разбира се, бѣхъ длъженъ да се обърна къмъ чиновницитѣ на официалния турски езикъ, но тѣ ми заговориха и поискаха иѣкои свѣдѣния по български. Чиновницитѣ по сждилищата и меджлиситѣ както въ Неврокопъ тѣй и въ Мелникъ тоже владѣятъ говоримия български езикъ и съ това правятъ голѣмо улеснение на населението, което се отнася по разни дѣла до правителственитѣ учреждения.

Въ Неврокопъ прекрасно може да се живѣе лѣтно време, защото голѣмитѣ некове и горещини сж неизвѣстни на тамошната планинска природа. Въ града е въ изо-

билие сладката и студена планинска вода, която минува прѣзъ много къщи, въ двороветѣ на които постоянно течѣтъ чешми. Тамъ водата, налѣна прѣди половинъ часъ въ стомната или въ котела, не се нарича прѣсна и жѣдния не я аресва, а тича съ чашата да пие прѣсна вода отъ сжщата чешма. Като ходѣхми на посѣщение въ нѣкои отъ по-първитѣ семейства, обикновенно сѣдахми въ двора около чешмата и азъ не бѣхъ да не завиждамъ на хората на това имъ удоволствие, най-вече като си напомявахъ за сния градове, хората на които прѣзъ лѣтото сж жѣдни за капка студена и чиста водица.

Селското християнско население въ Неврокопско доста се е отърсило и повдигнало въ църковно-училищно отношение. Тамъ всичкитѣ почти християнски села припознаватъ духовното вѣдомство на екзархията и се управляватъ отъ едно духовно лице, което е екзархийски намѣстникъ и прѣдсѣдател на българската община въ Неврокопъ. Отъ двѣ-три години насамъ казаната община развива особно полезна дѣятелность. Всичкитѣ общински членове ми направиха добро впечатление най-вече съ съгласието и дружното си работение за напрѣдка на населението въ църковно-училищно отношение. Неврокопската община може да послужи за добъръ образецъ какъ църковно-общинскитѣ дѣла на единъ градъ могатъ да успѣватъ, когато има едно духовно лице, което да свързва единицитѣ, да ръководи дѣлата и да служи за центръ.

Историческитѣ дрѣвности около Неврокопъ сж много. Веѣкой хълмъ, веѣко бърдо има да ви каже нѣщо за отдалеченитѣ задвѣковни времена, но ако имаше уста. Населението ви говори тъмни работи. Има останки отъ крѣпости, има бани съ стари и разрушени каменни здания, за които нищо точно не може да се узнае. Тия бани не сж видѣли още точно химическо изслѣдвание, но може да се прѣдположи че сж сѣрни. Града Неврокопъ ежедневно е пълнъ съ помаци отъ брѣговетѣ на Мѣста, които дохождатъ да продаватъ и да си купуватъ едно друго. Тѣ

продаватъ масло, яйца, млѣко, а най-вече пѣтли. Между тѣхъ имало една секта, която считала за грѣшно да коли и да яде пѣтлитѣ и за това ги донося и продава въ града. Менъ бѣше интересно да узнамъ нѣщо за Родонскитѣ старини, открити отъ Г. Ст. Верковича и за това распитвахъ, разговаряхъ се, но не можахъ да падна въ дирята на нѣкое лице, което да ми каже нѣщо отъ онова, което сж сполучили да откриятъ и събератъ хората на Г. Верковича. Въ „*Веда Словена*“ сж помѣстени имената на нѣкои пѣснопоѣци, отъ които сж слушани пѣснитѣ на Г. Верковича. Хора съ подобни имена днесъ не сжществуватъ, нето пакъ можахъ да намѣра лице, което да ти каже че ги знае, или че е слушало нѣщо за тѣхъ. Само Г-нъ С. Божовъ, учителъ въ Неврокопъ, ми каза, че при распитванието си можалъ да узнае, че само едно лице отъ указанитѣ въ книгата на Г. Верковича лица сжществувало, но прѣди нѣколко години се поминало. Въ всѣкой случай, тоя въпросъ може да се счита още неразрѣшенъ, не може съ увѣренность да утвърди чловѣкъ, че указанитѣ отъ Г-на Верковича лица не сж сжществували и не сжществуватъ. Съ тоя въпросъ особно ревностно се занимава Г-нъ Божовъ, който е на мѣстото и ще може, вѣрвами, да хвърли свѣтлина върху откритията на Г. Верковича.

* * *

Първата сутринъ въ Неврокопъ азъ се събудихъ тѣй, както никога не съмъ се събуждалъ. Вечерята любезната домакинка бѣше приготвила да хапнемъ доста вкусни яхнии, но най-вкусното ястие за менъ бѣше съна, защото бѣхъ сгруханъ, мулето бѣше размѣстило всичкитѣ ми кокалчета. Азъ лѣгнхъ съ треперяние, едно че бѣше малко хладничко, а главното, защото ме растресе тѣй наречената пѣтническа треска, която азъ по-сполучливо трѣбва да нарека не пѣтническа, а мулешка, защото ми я донесе неравното ходение на нещастното добиче. По-

дебна нервна треска обикновенно посѣщава ония всадници, които не сж навикнали да яздатъ, а най-вече които сж имали нещастieto да попаднатъ на добиче, каквото бѣше моето прехвалено муле. Спалъ съмъ дълбоко и сладко, но още по-сладко се събудихъ. Едва бѣше се зазорило, когато си отворихъ очитѣ и прѣдъ себе си видѣхъ една висока планина. И не можахъ да се сѣта изведнѣжъ дѣ съмъ и какъвъ е прѣдъ очитѣ ми тоя великанъ, челото на когото допираше облацитѣ. Сцената бѣше тѣй величественна, щото лесно можеше чловѣкъ да помисли, че това е снъ, видение, а не дѣйствителностъ. Но това бѣше гордия и величественния Пиринъ. Като слушаха тѣй много моето оплакване отъ мулето, внимателнитѣ домакини намислили да ме не излагатъ прѣзъ нощта на нови мжчения, и за това, намѣсто да ме турятъ да спж въ една отъ стаятѣ, дѣто имало дървеници, намѣрили за подобрѣ да ми постелжтъ вѣнъ на чардака, отдѣто очитѣ не виждатъ освѣъ Пиринъ. И по голѣмо удоволствие неможеха да ми направятъ. Струва чловѣкъ да отиде въ Неврокопъ да пресни само за да види, при разсъмване, величието и красотата на Пиринъ планина. За мене това бѣше достатъчно възнаграждение за мжчението прѣдния день. Усладенъ отъ приятното си събуждание първата сутринъ, азъ втората вечеръ бързахъ да лѣгна, съ надѣжда сутринъта да отворя очитѣ си и да видя сжщата величественна картина. Знаете, завитъ и стопленъ тѣй подъ юргана, съ главата само вѣнъ, динующъ на открито пиринската хладнина, лѣженкомъ да гледанъ на малко растояние прѣдъ себе си грандиозната планина да се възвишава до небесата! Въ това има нѣщо повече отъ приятно; стори ми се че има нѣщо сладострастно. И това сладострастие очаквахъ да испитамъ и втората сутринъ. Но не бѣше сждено. На другия день отворихъ очитѣ си и видѣхъ величественния Пиринъ цѣлъ почти забуленъ въ бѣло. Гѣстата мъгла, която бѣше ношувала вързъ гърдитѣ на великана, не бѣше още отлѣтяла. Пиринъ бѣше

сърдитъ и времето намърждено. Небето обѣщаваше дъждъ. Като почувствувахъ влагата и видѣхъ планината смѣсена съ небето, на менъ стана още по-топло подъ юргана. И това бѣше картина съ други родъ величие. Дори страшно е да гледа чловѣкъ сърдитъ и мраченъ поднебесния Пиринъ. Облацитѣ слѣзли отъ небеснитѣ височини и лѣгнжли възъ гърдитѣ му; гърми въ атмосферата, и мислишъ че това той стения; бучи вѣтъра, и мислишъ че това е неговата борба съ стихитѣ. Величественъ е Пиринъ и когато е засмѣнъ, и когато е намържденъ. Менъ погледна една сутринъ тѣй, а другата иначе. Видѣхъ го доволенъ, видѣхъ го и недоволенъ; видѣхъ го ясенъ, видѣхъ го и мраченъ; видѣхъ го тихъ и засмѣнъ, видѣхъ го и сърдитъ и въ борба съ небесата. И ще го помня, защото ми е направилъ силно впечатление.

Главното занятие на жителитѣ въ Неврокопъ и Неврокопско е скотовѣдството и земледѣлието. Тукъ се развъждатъ много козитѣ и месото имъ е вкусно, защото пасятъ трѣвитѣ, пиятъ водитѣ и дишатъ въздуха на планинитѣ. Сѣщия градъ Неврокопъ се гордѣе съ единъ-два вида мѣстна индустрия, която, може да се каже, е преимущество на тия мѣста. И тая индустрия е предизвикана отъ самитѣ мѣстни условия, нужди и занятия. Мѣстата сѣ планински и жителитѣ сѣ скотовѣдци. За скотовѣдцитѣ и планинитѣ мѣста сѣ нуждни най-много царвули и звънци; царвули за хората, а звънци за добитъка. И въ града тия двѣ произведения сѣ най-много. Едни отъ най-виднитѣ и най-тежкитѣ търговци сѣ звънчаритѣ и царвулджинтѣ. Тука има мѣстни фабрики за лѣяние звънци и камбани, които съ хиляди се разносятъ по всичкитѣ вилаети. Звънчарството е една почтенна търговия въ Неврокопъ. Послѣднитѣ години това занятие е достигнало извѣстно съвършенство по тия мѣста и днесъ звънцитѣ въ Неврокопъ се лѣятъ като се взематъ въ съображение нѣкои акустически и хармонически условия. Обикновено въ едно стадо отъ петъ-шестотинъ кози

Звънчарство

трѣбва да има най-малко 30 — 40 брави съ звънци. А между гласоветѣ на тия звънци трѣбва да съществува известна хармония, щото въ планината да е приятно на овчаритѣ да слушатъ музиката на стадото си. Единъ отъ първитѣ търговци-звънчари ми разправяше, че прѣди нѣколко години отишълъ при него единъ отъ най-проститѣ овчари да си купи нѣколко звънци отъ разна величина. Той дълго избиралъ, но измежду хиляди звънци не можалъ да пробере нѣколко, между гласоветѣ на които да има съзвучие, хармония. Всѣкой звънецъ издавалъ гласъ, който не хармониралъ съ гласа на втория, третия и пр. Селянина цѣли часове избиралъ и дрънкалъ, но неможалъ съ думи да разправи на търговеца какви именно гласове желае да му даждъ звънцитѣ. Търговеца гледалъ и се удивлявалъ на селянина; дохождало му да го испъди изъ дигяна си, защото дохождалъ до заключение, че тоя чловѣкъ не е съ намѣрение да си купи звънци. Най-послѣ селянина извадилъ изъ пояса ножа си и започеналъ да отрѣзва малки частички отъ едната страна на звънца. Отрѣзалъ малко и звънца произмѣнилъ гласа си; отрѣзалъ още малко и се получилъ съвършено други гласъ. По такъвъ начинъ селянина сполучилъ да докара на една корда два-три звънци. И търговеца разбралъ тогава исканието на овчара и за това, намѣсто ножа, употребилъ пилата за да постигне хармоническото съглашение между гласоветѣ. Той пилалъ, дрънкалъ, а селянина казвалъ: още малко, ха сега и другия, додѣто най-послѣ тънкото овчарско ухо намѣрило че се постигнала известна хармония между тритѣ звънци, Оттогава звънчара научилъ искусството какъ да докарва гласоветѣ на звънцитѣ на една корда и съ това да привлача повече покупатели. Види се че тоя селянинъ е ималъ тънко музикално ухо, което не се е задоволявало съ простото звънтение на звънцитѣ, а е искало да излазя и хармонична музика отъ гласоветѣ. И ако отидете въ стадото на нѣкой известень козаръ, който е умѣялъ да избере звънцитѣ на своитѣ бра-

ви, вий ще чуete да се раздава по планината една хармонична музика отъ звънци, които козаритѣ, съ кавали въ рждѣ, съ удоволствие слушатъ. Сжщето е въ дългитѣ кираджийски кеврани, дѣто на шията на всѣкой конь виси звънецъ. По тия планински мѣста кираджийскитѣ кеврани сж много, защото венчко се искарева, прекарва и докарва съ конѣ; колата и воловетѣ не сж въ употребление, защото нѣма пригодни пхтища. А въ единъ кевранъ отъ петдесетъ конѣ, звънцитѣ на които сж умѣло пробрани, человекъ може да чуе въ срѣдъ планината отлична музика отъ звънци, които веселятъ и улесняватъ труда на пѣшеходитѣ. Въ пхтуванието си азъ срѣщахъ стада отъ кози и овци съ много звънци, срѣщахъ подобни кеврани и бѣше ми приятно да се поспрж и да послушамъ, най-вече поотдалече, хармоничното звънтение на звънцитѣ. Има своята поезия и това. Тѣй или иначе, но тая история на звънеца е още едно доказателство, че музикалното чувство е вродено въ человекъ. Незнамъ да ли не щж бжда близо до истината, ако кажа, че единъ отъ първобитнитѣ инструменти, които сж дали най-напрѣдъ музикаленъ гласъ на дебелото человеческо ухо, е билъ и овчарския звънецъ, който трѣбва да получи своето почетно мѣсто на старшинство между усъвършенствуванитѣ днесъ музикални инструменти. Единъ полудивъ селянинъ, който не живѣе освѣнъ въ гората, който има съвършено нищожни понятия за человеческия животъ, защото живѣе съ живота на своето стадо, и тоя полудивъ селянинъ, казвамъ, има въ себе си чувството на музикалната хармония и се въсхищава, съ кавала въ ржка, отъ звънцитѣ на своето стадо. Когато Неврокопския фабрикантинъ на звънци ми се хвалеше, че единъ простъ селянинъ му далъ понятие какъ да докарва въ хармония гласоветѣ на звънцитѣ щото да излазя приятна музика, азъ му разказахъ, че на една театрална сцена въ Виена съмъ слушалъ цѣла една музика отъ разнокалибрени звънци, която бѣше въ състояние да изевври която искате мелодия само

съ искусното клатение на звънциѣ. Музикантитѣ на тая трупа бѣха десетина дѣца, всѣко едно отъ които държеше по два звънци. И мелодитѣ излазяха прекрасни. При тоя разказъ звънчара ме спрѣ и ми каза, че не само той, но и всѣкой неврокопски звънчаръ, умѣе съ десетина звънци отъ разна величина да ти изевирѣ която искашъ нѣсенъ. Прибави даже, че подобна музика е устроявана въ кжщата на единъ знатенъ Неврокопски бей, когато той ималъ семейно праздненство. И ми се обѣща че и менъ ще устрои една звънчарска музика, ако отида на дигяна му.

Звънчарската индустрия въ Неврокопъ може да се развие още повече и да даде добри доходи на оня край, ако тамонинитѣ фабриканти се постараяха да изучатъ искусството да лѣятъ не само звънци, а и евтини и добри камбани за църквитѣ. Въ такъвъ случай църквитѣ въ Турция можеха да прѣдпочитатъ да си купуватъ камбанитѣ отъ Неврокопъ, намѣсто отъ Европа.

* * *

Неврокопъ е отъ ония градове, българския элементъ въ които събудено е посрѣщналъ епохата на възражданieto. Самото начало на църковния въпросъ е създадъ доблѣстни борци и тамъ. Неврокопскитѣ първенци сж били въ преписка съ водителитѣ на църковния въпросъ въ Цариградъ. Още въ 1862 год. въ Неврокопъ е съществувала българска община, която е поканила за учителъ Тодоръ Неновъ отъ Елена. Гъркоманитѣ се въспротивили и не позволили на българския учителъ да учителствува въ градското училище, съградено въ 1860 год. И за това, ония ученици, които желаяли да се учатъ по български, се събирали въ частна кжща. Въ сжщата 1862 година владиката Агатангелъ посѣтилъ училищата въ Неврокопъ и като видѣлъ, че българитѣ сж онеправдани, раздѣлилъ голѣмото градско училище по наполовина; въ едната половина турилъ да се учатъ гъркоманитѣ, а въ другата българитѣ. Гъркоманитѣ въ начало не се съпро-

тивили, но отпослѣ като видѣли, че всичкитѣ почти ученици отишли да се учатъ при българския учителъ, който прѣподавалъ на понятенъ езикъ, повдигнали голѣма вѣрва противъ владиката, когото наклеветили прѣдъ патриаршията въ българофилство. Българското училище се затворило и на учителя Т. Неновъ се запретило да учителствува. Тѣва до такъва степенъ отчаяло българитѣ, щото тѣ приближавали да направятъ една много крайна стъпка, именно да прѣгърнатъ униата, но владиката Агатаангелъ прѣдупрѣдилъ това. Той настоялъ прѣдъ правителството и на българитѣ се позволило отново да си иматъ свой учителъ. Тогава Т.-Пазарджикската община прѣпоръчала за учителъ въ Неврокопъ нѣкого си Ат. Бошкова, който учителствувалъ двѣ години. Въ негово време си е въвелъ славянекия езикъ отъ едната страна въ една отъ Неврокопскитѣ църкви. Слѣдъ двѣ години обаче, Ат Бошковъ, по клеветитѣ на гъркоманитѣ, билъ откаранъ въ Пловдивъ. Както Тодоръ Неновъ, тѣй и Ат. Бошковъ сж получавали платитѣ си отъ мѣстната българска община, която получавала годишна помощъ отъ три хиляди гроша отъ родолюбивия Мироновичъ Тошковъ.¹

* * *

Отъ Неврокопъ азъ щѣхъ да мина прѣзъ Пиринъ планина за да отида да споходя града Мелникъ. По причина че бѣха прѣсени още въ памята ми мжкитѣ, които ми причини нещастното муле отъ Просѣчене, азъ се молихъ на мнозина граждани да се погрижатъ да ми намѣратъ едно добро добиче, съ каквато екжна кирия и да било, което невредимо да ме прекара прѣзъ височи-

1) Въ настоящето време голѣмото градско училище се намѣрва съвършено вече въ рѣцѣтъ на гъркоманитѣ, които единъ день съ бой испѣдиха българскитѣ ученици. Българитѣ сж си направили отдѣлно училище и причинитѣ за недоразумѣние съвършено вече сж изчезнали. Срѣщу дѣла на българитѣ въ старото градско училище, властитѣ принудиха гъркоманитѣ да платятъ на българитѣ извѣстна сума.

нитѣ на Пиринѣ. Всички съ готовность ми се обѣщава-
хж да ми услужатъ и ме просеха да бжда спокоенѣ. Пре-
красно, и азъ бѣхъ спокоенѣ, при всичко че коститѣ ми
още не бѣха намѣрили мѣстото си отъ прѣдното ми по-
словично шествувание. Насърдчавахъ ме освѣнѣ това и
съ обстоятелството, че пѣтуванието ми прѣзъ Пиринѣ ще
бжде дѣйствително величественно шествие, защото сжция
день и по сжция пѣтъ щѣли да пѣтуватъ повече отъ
200 души панаирджии отъ Неврокопѣ и околността му,
които щѣли да отидатъ да взематъ участие въ Троицкия пана-
ирѣ (Троица панаири), който щѣлъ да стане слѣдъ два дни
въ полето два часа далечъ отъ Мелникѣ. Тия панаирд-
жии, за сигурносъ, щѣли да се съпровождатъ прѣзъ пла-
нината отъ една рота войници, командувани отъ единъ
юзъ-бания. И менѣ беше приятно, че съ толкова души
ще минемъ весело Пирина. Въ тая си приятность азъ
неволно оставихъ на вторъ планъ вече добичето, най-ве-
че като ме увѣрявахъ, че значителна часть отъ пѣтя ще
трѣбва да се мине пѣши, защото е стрѣменѣ, лошѣ и не-
възможно било да се язди. Въ надвечерието на търгва-
нието ни пакъ потѣлкувахми съ нѣкой за коня, когото
ще ми наематъ, но пакъ ми казаха да се не безпокоя.
Азъ се не безпокоехъ, но все не излазаше изъ ума ми,
че и въ тоя случай ще се опровдае пословицата: много
баби килаво дѣте. На другия день сутриньта рано, на-
етото конче се отзова прѣдъ вратата. То бѣше тѣй дребнич-
ко, тѣй слабичко, тѣй невзрачно и задрѣмало още отъ сут-
риньта, щото веднага минж прѣзъ ума ми, че ме чакатъ
нови истязания прѣзъ Пиринѣ. На такива уклофени ко-
нѣ българитѣ даватъ не до тамъ лѣстното название про-
сешки. Сждено ми бѣше да пѣтувамъ и съ просешки
конѣ, а главното прѣзъ Пиринѣ. На въпроса не се ли
намѣри въ града нѣкой по-добръ конѣ, ами ми подведе-
ха тая котка, отговориха ми, че по тамошнитѣ планински
и скалисти мѣста умѣяли да пѣтуватъ успѣшно само по-
добни дребни конѣ; крупния конѣ щѣлъ билъ да си стро-

ши краката по мъчнопроходимитѣ кози пътеки. А това конче било дребно, но жилаво. Нѣмаше какво да правя, примирихъ се съ положенито. Започенаха да товарятъ скромния ми багажъ, но се яви и друга невзгода. При-тежателя на невзрачното животно, като се извѣстилъ че ще кара въ Мелникъ единъ стамболлия, за да придаде по-голѣма прѣдставителностъ на кончето си, отишълъ и му купилъ още отъ вечерята новъ семеръ. А новитѣ се-мери иматъ тая незгодностъ, че не лѣжатъ плотно вързъ гърба на животното, а стърчатъ, движатъ се и мъчно е да се крепи всадника вързъ тѣхъ. Бѣдния челоуѣкъ ис-калъ да ми направи удоволствие съ новия семеръ, а то излѣзе неудоволствие. Както и да е, приготви се всичко и азъ се опитахъ да се кача, но семера се превърна. Нови ядове и безпскоийства. Съ голѣми мъки се качихъ, но проводника постоянно трѣбваше да крѣпи съ ржката си семера, защото всѣко преестживанне на кончето изви-кваше изгубване равновѣсието и опасение да се истѣрея вързъ камънитѣ. Полегка-полегка вървѣхми изъ тѣснитѣ улици на града и азъ нѣмахъ съмнѣние, че на всѣкиго обърцахми вниманието. По пътя ни настигнаха много другари, между които доста първенци граждани, които отиваха на панаира. Между тѣхъ бѣха и двоица отъ об-щинскитѣ членове, Илия Лазаровъ и Иванъ Анастасовъ, и двоицата търговци на звѣнци. Едина отъ тѣхъ ме про-сто съжали като ме видя, че всѣка минута губя равно-вѣсието вързъ новия семеръ, и биде тѣй любезенъ, та ми отстѣпи своя конь, а самъ има рѣшителността да възсѣдне дребното животно, което като коза се кате-реше по скалиститѣ пътеки на Пирина.

Ний поехми планината и азъ и прѣдъ себе си и слѣдъ себе си гледахъ множество пътници, пѣши и на конѣ, които държеха сѣщето направление, сѣщия пътъ, когото държахми и ний. Едни настигахми, а други ни настигаха, и повечето бѣха помаци отъ брѣговетѣ на Моста. Азъ любопитствувахъ да ги распитвамъ и да се

разговарямъ съ тѣхъ и разговоритѣ имъ ми бѣха много интересни. Едно младо помаче, което отиваше пѣши на панаира, Мехмедъ на име, особно се въртеше около насъ и скачеше отъ скала на скала, отъ камъкъ на камъкъ, ту прѣдъ, ту слѣдъ моя конь. То бѣше здраво, червено, гибко и пѣргаво; сълицето бѣше изгорило и обѣлило кожата на лицето и врата му.

— Абе, Мехмедъ, отъ кое си село? го попитахъ.

— Е тука отъ полето, ми отговори.

— Близо ли е селото ви до рѣката?

— Хж, близо е.

— Ами какъ казвате вий на тая рѣка що тече тука надолѣ прѣзъ полето?

— Рѣката ли? Хж, старитѣ я рукать Мѣста, а нѣкои Кара-су.

Единъ отъ Неврокопскитѣ общинари, който бѣше около мене, изяви зачудвание, защото още не бѣше слушалъ, ча рѣката която тече прѣзъ Неврокопското поле, се нарича Мѣста. Като че бѣше му странно какъ азъ да знамъ, че тая рѣка се казва Мѣста, а той, отъ мѣстото, да не знае това.

— Ами, Мехмедъ, защо отивашъ на панаира, що ще си купишъ тамъ?

— Имахми едно рало (чифтъ) волове, на една ослѣкна, та отивамъ на панаира да си купя други, ми отговори.

Картина бѣше искачванието на панаирджитѣ по стѣрмния и скалистия Пиринъ. На расстояние повече отъ половинъ часъ се гледаше една върволица отъ двѣ-три стотини хора, пѣши и на конѣ, испотени, задишани, прегърбени, да се искачватъ по извилиститѣ и каменисти планински стѣрмнини. Погледнеше чловѣкъ нагорѣ и прѣдъ очитѣ му блѣстеха Пиринскитѣ върхове съ своитѣ вѣчни снѣгове. Погледнеше отъ лѣвата страна надолѣ — зжбести скали съ таинственна дрѣмота наклонени вързъ мрачнитѣ пропасти. Погледнеше надиря — зеленото Невро-

конско поле като разноцвѣтна постелка се растила между Пиринъ и Доспатъ. Слънчевитѣ лучи се отражаваха отъ небеснитѣ височини въ бистритѣ води на Мѣста и блѣстеха и трѣскаха въ вълнестия въздухъ. Горѣ подъ облацитѣ, дѣто човѣшкото око едва достига, се виеше, като духъ изгнанъ, единъ орелъ, преследванъ отъ къмъ сѣверъ отъ двѣ малки облачета. А нѣкъдѣ между тъмнитѣ пропасти шумжѣ леденитѣ води на буйния потокъ, който има зачалото си тамъ горѣ въ снѣговетѣ на Пиринския върхъ.

— Лошъ знакъ е тая гадина, която се виеше, въ облацитѣ; прѣдвѣщава некъ, суша въ полето, каза единъ отъ пѣтницитѣ, като гледаше къмъ орела въ небеснитѣ височини.

Единствения малко-много сносенъ пѣтъ прѣзъ Пиринъ планина, по когото може да мине човѣкъ съ товарно животно, а именно пѣтя прѣзъ тѣй нарѣчения върхъ Баба, по когото и ний пѣтувахми. Има конски пѣтъ и отъ Неврокопъ за Банско, но той се пада вече на дѣсно отъ самата Пиринъ планина. Сѣщия най-високъ върхъ на планината се казва Пиринъ, а подъ него въ единъ долъ отъ къмъ западната страна на дѣсно отъ пѣтя отъ Баба за Мелникъ, е селото Пиринъ, край една рѣка съ сѣщето име.

Едва около обѣдъ стигнахми вързъ Пиринския върхъ Баба, дѣто заварихми юзъ-башията съ войницитѣ около колибитѣ на кочующитѣ власи. Тамъ се спрѣхми за да пристигнатъ всичкитѣ панаирджии и послѣ да потеглимъ всички заедно.

* * *

Вързъ Баба заварихми юзъ-башията, че се гощава съ нѣколцина отъ своитѣ по-първи войници. Цѣлъ единъ поваленъ джбъ бѣше запаленъ и служеше за огнище на войницитѣ. Азъ се радвахъ отъ тия поднебесни височини на хубавия видъ, на чистия и прохладенъ въздухъ; у-

блажавахах власитѣ, които живѣятъ всѣкога тамъ, които нѣматъ грижитѣ и безпокойствата на осѣдлостта и гражданственността; завидвахъ имъ че стоятъ много високо надъ свѣта и малко знаятъ отъ неговитѣ хитрости и коварства, отъ неговитѣ отрицателни качества. Заобикаляхъ колибитѣ имъ и видѣхъ женитѣ имъ какъ бързо предхтъ, тѣхтъ, влачатъ и плетхтъ. А занятието на мъжѣтѣ е само да слѣдватъ овцитѣ по зеленитѣ треви, студениѣ води и дебелитѣ сѣнки. И колко приятенъ е тоя животъ вързъ планината! Додѣто му се радвахъ и наблюдавахъ неговитѣ прелѣсти, чухъ гласа на юзъ-банията, който викаше: „стамболлу, стамболлу, буюрунъ“! Той бѣше распиталъ и бѣше се научилъ отъ ижтницитѣ, че между панаирджитѣ има единъ царигражданинъ и за това любезно ме канеше на трапезата си. Азъ влѣзохъ въ палатката му, покани ме да сѣдна и да ямъ отъ гощавката имъ. Прѣдъ тѣхъ сѣдеше една каравана съ тараторъ, половина печено ягне, едно котле съ зеленъ фасулъ и една баница, направена отъ семейството на една отъ влашкитѣ колиби. Азъ накусихъ и много сладко ми се видя.— „Заповѣдай, яшъ, ми казваше юзъ-банията, та като се върнешъ въ Цариградъ да разказвашъ, че вързъ Пиринъ си ялъ тараторъ съ влашка баница.“ Слѣдъ малко видѣхъ, че запаления джбъ ни пригѣтви и по едно кафе, испиванието на което се придружи отъ преинтересни разговори върху европейската политика. И сега още умирамъ да се смѣя като си спомня за тоя разговоръ вързъ Баба, разговоръ, въ който се раскритикува и разсѣди поведението и политиката на всѣка една европейска държава отъ хора, които рѣдко виждатъ свѣтъ, които случайно сж се извѣстили за съществуването върхъ земното кълбо на Франция и Англия, жителитѣ на които, споредъ обитателитѣ на Пиринскитѣ върхове, се занимавали само съ дяволи и магьосничество. Преинтересенъ бѣше тоя пирински конгресъ, членоветѣ на когото бѣха нѣколцина тежки търговци на звѣнци, царвули и въжя,

m
w

нѣколцина помаци, единъ-двоица кочующи власи и двоица-троица добродушни войници. Трѣбваше да се държи протоколъ на това любопитно засѣдание, въ което всѣкой говореше съ увѣренность, съ авторитетъ и бѣше твърдо увѣренъ, че не може да не бѣде вѣрно онова, което изсказва.

На друга една страна бѣха насѣдали тридесять-четридесять души отъ нѣтницитѣ и се приготвяваха да поханагъ. Всѣкой бѣше извадилъ щото бѣше му турнѣла въ дисагитѣ и захлунцитѣ ступаницата му, а нѣколко паурчета съ хубава сливѣвица нѣтуваха отъ рѣжа на рѣжа. Мнозина държеха въ рѣжѣтѣ си по една испечена агнешка глава, а други ме канеха съ прѣсно сирене, прѣсни яйца и пр. Тукъ бѣше и простия помакъ отъ брѣговетѣ на Мѣста, който имаше прѣдъ себе се отворени захлунцитѣ съ солчицата си, въ която топеше зеления си лучецъ и усладяваше рѣжания си залецъ. Подадоха ми едно паурче, подадоха ми двѣ, три и благословиитѣ за добра печала на панаира изобилно се изливаха.

— Кое е най-вкусното нѣщо въ агнешката глава?

— Мозъка, отговори единъ.

— Езика, каза други.

— Не, и мозъка и езика сж вкусни, но очитѣ въ агнешката глава сж най-вкусни, отговори трети.

— Да, улучи, това е най-право, очитѣ на агнето сж най-вкусни.

И мнозина се заеха съ валение агнешкитѣ очи и съ лакомото имъ унищожавание. Слѣдъ паурчетата съ сливѣвицага, започенаха да заобикалятъ бѣклицитѣ, или чотуритѣ, както ги наричатъ понѣкъдѣ; особно вкусно се пиеше изъ едно тасче, въ което винцето се виждаше, че има цвѣта на заешката кървь. И здравици колкото искашъ; всѣкой виреше и благославяше. Немислимо е българинъ да гълтне една гълтка вино безъ благословия. За българина Господъ дава виното за да се изсказватъ благословия и благопожелания. Безъ вино, благопожеланията

не хващатъ мѣсто; безъ благословни виното е вода. Дохожда ми на ума единъ характеристикенъ разказъ за употребленieto на виното у българитѣ. Една бабичка, която си нѣмала нидѣ никого и си живѣла сама въ кѣщи, като сѣдала да яде, всѣкога вземала винцето край колѣното си. Прекърствала се, хапвала си, но какъ да си исиве винцето, когато нѣмало кому да каже здравичка и кой да ѝ отговори на здравичката. Въ иконостаса на скромната ѝ кѣщица стоялъ образа на свята Богородица, прѣдъ когото споредъ всѣкой празникъ горѣло кандилце. Бѣдната бабичка вземала чашката съ винцето си, обърщала се къмъ образа въ иконостаса, казвала: „Здравичка свята Богородичке!“ и пила. И това било обикновено всѣкога, при всѣко яденie, защото за нея било непонятно какъ ще гълтне винцето си безъ да каже нѣкому здравичка. Азъ съмъ увѣренъ, чо ако и вързъ Пиринъ сѣднеше самъ българинъ да похапне, непременно, при вдиганie на чашката, ще му доде на умъ да каже, намѣсто „здравичка свята Богородичке“, както бабичката, — „здравичка Бабо“, защото върхосния върхъ на Пиринъ носи названието „Баба“. Но въ дадения случай дружината бѣше съ стотини, слѣдователно и здравицитѣ имаха друго значение. Сладкитѣ очи на агнешкитѣ глави се вадеха, мозъцитѣ дълбаеха и езицитѣ произносяха здравици. Вдигна се бѣклицата за Баба, за вѣчно снѣжня Пирински върхъ, за най-голѣмата мечка въ Пиринъ, за студената вода и дебелиата сѣнка, за чистия и прохладенъ въздухъ и пр. Вкусно е винцето когато се пие вързъ Пиринъ! Послѣдното тасче азъ вдигнахъ за приятнитѣ очи, които никога никого не сж погледвали накриво, за сладкия езикъ, който никога никого не е оскърбилъ, и за свѣжия мозъкъ, който никога и за никого не е помислювалъ злоба и коварство.

Пѣтницитѣ на купове на купове бѣха заети съ захаванie, съ сладки разговори и съ почиванie, когато нечаяно се изгърмя нѣколко крачки задъ насъ съ пуш-

ка. Всички се стрѣснахъ, и грандиозния Пиринъ отдаде ехото изъ дълбочинитѣ на своитѣ недра. Всички безспокойно се обърнаха за да видятъ каква е и що значитая пушка, но ето че гърмих и втора, па и третя. Що е това? — Това бѣше знакъ, даденъ по заповѣдъ на юзъ-башията, за търгование. Трѣбваше да чуятъ панаирджитѣ, че е време вече да се събиратъ, да се приготвяватъ за пътувание. Всѣкой се стѣгнах, всѣкой приготви коня си. Юзъ-башията съ войницитѣ потегли и слѣдъ него безконечната върволица на панаирджитѣ. Азъ вървехъ въ тълпата и си мислехъ колко съмъ билъ щастливъ, че се случи да минъ прѣзъ бѣлитѣ върхове на Пиринъ съ такъво множество разнообразни и преинтересни пътници.

*
* * *

Отъ Баба потеглихми вече всички въ купъ, защото отъ тамъ се заночеваха по-опаснитѣ мѣста. До Баба се отива все угоръ, а отъ тамъ заночева вече да се слазя и повечето пѣши, защото е невъзможно, па и опасно да се язди. Азъ вървехъ и изъ ума ми не можеше да излѣзе приятността на живота, когато прекарватъ власитѣ вързъ Пиринъ. Разговаряхми се съ едноге отъ съпътницитѣ за тоя животъ вързъ тия поднебесни височини, вързъ които и облацитѣ се спиратъ отъ време на време, като на почивка, когато имъ се падне пътъ да заминатъ по въздушното пространство на тия мѣста, — разговаряхми се и съпътника ми разказваше, че тия щастливи обитатели на планинскитѣ височини незнаяли нето главоболие, нето сърдцеболіе, нето епфлюенца, а живота имъ бивалъ обикновенно по сто години. Отивали сж нѣкои да се заселятъ и да живѣятъ ниско, въ полето, по селата и градоветѣ, но скоро се убѣждавали, че тия мѣста не сж за тѣхъ, защото всички се поболявали и умирали. Върху това тълкувахми, когато съгледахми нѣколко минути на страна отъ пътя, около водитѣ на единъ планински по-

токъ, единъ купъ дѣца, отъ шестъ до десетъ годишна рѣзрастъ, безгрижно да играятъ по зелената трева. Всички бѣха облечени топло, въ вълнени дрѣхи, нашарени съ гайтани. Горнитѣ имъ дрѣшки бѣха единъ видъ кжси минтанчета, ржкавитѣ на които бѣха пропустнати отдиря — знакъ на отважностъ. Като видѣха подобно множество пхтници, смутиха се нѣкакси и се пѣрстижха като зайчета задъ раститѣ. Това бѣше дребната челядь на власитѣ, която си играеше по долините. Нашето заминувание ги смути, защото тѣ никога не бѣха виждали толкова граждани и селяни отъ полето. Плашеха се отъ хората, бѣднитѣ, но безъ съмнѣние не щѣха да се уплашатъ толкова отъ единъ планински звѣръ, когото бихъ съгледали отдалече. Това бѣха единъ видъ едва родени вълчета, които потърсиха дункитѣ си при вида на челоуѣка.

Слѣдъ единъ часъ пхтувание ний стигнахми прочутата Пиринска чешма, студената и сладката вода на която пихми на память. — „Пий, ми каза единъ отъ другаритѣ, и помни че си пилъ отъ Пиринската чешма, защото прѣди години тя е поила само хайдуцитѣ.“ Още слѣдъ единъ часъ пхтувание, ний стигнахми по височинитѣ на великана една мѣстностъ, която се нарича Стамболска чаршия и дѣто дърветата сж много гжсти; тамъ прѣди години сж стаяли много обيري. Тука е най-згодното мѣсто за разбойницитѣ. По причина на опасността отъ тѣхъ, пхтницитѣ, прѣди да достигнатъ до това мѣсто, сж се събирали въ купъ и сж заминували. Прѣди години, разбойницитѣ по тия мѣста сж много върлували, но сега, благодарение на строгитѣ и енергични мѣрки които сж взети и се взематъ, пхтницитѣ си пхтуватъ спокойно. Прѣзъ това мѣсто сега може да мине и самъ челоуѣкъ.

— Господъ да подари дълги години на Негово Императорско Величество Султана Хаида II, ми казваше единъ отъ другаритѣ, защото знае да заповѣдва какви мѣрки да се взематъ за искоренение на разбойницитѣ, отъ които по тия мѣста ниле неможеше да избѣгне. Дѣ мо-

жеше търговецъ да мине оттука! Колко пхти ни сж обирали прѣди години въ тая пушта и опасна мѣстность! Една година се върцахми стъ панаира стотина души търговци. Додохми до него мѣсто и сърдцата ни затрѣпкаха. У всички ни езицитѣ се свързаха. Нѣкои си шжи неха несвързана молитва давно минемъ спокойно, но щомъ стигнахми опасното мѣсто, всѣкаква молитва бѣгаше отъ устата. И токо чухми че се свирна. Познахми че това е хайдушки знакъ и се спрѣхми. Нѣколцина хайдуци бѣха хванжли тѣсната пхтека, а други бѣха взели мѣрки отдиря да не се разбѣгатъ пхтницитѣ. И единъ по единъ съблѣкоха и обраха всички ни. Взеха ни всичко щото бѣхми спеченили на панаира. И единъ поне отъ пхтницитѣ не шукна. Всички отиваха като овчици и даваха парицитѣ си.

— Добрѣ, но не бѣхте ли вий, пхтницитѣ, повече отъ хайдуцитѣ; защо не имъ се въспротивихте.

— Да, но тѣ бѣха хванжли мѣстото и бѣха готови на всичко; щѣше да стане страшно кървопролитие. Мѣстото бѣше такъво, щото ако бѣше мърдналъ нѣкои отъ насъ, всички щѣхми да бждемъ избити. Сега, Славу Богу, свободно си пхтувами и съ нѣсни минувами прѣзъ тая мѣстность. Напомнюва ни само грозното минжло.

Тоя разговоръ водехми, когато внезапно изкокна изъ шумака прѣдъ насъ единъ въоруженъ мървакъ.

— Що искашъ? го попитаха.

— Имами малко смѣтка съ чорбаджията, отговори, като сочеше на одного отъ съпхтницитѣ ни.

Нѣкои помислиха, че той е излѣлъ да отмѣщава, да изравнява нѣкоя стара смѣтка, и се поуплашиха. Но работата излѣзе иначе. Въоружения мървакъ бѣше отъ близното село Пиринъ и обикаляше да пази селскитѣ нива и ливади. Ималъ оставени сто и петдесетъ гроша у одного отъ Неврокопскитѣ търговци, та като знаялъ че него день ще мине за панаира, излѣзълъ да си ги иска.

Цѣли осемъ часа ний обикаляхми горитѣ на Пирин-

на додѣто да се надвисимъ надъ селото Спанчево, което е въ самото подножие на великана. Красиви сж тия гори, но азъ ще те избавя, читателю, отъ описанието имъ, защото ти много си виждалъ подобни гори, живѣешъ въ тѣхъ, па освѣнъ това тѣ сж райски и безъ моето описание. Додѣто ги минувахми, азъ имахъ доста интересни разговори съ мнозина отъ съпътниците си. Единъ отъ тия разговори особно е любопитенъ, защото е изъ живота на тамошните българи.—Забѣлѣжилъ съмъ, че у проститѣ народи на истокъ цивилизацията се започева отъ краката. Това е и у българскитѣ селяни. Селянина щомъ започена да поразбира, да чувствува нѣщо, виждашъ го че на праздниците, намѣсто царвули и навуца, обува чорапци и постали, или емений. И колкото повече започева да разбира, колкото напръдва въ възражданieto, гледашъ най-напръдъ въ краката му преобразование. Намѣсто само въ празникъ, той започева да се обува въ чорапци и калеври повечето нхти въ недѣлята. Като отидешъ въ едно село, гледай краката на хората. Който е обутъ въ чорапци и калеври, доближи се и заговори съ него, защото той е отъ по-събудничкитѣ, по първитѣ и свѣдѣщи селяни. А пъкъ ако видишъ въ едно село папухчия, челоуѣкъ, който да шие калеври, не се съмнѣвай, че тамошните селяни сж възродени. Въ селския животъ има единъ царвулански периодъ, който е простотията, а слѣдъ него иде периода на чорапцитѣ и калевритѣ, който значи възраждане. Като имахъ прѣдъ видъ това, азъ зададохъ слѣдхющия въпросъ на одного отъ съпътниците си, който се считаше тежкъкъ търговецъ на царвули и отиваше на панаира да продава стоката си.

— Защо неправите и непродавате и калеври, а само царвули? нѣмате ли и купувачи на калеври? Само царвули ли носятъ тадѣва хората?

— Само царвули. Кому ще продавами калевритѣ? Купувачитѣ сж много малко. За селскитѣ невѣсти само купувать, и то много рѣдко, калеври, които чувать по

десетъ години. Ако не бѣха цървулитѣ, ний щѣхми да се лишимъ отъ хлѣба си.

— Какъ тѣй по десетъ години? Траятъ ли едни калеври десетъ години?

— Тука траятъ, защото ги носятъ много рѣдко. Прѣзъ зимата никога не ги обуватъ, защото ги е страхъ да ги ненамокрятъ и ненакалятъ. А прѣзъ лѣтото, въ празникъ само, невѣстата взема калевритѣ си подъ мишница, отива до църковнитѣ врата боса, край вратата ги обува, влазя въ църквата, църкува се и на излазяние пакъ ги събува и си отива боса у дома. И какъ не ще да траятъ тия калеври? Царвулитѣ сж друго нѣщо. На веѣкой работникъ селянинъ, ако не веѣкой мѣсець, то въ двата или въ тритѣ мѣсеци сж нуждни едно рало царвули. Мѣстата тука сж гористи, планинисти, царвулитѣ сж сгодни.

Прочее, ако излазями изъ тая точка, по-голѣмата часть отъ жителитѣ по тия мѣста сж още въ царвуланския периодъ.

*
* * *

Прѣди да слѣземъ съвършено отъ Пиринъ въ полето, имаше да се спустнемъ по крутия Спанчевски спускъ, който като стѣна се исправя веднага отъ селото Спанчево нагорѣ. И тоя спускъ държи около единъ часъ и половина пѣни. Това е единъ крутъ каменистъ брѣгъ, за минувание прѣзъ когото и самата коза би трѣбвало да се позамисли. Още прѣди да стигнемъ до него, моитѣ съпътници съ съжалително око ме гледаха и се чудеха какъ ще се спустна по тоя брѣгъ. А нѣкои ми казваха, че който отъ пѣтницитѣ слѣзе по Спанчевския спускъ бѣзъ да се търколи, той достойно можаль да носи названието *гаджиа*. Увѣряваха ме въ веѣкой случай, че Спанчевския спускъ искараваль изъ человекъ веѣкаква скрита и потаена болестъ, колкото стара и да била. И азъ впоследствие се увѣрихъ, че който желае да му се отпори съвършено

далака, трѣбва да слѣзе низъ тоя брѣгъ, а ако би и да се искачи, то нека бѣде увѣренъ, че ще му се отпорятъ и увиснатъ всичкитѣ вжтрѣшности. Страшенъ е тоя Спанчевски спускъ. Виждалъ съмъ и други спускове, прѣзъ които человекъ е билъ принуждаванъ да си пропраща пхтъ за да се съобщава и търгува, но като Спанчевския спускъ крутъ, а главното дългъ, не съмъ виждалъ. Има мѣста по тоя спускъ, дѣто человекъ като се спре и погледне надолѣ, селото спанчево се вижда тѣй, като да го гледашъ отъ покрива на една къща. Но тоя покривъ е далечъ отъ земята повече отъ единъ часъ ходъ. И като вървехми надолѣ, лицата на пътниците ми се виждаха въ всевъзможни краски: червени като раци, а нѣкои сини и зелени. Чудехъ се какъ ще слѣзатъ конѣтѣ и мулетата по тоя спускъ, но послѣ се увѣрихъ, че тѣ слазятъ много по-лесно отъ человекъ и въ това имъ помагатъ четеритѣ крака. На четири крака е много по-лесно да се крѣни и движи трупа, отколкото на два. Живота на планинскитѣ животни щѣше да бѣде немислимъ, ако естеството бѣше имъ дало само по два крака. Азъ наблюдавахъ движението и стѣпките на конѣтѣ и мулетата и вземахъ примѣръ отъ тѣхъ какъ да се спущамъ. И бѣхъ благодаренъ, защото тѣхния примѣръ ми служеше; безъ него азъ щѣхъ да се намѣра въ по-големо затруднение. Употрѣбихъ сръдството да сѣдна и просто да се пѣрзаямъ надолѣ, но се оказа мъчително, защото мѣстото бѣше каменисто и остритѣ камъчета правеха дупки по тѣлото на човѣка. Тука най-вече осѣтихъ нуждата да бѣде человекъ четверного животно. Нѣкои легки като сърни момчета, научени да скачатъ по планинскитѣ скали, успѣха да слѣзатъ бързо долѣ. Тѣ бѣха сѣднали на трѣвата и самодоволно гледаха мъжитѣ на другитѣ. Азъ ги гледахъ и имъ завиждахъ, че сж вече въ подножието. Имаше нѣкои, които се търколиха по нѣколко пхти, като че нарочно да слѣзатъ по-бързо. Други пѣкъ, отъ съжаление и любезность, ми прѣдлагаха услугитѣ си да ме

подкрѣихтъ; прѣдлагаха ми рамената и плѣщитѣ си, които лесно бѣше чловѣкъ да купи за единъ или два гоголана, ако не бѣше опасността да се намѣримъ съ стрoшени глави и крака долѣ въ безднитѣ. Пота течеше вече прѣзъ горнитѣ ми дрѣхи. Като че бѣхъ, цѣлъ съ дрѣхитѣ си, потопенъ въ вода. Мислехъ си, че ако нѣмаше въ чловѣческия организмъ вода, Спанчевския спускъ щѣше да прѣдизвика изъ кожата кървь. Има же болничави хора, които, като се уморятъ, намѣсто потъ, изъ поритѣ на кожата имъ излазятъ капки кървь. Най-послѣ, като съ пребити колѣни, се намѣрихъ въ подножието. Обърнахъ се и плахо изгледахъ страшния спускъ. И веднага додоха на ума ми думитѣ на Руссо, който казва, че ако не е била изобрѣтена стълбата, чловѣка е щѣлъ да изнамѣри способъ да се качва прямо по стѣната.

Веднага подъ Пиринския спускъ е селото Спанчево, а край него шуми бурната и бърза рѣка Бистрица, която има зачалото си въ снѣжнитѣ върхове на Пирина. Ний минжхми вързъ срѣщния брѣгъ на рѣката и сѣднахми да си почивами. Рѣката е студена като ледъ и азъ бѣхъ принуденъ, вързъ измокренитѣ си отъ потъ дрѣхи, да облѣка топлото си палто, да намѣтна и шалъ вързъ плѣщитѣ си, защото отъ водитѣ на студената Бистрица рѣжеше такъвъ студенъ вѣтрець, щото бѣше опасно, тѣй испотенъ, да се не вдърви чловѣкъ.

— Защо, Боже мой, е тѣй студено край тая рѣка? попитахъ.

— Защото прѣди десетъ минути водитѣ ѝ сж били снѣгъ и ледъ, ми отговориха.

Снѣговетѣ и ледоветѣ по Пиринскитѣ върхове цѣло лѣто полегка-легка се топхтъ и образуватъ Бистрица. Течението ѝ до Спанчево е много буйно и бързо, защото мѣстността е брѣгъ. Водата скача отъ скала на скала и течението ѝ, причинява единъ приятенъ хладенъ вѣтрець, който вѣчно прохладява селото Спанчево. Всѣ-

кой би позавидѣлъ на Спанчевци за тая приятна хладнина. Тѣ незнаятъ що значи жегга, защото иматъ хладнитѣ вълни на Бистрица.

Въ политѣ на Пиринъ ме е чакала друга неприятность. Тамъ дѣто всичкитѣ изморени пхтници бѣха простнати по гърбоветѣ си и си отпочиваха, нѣколцина селяни отъ Спанчево съ котлета въ ржка ходеха изъ тѣлпата и канеха изжѣднѣлитѣ панаирджии съ студена вода отъ Бистрица. Всекой жѣдно утоляваше жаждата си. Едно котленце се доближи и до менъ, но азъ попитахъ не ще ли е опасно да пия студена вода като съмъ уморенъ и испотенъ толкова.

— Хж, не, тая вода е здрава и не вреди, ми отговори селянина.

И азъ навиряхъ котлето и приятно пихъ; водата миохъ като ледъ прѣзъ запаленото ми гърло. Но веднага осѣтихъ нѣщо като че лази, пхпле цо гърлото ми. Опитахъ се да кажа нѣщо, но гласа ми минутно прѣдрѣзня. Бре, що е това? Бистрица ще изгуби гласа ми. Веднага ми поднесоха друго котле съ ракия, навиряхъ го и прѣдизвикахъ друга реакция въ гърлото си. Сѣдяхъ и неможехъ да се не позамисля. Единъ отъ любезнитѣ неврокопски звѣнчари се интересува и токо ми подаваше паурчето съ сливѣвицата изъ поеса си. Не се миохъ много и азъ се запалихъ вътрѣшно. Ракията зашемети главата ми и великана Пиринъ като че се лошкаше прѣдъ очитѣ ми. Забравихъ и мжкитѣ, и страшния спускъ, и въспалението на гърлото, а ми се допѣя. Лѣгняхъ по очитѣ си вързъ зелената трева и съ предрѣзнятъ гласъ зашхпнахъ «Иринъ-Пиринъ планина.» Цѣли мѣсеци слѣдъ това азъ осѣщахъ въ гърлото си неприятния резултатъ отъ студената пиринска вода. Покашлювахъ като метильова овца и казвахъ въ себе си: ахъ Пиринъ, Пиринъ!

Българитѣ, живуци въ цѣлото подножие на Пиринъ носятъ названието Мърваци. Отъ дѣ произлазя и що значи това название? Прѣди години тѣ много сж се занима-

вали съ рударство и самокови. Изработвали и добро желязо, което се е разносяло по цялия Балкански полуостровъ. Рудитѣ се конаяли и конаятъ по Пиринъ. Сега това занятие е доста надижло, защото дохождатъ желяза отъ Европа, които се даватъ много по-евтино. Но пакъ земледѣлеца, когато иска да си искове нѣкое земледѣлческо оръдие, търси и прѣдпочита пиринското желязо, ако и по-скъпичко, защото е кораво и оръдията, направени отъ него, сж трайни. Слѣдъ като тонхтъ рудата, сурьта и въглищата, които остаятъ и се хвърлятъ, се наричатъ *мърва*. Навѣрно оттука е и названието мърващи, което ще значи хора, които тонхтъ рудитѣ и правятъ желязата.

МЕЛНИШКО

Не ще да е излишно, прѣди да пристигнемъ въ Мелникъ, да изброимъ селата, жителитѣ на които носятъ названието *Мърващи* и главното занятие на които е било и е: копание руди и правение желязо. Подобни села се намѣрватъ въ казитѣ: Неврокопска, Сѣрска и Демиръ-Хисарска. Мървашкитѣ села въ неврокопската каза сж: Дахъ Чифликъ, Ючь Дорукъ, Мосомица, Лѣски, Тешово, Гайганиново, Париль, Лжки, Ловча, Кара-къой, Търлисъ, Долно-Броди, Елесъ, Куманичъ, Либѣхово, Въземъ, Зърнево, Старчица и Бѣлогинци. Въ Сѣрската каза мървашки села сж: Лакосъ, Горенъ (Дутлия), Орѣховець, Бабица, Горний и Долний Фраценъ, Мертатово и Метохъ. А въ Демиръ-Хисарската каза мървашкитѣ села сж: Пиринъ, Спанчево, (Горно и Долно), Храсна, Ковачово, Петрово, Голешово, Сенгелово, Бѣлево, Мървица, Крушево, Кърчово, Радово, Пулюво, Елешница и Германъ. Това сж селата, жителитѣ на които се наричатъ Мърва-

ци и които сж се занимавали, па и сега отчасти се занимаватъ, съ вадение желѣзо. Между и близо до тия села, въ подножията и расклоненията на Пиринъ, има много други сега, жителитѣ на които не се наричатъ мърващи, защото не се занимаватъ съ копание руда и вадение желѣзо. Така щото, вижда се, че названието Мърващи е било дадено само на онова население, главното занятие на което е било рудоконство и желѣзарство. Жителитѣ на горѣизброенитѣ села сж се занимавали съ вадение желѣзо отъ незапамятни времена. Разказватъ, че прѣди вѣкове, когато централнитѣ правителствени власти се извѣстили, че Пиринскитѣ гори даватъ нуждитѣ руди за правение желѣзо, намислили да научатъ тамошното население на това занятие. Съ тая цѣль тѣ докарали отъ вѣнъ и преселили въ пиринскитѣ мѣстности достатъчно семейства, които знаели какъ се копаятъ рудитѣ и какъ се прави желѣзото. Тия семейства се заселили между мърващитѣ, които и научили на искусството за правение желѣзо. Прѣдполагатъ, че тия преселенци сж били именно жителитѣ отъ селото Лехово, които и до днесъ се отличаватъ, както по физиономията тѣй и по хитрость, отъ жителитѣ въ другитѣ села. Тѣ сж повечето руси, когато мърващитѣ сж вѣобще чернооки. Казватъ, че тия преселенци били отъ полско происхождение^{*)}. Говорятъ обаче днесъ чисто бѣлгарски съ малко различие отъ мървашкото нарѣчие. Лесно може да си прѣдстави чловѣкъ до каква степенъ е било голѣмо производството на желѣзо въ пиринскитѣ подножия, когато населението на цѣла почти провинция се е занимавало исклучително почти съ това. Но това занятие е паднкло отъ когато сж започнали да се доносятъ по евтини желѣза отъ Европа. Но може изново да се въздигне и да принесе голѣми доходи на страната и на населението, ако се взематъ нѣкои мѣрки за да се научатъ тамошнитѣ жители да произвож-

^{*)} Сжцето показва и названието на селото Лехово; лехъ значи полякъ.

датъ желѣзото както се произвежда въобще по свѣта, щото работеннето му да излазя по-усъвършенствувано и по-евтино. Мървацитѣ сж въобще едъръ и здравъ народъ. Облеклото имъ е вълнено и дебело, вижда се по причина на хладния балкански климатъ. Въ минхлитѣ времена, когато мжжѣтѣ сж се занимавали повечето съ рудокопство, желѣзарство и скотоводство, въ ржцѣтѣ на женитѣ е била полската работа: нивята, лозята и пр. Мървашката жена е орала, па и днесъ оре, тѣй хубаво, както и мжжа. Днесъ названието „мървакъ“ служи нѣкакси за обида на хората, на които като че не се иска да ги наричатъ мърваци. Когато искатъ да унижтѣ, да докачатъ нѣкого, казватъ му «мървакъ». Мървацитѣ се срамуватъ да носятъ името си, което имъ се вижда долно, простанко, унизително.

Слѣдъ като дадохми тия кратки свѣдѣния за мървацитѣ и за тѣхното занятие, нѣка продължимъ сега своето пхтувание къмъ Мелникъ. Поотпочинахми си слѣдъ слазиянето отъ Пиринъ и панаирския керванъ потегли по брѣга на Бистрица. Повечето пхтници бѣха весели, едно че приближавахми вече до мѣстото, дѣто стая Троицкия панаиръ, а друго, че слѣдъ слазиянето прѣзъ невъзможния пирински спускъ мнозина бѣха прибѣгнали до жизненното съдържане на паурчето за да подкрепжтѣ исчерпанитѣ си сили. Мнозина запѣха. Радостъ бѣше голѣма, че на другия день стока ще се продава и купува, тежка търговия ще се завърти, пари ще се печелатъ на панаира. Менъ това не интересувахе; азъ гледахъ да стигнемъ по скоро въ Мелникъ за да намѣста коститѣ си, които Пиринъ бѣше направилъ на каша. И питахъ не се ли вижда още града. Показаха ми на три часа расстояние единъ видъ високи пирамиди, между които се намѣрвалъ Мелникъ.

— Той е чуденъ градъ, ми казаха, като него нѣма други въ свѣта; закопанъ е между четири високи брѣга и не се вижда освѣнъ като влѣзешъ въ него.

Не слѣдъ дълго стигнахми до селото Сушица, край което въ единъ лѣсъ дрѣмеше една доста голѣмшка църквица, закопана, по примѣра на сръдневѣковнитѣ свя-ти подвижници, до половина въ земята. Тая църква е забѣлѣжителна по това, че е направена отъ единъ разбойникъ, който билъ преминалъ цѣлия свой вѣкъ въ разбойничество, а на старостъ се покаялъ и, за опрощение грѣховетѣ си, направилъ тая църква. Подобни случаи не сж били рѣдки въ минлитѣ времена, когато планинитѣ сж давали прибѣжище на повече разбойници. По пиринскитѣ пустини има мѣста, дѣто въ минлитѣ времена постояннитѣ разбойници сж заселявали цѣли села. Тѣй или иначе, но църквата при селото Сушица, направена отъ покаяния, набоженъ и добродѣтеленъ разбойникъ ме наведе надъ извѣстни размислѣния. Видите ли, имало е човѣшко сърце и у тоя кървопиець. Неговитѣ човѣшки чувства сж се проявили въ конца на живота му, прѣдъ смъртъта, когато е трѣбвало да даде нѣкому смѣтка за дѣлата си. Случи ми се единъ пжтъ да се разговарямъ съ единъ духовникъ за разбойницитѣ. Той ми събщи, че е исповѣдалъ много кървопийци и че не намѣрва по-трогателно нѣщо отъ исповѣдванието на единъ чловѣкъ, който е прѣкаралъ цѣлия свой животъ въ убийства и обири. — «Велики сърдца иматъ разбойницитѣ, ми каза; азъ всѣкога съмъ потрѣпервалъ, когато е дохождалъ хайдутинъ да го исповѣдамъ. Потрѣпервалъ съмъ, защото съмъ зналъ че ще слушамъ грѣхове, които докарватъ чловѣка въ иступление. Разкаянието на разбойника излазя изъ дълбочинитѣ на вжтрѣшността. Той плаче, както никой не умѣе да плаче. Като че стихитѣ се вълнуватъ когато тѣй говори. И слуша и строго изпълнява епитемията, която му се назначава. Отъ кървопиець, той стая чловѣколюбець, отъ разбойникъ, той стая добродѣтеленъ, отъ звѣръ, той стая чловѣкъ. И трѣбва да видишь минутата на това превърщание, за да разберешъ,

че разбойника има велико сърдце, когато се раскае». Два часа далечъ отъ Мелникъ, слѣдъ като миняхми тѣй нарѣчения Лютъ долъ недалечъ отъ Сушица, на половинъ часъ разстояние на дѣсно отъ нхтя, се вижда селото Черешница, въ което се шаренѣше едно крупно здание, построено вързъ най-възвишената мѣстность въ селото.

— Кому принадлежи тая красива кжца въ това скромно селце? попитахъ.

— Това е кжцата на хаджи попъ, ми казаха; той е извѣстенъ по тия мѣста; богатъ е; зданието на българското училище въ Мелникъ отъ него е подарено.

* * *

Стигнахми, читателю, най-послѣ въ Мелникъ. Но не знамъ какъ да ти прѣдставя тоя чуденъ отъ една страна, и ужасенъ, отъ друга градъ. Не е лесно, защото не е градъ като градъ, както Господъ далъ. Мжчно е, защото, каквото вѣрно описание и да се прѣдстави, не би повѣрвалъ чловѣкъ, че е възможно на свѣта подобно отечество. Прѣдставете си единъ тѣсенъ долъ, и отъ двѣтѣ страни на който се издигатъ голи стѣни съ пряма височина. Прѣзъ тия стѣни е невъзможно да мине нехвъркато животно. Височината имъ е въ стотини метра, а цвѣта имъ жълтъ, пѣсечливъ. Казалъ би чловѣкъ отъ далече, че това е пѣсчлива планина, която при първо заваляване на дъждъ ще се изсине, ще се срине и ще погребѣ града, а между това тия пѣсчливи гори се жълтѣятъ по сжщия начинъ отъ създаването на мира. Като се доближи чловѣкъ, вижда че пѣска е вкамененъ и че може да се отрони частичка отъ него само чрѣзъ твърди желѣзни орждия. Въ тоя тѣсенъ долъ и между тия прави, голи, жълти и непроходими стѣни лѣжи Мелникъ, въ когото може да се влѣзе пеша или съ конь само прѣзъ два тѣсени улѣя, но буквално улѣя. Колело по Мелнишкитѣ улици никога не се е търкаляло. Тоя градъ незнае сжществуването въ свѣта на кола, вирѣ-

гани съ конѣ или волове. Нѣма входъ, нѣма и улици за коли. Колитѣ дохождатъ само до устията на входоветѣ, защото вѣнъ отъ тоя долъ мѣстността е повечето равна или бърдиста. Отъ всичко се вижда, че Мелникъ прѣди вѣкове е ималъ само единъ входъ, именно южния, отдѣто се истича малката рѣкчица съ същето название; а источния входъ, който води къмъ Неврокопъ, трѣбва да е прокопанъ отпослѣ. Южния входъ е пътя къмъ Сѣръ. Ний влѣзохми въ града прѣзъ источния улѣй. Единъ часъ расстояние се минува прѣзъ много дѣбрѣ обработени дозя и градини; послѣ иде единъ крутъ брѣгъ, на върха на когото е прокопана вратата, която води въ града. Прѣзъ тоя именно входъ се влазя тѣй, както се влазя въ единъ клубъ, циркъ или театръ: ако сѣдне человекъ при самия входъ, може да събере входни билети отъ всичкитѣ пхтници, които не могатъ да минуватъ освѣнъ единъ слѣдъ други. При самия входъ се виждатъ развалинитѣ на една кула, която прѣди години е назила безопасността на улѣя. Съ други думи, ако человекъ затвори една входъ и отиде та застане на другия, преспокойно може да прекара прѣдъ очитѣ си всичкитѣ жители, и мало и голѣмо, и да ги преброи единъ по единъ, също тѣй, както овчара некарва изъ оградата и преброява своето стадо. Това е пещера или козарникъ съ двѣ врати; зотвори еднитѣ, и козитѣ ще трѣбва да се источатъ една по една само изъ отворенитѣ. Щомъ прѣминешъ вратитѣ на источния входъ и започнешъ да слазишъ на долъ, града се вече започева, но съ това заедно се започева отъ дѣсната ти страна една пропастъ, въ която е страшно да се погледне, най-вече ѳздешкомъ. Пътя е тѣсничкъ и вниманието на пхтника трѣбва да бжде обърнато въ ржководение на добичето вързъ което сѣди, защото, само една крива стъжка, и може да се прекатури и да се намѣри смазанъ въ пропастъта. Влазями въ града и виждами кхщята едни вързъ други. Никждѣ градинка, никждѣ дворецъ, никждѣ равнинка. Отъ тѣс-

нитѣ и стърмни до невъзможностъ пжтища се влазя прямо въ стаятѣ. Въ срѣдата и на дължъ по дола е пазаря, дигенитѣ на корото сж по 5—8 метра високо отъ земята. Всѣкой дигянѣ си има и по една подвижна дървена стълба, която води отъ земята до вратата на дигяна. Така щото, за да влезе человекъ въ дигяна, трѣбва да се качи по тая стълба. Вечеръ всичкитѣ стълби се вдигатъ и вратитѣ на дигенитѣ остоятъ на 5—8 метра високо отъ земята. Това е за прѣдпазване зданията, въ случай че дотече дола. Прѣдъ дигенитѣ и отъ двѣтѣ страни е немислимо да се направятъ тротуари, защото самия долъ е широкъ 4—5 метра, т. е. толкова, колкото би трѣбовало да бжде широчината на единъ тротуаръ въ пазаря. Вечеръ ходите изъ дола по пазаря и гледате вратитѣ на дигенитѣ горѣ въ въздуха, като прозорци. Тия прозорци, чрѣзъ подвижнитѣ стълби, денѣ стаятъ врати, а вечеръ, когато се вдигатъ стълбитѣ, се превърщатъ пакъ въ прозорци. Незнамъ дали ще се намѣри въ свѣта други, подобенъ на Мелнишкия, пазаръ. Источния входъ на града се казва и ключъ. И дѣйствително е ключъ, защото оттамъ може най-добрѣ да се заключи или отключи Мелникъ. И при най-малкъ дъждецъ, по улицитѣ, които сж долове, тѣчятъ рѣки. А щомъ протечятъ доловетѣ, никой не може да мърдне отъ кжцата си. Кой дѣто е, тамъ стои, до дѣто престане водата. Мелникъ е една естествена крѣпостъ, въ която би казалъ человекъ, че живѣятъ заточеници а не движуци се и работни хора.

При пристигването си въ града, ний се отправихми заедно съ 15—20 души по-първи неврокопчани, въ едно невзрачно ханче, дѣто не слѣдъ дълго додоха и двоицата мелнишки български учители. Ханчето състоеше всичко отъ двѣ голи стаячки за пжтници, всѣка една отъ четири метра дължина и два и половина широчина. Конѣтѣ намѣрваха по-голѣми сгодности. Тѣ располагаха съ една несравнено по-голѣма широчина, дѣто можеше много по-свободно да се диша.

— Защо въобще по ханищата за конѣтъ има много добро, егодно и обширно мѣсто, а за самитѣ пѣтници нѣма, попитахъ.

— Защото пѣтниците не сж конѣ и могатъ да поминатъ какво-годѣ и дѣ-годѣ, ми отговориха; па освѣнъ това, за конѣтъ се плаща повече, а пѣтника, щомъ има конь, неплаща нищо отдѣлно за себе си на хана. Той много често се задоволява само съ една ракия или съ едно вино прѣзъ цѣлото денонощие, защото обикновенно хлѣба и ястието носи отъ дома си въ торбата. Конѣтъ сж отъ които печелатъ ханджиитѣ, а не человѣцитѣ, които могатъ да пренещуватъ и на откритъ въздухъ. Ето защо ханджиитѣ даватъ първенство и гледатъ да пригождатъ на конѣтъ, а не на господаритѣ имъ. Тукашния пѣтникъ е готовъ да заплати 20 гроша за нощувание и храна на коня си, но за себе си, за собственото си спокойствие и храна, му се свиди да даде единъ грошъ. Задоволява се само съ едно винце за 10 пари.

Както и да е, ний се спрѣхми на това ханче, захми една отъ станчкитѣ и мислехми да нощуваме. Като казвамъ *кий*, разбирамъ петнадесять-двадесять души отъ по-първитѣ панаирджии, нѣкои отъ които, за да ми се покажатъ любезни, дойдоха да пренещуватъ въ града, а не останаха заедно съ всичкитѣ други съпѣтници, въ полето. Тая любезность се четеше голѣма, защото бѣше свързана и съ жъртва: плащание за конѣтъ на хана. И когато станж дума че ще бжде по-добрѣ азъ да отида да нощувамъ у учителитѣ, моитѣ любезни съпѣтници повдигнаха шумъ и протести, че не ме пуцатъ, че желаятъ да прекарами нощъта заедно за да се повеселимъ и да спомнимъ минуванието си прѣзъ Пиринъ. Обѣщаваха ми пѣсни, обѣщаваха ми разкази и веселие, но никому не дохождаше на ума, слѣдъ цѣльъ день мжчения, да ми обѣщае сънъ и спокойствие, отъ които най-много имахъ нужда и които най-вече ме привлачаха.—„Не те давами, нѣмами довѣрие никому, казваха; утрѣ като се съмне,

свободенъ си, но сега ний, които те прекарахми прѣзъ Пиринъ, сме отговорни.“ Трѣбва да забѣлѣжа, че половинъ часъ прѣди това, паурчетата, които се носеха въ поеситѣ отъ Неврокѣпъ, бѣха започнали да обикалятъ.

Слѣдъ малко сѣднѣхми да вечеряме. Двоицата учители се прибавиха на дружината ни. Стайчката не ни побираше и за това нѣкой отъ другаритѣ насѣдаха по прага и по прозорцитѣ. Отвориха се торбитѣ и дисагитѣ и излѣзоха на сцената остатѣцитѣ отъ онова, съ което бѣхми се гощавали вързъ Пиринъ. Въ това време вѣнка се чува пѣсни. Единъ буенъ мъжки гласъ възпѣваше въ една българска пѣсенъ чернитѣ очи и тънкото кръстче на една мома, която била плѣнила сърдцето му. Станжми много приятно въ Мелникъ именно, въ приятната нощна тишина, когато свѣта или бѣ заспалъ или сладко дрѣмеше, да чуя тая пѣсенъ, която събуди нѣкои задрѣмали чувства въ менъ. Погледнахъ изъ прозореца. Това бѣше друга една весела дружина отъ турци, която бѣше се расположила вързъ едно балконче и възбуждаше охотата си за вечеряние.

Азъ вечеряхъ и слушахъ пѣнието, което, ведно съ силното черно мелнишко вино, ме ооояваше, но все пакъ отъ време на време прекарвахъ прѣзъ ума си, че не ще да е лошо ако намѣра причинна да не ноощувамъ въ невзрачното ханче, дѣто не ме чакаше толкова голѣмо спокойствие; най-вече, като вземеше човѣкъ прѣдъ видъ, че ще бждемъ принудени въ тая малка стайчка да приспимъ, вързъ голи рогоски, новече отъ десетина душе. Гоя въпросъ ме занимаваше и мъчно щѣхъ да го разрѣшихъ, ако не ми додехъ на помощъ дървеницитѣ, които сж непремѣнно условие въ подобни ханчета. Именно въ време на вечерянието мнозина отъ другаритѣ започенаха да се чешатъ и да се дърнатъ ту по врата и гърдитѣ, ту по краката. Самъ азъ обърнахъ вниманието имъ, че въ тия стайчки не ще да е възможно да се спи отъ тия жѣдни за човѣшка кръвъ животни и че е прѣдпочтител-

но да се бѣга навънъ, да се спи на улицата. Едни се похвалиха, че дървеницитѣ се гнусѣли отъ тѣхната кървь и не ги закачали, а други намѣриха причина да му хвърлятъ по една двѣ чашки повечко за да нечувствуватъ хапанието и щипанието имъ. Както и да е, но въпроса за моето пренощуване у учителитѣ пакъ се турна на срѣдата и тоя нхтъ се разрѣши въ моя полза, съ това условие, че двоица отъ схижтницитѣ да дойдѣтъ да ме заведѣтъ и съ очитѣ си да видатъ дѣ ще ношувамъ. И дѣйствително, не слѣдѣ много, азъ се простихъ съ веселитѣ другари, молихъ ги да не забравятъ минуванието ни прѣзъ Пиринъ, когато и да поздравятъ при върщанieto си, и търгижхъ съ двоицата учители, придруженъ и отъ двоица Неврокопчани. Додѣто да отидемъ до училището, дѣто живѣеха учителитѣ, ний бѣхми принудени да се катеримъ изъ тѣснитѣ и криви Мелнишки улици и да се блекаме по тъмнинитѣ. Азъ бѣхъ сгруханъ и колѣнитѣ ми едва се прѣвиваха. Силитѣ бѣха останали въ страшния Пирински спускъ при Спанчево и азъ се страхувахъ, че ще бжда принуденъ да поиекамъ рамената на другаритѣ си за да стигнемъ до училищната врата. Спирахъ се на нѣколко мѣста по тѣснитѣ, каменисти, угорни и криви улици за да спечала въ колѣнитѣ сила за една стъпка напредъ. Срамъ бѣше ме да кажа, че съмъ спрѣлъ вече. Мхчно е човѣкъ да си въобрази какъ се схващатъ всичкитѣ членове и стави на тѣлото, когато единъ непривикналъ да пхтува пхтникъ е минжлъ нѣши и вързъ недобро животно единъ такъвъ дълтъгъ и мжченъ нхтъ, какъвто е Пиринския. Пристигнхми най-послѣ въ училището. Другаритѣ ми испуниха по една цигара, хвърлиха по нѣколко остроти, предадоха и препоржчаха ме на грижитѣ на любезнитѣ гостоприемци и се раздѣлихми съ благопожелание да се видимъ на другия день на панаира.

* * *

На другия день се запознахъ най-напредъ съ у-

чилището и послѣ съ града. Ученическитѣ испити бѣха вочѣ започенали и азъ имахъ случая да слушамъ добритѣ отговори на малкитѣ селенчета, повечето отъ които, оставили селскитѣ си огнища, слугуваха въ разни градски семейства и въ сжщето време посѣщаваха училището. Подобни селенчета, продали за комаче хлѣбъ своя физически трудъ за да спечалатъ умствено богатство въ Мелнишкото българско училище, имаше 40 — 50. Тѣ слугуваха по разни кжщя, срѣщу това слугуване получаваша храна, квартира и право въ извѣстни часове да посѣщаватъ българското училище. Сутринята отъ тия ученици видѣхъ въ училището на испита, а слѣдъ обѣдъ ги срѣщнахъ по пазаря и по улицитѣ съ торби на рамо да изпълняватъ обязаноститѣ си като слуги. Тѣ учатъ уроцитѣ си когато господаритѣ имъ се забавляватъ или спжтъ. Тѣй се печели родната наука въ Мелникъ, който вънкашно има съвършено гърцко лустро. Азъ ще ви дамъ съ по-подробни думи едно понятие за зданието на българското училище и това ще ви запознае по-добрѣ съ сжщия градъ, защото достатъчно е человекъ до изучи една кжщя въ Мелникъ за да си състави точно понятие за цѣлия градъ. Прѣди всичко зданието се лишава отъ всѣкаквъ дворъ, отъ всѣкаква градина, както и всичкитѣ почти кжщя въ Мелникъ. Издигатъ се три каменни зидове, градени може би прѣди стотини години; четвъртия зидъ се образува отъ сжщитѣ естествени скали, защото зданието, както и всичкитѣ други кжщя, е на стърменъ брѣгъ. Вързъ тия зидове, височината на които е повече отъ двадесетъ метра, е построено дървено здание отъ четири стаи. Но вѣроятно е, че не е това първото здание, което сж носили вързъ себе си тия зидове. Обикновенното въ тоя оригиналенъ градъ е вързъ вѣковнитѣ зидове, които сж построени по начинъ да се не разрушаватъ, да се правятъ периодически дъсчени здания, които, слѣдъ като извехтяватъ и станатъ необитаеми, замѣстватъ се съ други пакъ дъсчени, пакъ построени

вързъ сжщитѣ стари зидове. Сжщето е и съ българското училище. Сега, зидовѣтѣ, заедно съ тѣсната почва между тѣхъ, принадлежжтъ на едно лице, а дървеното здание, построено вързъ тия зидове, принадлежи на друго; ако има и други, трети етажъ, той ще принадлежи пъкъ на трети домакинъ. Както казахми и по-горѣ, зданието на Мелнишкото българско училище е купено и подарено отъ Хаджи попъ отъ селото Черешница, но, разбира се, само дървеното здание вързъ зидовѣтѣ, а не и сжщитѣ зидове съ почвата, които сж чуждо притежание. Така щото, българската собственостъ е само втория етажъ.

— Въ такъвъ случай, зданието на българското училище въ Мелникъ висн на въздуха, безъ почва и безъ основи, казахъ азъ, слѣдъ като ми дадоха всичкитѣ горни свѣдѣния.

Въ такъво же положение сж всичкитѣ Мелнишки кжщя, така щото това обстоятелство облегчава неприятността отъ заключението.

Долния, чуждия етажъ на зданието, въ което е българското училище, е разоренъ, верянъ и необитаемъ. Дългитѣ години тамъ сж унищожили всичко дървено и сж останали само голитѣ зидове. Притежателитѣ на тия зидове не се грижатъ за поддържаннето имъ. Така щото, ако рухнатъ тѣ, ще рухне и самото училище, защото му е невъзможно да сжществува безъ собствени основи. Слѣдъ подаряването училищния етажъ отъ черешничкия Хаджи попъ, даскалъ Константинъ отъ с. Калиманци се е погрижилъ, заедно съ други нѣкои мелнишки граждани, и е поправилъ, почти подновилъ подарька. Срѣдствата за поправлението даскалъ Константинъ е събралъ отъ покойния мелнишки владика Прокопий, отъ по-първитѣ правителствени чиновници въ града и отъ по-първитѣ българи.

Слѣдъ като поиспитахми ученицитѣ, търгнахми да се запознаемъ по-отблизо съ града. Улицы, както казахъ и по-горѣ, ужасни; человекъкъ слазя изъ тѣхъ и краката

му се прегъватъ; като че слазя отъ покрива на къщата по една едва полегата стълба. Такъва е стърмнината и тѣснотата. Интереснитѣ нѣща въ тоя оригиналенъ градъ сж нѣкои много стари къщи и мѣнастири. И дѣйствително, въ Мелникъ азъ видѣхъ каменни къщи, които датиратъ повече отъ шестотинѣ години. Това сж единъ видъ срѣдновѣковни замоци, чудесно уцѣлѣли и до днесъ. Дървената вхтрѣшность на тия къщи, като долани, врати и пр., сж промѣнувани, разбира се, по цѣлитѣ здания; здравитѣ имъ зидове, превърнати въ камъкъ, си стоятъ тѣй, както сж направени прѣди вѣкове.

Мелникъ е богатъ съ стари църкви и църковища. Има до 60 такива домове на молитва и покаяние. Вижда се, че условията и обстоятелствата, времената сж правили Мелничани много набожни. Има и нѣколко стари мѣнастири, които днесъ сж полуразрушени. Всичко това е въ ржцѣтѣ на гърцитѣ обаче, слѣдователно недостъпно за единъ скроменъ български пжтешественикъ. Споредъ нѣкои предания, въ старо време града Мелникъ е служилъ за заточение на нѣкои знатни византийци. Днесъ повечето граждани търгуватъ въ странство, защото поминъка и търговията сж много мжчни на мѣстото. Единственното нѣщо, което произвежда Мелникъ въ изобилие и добро качество, е виното, съ което се върти доста добра търговия. По-крупнитѣ производители на Мелнишкото вино иматъ въ къщата си и добри изби, изкопани не дълбоко, а на дължъ въ голитѣ и жълти върхове, по ребрата на които сж налѣпени къщата. Доброто качество на Мелнишкото вино отдаватъ именно на тия хладни изби въ недрата на голитѣ върхове. Въобще казано, Мелникъ се питае отвѣнъ. Мжжѣтѣ печелатъ по чужбина и пращатъ срѣдства за препитание на семействата си. Общеприетия езикъ въ Мелникъ е гърцкия, при всичко че нѣма человекъ, който да не знае и български. Въ цѣлата мелнишка провинция нѣма нето едно село гърцко, нето пѣкъ нѣкой отъ селянитѣ може да си отвори уста-

та по гърци. Въ правителственитѣ учреждения въ града, всичкитѣ чиновници знаятъ български и се обръщатъ на тоя езикъ къмъ селянитѣ, когато тия послѣднитѣ се явхтъ по нѣкои работи въ сѣдилището или администрацията. Единъ отъ членовѣтъ на кждийското сѣдилище въ Мелникъ е и даскалъ Константинъ Калиманцалията, родолюбивъ българинъ, който ми разказа, че обикновенния езикъ за испитване въ сѣдилището е българския, защото селянитѣ незнаятъ други езикъ.

Сѣдижли бѣхми да пообѣдвами. Ето че дойде и сѣдихъ около насъ личность, за която можеше да каже челоувѣкъ, че е знатна, защото въ конца на мѣсець Юний бѣше облечена въ дебелъ лисичевъ кожухъ. — Тоя господинъ е родомъ отъ Щинъ, преселенъ е въ Мелникъ и минува за единъ отъ първитѣ тукашни гърци, ми казаха.

Намѣрихми причина да заговоримъ и отъ дума на дума азъ попитахъ лисичовия кожухъ отъ дѣ е родомъ и отъ каква народность е.

— Его име елиновулгаросъ, апо тусъ елиникусъ вулгарусъ, ми отговори (Азъ съмъ елинобългаринъ, отъ елинскитѣ българи).

И внустнхми се въ дълги препирни, които дадохъ добъръ урокъ на мелнишкия елино-българинъ.

Слѣдъ обѣдъ търгнхми за панаира. Додѣто да излѣземъ изъ юго-западния улей на града бѣхми принудени да газимъ Мелнишката рѣка повече отъ петнадесеть пхти. Мѣстото на панаира е на расстояние два часа отъ града. По пхтя срѣщахми много панаирджии и чиновници, които познавахъ моя съпхтникъ и ни поздравлявахъ съ общеприетото въ оня край „добъръ часъ“. Общото название на тържището е „Торица панаири“, но въ сжщность то е „Троица панаири“, отъ наименованието на мѣстностьта, дѣто е имало нѣкога църковище подъ име Св. Троица. На тоя панаиръ се продава повечето жива стока, но заедно съ това е изложено за продавание всичко щото е нужно на тамошния селянинъ. Имаше

търговци отъ цѣлия Солунски вилаетъ, но покупателитѣ бѣха повечето помаци, мърваци и въобще селяни отъ Мелнишко, Сѣрско, Петричко, Горно-Джумалийско и Неврокопско. Приятно бѣше ми да гледамъ българи, събрани отъ цѣлия вилаетъ. Но най-тѣжкитѣ търговци бѣха неврокопскитѣ звънчари, въжари и царвуджини и Струмишкитѣ черчии. При първото ми забикаляние панаира, азъ съгледахъ между многото палатки, подъ които се продаваха разни стоки, една, подъ която бѣха наредени много български книги. И много приятно ми станъ, че между звънцитѣ, царвулитѣ, въжата и пр. си е пробила мѣсто и книгата, че мѣжду другитѣ мѣстни търговци е дошълъ и българския книгопродавецъ да продава книжки на трудолюбивия селянинъ, който е отишълъ да продаде нѣколко овци или кози за да си купи конче, волче, или пъкъ звънци за стадото си и царвули за дѣцата си. Спрѣхъ се, приближихъ се засмѣянъ до книгопродавеца, разговорихъ се и разгледахъ книжкитѣ му. Това бѣше протестантски мисионеринъ, който бѣше отишълъ на Троицкия панаиръ да распространява протестантскитѣ издания на Евангелското дружество.

Гледай по какви краища се скитатъ тия смѣли хорица, си помислихъ азъ.

* * *

Въ Мелникъ българско училище се е открило най-напрѣдъ въ 1873 гол. и първия български учителъ е билъ Петъръ Сарафовъ отъ с. Гайтаново, Неврокопско, който се е училъ въ Сѣръ. Освѣнъ отъ дѣца изъ града, училището се е посѣщавало и отъ селенчета. Учителя Сарафовъ не е можалъ да довърши годината, защото гърцитѣ го наклеветали и той е билъ принуденъ да напустне Мелникъ. Училището обаче не се затворило, а билъ условенъ за учителъ Ив. Козаровъ. Гъркоманскитѣ клевети се продължавали и най-послѣ въ 1875 год. сполучили да затворятъ училището. До затваряннето, въ мел-

нишкото българско училище сж учителствували кратко време и Спасъ Влахли, отъ с. Влахи, Мелнишко, и Тома Николовъ, отъ Неврокопъ. При тоя послѣдния се и затворило училището.

* * *

При заобикалянието ми по панаира азъ запитахъ нѣколко селяни какво сж докарали да продаватъ, или какво сж дошли да си купятъ.

— Имами малко жива *мака*, та додохми да я продадемъ, ми отговориха нѣкои.

— Ослѣкна ни *маката*, та додохми да си купимъ друга, ми казаха други.

Произношението на думата *мака* се слуша почти като *мжа*. Пораспитахъ що значи това *мака* и узнахъ, че значението на тая дума е имущество, стока, каквото и да било притежание. Всичко щото се печели и притежава се именува *мжа*, защото съ трудъ и мжака е придобито, съ мжака се пази и размножава. Тая дума се употреблява повечето на сѣверъ отъ Неврокопъ, въ Разложко. А думата *ослѣкна*, както имахми вече случай да споменемъ, се употреблява когато искатъ да кажатъ, че е умрѣло едно животно. *Ослѣкна* значи умрѣ, но животно, а не чловѣкъ. Чловѣка умира, а животно ослѣква или услица. Миклошичъ въ своя рѣчникъ казва, че думата *ослѣква* се е употреблявала въ старославянския езикъ, а днесъ е неизвѣстно нейното значение. Това излазя невѣрно. И днесъ, както и въ старо време, тая дума се употреблява и значението ѳ е извѣстно по ония мѣста.

Едно мѣсто на панаира привличаше особно вниманието на посѣтителитѣ. Лицето което ме развождаше ме заведе да видимъ и това любозитно мѣсто. Търговскитѣ палатки и колиби бѣха расположены по такъвъ начинъ по полето, щото образуваха нѣколко улици, отъ двѣтѣ страни на които бѣха изложени стокитѣ. Една отъ тия улици бѣше особно оригинална. Отъ двѣтѣ ѳ страни бѣха накладени дълги огньове, край които се припичаха

безъ брой на шишове нанизани агнета. Това бѣше алея отъ двѣтъ страни съ печени агнета. И тая алея държеше доста дълго пространство. Человѣкъ се расхождаше, и отъ двѣтъ си страни апетитно гледаше почервенѣли край жаравата агнета, които чакаха гладни покупатели. Това бѣше панаирския ресторанъ. Ний минхми веднжшъ по тая апетитна улица и се спрѣхми да погледами сцената. Повече отъ двѣстѣ агнета, нанизани на шишове и грижливо наредени, гледаха все къмъ едно направление. Ела да минемъ още веднжшъ изъ тая приятна улица, казахъ азъ на другаря си. Минхми и още веднжшъ се насладихми съ приятната меризма. Защо нѣмаше фотографъ да сHEME тая оригинална картина! На обѣдъ и вечерьта всѣкой отъ панаирджитѣ отиваше и си купуваше отъ тия печени агнета. Вечерьта кжсничко минххъ и всичко бѣше помѣтено; тукъ-тамъ се виждаше агнешко бутче или агнешка глава. Не бѣше тѣй лесно да се нахрани единъ панаиръ. На другия день сълнцето изгрѣя и агнетата бѣха вече образували своята алея.

Азъ заобиколихъ цѣлия панаиръ и се спрѣхъ на гости подъ палатката на одного отъ Неврокопскитѣ звънчари, дѣто щѣхъ и да нощувамъ. Забавно бѣше да гледа человѣкъ какъ селянитѣ избиратъ звънцитѣ. Тукъ се виждаше всичката тънкость на селския слухъ. Забѣлѣжено е, че у простия селянинъ развитието на вкуса и да е останало надиря, извѣстна тънкость на слуха, обаче всѣкога се съхранява, най-вече у скотоводцитѣ. Азъ гледахъ че селянитѣ дохождаха и по цѣль часъ пробираха звънци, защото не бѣше лесно да съгласятъ гласа на единъ звънецъ съ другий, съ третий и съ четвъртий, щото отъ звънтението да излазя извѣстна хармония. Музикалната банда на българския селянинъ се съставлява отъ ония кочове и църчове, които носятъ звънци въ стадото му. А той, въ качеството си на главенъ капелмайстеръ съ кавала въ ржцѣ, притежава способността да избере инструментитѣ, да съгласи гласоветѣ на звънцитѣ,

щото, когато пасе стадото си въ планината, да слуша хармоническо звънтение приятно на ухото.

На Троицкия Панаиръ се запознахъ азъ и съ даскалъ Константинъ Калиманцалията, извѣстна личностъ по влиянието си въ населението по ония мѣста. Той се казва Калиманцалията, защото е родомъ отъ село Калиманци. Родолюбивъ българинъ е даскалъ Константинъ, който въ новитѣ времена е започеналъ да се подписва Константинъ Даскаловъ, но населението го знае и именува даскалъ Константинъ отъ Калиманци. Той владѣе много добръ говоримия турски езикъ, има извѣстно довѣрие и влияние между мѣстнитѣ турци, борави и въ мѣстнитѣ власти поиѣкогашъ като членъ въ мехкемето и меджлиса. Живѣе си обикновенно въ селото, но много често слазя въ Мелникъ. Той е краснорѣчивъ и доказателенъ въ говорението си, има много и интересни свѣдѣния, които единъ пжтникъ слуша съ удоволствие. Много е съдѣйствувалъ за възраждане българщината въ Мелнишко, за отваряние по селата училища, за ввождане славянския езикъ въ църквитѣ и пр. Отварянието българско училище въ Мелникъ нему се дължи. Той е ималъ доста влияние на покойния Мелнишки владика Прокопий, комуто е билъ и единъ отъ близкитѣ свѣтници. Видѣлъ е Цариградъ въ време учреждавание Българската Екзархия и въспоминанията си за това събитие разказва съ въсхищение. Годинитѣ му сж не повече отъ педесетъ и петъ, но опитността му въ мѣстнитѣ работи е вече старица. Той е билъ привързанъ къмъ покойния Мелнишки митрополитъ Прокопий и е билъ на мнѣние да се не огорчаватъ старинитѣ на пастиря, щомъ той дава воля на стадото си да се развива въ народността, езика и живота си. Той е измѣнилъ това си начало слѣдъ смъртта на пастиря, защото се е измѣнило и поведението, което се държеше въ време кириархствуванието на покойния. Ний се разговаряхми съ даскалъ Константинъ на панаира и азъ забѣлѣжвахъ, че повечето

отъ панаирджийтъ почтително го поздравляваха, което показваше, че той е позната личност въ населението. Между разговара ни видѣхми, че прѣзъ полето идатъ троица конници. Самитѣ конѣ показваха, че всадниците сж важни хора. Тѣ се доближиха и даскалъ Константинъ веднага ги посрѣщна съ думитѣ: добрѣ дошли. Тѣ му отговориха на поздравлението тоже по български и се заведе единъ малкъ, но интименъ разговоръ на сжщия езикъ. Това ми направи впечатление.

— Кои сж тия знатни хора? попитахъ.

— Това сж бейове отъ Петричко, ми отговориха.

Привечерь азъ се прибрахъ подъ палатката на любезния Неврокопски звънчаръ, комуто щѣхъ да гостувамъ прѣзъ нощта. Вечерьта се събраха повече отъ двадесетъ души панаирджии за да вечеряма заедно. Направиха на части вързъ единъ чулъ едно цѣло панаирско агне и, заедно съ ядението, се започенаха преинтереснитѣ разговори. Чула бѣше малко мокъръ, защото прѣзъ деня, когато заросило дъждъ, се намѣрилъ вързъ гърба на единъ конъ. Това е общото назначение на чуловетѣ, по нея вечеръ, като исключение, въпросния чулъ послужи и за трапеза. Подобни исключения сж впрочемъ общо правило въ странствуванията. Както и да е, но ний вкусно вечеряхми и всждѣ по панаира се слушаха пѣсни. Гърмижло бѣше полето. У всѣкого радость, всждѣ въсхищение. Виждаше се доволство по причина на дневната продажба и покупка. А кой знае, може би нѣкои пѣхха и се веселеха съ надѣжда, че утрешния день ще имъ донесе печала и сполука. А има и това, че подобни веселби и пѣсни край бѣклицата и наурчето много често стаятъ и въ вълнитѣ на отчаянието и несполуката. Не даромъ е създадена пословицата, която призовава на помощъ винцето и ракийката за да се забравятъ тжгитѣ и неволитѣ. Коя бѣше истинската причина на всеобщата вечерня веселба и пѣсни въ панаира? Все ми се струва, че бѣше сполука, или надѣжда за сполука. Изминхха се

повече отъ два часа отъ нощта. Пѣснитѣ и общия шумъ започена полегка-полегка да утихва. Само единъ буенъ гласъ се слушаше нѣкъдѣ въ полето по краищата на панаира и надалече цѣпенне прохладния въздухъ и нощната тишина. Виждаше се, че това широко гърло отъ огненница не е болѣло, тѣй звѣнтеше, тѣй рѣжеше буйния гласъ. Пѣвеца бѣше доста далечко, но повечето думи отъ пѣсенъта ясно се улавяха.

— Колко ми се иска да отида и отблизо да послушамъ тоя пѣснопоець, казахъ на любезния Неврскопски звънчаръ, който бѣше ме приютилъ подъ палатката си.

— Да отидемъ, ми отговори; това трѣбва да е нѣкой помакъ; тѣ обичатъ повечко да пѣятъ.

И станяхми по тъмнинитѣ и по гласа да търсимъ пѣснопоеца. Повървехми доста изъ налѣгалото и полужаснало вече множество, между което конѣтѣ апетитно прѣживяха своята мокра трѣва. Доближихми се най-послѣ до мѣстото, отдѣто излазяше гласа и видѣхми десетина души помаци сѣднали на колело и слушеха увлекателния пѣснопоець.

— Не направихми добрѣ, каза другаря ми, трѣбваше да вземемъ съ себе си гърнето съ виното; щѣхми да послужимъ тая весела дружина и по такъвъ начинъ щѣхми да се запознаемъ; и пѣснопоеца щѣхми повече да развеселимъ.

— Добрѣ, да се върнемъ и да го вземемъ.

Върнахми се и взехми гърнето, което въ време на вечерята обикаляше отъ ржка на ржка. Нея вечеръ, незнамъ по какъвъ страненъ случай, гърнето бѣше замѣстило чашата и бѣклищата. Всички виреха гърнето, менъ само, въ знакъ на почитъ и гостолюбие, ставаха и подаваха въ едно медно тасенце. Тѣй или иначе, но ний отидохми съ гърненцето при пѣснопоеца и поискахми позволение отъ дружината да послушамъ. Сѣднихми на трѣвата. Другитѣ бѣха насѣдали тоже по трѣвата и бѣ-

ха се облѣгнали кои вързъ дисагитѣ и торбитѣ си, кои вързъ конскитѣ самари. Наоколо имъ преживяха конѣтѣ. Пѣснопоеца продължи пѣсенъта си. Той възспѣваше нѣкоя си бѣла Рада, красотата на която се славила не само въ околнитѣ села и градове, но и прѣзъ горитѣ и планинитѣ. И когато излазяла бѣла Рада въ полето, сълицето се спирало за да гледа хубистъта ѝ, а когато отивала въ гората, птицитѣ оставяли пѣснитѣ си за да слушатъ нейната пѣсенъ. Азъ съ удоволствие слушахъ и си мислехъ, че ще сполуча да накарамъ тоя помански пѣснопоецъ да ми испѣе нѣкои по-други стари пѣсни, но надѣждата ми се усоеи, защото воинския началникъ, който присѣтствуваше на панаира съ една-двѣ роты войска, издаде заповѣдъ всичко вече да утихне, да се успокои и да се предаде на сънъ. И пѣсенъта на помака утихна; бѣла Рада изгасна на устнитѣ му и другаря ми подаде гърнето и покани дружината по едно вино. Никой обаче не пи, пое гърнето само пѣснопоеца и ни каза, че и добри хора да сме, и лоши да сме, той пие за нашето здравие. Както пѣснопоеца, тъй и другитѣ помаци бѣха отъ Тиквешко. Нѣкои отъ тѣхъ бѣха дошли на панаира съ стока, а други за стока; а бѣдни пѣснопоецъ бѣще дошълъ просто да търси работа. Той ни попита дали можемъ да му намѣримъ нѣкхдѣ ратайско занятие, а ний му казахми на другия день да се срѣцнемъ за да ни испѣе нѣколко хубави пѣсни, въ награда на което му обѣцахми да се постараемъ да го настанимъ нѣкхдѣ. Сутринъта го потърсихъ, но той бѣше отишълъ да пасе конѣтѣ нѣкхдѣ по ливадитѣ.

Слѣдъ малко ний взехми съ другаря си гърненцето и потърсихми палатката си. При стаянието отъ трѣвата, азъ почувствувахъ едната си кълка като вдървена. Похванахъ я, тя бѣше виръ вода. Види се, че мѣстото, дѣто сѣдахми, бѣше мочурливо.—Ето ти единъ ревматизмъ на память отъ поманката пѣсенъ, си помислихъ азъ.

Гостолюбивия звънчаръ ми постла подъ палатката

сжция чуль, вързъ когото бѣше раскжсано агнето, а за възглаве ми даде нѣколко звѣнци въ една торба. Азъ спяхъ и нѣмахъ съмнѣние, че сутриньта ще стана съ съвършено вдървена кълка.

* * *

На другия день рано сутриньта азъ търгнахъ за Сѣръ. Прѣдстоеше да се минува уморителенъ пхтъ отъ 15 часа и за това употрѣбихъ всичката си опитность и практика, спечелени въ досегашното ми пхтувание, за да намѣра по-добро добиче, вързъ гърба на което да прѣкарамъ по-лесно Сенегалската горещина на Мелнишкото, а най-вече на Сѣрското поле. И тоя пхтъ никого вече не задължавахъ да ми намѣри конь, а самъ търгнахъ изъ панаира да търся. Единъ влахъ отъ Варакли Джумая ми прѣдложи за четири меджидии услугитѣ си. Азъ щѣхъ да язда коня му, а той щѣше да клиска пѣши слѣдъ мене. Печенъ бѣше тоя влахъ. Азъ се боехъ, че юлската горѣшина ще го разслаби, че дългия пхтъ ще го умори и ще го направи да запре като старъ конь, но мисльта, че вечерьта ще получи читери меджидии, го направи жилавъ; тая мисль му докарваше хладъ, когато азъ просто се топехъ, мжчно бѣше ми да дишамъ вързъ коня. Много прозаиченъ ми се видѣ пхтя отъ Мелникъ за Сѣръ; прѣзъ него повечето се дрѣме. Малкитѣ голи вълнообразни хълмове се започеватъ отъ самото начало. Отъ двѣтѣ страни человѣкъ не гледа освѣнъ тукъ-тамѣ нива, пссѣяна съ афионъ, а по голѣмата часть отъ земята е необработена, служи за паша на добитъка. Но въ това време и паша нѣмаше, защото юлското сълнце немилостиво бѣше изгорило всичко. Отъ Мелникъ къмъ Сѣръ до извѣстно мѣсто шосе нѣма, а има сносенъ колареки пхтъ, който не слѣдъ много влазя въ шосето, което иде отъ Горня Джумая за Сѣръ. При пхтуванието си имахъ отъ дѣената си страна рѣката Струма, а прѣзъ нея малката и почти гола планина Карши-яка и по-послѣ пла-

нината Бѣласица. А отъ лѣвата ни страна надалечъ се синѣеше приятелката Пиринъ планина. Въ политѣ на Бѣласица и въ самото нейно начало се виждаше градеца Петричъ, прѣдъ когото азъ отдалечъ отложихъ червения си фесъ, защото бѣше ми и длъжностъ и приятностъ да поздравя едно градче, което въ кратко врѣме смѣло направи такъвъ завиденъ напрѣдъкъ въ църковно-училищно отношение. Богатитѣ му кестаневи гори отдалече се зеленѣеха.

Онова, което ме интересуваше най-много него день, то бѣше Рупелския проходъ, прѣзъ когото минува рѣката Струма отъ Мелнишката равнина въ Сѣрската и прѣзъ когото щѣхми да минемъ и ний. Извѣстенъ е тоя проходъ; въ далечното минало неговото име е свързано съ важни исторически събития и за това азъ съ нетърпѣние чакахъ да го достигнемъ. Но деня бѣше дългъ, а пхтя още по-дългъ и монотоненъ. За да ги прѣкарамъ по-леко, азъ задавахъ разни въпроси на своя влахъ, който не съ особенна охота ми отговаряше, защото обикновенно удряхъ на една струна, която у него бѣше глуха. Съ разговора си искахъ да възбудя, да докача народното му чувство, да видя гори ли нѣкоя свята искрица въ гърдитѣ му; но колкото и да ровихъ, неможахъ нищо да открия подъ студената пепель; никакво национално чувство не се събуди въ него. И рѣшихъ, че моя влахъ дълбоко спи.

— Знаешъ ли да четешъ и да пишешъ? го попитахъ,

— Не знамъ.

— Имате ли училище въ Джумаята?

— Имами, голѣмо училище имами; седемъ души учители и шестъ учителки; дѣца много.

— На какъвъ езикъ учатъ въ училището?

— На гърцки.

— Влашко училище нѣмате ли?

— Дѣ ще имами? ний сме гърци и по гърцки се учимъ.

— Ами ти не ли ми каза, че си влахъ?

— Влахъ съмъ ама по вѣра и книга съмъ гъркъ.

— А защо не се учите на езика си?

— Нашия езикъ нѣма книга, ний сме кетансѣзи. Сега казватъ нѣкои, че се намѣрила и нашата книга, ама не вѣрвамъ.

— Въ града ви българско училище има ли?

— Има, ама е малко; малко учители има и малко дѣца се учатъ въ него.

Населението на Варакли—Джумая е влашко и българско. Всичкитѣ власи и частъ отъ българитѣ сж гъркомани. Българското училище е въ зачалото на своето съществувание; то е отворено прѣди двѣ-три години. Съпхтника ми говореше много чисто по български. Азъ го попитахъ дѣ е научилъ тоя езикъ, а той ми отговори, че всѣкой въ отечеството му говори български, че езика по пазаритѣ за вземание давание е български, защото селянитѣ незнаяли освѣнъ български. Власитѣ въ Сѣрско никждѣ нѣматъ училище и църква на езика си. Тѣ съставляватъ най-силната опора на гърцизма въ тия мѣста.

Съ тоя разговоръ настигнахми единъ бѣлобрадъ турчинъ отъ околнитѣ села, който бѣше възсѣдналъ своето магаренце и дрѣмливо се стрѣмеше къмъ Демиръ-Хисаръ.

— Много ти годинъ, аго, каза по български моя влахъ на пхтника.

— Да ми си живъ, синко, отговори турчина.

Азъ тоже поднесохъ почтителния си поздравъ на стареца, съ когото започнахми да пхтувами заедно. Той се усъмни да ли познавамъ българския езикъ, за това ми заговори по турски, а отъ време на време казваше по нѣщо на влаха по български. Добрий ага ме помисли за чиновникъ, който отива за мѣстоназначението си, и за това въ разговора си ми задаваше въпроси, които кло-неха все къмъ чиновническата длъжностъ. Отпослѣ оба-

че, като узна че съмъ българинъ, той започена да се разговаря по български и разговора ни взе съвършено друга посока. Попита ме за Цариградъ, за Солунъ, за Драма и извади заключение, че ако не съмъ чиновникъ, то най-малко трѣбва да съмъ докторъ.

— За кждѣ пътувате? попитахъ азъ добрия старецъ.

— За Валовища, ми отговори.

— Дѣ се пада това Валовища?

— Ей тука като минешъ прѣзъ Али-ботушъ, право въ Валовища ще слѣзешъ.

Близо ли е до Демиръ-Хисаръ?

— Така де, Демиръ-Хисаръ, по български Валовища.

Азъ замълчахъ за да ме не обвини добрия турчинъ въ невѣжество, че не знамъ българското название на градеца Демиръ-Хисаръ. Започенахъ да го распитвамъ за поминъка и производството на страната. Той ми се похвали, че не сж лошо, раждало се и грозде, и жито, вадили и афионъ, по малко памукъ и сусамъ. Когато попитахъ какви сж разноскитѣ и надницата на единъ селянинъ работникъ по тия мѣста, стареца ми разказа нѣкои работи, които много ясно рисуватъ българина въ спестовно отношение. Главява се, напимѣръ, единъ момъкъ за петъ мѣсеци да работи. Условието е да му даватъ на день по два гроша, известно количество хлѣбъ, двѣ глави чесновъ лукъ и три маслинки. Той получава редовно храната си, изяда на хлѣба само срѣдата, а коритѣ суши на сълицето; икономисва при това ежедневно и едната или двѣтѣ маслинки заедно съ едната глава чеснъ. Тия икономии той хвърля въ торбата и въ конца на петътѣ мѣсеци, когато се свърши службата му, занося у дома на майка си или на дѣцата си цѣлъ запасъ съ провизии.

Това е много хубавъ портретъ отъ спестовничеството и жавота на българския селянинъ. *Т. Живковъ*

Около обѣдъ пристигнахми въ селото Райковче, ако помня добрѣ името му, близо тамъ, дѣто се влива Бистрица въ Струма. Тамъ трѣбваше да си починемъ и да

пообѣдвами. Поканихъ своя влахъ съ малко мѣсо и яйца, които бѣхъ взелъ съ себе си, но той прѣдпочете само чесенъ, оцетъ и вода съ малко соль, безъ дървено масло. Това било противоядие за нетърпимата юлска горещина въ полето. Слѣдъ като похапнахъ малко, азъ оставихъ проводника си да си досърбва вкусния тараторъ и да уригва отъ приятностъ, а азъ отидохъ надолѣ по рѣчката, подъ мелницата, дѣто ми се слушаше приятно да шуми водата. Увѣренъ бѣхъ, че ще намѣра приятна хладнина около тая шумяща рѣчка. Но съ хладнината намѣрихъ и друго. Сѣднѣхъ подъ сѣнката на една върба и страстно ми се искаше да се събуя и да простна краката си въ рѣката за да ги помие тѣй, както мие коренитѣ на върбата. Колебаехъ се въ искушението отъ тая мисль, когато видѣхъ десетина крачки по-долѣ отъ мене една млада селенка, която нагази въ рѣчката за да си налѣе вода. Тя бѣше дошла само за вода, но защо не си я налѣя и не си отиде, а повдигна малко бѣлата си риза и нагази въ рѣчката? . . . и веднага ми доде вързъ устнитѣ да ѝ кажа:

— Не ми мжти, моме, водата.

Но момата бѣше по долѣ и нѣмахъ право да ѝ хвърля обвинението, хвърлено въ баснята отъ вѣроломния вълкъ вързъ невинното агне. Но добрѣ, вземи си водата и иди си, що се плацикашъ, що се размайвашъ, що си миешъ краката? . . .

Азъ гледахъ наведенитѣ очи на момата, която не се обърна никакъ да ме погледне; като че казваше обаче лицето ѝ: гледай ме, гледай, азъ се сѣщамъ, че ме гледашъ.

Искаше ми се да позакача тая селенка; искаше ми се да взема малко вода и да я напърскамъ. И ако ме попиташе защо я пърскамъ, щѣхъ да я полаская:

— Защото си много хубава.

Но не го направихъ, защото не знамъ по какъвъ пжтъ ми минѣха прѣзъ ума думи, които съмъ слушалъ

нѣкога отъ нѣкого. Тия думи бѣха: не закачай българската селенка, защото тя клоска, и клоска не като пчела, а като оса, защото пчелата като клосне умира, а осата остая жива. И не я закачихъ.

Останахъ си обикновенния сръдневѣковенъ рицарь въ отношение красивата половина. Тя си взе ведрата съ водата и си отиде безъ да ме погледне. Отказа ми и тая послѣдня милостиня. Забѣлѣжихъ обаче, че лицето ѝ бѣше се малко поисчервило. Това бѣше, може би, отъ срамъ. Слѣдъ малко се върнхъ на хана и казахъ на единъ селянинъ, който пушеше чубучката си, опрѣнъ на единъ стълбъ:

— Що срамежливи моми имате въ селото си!

И разказахъ му за случая. Но селянина, напротивъ, намѣри причина да увѣрява, че срама отъ хората се вече вдигналъ, че нѣма вече добритѣ стари времена, когато въ свѣта сжществувалъ срамъ и хората повече се срамували отъ недобритѣ си дѣла. Повтори ми при това единъ любопитенъ разказъ, когото азъ и други пхъ бѣхъ слушалъ. Именно, че по горитѣ расло едно цвѣте, името на което било *срамъ*. Старитѣ хора помнили, че прѣди години цѣлото това цвѣте било бѣло съ много малко черничко на върха. Отъ година на година обаче черничкото се умножавало, а бѣличкото исчезвало. Тия години вързъ върхчеца само на цвѣтето останало бѣличко; всичкото почти почернѣло. Това значило, че срама постепенно исчезвалъ измежду хората. А съ това заедно преодолявало и черничкото — безсрамието — вързъ цвѣтето. Сега въ свѣта имало много малко срамъ и въ цвѣтето много малко бѣличко. Щѣло да исчезне съвършено бѣличкото, цвѣтето щѣло съвършено да почернѣе, когато исчезналъ съвършено срама отъ лицето на земята. И това било близо; цвѣтето го показвало.

— Дѣ е това цвѣте, можешъ ли да ми го покажешъ? попитахъ.

— Ехъ то расте въ планинитѣ и не сега въ голѣмитѣ пекове; тука го нѣма.

Слѣдъ половинъ часъ търгнахме. Да додемъ сега на Рупелския проходъ, съ когото не е безинтересно да се запознаятъ читателитѣ.

* * *

Половинъ часъ отъ селото Райковче се започева Рупелския проходъ, който трае почти два часа и се свършва при Маркова Скала на сѣверо-западъ отъ Валовища или Демиръ Хисаръ. Отъ тая Маркова Скала захваща Сърското поле. Прѣзъ Рупелския проходъ тече рѣката Струма, която въ това мѣсто си е прорила пътъ между планината Бѣласица и Сенгеловската планина, единъ отъ върховетѣ на която носи названието Али-Ботунгъ. Рупелския проходъ е взелъ названието си отъ селото Рупелъ, което се намѣрва около срѣдата на прохода. Като минувате тоя проходъ отъ сѣверъ къмъ югъ, т. е. като отивате отъ Мѣлникъ къмъ Съръ, отъ дѣсната ви страна се пада планината Бѣласица, а отъ лѣвата Сенгеловската планина. Така щото, като слазате надолѣ, виѣ пътувате по лѣвия брѣгъ на Струма, по който брѣгъ е направено и шосето, което отива отъ Горня-Джумая за Съръ. Така щото, Рупелския проходъ е образуванъ отъ рѣката Струма между планинитѣ Бѣласица и Сенгеловска. Шосето по брѣга на Струма е прокопано въ каменницитѣ на Сенгеловската планина, която на нѣколко мѣста е зжбеста и се надвишава надъ скъщата рѣка. По тия мѣста възъ рѣката Струма никждѣ нѣма мостъ. Минува се обаче на едно-двѣ мѣста съ салове. Щомъ излѣзете изъ Рупелския проходъ въ Сърското поле, около Марковата скала виждате едно отъ мѣстата, дѣто стои сала за прѣминуване рѣката. Съ салове се прѣкарватъ и стоки, както и добитѣкъ. По тия мѣста Струма е съвършено плавателна съ салове.

Голѣма бѣше горѣщината прѣди да влѣземъ въ Рупелския проходъ. Щомъ влѣзохме въ клисурата обаче, почувствувахми една олежителна хладнина, едно течение,

което не само прохлаждаваше, но и истудяваше. Течението на топлия въздухъ, който иде отъ къмъ Мелникъ, като че тласка чловѣка изъ намѣсти тѣсния улей на клисурата. Додѣто съ завистъ гледахъ на биволитѣ, които широко и самодоволно лѣжеха изъ плиткитѣ мѣста по брѣговетѣ на Струма, додѣто ми се искаше и азъ самъ да се гурна въ мѣтнитѣ вълни на рѣката и да прохладя запаленото си тѣло, азъ, щомъ влѣзохми въ тѣснотитѣ на прохода, щомъ започена да ме пронизва прохладното течение, потърсихъ горна дрежка, която да ме запази отъ нежелателна простуда.

Часа около единъ и два слѣдъ пладиѣ бѣхми край селото Рупелъ, основано край рѣката, по срѣдата на прохода, въ една отъ сгънкитѣ на Сентеловската планина. Шосето минува край селото. Азъ видѣхъ много селянки, които бѣхх наклали огньове, сгрѣли казани съ вода и переха и бухаха нечиститѣ си дрехи; поиска ми се да слѣза отъ коня и да си почина около тѣхъ. Моя влахъ се съгласи и азъ избрахъ едно по-сѣнчесто дърво и сѣднхъхъ подъ клоноветѣ му. Първото нѣщо което направихъ то бѣше да поискамъ малко вода за пиение. Едно полуголо, до колѣни укаляно момче се затича да утоли жаждата ми. Виждаше се, че то бѣше си съблѣкло дрѣхитѣ за да ги опере майка му. За студената вода, съ която ме послужи, азъ му дадохъ едно десетаче, което то срамежливо взе и припа да се похвали на майка си. Забѣлѣжихъ слѣдъ това, че всичкитѣ перачки обърнаха внимание, започенаха да шхпнатъ нѣщо помежду си и отъ време на време да попогледватъ къмъ дървото, подъ което сѣдехъ. Прѣди да дамъ на голия момчурлакъ десетачето, никоя не обръщаше внимание. Виждаше се, че всичкото това внимание, всичкитѣ тия погледи бѣха за десетъ пари. Или не, тѣ обърнаха внимание, защото ме чува да говоря по български, което едва ли сж очаквали отъ единъ пѣтникъ облеченъ въ френски дрехи, брадата, обутъ и стегнатъ не по тѣхному. Азъ за-

дадохъ нѣколко въпроси на момчето, но то подскочаше, бѣгаше къмъ брѣга на рѣката, дѣто полузаровени лѣжаха много свинѣ въ тинята. И добрѣ, и прохладно, и спокойно бѣше на тия свинѣ тамъ. И дѣтето потхваше до колѣни въ сжщата тиня. Но какъ да заговоря съ тия селенки, заети съ прание на дрѣхитѣ си? Какъвъ въпросъ да имъ задамъ за да не стана смѣшенъ прѣдъ тѣхъ, защото не веднжми ми се е случвало да претърпявамъ фнаско въ разговоръ съ подобни селянки. И веднага ми додоха на ума фантазитѣ на Гончевича, който, като отишълъ въ Гевгелийско, ако помня добрѣ, да изобретава сърби, нападналъ на купъ селянки край единъ кладенецъ и ги попиталъ отъ каква народность сж: българки или сърбкини; и като му отговорили че сж българки, той започеналъ да ги разубѣждава, че това не е истина, че тѣ не сж българки, а сърбкини, което показвалъ и езика имъ, и очитѣ имъ, и всичкитѣ чърти на лицето имъ. А селянкитѣ го слушали нѣколко минути и послѣ започнали да му се смѣятъ. А той все продължавалъ да имъ привожда всевъзможни доводи изъ книгитѣ и собственитѣ си писания, че това е дѣйствителность, че тѣхната народность е сърбска, а не българска. Но тѣ се удивлявали на ума му. Доде ми тая именно случка съ Гончевича и се боехъ да не се изложа и азъ на подобни осмивания. Но единъ младъ селянинъ, който идеше съ тояга въ ржцѣ отъ къмъ селото, ми доде на помощъ. Азъ заговорихъ по-напрѣдъ съ него и той ми се препоръча за рупелски свинарь, който бѣше оставилъ свинѣтѣ да пладнжтъ въ тинята, а самъ бѣше отскокналъ до селото.

— Абе, байно, го попитахъ, я ми кажи, когато поискашъ, какъ събирашъ на едно мѣсто тѣй много и тѣй распрѣснати свинѣ?

— Много лесно, ми отговори;—и това си има усугла; послужи една ракия и въ единъ мигъ да събера всичкитѣ распрѣснати свинѣ около си; хемъ да ги накарамъ да излѣзжтъ изъ тинята.

— Хубаво, отъ менъ една ракия, му отговорихъ, като си помислихъ, че чловѣкъ и отъ селекия свинарь може да се научи нѣщо.

Селянина хвърли на една страна тоягата си, затича се, хвана за кракъ едно прасе, стиснахъ му силно ухото и то отчаяно захвана да квичи. Квичението му се отзоваваше въ недрата и на двѣтѣ планини. И въ всичкото свинско стадо, распръснато на половинъ часъ разстояние по тинята, се произведе тревога. Всичкитѣ свинѣ станяха и съ шумно грохание се затичаха на помощъ къмъ квичащето прасе. Като се събраха всичкитѣ, селянина отпусна ухото на прасето и всичко утихна и се успокои. Прекрасно срѣдство да събужда чловѣкъ тжнящитѣ въ калъта свинѣ! Жално е само, че това срѣдство се приспособява само за свинѣтѣ, а нѣма една по-широка общеприложимостъ.

— Това струва двѣ ракии, казахъ азъ на селянина и извадихъ, та му дадохъ двѣ десетачета.

— Видѣ ли сега какъ се събиратъ свинѣ? се обърна къмъ мене селянина; — по васъ не ги ли събиратъ така? Ти не знаеше ли че се събиратъ така?

— Тая хитростъ не знаехъ, но ще да я имамъ на память отъ Рупелъ. Ще знамъ за напредъ какъ се събиратъ свинѣ. Жаль само, че имъ развали спокойствието. Знаешъ, много често не е толкова приятно въ тоя вѣкъ когато се разваля спокойствието на лѣжащитѣ въ тинята свинѣ.

Свинара продължаваше да се подсмива. Той въпросително ме погледна, съ което ми даде да разберж, че не е разбралъ послѣднитѣ ми думи. Виждахъ го, че той се радваше на двѣтѣ десетачета и като че гледане да изнамѣри и друго нѣщо, което азъ неznamъ, да ми предаде и други урокъ изъ свинарския животъ за едно или двѣ дѣсетачета. Тѣй или иначе, но разговора и сношаваннето ми съ младия свинарь ме доближи и до перачкитѣ, нѣкои отъ които оставиха коритата си за да слу-

шатъ отблизо разговора ни. Азъ се възползувахъ отъ това и искахъ да задамъ единъ-два Гопчевически въпроси.

— Отъ Рупелъ ли сте, булка? попитахъ една, ржцѣтъ на която бѣха запретани до самитѣ рамена.

— Отъ Рупелъ.

— Ами защо сте дошли да перете тука?

— Тука се перемъ, водата е близо.

— Какви хора живѣятъ въ вашето село, българи или гърци?

Селянката ме изгледа зачудено и ми отговори:

— Българи.

— Ами ти каква си, българка или гъркиня?

Селянката се изсмѣя съ гласъ заедно съ селянина. Моя въпросъ имъ се видѣ страненъ.

— Каква гъркиня? Гъркиня пере ли, боса ходи ли? превари селянина.

— Стой, искамъ тя сама да ми каже каква е.

— Каква съмъ, не видишъ ли, дебела българка, селянка.

Азъ извадихъ книжката си за да прибавя една-двѣ бѣлѣжки. Селянина се доближи и любопитно погледна какво ще пиша. А селянката уплашено нѣкакси се отдалечи. Забѣлѣжихъ, че другитѣ цѣрачки ѝ правеха бѣлѣжки защо да влазя въ разговоръ съ единъ неизвѣстенъ чужденецъ. Разбрахъ послѣ, че селянкитѣ се уплашили отъ книжката ми. Помислили че съ лоши нѣкои намѣрениа ще ги изпиша въ нея. Даже и самия свинаръ, при тая мисль, започена да отстѣпя надиря. Страхъ ги бѣше да влазятъ въ бѣлѣжната книжка на единъ неизвѣстенъ чужденецъ.

Слѣдъ единъ часъ и половина ний бѣхми вече около Маркова скала при исхода на Рупелския проходъ. Малко по-нататкъ се виждаха два хана, не и двата за-

творени, запусъли, Прѣдъ насъ блѣсна плодородната Сърска равнина, усѣяна съ повече отъ двѣстѣ села. Тука именно бѣше най-чувствителна ужасната юлска горещина, която ме караше съ удоволствие да си припомнювамъ приятното положение на биволитѣ и свинитѣ, заровени въ блатиститѣ брѣгове на Струма.

* * *

Съ нетърпение чакахъ да видя Съръ. Любопитенъ бѣхъ да го видя, защото той, заедно съ градоветѣ Мелникъ и Костуръ, съставлява едно явление, ако щете историческо, ако щете етнографическо, въ вилаетитѣ. Мелникъ видѣхъ, приближавахъ да видя и Съръ, щѣхъ да споходя и Костуръ и тогава щѣхъ да сѣдна да си растълкувамъ това етнографическо явление. Има доста работи за изучаване въ тия градове, а прѣди всичко обстоятелството какъ тѣй въ провинции, населени само отъ турци и отъ българи, се срѣщатъ градове съ такива силни гърцки общества. Не може човекъ да не признае, че и тритѣ тия центрове правятъ впечатление, изглеждатъ съвършено на гърцки градове, като говоримъ, разбира се, за християнскитѣ имъ жители, защото тамъ има и отдѣлни чисто мюсюлмански квартали. Това, разбира се, е едно любопитно етнографическо явление, интересно за изучаване, защото мъчно би повѣрвалъ човекъ, ако му кажеха тѣй прямо, че Мелникъ и Костуръ правятъ впечатление съвършено на гърцки градове, когато въ Мелнишката и Костурската провинции нѣма нито едно гърцко село, или напротивъ, християнското население въ Мелнишко, Сърско и Костурско е българско, а центроветѣ му сж гърцки. Тѣй или иначе, но тия градове показватъ най-наглядно до каква степенъ е била силна и влиятелна гърцката култура и гърцката църква надъ християнското население по ония мѣста. Въ Мелникъ и Костуръ още отъ старо време е имало доста семейства чисто гърцки, защото тия градове сж служили за отстранени и

ограничени мѣста, въ които византийскитѣ императори сж заточвали, испращали на веѣгданио поселение цѣли видни семейства отъ Византия. Щомъ види челоуѣкъ и двата тия градове, веднага му дохожда на умъ, че това сж жглове, нарочно за заточение и ограничение. Неможене естество да приготви по-голѣми згодности за тая именно цѣль. Мелникъ е заобиколенъ съ голи, непроходни естествени стѣни, а Костуръ е камъкъ, заобиколенъ отъ всѣкъдѣ съ вода, съ единъ само сухопътенъ проходъ, за когото преданието казва, че въ древность не е съществувалъ, а езерото е образувало островъ отъ скалистата мѣстность, вързъ която е каченъ града Костуръ. Както и да е, но ядката на гърцкото общество въ тия два града държи началото си отъ византийскитѣ заточеници. Отпослѣ сж дошли нѣкои и други търговци, дохождали сж, разбира се, и сж се заселвали по-първи и по-състоятелни хора отъ провинцията, отъ околнитѣ села. Но всичко се е сливало въ оная културна ядка, която е владѣяла градския животъ и е притежавала духовно вѣдомство и грамотность. И днесъ още на много мѣста въ вилаетитѣ гражданственността е свързана съ гърцизма. Понятието на думитѣ гъркъ и гражданинъ има едно и също значение. Гражданина не може да се не именува гъркъ, защото иначе ще носи названието селянинъ. Така щото, който се е преселвалъ отъ селата въ градоветѣ, той обязательно е приемалъ и названието гъркъ, т. е. гражданинъ. Менъ нѣколко пѣти се е случвало слѣдющето любопитно нѣщо. Отивамъ, напримѣръ, въ едно село и питамъ иматъ ли си священникъ и учитель и отъ дѣ сж родомъ. Отговарятъ ми, че си иматъ и че сж гърци. Срѣщамъ се и съ едина и съ другия и виждамъ, че тѣ не сж гърци, но българи отъ града. Распитвамъ и работата се обяенява, че селянитѣ подъ името гъркъ разбиратъ гражданина, челоуѣкъ неселянинъ. Това понятие не рѣдко ще срѣщнете и днесъ още по много мѣста въ България измежду селското население. Запазило се е да-

же и въ преселенцитѣ българи въ Бесарабия и Херсонската губерния. Нѣщо прѣди дванадесетъ години ми се случи да заминавамъ прѣзъ българското село Търновка, Херсонска Губерния. Исакахъ да се запозная съ священника и попитахъ селянитѣ отдѣ е родомъ. — „Той е гъркъ, ми отговориха, но е много добъръ человекъ“. Това ме зачуди. Какъ, и тука между колониститѣ въ Руссия гърцки священници! Запознахъ се отпослѣ и видѣхъ, че священника си е българинъ, но е родомъ отъ Кишеневъ. т. е. гражданинъ, което е еднозначуще съ думата гъркъ. Това понятие за наименованието на гражданина българскитѣ преселенци въ Руссия сж занесли съ себе си когато зж се преселвали и сж си го заназили и до днесъ. Всичкитѣ граждани въ Руссия за тѣхъ сж гърци, т. е. неселяни. Това сжщето е и съ Мелникъ, Сѣръ, Костуръ и пр. Който се е преселвалъ да живѣе въ града, той е стаялъ гъркъ, т. е. гражданинъ. И ако го попитахъ какъвъ е, той ти отговаря, че е гъркъ, т. е. гражданинъ, а не селянинъ. Всичко това е било резултатъ на отсъствието прѣди много години граждански животъ у българитѣ, които сж се занимавали изключително съ земледѣлие и скотоводство. Българинъ е значило селянинъ. И днесъ още въ Битолско съ думата *буларъ* разбиратъ селянинъ, на билъ той турчинъ, влахъ или гъркъ. Като се вземе всичко това прѣдъ видъ, по-лесно може да си обясни человекъ какъ тѣй въ провинции съ турско и българско население се срѣщатъ градове съ значително гърцко общество.

Единъ часъ прѣди да изгасне деня, ний се приближихми до Сѣръ. Неизлазяше изъ главата ми мисълта, че влязамъ въ единъ градъ съ силно гърцко общество. Близко до града, шосето което иде отъ къмъ Рупелския проходъ се съединява съ шосето, което иде отъ къмъ Солунъ. Така щото въ града влязъ единъ друмъ. Петъ минути далечъ отъ Сѣръ по той равенъ друмъ има една голъма чешма, до която като се доложихъ съгледахъ

двоица, въ панталони облечени, граждани, които бѣха се навели на чешмата и пиеха вода.—Това сж Сърски интеллигентни гърци си помислихъ; излѣзли сж да се разходятъ край града. Тѣ ме изгледаха, но азъ се прегрувахъ, че не обърщамъ на тѣхъ внимание; внимателно слушахъ обаче на какъвъ езикъ и що именно ще говорятъ.

— Доста е студена водата, каза единия по български.

— Да, съ приятностъ се пие, отговори другия на същия езикъ.

Азъ си помислихъ, че тия хитри гърци сж познали, че съмъ българинъ и искатъ да ме искушаватъ нѣщо. Слѣдвахъ пхтя си и чакахъ нѣкакво прѣдизвикване. Но нищо не се случи.

На другия день, между българитѣ, съ които се запознахъ, бѣха и двоицата панталонлии, които помислихъ за гърци на голѣмата чешма край града.

— Измамихте ме, имъ казахъ; вашето гражданско облекло и свѣденіята ми за Съръ ме накараха да ви помисля за гърци.

Помнехъ, че Григоровичъ, когато е посѣтилъ въ 1844 година града Съръ, ималъ е сношение само съ гърцкото общество, а не е смѣялъ да се види и съ българи, защото гърцкитѣ първенци сж щѣли да погледнатъ подозрително и недовѣрчиво къмъ него. Григоровичъ самъ пише това въ пхтуванието си, като забѣлѣзва, че когато билъ въ мѣнастиря Св. Иванъ Прѣдтеча, близо до Съръ, монаситѣ прикривали своето българско происхождение съ говорение гърцкия езикъ. И дѣйствително, нѣма градъ, дѣто гърцкия елементъ да е настроенъ тѣй враждебно къмъ българитѣ, както въ Съръ. Всичко това ме караше да гледамъ прѣдъ себе си и да слушамъ задъ себе си когато влазямъ въ града.

Широкия шосеенъ пхтъ вляза въ Съръ и веднага отъ двѣтѣ си страни има махалитѣ двѣтѣ Каменици, горня и долня, които въ правителственнитѣ книжа минуватъ

за български квартали. И дѣйствително, християнското население на тия двѣ махали е българско, скоро преселено отъ селата, говоряще у дома си по български, защото не владѣе други езикъ. Но щомъ срѣщнешъ нѣкого отъ тия махали и го попиташъ какъвъ е, той по български ти отговаря, че е гъркъ, като разбира съ тая дума, че е гражданинъ, а не селянинъ. Отидохъ на посѣщение у одного отъ учителитѣ. Посрѣщна ме една бабичка, която весело ми заговори по български. Тая весела бабичка не ще се свѣнява да исповѣда народността си, си помислихъ.

— Не, синко, гъркиня съмъ, не видишъ, въ града живѣемъ, тукашно носимъ, ми отговори бабичката, като я попитахъ за народността ѝ.

— Ами знаешъ ли гърцки, бабо?

— Отдѣ ще знамъ, синко, сега младитѣ се учатъ.

— Че каква си ти гъркиня, като не знаешъ гърцки? Ами отъ кое си село, бабо?

— Ей тука отъ Порой. Малечка съмъ дошла въ града, но неможахъ да се науча по гърцки, защото веѣкой хорати по нашему,

Българското училище и двата български параклиси сж въ тия именно квартали, които сж доста далечко отъ центра на града. Зданието на българското училище е на видно мѣсто, край самия широкъ друмъ, и прави впечатление съ българскитѣ си надписи. Тия квартали иматъ бжджще, защото станцията на желѣзния пхтъ ще бжде около тѣхъ. Освѣнъ двѣтѣ съ гърцки духъ Каменици, другата часть отъ християнското население въ Сѣръ е чисто гърцко, съ гърцки чувства и езикъ, успѣло съвршено да се смѣле въ гърцката култура. Въ Сѣръ има четверокласно българско мъжеко училище съ пансионъ и женско първоначално. Гърцкитѣ училища въ тоя градъ стоятъ много по-високо отъ българскитѣ. Тамъ има пълна гърцка гимназия съ добръ наредено класно дѣвическо училище.

Въ време моето пребивание въ Съръ, въ срѣдата на Сърската гърцка община съществуваха сериозни недоразумѣния зъ замѣствание владиката. Съществуваха двѣ партии, стара и млада. Старитѣ управляваха общинскитѣ работи, а младитѣ ги обвиняваха въ недостатъчностъ на енергия и рѣшителностъ въ противодѣйствиe на българитѣ. Старитѣ се придържали о миѣнието, че не трѣбва да се прибѣгва до груби крайности. За жалость, крайнитѣ млади по послѣ надвиха и владиката се промѣни. Младитѣ обвиняваха старитѣ между друго и въ българо-филство.

Съръ е стоялъ прѣди години много високо въ икономическо и търговско отношение. Той е билъ единъ отъ главнитѣ пазари на Балканския полуостровъ. И днесъ още старитѣ хора съ възхищение си спомняватъ ония богати и блаженни времена, когато около сѣръ се е събиралъ тежъкъ панаиръ, на когото сж дохождали важни търговци отъ далечни краища. Цѣлата Румелия и Албания сж се снабдявали съ стоки на Сърския панаиръ. Нишъ, София, Призренъ, Битоля, Пловдивъ, Солунъ и пр. сж дохождали веднѣжъ въ годината, на панаира, да се поклонятъ на Сѣръ. Сега обаче, отъ тоя знаменитъ Сърски панаиръ и слѣди не сж останали. Сега ония градове, които сж се покланяли на Сѣръ, сж се повдигнали въ търговско и икономическо отношение, а Сѣръ е падналъ. Сега Солунъ, Пловдивъ, София и пр. сж обърнали гърбоветѣ си на Сѣръ. Въобще Сърскитѣ търговци горчиво се оплакватъ отъ испадналата търговия, отъ отсъствието на живо вземание-давание и ублажаватъ щастливото минжло. Въобще се слуша общо охкание и тюхкание за изминжитѣ години, когато Господъ давалъ много повече изобилие, хората били много по добри и по-милостиви, търговията много по-жива, плодородието повече, живота по-лесенъ и по-евтинъ и паритѣ по-болъ. Надѣватъ се при това хората, че ще доде щастливо време когато и Сѣръ ще се повъздигне въ търговско отношение,

Иматъ надѣжда най-вече на желѣзната линия, която ще доде отъ Деде-Агачъ прѣзъ Кавала, ще се еспира край Сѣръ и ще заминува за Солунъ. Но едва ли и тая желѣзница ще докара прѣдното цвѣтуще състояние на Сѣръ. Ония времена и условия хвъркихха безвъзвратно и никога въ бѣдѣще Солунъ, Пловдивъ, Битоли и пр. не ще додаты въ търговско отношение да се кланятъ на Сѣръ, защото знаятъ вече прямия и близъкъ пъкъ за Пеща, Виена, Цариградъ и пр., дѣто се намѣрватъ стокитѣ, съ които прѣди години много провинции и търговци сж се снабдявали на Сѣрския панаиръ.

Това блѣстяще минало на града Сѣръ въ търговско отношение е и създадо именно силното Сѣрско гърцко общество, защото, извѣстно е, търговията по тия тѣста е била главно въ рѣцѣтъ на гърцѣтъ. Като силенъ търговски центръ, Сѣръ е привлечалъ по-състоятелнитѣ хора, които сж били въ състояние да завъртѣтъ каквато и да било търговия. Сѣрската търговия ги е привлечала, а градския животъ и църквата ги е погърчвала. Има стари хора, които помнятъ, че общеприетия, домашния езикъ на всичкитѣ семейства въ обширния гърцки кварталъ е билъ българския. Па и сега старитѣ хора у дома си говорятъ български, а дѣцата и внуцитѣ имъ гърцки. А въобще употрѣблявания езикъ на пазаря и въ взимание-даване е българския, защото селянитѣ, които пълнятъ чаршията, сж българи и незнаятъ други езикъ. Въ Сѣръ даже полицейскитѣ чиновници и административни и сѣдебни служители много често сж заставлявани да знаятъ мѣстното българско нарѣчие, защото постоянно иматъ стѣлкновение съ селяни, които не знаятъ други езикъ. Впрочемъ, това е общо въ Солунския и Битолския вилаети и въ Скопския санджакъ. Массата налага езика си въ дребната ежедневна търговия. Евреитѣ въ земание-даване съ българи, власи и гърци иматъ като общъ езикъ за споразумение мѣстното българско нарѣчие. Съберѣтъ се нѣколкоина еснафлии, напримѣръ, отъ които единъ е

българинъ, другия евреинъ, третия турчинъ, четвъртия гъркъ, петия влахъ и пр., и ще тълкуватъ нѣкакъвъ въпросъ по работата си. Езика за споразумѣванието имъ е мѣстното българско нарѣчие. И да нѣма българинъ помежду имъ, да сж само гърка, влаха, еврейна и пр., пакъ езика за споразумѣванието имъ по въпросната работа ще бжде българския. Това се вижда най-вече въ Битолския вилаетъ. Еврейна срѣща влаха, ще го поздравя по български; влаха срѣща гъркоманина, ще му изрази благопожеланията си на мѣстното българско нарѣчие. Това е общеприето. Уличния езикъ, езика когото говорятъ въ кафенетата и по дигенитѣ, на когото се поздравяватъ, каратъ, пеуватъ и пр. е българския.

Гърцкия кварталъ въ Сѣрѣ има една европейска вънкашность. Улицитѣ и кжцига сж както въ всичкитѣ по-голямшики источни градове, но обществото прави впечатление. Тамъ ще видите младежитѣ съ високи шапки, съ прическа и облекло по послѣдната мода. Въ това се отличава най-вече нѣжната половина, която черпи модитѣ си отъ Парижкитѣ и Виенскитѣ журнали, които имъ донося пощата два пхти въ недѣлята. Сѣрскитѣ госпожи се облачатъ по послѣднитѣ модни журнали, не иначе. Отъ къмъ горнята частъ на тоя гърцки Варошъ сж прекраснитѣ градини, които служатъ за расходка и показване моднитѣ дрехи. Дѣйствително, че въ никой градъ въ вилаетитѣ нѣма тъй хубаво уредени градини и кафенета за расхождане, както въ Сѣрѣ. Това поне прави честь на вкуса и цивилизацията на Сѣрското гърцко общество. Има чловѣкъ дѣ да отиде и съ приятность да подина чистъ въздухъ и да погледа хора съ прилична вънкашность. Ако знаеха това Солунъ, Битоля, Скопия и пр. щѣха да позавидятъ. Случи се на върхъ на Петровденъ да се расходя съ нѣколцина приятели по тия градини. Публиката бѣше много и прилична. Азъ помислихъ, че се намѣрвамъ въ Цариградскитѣ градини Пети-шанъ и Белла Виста. И не може чловѣкъ да помисли друго

измежду тия журнални фустани и модни прически, изъ които вѣяха най-тънкитѣ и приятни европейски меризми. Тукъ вече безъ смѣхъ чловѣкъ може да вземе сестра си или жена си подъ ржка и да прави разни обиколки по градинитѣ; безъ да привлага вниманието и укоряванието на другитѣ може да вземе племянницата си подъ ржка, да избере два уединени столове и, прѣдъ сладкия локумъ или меризливата мастика, да се забрави въ интимни разговори. Това не е странность, не е непознато въ Сърскитѣ градини. На върщанне отъ расходката, при вечерь, ний миняхми прѣзъ срѣдата на гърцкия кварталъ. Свободно исповѣдвамъ, че помислихъ, че минувамъ прѣзъ шумната Цариградека Галата. Тѣй много бѣха механичѣ и кафенетата, тѣй бѣха пълни тѣ съ весела публика.

Като минувахми прѣзъ тая Сърска Галата, единъ отъ другаритѣ ни забѣлѣжи, че трѣбва да ускоримъ крачкитѣ си, защото сме били привлечли вниманието и възбудили негодованието на празнующето въ механичѣ и кафенетата общество. И дѣйствително бѣха устрѣмени много кървиники погледи къмъ насъ. Това забѣлѣжихми и не може да се не каже, че позатунаха нѣкои сърдца отъ опасение да се не повтори нѣкоя отъ твърдѣ нерѣдкитѣ неприятни сцени, защото не бѣше само алкоола, който запалваше негодуванието, а бѣха настроени страститѣ и отъ съществующитѣ тогава въ града общински борби. Враждата на младата и непримирима гърцка партия къмъ малкия успѣхъ на българското дѣло е на върха си въ Съръ и ний справедливо не се успокоихми освѣнъ слѣдъ като изминахми гърцкия кварталъ и влѣзохми въ турския, дѣто другаритѣ казаха: тукъ сме въ безопасность и можемъ да отивама полегка, свободно, съ разговори, даже да се кашлями и да тропами съ бастунитѣ си по камънитѣ безъ да се боимъ, че камъни могатъ да паднатъ отъ нѣкадѣ по главитѣ ни изъ единственната причина че сме българи и имами смѣлостъта да осквернявами съ народностьта си улицитѣ на гърцкия кварталъ. За да ви-

ди читателя до каква жалка крайност е отишла гърцката вражда въ Съръ, ще разкажемъ слѣдъющия характеристически фактъ. Въ тоя градъ има една скромна българска книгопродавничка, притежателя на която г-нъ Наковъ; продава на българскитѣ ученици училищни книги и едва искара насхщния си хлѣбъ. Но насхщний въ истинската, най-тѣсната, смисълъ на думата. Тоя скромень търговецъ на българската книжка се оженилъ за едно момиче, което му донесло една мъничка кжшица въ края на гърцката махала. Младото семейство се поселило и си живѣе въ тая кжшица. Това станжло търнь въ очитѣ на махаленцитѣ, които започнали да правятъ съвѣщание слѣдъ съвѣщание, какъ да постжнятъ щото да отстранжтъ тоя скверень български книгопродавецъ изпомежду си. Слѣдъ като прибѣгвали до разни други срѣдства, рѣшили най-послѣ махалата да купи цѣлата кжща съ всичкото мѣсто на г-на Накова и по такъвъ начинъ да направятъ да изчезне българина отъ тамъ. На тая точка стоеше въпроса когато бѣхъ азъ тамъ. Какъвъ край взе, неznamъ, но жалното бѣше най-вече това, че всичкитѣ махаленци около Г-нъ Наковата кжща бѣха погърчени българи и скромния български книгопродавецъ справедливо забѣлжваше, че не щѣше да го боли ако го риташе подкованъ мжжски кракъ, а го е ядъ именно, че го рита боса циганска нога.

Въ Съръ много години е живѣлъ и събиралъ разни древности археолога Г. Ст. Верковичъ, който е ималъ извѣстно значение по тия мѣста въ времето на църковния въпросъ и българското възраждане и когото и до сега помнятъ въ Сърско подъ името антикаджиа. Г. Верковичъ е работилъ най-много по събиране своитѣ Родописки пѣсни и старини съ Г-на Ив. Гологанова, родомъ отъ с. Търлисъ Неврокопско, а живущъ отъ много години въ Крушево, главно и заможно българско село въ Демиръ-Хисиреката каза. Тоя Г. Ив. Гологановъ се е ползувалъ и се ползува съ извѣстно значение и извѣст-

ность въ Сърско. Сърскитѣ влиятелни гърцки кръгове, както и началството на Сърския мѣнастиръ св. Иванъ Прѣдтеча, му правятъ голѣми почести, защото има влияние между еднородцитѣ си. Г. Иванъ Гологановъ притежава дълбоки познания въ гърцкия езикъ, а въ българската книга е самоукъ. Ако въ неоправданото още съмнѣние за нѣкаква поддѣлка въ старинитѣ на Г-на Верковича се окаже нѣщо основателно, то главната виновность за това ще пада вързъ казанія Ив. Гологановъ, който главно е записвалъ и доставлявалъ въпроснитѣ пѣсни изъ дълбоката древность.

* * *

Казахми, че въ възражданieto на българитѣ въ Сърско, Мелнишко и Неврокопско е игралъ важна роль Ст. Верковичъ, по народность сърбинъ изъ Босна. Първоначалното си образование той е получилъ въ Сутинския мѣнастиръ, а послѣ е отишълъ въ Загребъ, дѣто е свършилъ по философията и богословието. Въ 1850 година ний срѣщамаи Верковича установенъ въ Съръ и събирачъ на древности. Тамъ той почналъ да изучава бита на мѣстнитѣ жители и кждѣ края на 1860 година е напечаталъ въ правителственната печатница въ Бѣлградъ своя сборникъ отъ бълг. народни пѣсни подъ заглавие: *народне песме Македонски Бугара*. Съвѣтвалъ населението да въвежда въ училищата и църквитѣ си родния свой езикъ и въобще кжщата му била свѣрталище на по-събуденичкитѣ българи отъ оная страна. Водилъ е преписка съ Д-ра Чомакова и други по-първи цариградски българи по църковния въпросъ и въобще е билъ полезенъ дѣятель въ възражданieto. За помощници въ дѣятельността си е ималъ: Х. Димко отъ горно Броди, Ив. Гологановъ отъ с. Крушево, Т. Олановъ отъ с. Лѣхово, даскаль Костадинъ отъ с. Калиманци, даскаль Георги отъ с. Либяхово и сваяцъ Димитрий отъ с. Черѣшница.

Било е време, когато въ всичкитѣ Сърски църкви служебния езикъ е билъ славянския. Кога именно е за-

мѣстенъ той съ гърцкия, не се знае. Въ ближния до Сѣръ мѣнастирь Св. Иванъ е имало и има голѣми количества стари славянски книги; тамъ монаситѣ сж били всѣкога отъ българско происхождение, синове на околнитѣ християнски населения. Сѣрската гърцка катедрална църква, която е една отъ най-старитѣ, до скоро е имала вѣрзъ една отъ слѣнитѣ си отвѣнка славянски надписи, писани съ керпичи въ време съзиданието на църквата; тия надписи сега сж заличени. Старитѣ хора помнятъ епохата, когато всичкитѣ граждани християни въ Сѣръ сж имали за домашенъ езикъ българския; и сега още значителна часть отъ тия граждани, най-вече долната класса, си служи въ кжци съ сжщия езикъ. Всичкитѣ почти по-важни Сѣрски семейства сж преселени отъ селата и помнятъ добръ своето происхождение. Откриваннето на сегашното Сѣрско българско училище е станжло не по-рано отъ 1870 година. Открилъ го е Стефанъ Салганджиевъ, родомъ отъ Ст. Загора. Той е билъ ближенъ на тогавашния Солунски валия Акифъ паша. По причина че знаялъ и турския езикъ, Солунската община го испратила прѣзъ 1870 година да отвори българско училище въ Сѣръ. Салганджиевъ стоялъ шесть мѣсеци въ Сияхъ-ханъ празденъ и послѣ се запозналъ съ нѣкой си Илия Касхровъ отъ Копривщица, сеизинъ на едного отъ Сѣрскитѣ бейове. Касхровъ запозналъ Салганджиева съ Златанъ Миленковъ, Сѣрски жителъ родомъ отъ с. Христосъ, въ лицето на когото намѣрилъ добъръ помощникъ въ прѣдирнетото си дѣло. Златанъ Миленковъ взелъ присърдце въпроса и не слѣдъ много наели кжщата на Хаджи Аргиръ, въ махалата Горня Каменица, за 15 лири на годината и почнали да приематъ ученици. Ст. Салганджиевъ е учителствувалъ двѣ години. На третята година се подало прошение на честното правителство да се позволи на българитѣ да си откриятъ и молитвенъ домъ. Разрѣшение се дало и параклиса се открилъ въ махалата Долня Каменица, въ кжщата на Илия Забитовъ;

той съществува и до сега. На отваряние параклиса, както и на отваряние училището, симпатизиралъ тогавашния Сърски мютесарифинъ Хайдаръ-паша, който наскоро билъ дошълъ отъ Сливенъ. Откриванieto на параклиса е станало съ емирнаме отъ Солунския валия Акифъ-паша, който по онова време обикалялъ по вилаета. Първия священникъ на параклиса билъ свещ. Георгий отъ с. Зарово, а слѣдъ него свещ. Ангелъ отъ същето село. И двоицата стояли много малко въ Съръ. Слѣдъ тѣхъ е дошълъ свещ. Иванъ Маджаровъ, отъ с. Негованъ, който священнодѣйствиувалъ три години. На четвъртата година параклиса билъ затворенъ и свещ. Иванъ живѣлъ въ Съръ и изпълнявалъ трѣбитѣ на християнитѣ въ селата Христосъ и Вишани.

Слѣдъ двѣ годишно учителствуване въ кжщата на Хаджи Аргири, Ст. Салганджиевъ премѣстилъ училището въ Вареша, въ махалата Чай-Бойнунда, въ кжщата на Константинъ Говедаровъ, единъ отъ най-рѣвностнитѣ българи въ онова време, а слѣдъ една година, види се по нѣмане срѣдства, го премѣстилъ въ кжщата на Златанъ Миленковъ, въ махалата Клокотница. Спорѣдъ нѣкои, Салганджиевъ е учителствувалъ въ Съръ четири години, а споредъ други седемъ години.

Въ първитѣ години на Салганджиевото учителствуване, църковно-училищнитѣ работи отивали много добрѣ въ Съръ. Съставила се община, членове въ която имало и отъ околнитѣ села. Общината си имала особенъ печатъ на четири части, три отъ които се съхранявали въ три села. Прѣзъ времето когато училището било въ Вареша, въ Съръ се събралъ български съборъ отъ много села. Въ събора се извършилъ водосвѣтъ отъ иеромонаха Теодосия и се произнесла родолюбива рѣчь отъ нѣкой си дѣдо Цвѣтко, който тогава случайно минувалъ прѣзъ Съръ. Това събрание на по-цървенцитѣ отъ Сърската околия се помни и разказва и до сега.

Отвореното отъ Ст. Салганджиева училище съще-

ствувало до 1876 година. Слѣдъ Салганджиева, въ Сѣръ е учителствувалъ съ нищожна заплата Урумовъ, родомъ отъ Радовишъ, ученикъ на първия. Затвореното прѣзъ 1876 година Сѣрско училище се отворило едва прѣзъ 1881 година отъ П. Сарафова, отъ с. Гайтаниново, Неврокопско, който ималъ за помощникъ учителя Д. Мавродиевъ отъ сѣщото село. Прѣзъ учебната 1883/84 година при горнитѣ двоица учители се прибавилъ още единъ третий, Иванъ Бухлевъ отъ Г. Броди, свършилъ педагогическото училище на Марули въ Сѣръ. Имало доста много ученици отъ околността, за които се отворилъ отъ главния учител П. Сарафовъ единъ икономически пансионъ, за живѣяние и храна въ когото ученицитѣ си плащали. Прѣдсѣдателъ на Сѣрската община е билъ въ онова врѣме архимандритъ Харитонъ.

Прѣзъ 1884/85 учебна година сж били назначени сжщитѣ учители. Успѣха въ града и въ околността е билъ грамаденъ. Мнозина отъ гърчеющитѣ се българи захванали да пращатъ дѣцата си въ българското училище и да признаватъ народността си. Отворило се и женско училище, учителки въ което били Анастасия Русева, отъ Шуменъ, и Анета К. Апостолова, отъ Сѣръ. Но дошло едно нещастие, което поурѣчило до извѣстна степенъ на общинско-училищния успѣхъ. Петъръ Сарафовъ се намѣрилъ за виновенъ отъ Императорското Правителство и билъ испратенъ, заедно съ архимандрита Харитона и Д. Мавродиева, въ заточение, а на мѣстото имъ останали за учители: М. Маламишевъ, Гърневъ и свящ Андонъ Джустовъ. Прѣзъ 1885/86 година сж били сжщитѣ учители, а прѣзъ 1886/87 уч. година училището е било въздигнато въ трикласно и учители сж били назначени: П. Мавродиевъ, отъ с. Гайтаниново, Лазаръ Тодевъ, отъ с. Банско, Разлошко, който слѣдъ шестъ мѣсеци се замѣтилъ отъ Т. Левовъ, отъ с. Айватово, Солунско, свящ. Антонъ Джустовъ и Ив. П. Георгиевъ, отъ с. Владово, Воденско. А учителки били: Добра Великова, отъ Шу-

менъ, и А. К. Апостолова. Общински прѣдсѣдатель въ това време е билъ свещ. Георгий Кърчовскій. Слѣдъ тая година Сѣрското училище си функционира вече правилно и редовно. Прѣзъ 1888|89 уч. година то се превъзгласи за четверокласно училище и се е открилъ и редовенъ пансионъ.

Да дадемъ нѣкои свѣденія и за възражданieto на българския елементъ въ Петричъ. Тоя градецъ съ околността си съставлява единъ отъ каймакамлъцитѣ на Сѣрскій санджакъ и е частъ отъ Мелнишката епархия. Има 9000 жители, 6000 отъ които сж мюсюмани, а останалитѣ православни българи. Въ Петричъ за първъ пжтъ се е отворило българско училище прѣзъ 1870 година и първия учителъ е билъ диаконъ Агапий отъ Кюстендилъ, който е учителствувалъ само една година, а послѣ се замѣстилъ отъ нѣкой си Евтимъ отъ Радовичъ. Слѣдъ Евтима дохожда Димитъръ Филиповъ, тоже отъ Радовичъ, който се и задомилъ въ Петричъ. Тоя послѣдния учителствувалъ до 1876 година. Българския учителъ, както и гърцкия се е поддържалъ отъ църковната касса. Българското учение се понавило на гражданитѣ, които оставили гърцкия учителъ и испратили дѣцата си при българския. Гърцкия силлогосъ обърналъ внимание на Петричъ и испратилъ даромъ гърцки учителъ. Започева се борба между българи и гъркомани. Гъркоманитѣ успѣватъ въ борбата и въ 1876 година се затваря българското училище. То се затворило, защото гърцкото духовно началство запретило да се употрѣбляватъ църковнитѣ доходи за поддържане учители, щомъ Силлогоса дава помощъ. Едва въ 1881 година у нѣколко български семейства дохожда щастливата мисль да си отворятъ изново българско училище. Тѣ повикали учителя Урумова отъ Радовичъ, който освѣнъ че не успѣлъ да отвори училището, но и билъ принуденъ да напустне града. Слѣдъ Урумова отишълъ да отвара училището Лазаръ Теофановъ отъ Мелникъ; той успѣлъ да го отвори, но учител-

ствувалъ само 15 дѣня, слѣдъ което билъ повиканъ отъ властитѣ въ Сѣръ. Прѣзъ 1882 година се назначилъ за учителъ въ Петричъ К. Мавродиевъ, отъ с. Гайганиново, Неврокопско, а за неговъ помощникъ горѣказанийъ даскалъ Димитъръ Филиповъ. Оттогава вече Петричкото българско училище слѣдва по-редовно.

* * *

Отъ Сѣръ, азъ щѣхъ да отида въ Солунъ. Тука вече пѣтника пѣтува сравнително съ по-голѣми сгодности, защото шосето между тия два града, правено прѣди години и занемарено сега, е доста сносно. Но стига че пѣтува пайтонъ по него и пѣтника не е принуденъ да прибѣгва до конѣ и мулета за да се пече цѣль дѣнь на сълницето и да се излага на мъчително дрѣманіе. Пѣтува се обикновенно съ хубави и широки пайтони, вирѣгани съ три и чѣтери накічени съ всевъзможни дрѣнкалки конѣ; но това удоволствие струва доста скъпо. Трѣбва да заплати човѣкъ три, чѣтери, даже петъ лири за да се шири самъ въ единъ пайтонъ до Солунъ, пѣтя до когото държи около шестнадесять часа. И за това пѣтницитѣ се събиратъ, накачватъ се по троица-чѣворица въ единъ пайтонъ и по такъвъ начинъ пѣтуванието имъ излазя по-евтино. Прѣзъ лѣтото се пѣтува обикновенно вечеръ, нощѣ и сутринъ, защото прѣзъ дѣня сенегалската горещина би задушила конѣтѣ. Услужливи хора отидоха и съгласиха единъ пайтонъ съ непрѣменното условие, че пайтонджията ще вирѣгне по здрави конѣ и ще си намѣри още двоица пѣтници, така щото въ пайтона да бждемъ троица. Утѣшаваха ме, че мога да бжда спокоенъ, защото пайтонджията билъ отъ по-добритѣ въ града и защото пайтона щѣлъ да бжде вирѣгнатъ съ чѣтери конѣ. Занимаваше ме най-много мисълта какви хора щѣха да ми се случатъ за другари и сълѣтници, не щѣхъ ли да налѣтѣ на нѣкои безпокоителни, подозрителни и несъобщителни личности?—Надвечеръ единъ шумъ и дъркание

отдалече се вдигна по широката улица; това бѣше пайтона съ четеритѣ конѣ. Съ любопитство излѣзохъ за да видя кои ми сж другаритѣ. Но прѣди да поглѣдна на хората, очитѣ ми се спрѣха на впрѣгнатитѣ добичета, двѣтѣ отъ които, срѣднитѣ, бѣха, може да се каже, горѣ-долѣ конѣ, а другитѣ двѣ бѣха само сѣнки отъ конѣ, кости, обвити въ бѣли конски кожи. Ще си имами истории по пхтя, си помислихъ. Надникнахъ послѣ въ пайтона и видѣхъ двѣ интеллигентни личности, които поздравихъ по гърцки, защото бѣха гърци. Кои и какви бѣха тѣ? Отведишшъ неможахъ да попитахъ, но, разбира се, въ течение на пхтуванието щѣхъ да узнамъ. Търгнахми, но въ главата ми се въртеше непрѣменната мисль, че безъ друго по пхтя ще одеремъ поне двата отъ впрѣгнатитѣ конѣ. Първото нѣщо бѣше да се запознаемъ съ съпхтницитѣ си, да узнаемъ съ кого сѣдимъ колѣно до колѣно. И веднага заблѣжихъ, че и двоицата мои другари ме погледваха подозрително, недовѣрчиво нѣкакси. Единъ ми се прѣпоржча, че е бакалинъ въ свята Гора и че пхтува по Съръ и Солунъ за бакалека стока. — „Не казвашъ правото; си помислихъ, бакалинъ въ пайтонъ не се вози, па и облѣклото и чъртитѣ ти не приличатъ на бакалски; бакалина е карливъ и цѣлъ мерише на масло, сирене, маслини и пр., а отъ тебе вѣятъ сладки миризми“ Другия ми се препоржчи за сницеринъ, но и въ неговитѣ увѣрения не вѣрвахъ, защото не меришеше, както всичкитѣ сницери, на карболка. Но той пакъ бѣше по-вѣроятенъ.—Хайде ке се лажемъ, си помислихъ и скроихъ смѣло да имъ кажа, че съмъ инженеринъ и пхтувамъ по изучаване горитѣ и полетата за прокарване линията Деде-Агачъ-Солунъ. Тѣ се поглѣднаха и засмѣха, съ което ми показаха, че не ми вѣрваха; а азъ, въ отговоръ, захванахъ сериозно да имъ говоря и да имъ съобщавамъ по прѣдмѣта си свѣдѣния, които да ги увѣржтъ, че дѣйствително съмъ компетентенъ въ инженерното искусство, което въ дѣйствителность бѣше

ми толкова познато, колкото на тѣхъ бакалството и аптекарството. Тѣ се маскираха и азъ се замаскирахъ. Но маскитѣ ни бѣха толкова прозрачни, щото ясно се виждаха, не само чъртитѣ, но и вжтрѣшноститѣ ни. Моитѣ съпжтници бѣха близко стоящи до гърцката пропаганда личности. Узнахъ това и веднага ми доде на ума баснята, която расправя, че една силна буря подгонила отъ една страна вълка, а отъ друга овцата и ги вкарала въ една и сжща пещера на прибѣжище и спасение Удивителенъ случай! Тука нѣмаши буря, но имаше случай; да бѣхъ искалъ и питалъ, невъзможно бѣше да намѣра тия другари. Сѣдехми единъ до други и единъ срѣщу други и се гледахми като котараци.—„Ке се лажемъ“. прекарахъ азъ пакъ прѣзъ ума си и започенахъ да прѣдлагамъ на съпжтницитѣ си ту цигари, ту кибритъ, ту разни запитвания. Светогорския бакалинъ захвана да ни расправя нѣщо за Светогорскитѣ мѣнастири; той особно жълчно говореше за русскитѣ монаси, които приближавали да откупатъ и завладѣятъ всичкитѣ най добри мѣста. Били чрезмѣрно богати и съ пари се стараяли да истикатъ гърцкитѣ калугери и да завладѣятъ цѣлата Свята Гора.—Това не сж монаси, ядовито повтаряше мнѣмѣ бакалинъ, това сж казаци, облѣчени въ монашески дрехи; казаци, всички въ ботуши; гърцкитѣ калугери ботуши не носятъ; и дѣ се е чуло монахъ да носи ботуши. Русскитѣ монаси не сж прости селяни, тѣ сж все голѣми, знатни хора, капитани, генерали, инженери, доктори и прочее. И всички богити; направили сж чудесни здания; иматъ си параходи, на които капитанитѣ, машиниститѣ сж монаси. Подозрителни цѣли иматъ тѣ къмъ св. Гора“ И много още небивалици говори светогорския бакалинъ, много още опасения изражава. И вѣнчико клонеше да покаже, че отъ това положение въ Св. Гора сериозни опасности грозятъ еллинизма. Азъ не му възражавахъ, защото не бѣше му мѣстото и случая. Казахъ му само, че когато бѣхъ въ Кавала, случайно ми

паднѣ на рѣка единѣ отъ крайнитѣ Атински вѣстници, въ когото бѣше помѣстена статья въ сѣщия духѣ, съ сѣщитѣ изражения и опасения. Страшна опасностъ изна-мѣрваше тоя вѣстникѣ въобщѣ за еллинизма отъ русскитѣ монаси въ св. Гора, които били монаси по вънкашностъ, а въ сѣщностъ войници, обути въ ботуши. Струва ми се, че отъ тоя вѣстникѣ почтенния мой съпѣтникѣ бѣше черпилъ своята жѣлчка и своята злоба. Подозрението станѣ още по голѣмо въ менѣ, защото отъ време на време мнимия бакалинѣ чакаше да се обърна на страна за да погледне бързо мнимия антекорѣ и да му направи нѣ-какъвѣ знакѣ, било съ усмивка, било съ очитѣ. А менѣ неволно минуваше прѣзъ ума разказа, че римскитѣ жре-ци, като знаели калпавщината на идолитѣ си, неможали да се стѣрнятѣ да не се смѣятѣ, когато се поглеждали въ очитѣ.

Слѣдѣ като пѣтувахми три-четери часа и слѣдѣ като минѣхми рѣката Струма по единѣ голѣмѣ дървенѣ мостѣ, поехми гората Кара-дагѣ, или Черна-Гора, която раздѣля Сѣрското поле отъ Солунската областъ. Пѣтуванието бѣше доста приятно, защото се вече мъркна и захлади, па и у пайтонджията имаше доста оригиналности, съ които ни забавляваше. Съ своитѣ испѣкнали очи и глушава и плоска физиономия, той напомнюваше повечето образа на жа-бата. Бѣше сухѣ, черѣ, исчерпенѣ; би помислилѣ чело-вѣкѣ, че не недѣли, а цѣли мѣсеци е билѣ козина и гѣлталь варѣта. Постоянно пушеше, цигарата не излазя-ше изъ устата му. Обичаше и да си понива повечко ра-кийца, най-вече вечерѣ, слѣдѣ като напоеше и назобеше конѣтѣ. И ако му кажеше чело-вѣкѣ, че отнадалото му физическо състояние трѣба да взема причината си отъ многото пушение и пиение, той скѣрбно отговаряше: „жи-вота, тоя животѣ е такова тежко нѣщо, щото, за да го премине чело-вѣкѣ по-легко, трѣба да бѣде постоянно пиянѣ“. Трѣбоваше да има нѣщо на сѣрдцето си тоя Ха-санѣ (името му бѣше това). Но що бѣше то? остана тайна.

Оригинално бѣше понятието на Хасана за телеграфната жица, която се простираше по дължината на шосето до Солунъ. — Телеграфа, казваше той, съединява тоя свѣтъ съ онзи. И въ думитѣ му имаше нѣщо справедливо. Телеграфната жица съединява Европа съ Америка, тоя свѣтъ съ онзи.

Стъмни се вече и замъркнахми въ Черна-Гора. Щѣхми да гонимъ селото Лахана, дѣто конѣтѣ щѣха да си починатъ, ижтницитѣ да мигнатъ и изново да карами по хладнината, за да стигнемъ на другия день сутринята, прѣди да паднатъ горещинитѣ, въ Солунъ. Колкото и да бѣше приятно да се ижтува прѣзъ планината по мѣсечина и да слуша чловѣкъ въ глухата нощва тишина ясното звѣнтение и дрѣнкание на многото звѣнчета по конѣтѣ, пакъ нощта взе своето, Хасанъ продължаваше да пуши и да стеля, а ний се предадохми на полезни подвиги—на дрѣмане. По едно време лаянието на кучетата ни показа, че сме въ селото Лахана. Пайтона влѣзе въ единъ широкъ дворъ и азъ попитахъ слугата, който влѣзе да хване и распрѣгне конѣтѣ, какъ се казва тоя ханъ.

— Хотель Рогозина, ми отговори.

Азъ се засмѣхъ и промѣлвихъ, че въ Лахана ще трѣбва да нощуваме вързъ рогозки. Това значеше поне названието на селския ханъ, ксмуто слугата прикачи модното име хотелъ. Условието бѣше да си починемъ два-три часа и изново да търгнемъ. Но Хасанъ не бѣше сждилъ тѣй, защото ханджията отиде да назоби конѣтѣ, а той се прѣдаде на обичния си вечеренъ кефъ, който скоро го приспа тѣй безчувствено, щото ний оставихми хотелъ Рогозина едва на другия день при изгрѣване на сълнцето.

СОЛУНСКО

Отъ Лахана до Солунъ пхтя ми се видѣ много уморителенъ; той щѣше да бѣде и несносно отегчителенъ, ако сами не си създавахми разнообразие отъ разговори, пушение и дрѣманне. Една не толкова приятна партида отъ разнообразие ни състави и едина отъ конѣтъ, когото оставихми по пхтя. Добрѣ е да вирѣга человекъ четири конѣ въ пайтона, защото, въ случай на нужда, може да остави половината по пхтя. Азъ прѣдвиждахъ че ще се случи това и съ насъ, защото двата конѣ бѣха прѣживѣли вече вѣка си и изслужили службата си на злбния и неблагоприятния звѣръ, който се казва человекъ. Бѣдното животно издхваше на службата си, подъ ярема, вѣрно, невзмутимо, никога ненахранено както трѣбва, всѣкога бито, мччено. А господаря му, озлобенъ, неблагоприятенъ отъ една многогодишна вѣрна служба, показваше, че е билъ много добрѣ запознатъ съ теорията на скотоподобнитѣ отношения между человекъ и животнитѣ. Както и да е, ний хвърлихми вѣрния чиновникъ на полето и продължихми пхтя си. Употрѣбихъ всичкото си влияние и всякия си авторитетъ прѣдъ пайтонджията да го накарамъ да хвърли вече на страна кнута си и да остави нещастното животно поне да умре неистезавано. Но той бѣше озлобенъ отъ случката, защото тя докачаше името му на добъръ пайтонджия, съ добри и бързи конѣ. Страхуваше се, че пхтницитѣ занепрѣдъ ще го избѣгватъ.

— Берж Бога за свидѣтель, казваше той, че толкова години съмъ пайтонджия и никога не ми се е случвало подобно нѣщо.

— Да, подобно свидѣтелство е износно, си мислехъ азъ, защото такъвъ свидѣтель не е готовъ да слазъ всѣкога на земята и да дава своето свидѣтелствуване.

Нѣмаше съмнѣние обаче, че ако не по нататкъ, то непременно на върцанне щѣше да постигне сжщата у-

частъ и другия Хасановъ чиновникъ, комуто тоже бѣше писано да остави коститѣ си по Солунското поле.

Слѣдъ Лахана ний миняхми край селото Негованъ, което бѣше ми добрѣ познато отъ по-напрѣдъ. Нарочно обаче попитахъ другаритѣ си кое е и какво е това село. Хасанъ ми каза, че е християнско, а същитницитѣ ми прибавихъ, че е гърцко. Азъ си замълчахъ прѣдъ това невѣрно свѣдѣние. Слѣдъ нѣколко минути пътувание, Хасанъ спрѣ найтона и порастри ушитѣ на конѣтѣ. Ето срѣщу ни троица селяни, които се стремеха къмъ Негованъ.

— *Кали мера, ора кали*, ги поздравихъ азъ и ги попитахъ по гърцки отъ дѣ сж и кадѣ отиватъ. Тѣ ме погледнаха въпросително, защото не разбраха що ги питамъ. Попитахъ ги по турски и тѣ ми отговориха, че сж отъ Негованъ и се върщатъ отъ Лангаза. Тогава азъ имъ заговорихъ по български, попитахъ ги колко кжци има селото имъ, гърцили сж жителитѣ или българи, иматъ ли си църква и училище и пр. Тѣ въ всичко удовлетвориша любозитството ми. Отъ разговора излѣзе, че жителитѣ на това село сж българи и че рѣдко ще се намѣри чловѣкъ между селянитѣ, който да разбира нѣщо по гърцки. Същитницитѣ ми слушаха и се пооглеждаха. Азъ нищо не имъ казахъ, защото не бѣше мѣстото за разисквание етнографически въпроси. Затворихъ устата си съ една малка усмивка даже и слѣдъ като ми казаха, нѣкакси въ свое оправдание, че Негованъ било населено отъ еллини, но отъ българогласни еллини, както и всичкитѣ тамошни християнски села, на които българския езикъ билъ наложенъ прѣди вѣкове отъ условията и обстоятелствата. Само слѣдъ като се доближихми до Солунъ, азъ не можахъ да се стѣриж да не имъ възразж, че всѣка научна теория разбирамъ, но тая немога да разберж: именно какъ тѣй на еллинитѣ, народъ културенъ и развитъ, народъ съ духовенство и книжнина, българитѣ, народъ въ онова време безъ книжнина и духовенство, на-

родъ безъ никаква култура и безъ граждански животъ, да наложатъ своя езикъ и своето народно име. Това е мъчно да се разбере. Напротивъ самата гърцка история ни показва много и много неопровержими факти, че не едно некултурно племе се е влѣяло, стоило въ друго културно. Възможно ли е да прѣдположи чловѣкъ, че мравкитѣ, които лаятъ по тревата, могатъ да гълтнатъ кравата, която пасе тая трева? напротивъ, кравата, като пасе, съ тревата заедно гълта и унищожава съ десетки мравки.

Троицата негованци потеглиха за Негованъ, а ний за Солунъ. По пътя азъ попитахъ найтонджията близо ли сж до шосето селата Зарево, Сохо и Висока и узнахъ, че сж доста далече и невъзможно е да се мине прѣзъ тѣхъ. Двоицата ми другари се заинтересуваха защо питамъ за тия села и азъ вмъ казахъ, че говора на жителитѣ на тия села е много интересенъ въ научно отношение, защото и до днесъ е запазилъ старославянскитѣ носови произношения, и за това ми е интересно, ако се можаше, да минемъ прѣзъ тѣхъ.

— Значи, освѣнъ инжинерството, Васъ занимава и филологията, ми каза хитро аптекаря.

— Не, просто тѣй, чель съмъ нѣкждѣ, че по тия мѣста имало три български села, говора на които билъ много интересенъ въ филологическо отношение.

Слѣдъ нѣколко часа пътувание доближихми до Лангаза, дѣто има лѣковити минерални източници. Химическия съставъ на тамошнитѣ топли бани е сѣренъ и лѣте отиватъ много ревматически болни на лѣчение. Тая панка се пада на лѣво отъ шосето въ извѣстно разстояние, а на дѣсно е селото Айватово. Заведе се разговоръ, както за Лангаза, тѣй и за Айватово и азъ се похвалихъ на съжитницитѣ си, че първъ пътъ минувамъ по тия мѣста, но ми се е случвало да слушамъ една българска Айватовска пѣснь съ чудесно поетическо съдържание. Тая пѣснь ми е вдъхнала уважение къмъ това село и

азъ свалямъ шапка прѣдъ фантазията на тамошния пѣсно-
поець. Въ тая пѣснь е прѣдставенъ единъ момъкъ, че
убѣждава една мома за да я заведе въ своето село. И
за да я убѣди да го послѣдва, той хвали селото си, че
като него нѣмало друго, защото тамъ изгрѣвало сѣнце
отъ двѣ страни, а отъ четири мѣсечина, че два пѣти въ
годината се брало гроздѣ, а три пѣти се жѣтва жѣняло
и пр. Нѣма съмнѣние, че момата трѣбва да го е послѣд-
вала при прѣдставленieto на тия добрини.

Ето ни и въ Солунъ, въ най-голѣмата горѣщина
прѣзъ деня. Тежко е, не да се живѣе, а да се диша въ
тоя градъ лѣге, но азъ го обичамъ. Обичамъ го, защото
отъ тамъ сж блѣснали двѣ звѣзди за славянския свѣтъ,
звѣзди, каквито сж Св. Кирилъ и Методий; обичамъ го,
защото той е люлката на славянскитѣ първоучители, оте-
чеството на славянската писменность; обичамъ го, защото
въ него е отворена първата българска печатница въ но-
витѣ времена, защото въ него е излѣзналъ първия бъл-
гарски букварь, напечатанъ не въ странство, а у дома,
въ своя, българска, типография; обичамъ го, защото пър-
вото българско училище е отворено въ него отъ дѣвойка;
обичамъ го, защото е Солунъ, прозорець на Егейското
море.

Не ми се иска да описвамъ въ подробность Солунъ,
защото той е доволно описванъ и достатъчно извѣстенъ
на читателитѣ ни. За добрия християнинъ достатъчно е
да знае, че въ Солунъ сж се запазили храмове, въ кои-
то е проповѣдвалъ Св. Павелъ; а за добрия българинъ е
достатъчно да знае, че Солунъ е люлката на славянски-
тѣ първоучители Св. Кирилъ и Методий, че въ Солунъ
отворена първата българска печатница и е печатанъ пър-
вия български букварь въ зачалото на настоящето сто-
лѣтие, че първото българско училище въ Солунъ е отво-
рено отъ дѣвойката Славка, а при това и че Солунъ е
днесъ е училищния, умствения центръ за българитѣ въ
вилаетитѣ. Това сж най-нужднитѣ свѣдения, които трѣб-

ва да знае всѣкой българинъ. Случи ми се да се кача съ единъ другаръ въ варката на единъ чистосърдеченъ и чистокръвенъ гъркъ отъ островитѣ за да се порасходя изъ Солунския заливъ. Като ни чу, че говоримъ български, варкаджията въздъхна и ни каза: „истина е, че благословието Божие е минжло на българитѣ, истина е, че християнската благодать хвъркна отъ насъ и отиде у българитѣ! Поусмихнахми се и го испитахми отъ дѣ заключава това.—„Не видите ли, ни отговори чистосърдечния гъркъ, какви училища и какви ученици иматъ българитѣ въ Солунъ! Доде празникъ, и гледантъ, всичкитѣ дѣца наредени, мирно отиватъ въ църква; и тамъ всички пѣятъ, всички знаятъ църковния редъ; а нашитѣ съ камъни по пхтищата се биятъ. Благословенъ народъ! Тука не прѣди много станж погребението на единъ български покойникъ. Цѣлия градъ се стече да види това чудесно българско погребение и да слуша хубавото пѣние на ученицитѣ; улицитѣ бѣха пълни съ народъ. Да, благословенъ народъ! . . .“

Въ Солунъ престояхъ четири-петъ дена за да си почина слѣдъ дългото и трудно скитание по Деде-Агачко, Драмско, Неврокопско, Мелнишко и Сѣрско, а при това и да си начертая по-лесенъ планъ за по нататъшното ми пътувание. Казвамъ за да си почина при всичко че Солунъ не е градъ за почивка, а за уморяване. Самитѣ тогавашни Солунски български работи уморяваха до крайностъ и безъ да се занимава чловѣкъ съ тѣхъ; а прибавеге на това и нетърпимата горещина съ всевъзможнитѣ животинки, прѣдначачението на които е да смучатъ кървѣта на чловѣка. Лѣтното спание въ Солунъ е нѣщо за забѣлѣжвание; тамъ чловѣкъ спи, а всичкитѣ му чувства сж събудени, даже настроени. Азъ лѣжехъ и вѣрвахъ че спж, но всичко слушахъ, всичко чувствувахъ. Въ съна си се питахъ дали спж и самъ си отговаряхъ: да, спж. Въ подобенъ сънъ чловѣкъ свободно може да си съставлява годишния билинцъ на кантората. Непре-

мѣнно тъй трѣбва да се сии въ една фурня. Нѣмахъ съмнѣние, че ако бѣхъ тѣсто, щѣхъ да се испечъ въ Солунъ. Человѣкъ се топи като свѣщъ. Сѣдне на массата да напише едно писмо, да си направи нѣкои бѣлѣжки—мъчно, защото книгата се мокри. Както и да е, азъ, подъ видъ на почивка, прѣкарахъ въ Солунъ петъ деня въ бленуване; бленуване нощъ, бленуване много често и денъ. Въ тия вѣчни галюцинации ме посѣщаваха и посѣщавахъ нѣкои добри приятели и познайници. И днесъ още се чуда да ли разговоритѣ ни бѣха разговорания както Господъ далъ, или бѣха обикновенни бленувания; не, това бѣха бленувания въ полуспяще положение. По-строго и по-мъчително наказание за единъ тѣлестъ человѣкъ нѣма отъ да живѣе прѣвъ лѣтнитѣ горещини въ Солунъ. Тамъ хората трѣбва да бждатъ скелети за да чувствуватъ нѣкакво олекчение. Отидохъ да се расхладя една вечеръ въ водитѣ на Солунския заливъ и се гурнахъ като въ топла вода; кжпехъ се въ солената морска вода, а отъ лицето ми течеше потъ. И охкахъ и пжшкахъ въ това положение и постоянно, и на съне и на яве, бленувахъ Пиринскитѣ хладнини, Неврокопскитѣ хладни и кристални източници. Спехъ и веѣкога прѣдъ очитѣ ми бѣше една чаша съ бистра, студена Неврокопска вода; и искаше ми се да я грабна и на една гълтка да я испия, но тя бѣше прѣдъ мене само да ме дразни, да ме искушава. Солунскитѣ ми бленувания бѣха посвятени повечето на блудение отъ чешма на чешма въ Неврокопъ; и обикаляхъ студентѣ кристални източници безъ да мога да се напия, безъ да утоля жадата си и да прохладя запалената си вжтрѣшность.

Една сутринъ, едвамъ станяхъ, доде да ме посѣти единъ познайникъ, намѣрението на когото бѣше да ми говори за заплетенитѣ тогава Солунски български работи.

— Сега тъко пристигнахъ отъ Неврокопъ, му казахъ; — цѣла нощъ се скитахъ по прохладнитѣ сѣнки

и кристални и студени източници на Пиринъ. Тукашния животъ е бленуване; елате да побленуваме заедно.

— Съ тая цѣль съмъ и дошълъ, но не да бленуваме, а да говоримъ сериозно, за най-сериозни, най-жизнени за тукашнитѣ ни работи въпроси.

— Охъ! тукъ не може освѣнъ да се бленува; и тукашнитѣ въпроси ми се прѣдставляватъ като сънища на яве; толкова сж тѣ невѣроятни . . . Но ужасна е дѣйствителността когато е отишла до невѣроятностъ. . . По-добрѣ да побленуваме върху друго; оставете тия ужасни въпроси. Нѣщо по-леко да намѣримъ. Знаете ли, ужасни животни имате вий тука въ Солунъ. Ужасни сж като въпроситѣ ви съ тѣхната невѣроятна дѣйствителностъ. Любопитенъ съмъ да узнамъ на какво животно давате прѣдпочтение, отъ какъвъ звѣръ прѣдпочитате да бждете пояждани. Тука имате въ достатъчно изобилие комари, дървеници, бълхи и микроскопически мушици, които ви ядхтъ безъ да ги виждате. Азъ намѣрвамъ, че ядението на комаритѣ е най-поетическо, защото се придружава отъ музика. Познавахъ единъ музикаленъ нѣмецъ, който имаше страшна слабостъ къмъ свирята на комара. Доброволно прѣдлагаше кървѣта и месата си въ замѣна на музиката му. Въ бълхата има тоже нѣщо интересно; тя прави въ всевъзможни посоки такива ужасни скокове безъ да строи главата и краката си. А това е умѣние. Мжно е да се правятъ подобни всепосочни движения безъ да се искривокрѣсти чловѣкъ.

— Най-отвратителното животно ми е дървеницата, това исчадие на най-вонещитѣ вѣкове. Нека ме ядхтъ бълхи, нека ме смучатъ комари, но вонещата дървеница — страшно я призирамъ. Тя е нетърпима съ вонята си . . .

— Позволете ми, тя е отвратителна и вонеща, защото има въ себе си човѣшка кървь. Тя е нещастна, защото най-вонещата капка отъ нашата кървь ней се пада . . . Видите ли какви интересни въпроси за изслѣдване и изучаване? А вий сте сѣднали да се зани-

мавате незнамъ съ какво . . . Слушайте, вий сте имали много интересна маймуна въ обществото си; снощи имахъ честъта да се запозная съ нея. Поканиха ме на вечеря, на която присхтствувахъ и тя. Азъ намѣрихъ въ нея много интересни работи, които заминахъ въ бѣлѣжкитѣ си. Тѣй е било писано, въ Солунъ и живота на маймуна да изучавамъ

Читателя безъ друго щѣ помисли, че това е сатира. Но ще сгрѣши. Това е интересна дѣйствителность. Единъ любезенъ познайникъ ме повика на вечеря съ нѣколко-на още други познайници. Въ конца на вечерята ни направи сюрпризъ съ една маймуна, която бѣше купилъ отъ едни цигани и въспитаваше въ кхщата си. За забѣлѣжване бѣше най-вече възродившата се майчина любовь въ това животно, което бѣше се случило женско. На софрата дадохъ на маймуната нѣколко вида ястията, които тя яде, но най-повече ѝ се понрави кремата. Излѣзе на сцената и едно малко котенце, вързъ което маймуната се хвърли, грабна го, стисна го въ гърдитѣ си, захвана нѣжно да го гали и да го поще. Тя го не пушаше при никакви усилия отъ страна на гоститѣ. Разказвахъ ми, че маймуната сѣдѣла единъ день на пѣтнитѣ врата, съгледала чуждото котенце на сръщната врата, затичала се, грабнала го, донесла го у дома си и не позволявала никому да ѝ го отнѣме. Спала нощъ съ него въ обятията си, което ѝ доставлявало най-голѣмо удоволствие. Ний я подразнихми и искахми да отнѣмемъ котенцето ѝ, но тя пищеше, хвърляше се вързъ насъ, кжсаше се за него. Нѣмаше съмнѣние, че тя уприличаваше това котенце на маймунче, което се нуждае отъ майчината ѝ любовь. Интересно бѣше, освѣнъ това, че чувството на страха бѣше развито до край у тая маймунка. Страхъ я било, напр., да стои нощъ въ стая безъ свѣтило и да спи сама; и тоя си страхъ тя изражавала съ непрѣстанно пищение. Турятъ ѝ свѣтило, или отиде нѣкой и сѣди при нея и тя се успокоява. Нощния ѝ другаръ била слугинята, съ

която тя спала спокойно. Безъ нея маймуната не мигала цѣла нощъ.

Не ще излагамъ тука исторiята на българскитѣ училища и възражданiето въ Солунъ, защото тѣ сж изложени доста подробно въ книгата ми „Народността и езика на Македонцитѣ“.

Кой пътъ трѣбваше да взема отъ Солунъ за въ вжтрѣшността на страната? Прѣдъ менъ имаше желѣзницата, която щѣше да ми даде възможность да видя Гевгелия, Велесъ и Скопия, стоеше и пътя за Битоля, прѣзъ Енидже Вардаръ и Воденъ, по който пътъ трѣбваше да се пътува изново на конь, защото шосето намѣсти не е доправено, а намѣсти е развалено, така щото пътуването съ пайтонъ е мжно. Слѣдъ нѣкои и други размисления рѣшихъ да оставя желѣзницата и да прѣдпочетж шосето къмъ Битоля, защото по такъвъ начинъ щѣхъ да видя повече и по-неизвѣстни мѣста въ вилаетитѣ; градоветѣ по желѣзницата оставихъ да посѣтж на върщанне, т. е. въ конца на пътуването си. И така маршрута се опредѣли по слѣджющия начинъ. — Отъ Солунъ въ Енидже-Вардаръ, стамъ въ Воденъ, а послѣ, намѣсто да слѣдвамъ шосето прямо за Битоля, да взема на лѣво, по брѣга на Островското Езеро, да мина прѣзъ Кайларската кааза, да отида въ Емборе, оттамъ въ Влашка Клисура, Загоричани, Костуръ, послѣ да повърна изъ другия пътъ надиря за да посѣта Леринъ, отдѣто най-послѣ да отида въ Битоля.

Улучиха се и добри другари до Енидже-Вардаръ. Тѣ бѣха: българския учитель отъ тоя градецъ заедно съ своя турски колега, които се намѣрваха въ Солунъ по служебни работи. Троица се съгласихми да хванемъ една талига, защото шосето до Енидже-Вардаръ е сносно. Една непростителна грѣшка направихми, то е че търгнахми отъ Солунъ въ най-голѣмата жега, точно по срѣдъ день. И за да ни е хладно по пътя, на другаритѣ ми доде не толкова приятната мисль да се наедемъ съ та-

раторъ и тъй да търгнемъ, защото чесъна ужъ ималъ разхладително свойство. Неможахъ да се несъобразя съ това рѣшение, защото иначе щѣше да ми бѣде невъзможно да стоя колѣно до колѣно съ другари, изъ устата на които щѣше да вѣе чесново благоухание, еврейска нега. Трѣбваше да вонѣемъ и троица, за да бѣдемъ търними единъ на други. Настанихми се въ талигата, въ която бѣше ми го по-сгодно да се лѣжи отколкото да се сѣди. При излазяние изъ града, талигаджията спрѣ талигата и ни покани да приемъ по една френска ракия. Каква е тая френска ракия, си помислихъ? И видѣхъ, че изъ едно невзрачно дървено дигенче донесоха нѣколко шишета ледена газьова лимонада. Талигаджията навиря шишето, испи го и уригна отъ удоволствие.—Рѣже гърлото като спиртъ ракия, каза. —Това не е ракия, това е лимонада, му казахми. — Нели рѣже, тя прилича на ракия; па и не опива, можешъ да пиешъ колкото искашъ. — Видишъ ли френцитѣ каква ракия сж изнамѣрили — да рѣже и да не опива!—Гяволи хора сж това френцитѣ, но казватъ, че инглизитѣ излазяли по-горѣ въ гяволитѣ.

Поехми полето къмъ Енидже-Вардаръ, което мѣстнитѣ селяни наричатъ Вардария, и скоро се убѣдихми, че чесъна повече приспива и загаря за вода, отколкото расхладява. Часть отъ тая Вардария носи названието Инглизъ Оваси, Английско поле. но защо, неможахъ да се освѣдомж. Минахми и голѣмия Вардарски мостъ, дѣто всѣкой пѣтникъ е длъженъ да плати по единъ грошъ — данѣкъ за тѣпчението. Слънцето клонеше вече къмъ захождане, когато пристигнахми до едни развалини, които носятъ названието Пелла; Пелъ ги нарича и мѣстното българско население. Недалече отъ Пелла има една мѣстность, която се нарича Градъще. Споредъ преданията, Пелла е родното отечество на Александръ Великий. Тамъ близо сега лѣжи българското село Алаклизе или Апостолъ. Между другитѣ древни останки, пѣтника забѣ-

лѣзва развалини отъ една дебела стѣна и единъ бассейнъ, въ когото извира чиста студена вода. Прѣзъ пжтя срѣщу Пелла се е скрило подъ дърветата едно ханче, дѣто ний се спрѣхми за отпочивание. Тамъ около заблѣжихъ събрани въ купъ около сто души бърнестии арапи съ дѣцата и женитѣ си; лицата на женитѣ бѣха съвършено открити. Попитахъ що търси тая черна дружина въ това поле и получихъ отговоръ, че всѣко лѣто по тамошнитѣ чифлици дохождатъ отъ прѣзъ море арапи и арапкини за да работятъ по непоносимия пекъ на сълнцето, безъ да се страхуватъ че ще почернѣятъ или че ще изгоржтъ.

Ханджията ни направи по едно кафе и ний сѣднахми подъ сѣнката да го сърбами. Ето нѣколцина селяни, които се върщаха отъ нивитѣ си. Тѣ се спрѣха на ханчето. Между тѣхъ имаше единъ младъ, напжченъ момъкъ, къмъ когото азъ се приближихъ и поискахъ да заговоря. Попитахъ го отъ дѣ е, кѣдѣ е ходилъ, какво е работилъ, жененъ ли е, знае ли да чете и пр. Виждахъ го обаче, че ме гледа и ми отговаря съ недовѣрие нѣкакси. Най-послѣ го попитахъ отъ каква народность е. Той ме погледна, позасмѣ се и не ми отговори.

— Кажи бре, кажи що те прашатъ, му каза единъ отъ другаритѣ му селяни.

— Е че да кажа, ами незнамъ *кое е това човѣкъ*, отговори младия селянинъ на чисто мѣстно българско нарѣчие.

— Кажи, азъ съмъ отъ Солунъ, търговецъ, му отговорихъ.

— Гъркъ съмъ, отговори селянина.

— Знаешъ ли гърчки?

— Незнамъ.

— Ами какъвъ гъркъ си тогава?

— Е такъвъ, неотивамъ на панищанското църква; гърцкото деспотисъ ни влада.

— Значи ти си ортодоксозъ християнинъ, а не гъркъ; и азъ съмъ ортодоксозъ, а не съмъ гъркъ.

Селянина въпросително ме погледна. Той свързваше народността съ вѣрата. Въ Енидже-Вардаръ има нѣколко униятеки семейства, приели прѣди години унията за да се отървѣтъ отъ духовното вѣдомство на гърцкия владика. Селянина искаше да ми каже, че той не е униятинъ, а православенъ, и за това употрѣби думата гъркъ, което значи за проститѣ ортодоксоеъ.

— Вѣрата си е вѣра, а народността си е народность, му казахъ; и гърка е ортодоксоеъ, и българина е ортодоксоеъ, и влаха е ортодоксоеъ, и сърбина е ортодоксоеъ, но гърка си остая гъркъ, сърбина — сърбинъ, влаха — влахъ, българина — българинъ. Кървѣта на гърка е гърцка, а на българина българска; езика на гърка е гърцки, а на българина — български. Вѣрата ни само е една, а кървѣта и езика ни сж други. Я ми кажи виждалъ ли си ти нѣкога гъркъ?

— Виждалъ съмъ.

— Дѣ си виждалъ?

— Въ Солунъ.

— Е, едно ли е той съ тебе?

— Не, той е друго, знае гърцки, не си разбира ми отъ думата.

— Е тогава защо казвашъ че си гъркъ? Защо не казвашъ правото?

Другитѣ селяни се изсмѣха; събесѣдника ми тоже се засмѣ, но се и изчерви. Забѣлѣжихъ че се засрами.

— Тъовбе, друго пхтъ ще казвамъ правото. Кой знаеше че и ти си българинъ? Азъ те помислихъ за гъркъ.

Тия думи на селянина значеха, че се е казалъ гъркъ за да ми угоди, за да ми бѣде приятенъ. Ще се изминатъ години и ще додѣтъ поколѣния, които не ще вѣрватъ въ това положение на работитѣ и на понятията.

Вечеръта пристигнахми въ Енидже-Вардаръ и отидохми прямо въ къщата на Хаджи Менче, въ едно отъ зданията на когото се помѣщаватъ както мъжкото тѣй

и женското български училища. Въ двора безпрестанно шуршори бистрата и студена вода на една чешма, источника на която, споредъ думитѣ на дѣдо Хаджия, билъ въ близката планина Чука. Повечеряхми и се приготвихми да спимъ. Виждахъ, че лѣглото ми се готви въ една отъ стаятѣ на училището. А дѣдо Хаджи Менче се располагаше вързъ една рогоска на двора около чешмата. Позавидѣхъ му и вдигнахъ леглото си та го занесохъ около сжщата чешма. Цѣла нощъ водата шуртеше и ме успиваше. Двѣ нощи спяхъ на мѣсечина около тая чешма, но тя ми станъ вѣчна приятелка. Не ще забравя приятното шуртение на бистрата и студената ѣ вода, отъ която съ приятность спехъ и се миехъ вечеръ и сутрина.

Интересно е българското нарѣчие въ Енидже-Вардаръ. Тамъ мжжѣ и жени като че не сжществуватъ, а все дѣца. Въ говорението намѣсто мжжски и женски, употребляватъ срѣденъ родъ. Намѣсто да казватъ единъ мжжъ, единъ човѣкъ, една жена, казватъ: едно мжжъ, едно човѣкъ, едно жена. Испаднало е ново господаръ, казваха за мене когато бѣхъ тамъ, т. е. дошълъ е новъ господинъ. Ке ти правимъ ново и широко фустанъ, казватъ ергенитѣ на момитѣ. Когато се говори за трето лице, мжжския родъ понѣкогашъ се запазва. Казватъ на примѣръ: *онъ е боленъ*, а въ сжщото време казватъ и: *сжмъ болно*.

Първото нѣщо, което доде на ума ми при влазание въ Енидже-Вардаръ, бѣше страница отъ пжтувание по Европейска Турция на благороднитѣ английски госпожици Мазензи и Ирби, които още въ 1863 година, при трудното си, но полезно заобикаляние, сж дохождали и въ Енидже-Вардаръ, дѣто, слѣдъ пжтуванието верхомъ по сенегалскитѣ горещини на Солунското поле, разстрошени, уморени, късно вечеръта пристигнали въ тоя градъ и слѣдъ заобикаляние мърснитѣ и незгодни ханища, прибрали се въ кжщата на единъ българинъ, дѣто за добръ дошли ги споходила най-напрѣдъ треската и ги хвърлила

въ студъ и огнь, въ лѣглата. Тѣ си сварили тонълъ чаецъ и се лѣчили, бѣднитѣ. Сутриньта станжли по-здрави и разнитвали българитѣ по разни работи, относящи се все до църковния въпросъ и до националното имъ самосъзнание. Взели си нужднитѣ бѣлѣжки и търгнажли за Воденъ, пакъ съ кираджиски конѣ и посрѣдъ много мъчнотии и незгодности. Прекарахъ азъ всечко това прѣзъ ума си. Ублажавахъ благородния трудъ на английскитѣ госпожици и направихъ едно сравнение между тѣхъ и насъ. Тѣ живѣятъ на европейския сѣверъ, а ний на европейския югъ, два краища на европейската земя. Тѣ оставили дворцитѣ си, сгодноститѣ си, добринитѣ си, богатствата си, ближнитѣ си, блѣсъка на живота си и дошли на другия край на свѣта да пжтуватъ вързъ коравитѣ семери на кираджиски конѣ, да се излагатъ на всевъзможни опасности за да изучаватъ насъ и нашитѣ страни, нашия животъ и нашитѣ чувства. А ний, живущи около и въ самия тозъ малко изученъ и извѣстенъ край, имѣющи всечкитѣ сгодности и възможности, незнаемъ своето отечество и своя животъ, не се мамимъ да се изложимъ на сълицето и на дъжда, на трескитѣ и другитѣ опасности за да видимъ, за да изучимъ себе си, живота си, нуждитѣ си. Какъвъ срамъ! За да добиемъ нѣкакви свѣдѣния за отечеството си ний трѣбва да отворимъ съчиненията на далечни пжтешественници, тѣхъ да чуемъ що говорятъ за нашия край, за нашия животъ. Ний сами себе си невиждаме, а трѣбва да додате отъ краищата на свѣта чужди хора да ни видятъ и да ни запознаятъ съ физиономията ни

Отъ двѣ години насамъ въ Енидже-Вардаръ има и български училища, мъжско и женско. Прѣди петнадеситѣ-двадесетъ години българския духъ въ тоя градецъ е стоялъ много по-високо отколкото днесъ. Свидѣтелство на това сж малцината унииати, които сж приели унията за да иматъ възможность безъ опасность да не повѣдатъ народността си и да се учатъ и молятъ на езика си. Но

унията вече издъхва въ тоя градецъ и българитѣ си основаватъ новъ църковно училищенъ центръ. Енидже-Вардарскитѣ българи припознаватъ духовното вѣдомство на гърцкия владика и срѣщатъ не малки препятствия за да испращатъ дѣцата си въ българскитѣ училища. Има една православна църква и тя е въ горния край на града, така щото християнитѣ срѣщатъ извѣстни мъчнотии за посѣщението ѝ, най-вече прѣзъ зимата. Тя е въ ржцѣтѣ на гърцкия владика. Една отъ въниющитѣ нужди на Енидже-Вардаръ е да се направи въ центра на града една църква, което много ще събуди духа на населението, ще ги затвърди въ народността имъ и ще ги привърже къмъ родното имъ духовно началство. Всеко отлагане направата на тая църква е въ голѣма врѣда на дѣлото. Истинския интересъ изисква да се взематъ по-скоро нуждитѣ мѣрки за затвърдяване църковно-училищния центръ въ Енидже-Вардаръ. Грѣшка е дѣто не е станжло до сега.

Имахъ случая да присѣтствувамъ и на пенита въ Енидже-Вардаръ. Любопитенъ бѣхъ да видя уснѣха на дѣцата, но още по-любопитенъ бѣхъ да видя напрѣдѣка и чувствата на родителитѣ. И съ еднитѣ и съ другитѣ щѣхъ да се срѣцна въ училището, въ недѣля въ време на испититѣ. Училището, при всичко че бѣ въ зачалото на своето съществуване, се посѣщаваше отъ доста момчета и момичета. Двѣтѣ учителки бѣха научили дѣвойчетата на доста хубави ржкодѣлия, които бѣха изложени въ една отъ училищнитѣ стаи. Тия ржкодѣлия привлачаха и интересуваха доста майкитѣ и бацитѣ. Онова, което ме най-много зарадва, то бѣше именно, че училището се препълни отъ народъ въ деня на испититѣ. Имаше старци, които се просълзяваха отъ драгостъ като слушаха отговоритѣ на дѣцата и внукитѣ си на понятенъ езикъ.— „Въ гърцкото школьо нищо неразбирами, а тукъ, видишъ, дѣцата всичко знаятъ и всичко разказватъ — и какъ се е родилъ Христосъ, и какъ съ го къретили, и какъ е възкресналъ и какъ съ го мъчили и

всичко, ми казваха бацитѣ, когато ги питахъ благодарни ли сж отъ резултатитѣ на учебната гѣдина“. По-добрѣ и по-лесно било българското; на него можало да се учи скоро и смѣтане, и пѣяние, и писание. Всичко това показваше, че бацитѣ не сж тѣй надиря въ чувствата както се предполага. Показаха ми на испита момчето на едного отъ мѣстнитѣ священници, което противъ желанието на родителитѣ си бѣше побѣгнало отъ гърцкото училище и бѣше дошло на българското; то бѣше се явило на испита босо, бѣдното. Мѣстния гърцки владика бѣше викалъ баща му и бѣше му зановѣдалъ да оттегли момчето си отъ българското училище, защото иначе ще му наложи църковно наказание, но благоговѣйния священникъ отговорилъ, че положилъ всеѣкакви трудове за да го привърже къмъ гърцкото училище, но било невъзможно; момчето бѣгало и не се прибирало у дома си само и само да не му се прѣнятствува да ходи на българското училище; то бѣгало по полето и въ гората когато го принуждавали да учи гърцка книга.

* * *

Първото нѣщо, вързъ което човѣкъ се спира при изучаване условията и живота на българитѣ въ Солунската околностъ, е обстоятелството защо Енидже-Вардарци сж останали по-надиря отъ българитѣ въ другитѣ тамъ близки градища. Около Солунъ имами Гевгелия, имами Гуменджа, Кукушъ, Дойрянь, Водень и пр.; въ всичкитѣ тия мѣста националното чувство сравнително е много по-развито, българщината е по-високо отколкото въ Енидже-Вардаръ и каазата му. Въ всичкитѣ горѣказани градове болшинството на християнитѣ признаватъ вѣдомството на родного си духовно началство, въвели сж матерния си езикъ въ църквитѣ и училищата, а Енидже-Вардаръ и околността му още се колебае, двоуми, нѣма достатъчната смѣлостъ. Причината на това азъ намѣрихъ въ слѣджущето. — Прѣди всичко, между българитѣ въ Енидже-Вардаръ нѣма хора, които да се занимаватъ съ

каквато и да било търговия, която да имъ дава възможность да се сношаватъ, да ходятъ, да иматъ свързка съ подалечни и по-събудени хора. Тамъ общето занятие е земледѣлието и скотоводството. И малкото хорица, които сж стивали отъ време на време въ Солунъ, сж имали сношение съ погърчени кунувачи и продавачи. Единъ отъ Енидже-Вардарскитѣ първенци ми разказваше, че народното самосъзнание се събудило въ него слѣдъ като случайно понадналь единъ день въ Солунъ въ българската книгопродавница, дѣто се запозналь съ единъ-двоица българи. По-напрѣдъ той не подозираль, че тая книгопродавница е българска и че хората, които отиватъ въ нея говорятъ, четжтъ и пишатъ на езика, който се говори отъ всичкитѣ християни въ Енидже-Вардаръ. Отъ всичкитѣ градеве въ Солунския санджакъ се намѣрватъ въ Солунъ по нѣколцина души българи, които се занимаватъ съ разни търговия, голѣми или малки; отъ Енидже-Вардаръ неможенъ да срѣщнешъ нето едно по-видно лице въ Солунъ. Тая несъобщителность, това отсъствие на по-видни хора, които да ходятъ по околнитѣ страни, да се запознаватъ и да разбиратъ положението на духоветѣ, е имало, разбира се, назадничаво значение за Енидже-Вардарскитѣ българи, които, между прочемъ казано, сж и значително меншество въ сравнение съ турския елементъ въ градеца. Жители гърци въ Енидже-Вардаръ не сжществуватъ.

— Дѣдо хаджи, що старо нѣщо има да види човѣкъ въ вания градъ, попитахъ азъ стария дѣдо Менче, въ кхщата на когото се помѣщаватъ българскитѣ училища.

Той се позамясли и започена да ми разправя, че прѣди години имало повече стари хора въ Енидже-Вардаръ, а сега умирали повечето млади; не се вжждали вече ония прегърбени и бѣлобродати старци, които имало въ добритѣ минали времена. Скратявали се годинитѣ, помалко започенали да живѣятъ хората. Смъртъта прѣдпочитала да ги взема млади, стройни, а не прегърбени и набърчкани. Но когато казахъ на дѣдо Хаджи Менче,

че не ми е думата за стари хора, а за други стари нѣща, той ми указа въ срѣдъ града на единъ яворъ, който билъ на възраст повече отъ шестотинъ години. Ходихми и видѣхми тоя шестотинъ годишенъ старецъ, който дѣйствително заслужваше внимание. Клоноветѣ му високо и широко се простираха въ въздуха и образуваха дебела сѣнка.

— Дѣдо Хаджи, дохождашъ ли понѣкогашъ да посѣдвашъ подъ сѣнката на тоя яворъ? попитахъ азъ стария Менче, който се впусна да ми разправя, че това старо дърво билъ неговия най-близъкъ приятелъ въ града, че още отъ младостъ той му повѣривалъ своитѣ тайни, а може би и своитѣ въздишки, че и сега на стари години му било приятно да дреме подъ неговитѣ дебели листи.

Тоя шестотинъ годишенъ Енидже-Вардарски старецъ не ще да е билъ самъ въ тая мѣстность. Той е ималъ много другари, които челоѳческата ржка е унищожила. Мѣстностьта около Енидже-Вардаръ е гола, както и цѣлото Солунско поле. Просто жално стая на челоѳка като вижда такъво широко поле съ такъва богата почва да се лишава прѣвъ лѣтото отъ дъждъ и прохлада по единственната причина че сж унищожени горитѣ. И що трѣбва да е виждалъ и да е слушалъ тоя яворъ въ продължение на своя многоѳковенъ животъ! На какви събития и преврати е билъ той свидѣтель! Да имаше уста и да ни разкажеше Енидже-Вардарци би трѣбвало като святиния да пазятъ тоя дѣдо яворъ, който, въ отсѣтствието на други старини, които да кажатъ нѣщо, ще се намѣрва поне той да внушава по нѣщичко на потомствата. Нему вече гърцкитѣ публицисти едва ли ще посмѣятъ да прикачатъ названието българогласенъ еллинъ, както сж го прикачали на тамошното българско население.

Гърцката пропаганда полага голѣми усилия и жъртви въ Енидже-Вардаръ и околностьта, но нищо същественно не е направила. Въ продължение на цѣли вѣкове не е успѣла да измѣни нето езика, нето живота и обичаитѣ на българитѣ; повлияла е, и то твърдѣ малко, на

понятията и затъпила, или по добръ приспала е до известна степенъ чувствата. Единствено нѣщо съвършено погърчено въ Енидже-Вардаръ намѣрихъ женскитѣ кърстителни имена. Тамъ вече българскитѣ сж Пинелони, Евламнии, Евтерпи, Ативней, Аспасии и пр. Помислилъ би чловѣкъ, че има работа съ богини, феи изъ еллинската митология, а не съ боси българки, които не умѣятъ и имената си правилно да произнесатъ, а не гърци да говорятъ. Но святиициитѣ такива заповѣди иматъ — да даватъ при кърщението имена все старогърци, щото по не тѣ да показватъ, че тамошнитѣ българи сж българогласни еллини. И дѣйствително, щомъ започнешъ да се препирашъ съ нѣкои гърци за произхождението и народността на тамошното християнско население, оставятъ на страна и езикъ, и животъ, и история, и чувства, и ти вѣвиратъ въ очитѣ разни старогърци имена, надписи и паметници, които, повърхностно гледани и неизучени добръ, сж въ състояние да въведатъ въ заблуждение незапознатия основателно съ работитѣ изслѣдователъ. Азъ срѣщнахъ туземни българи, които даватъ важно значение на тия гърци паметници, вързъ които основаватъ даже своето произхождение и своето мнѣло. — Не показватъ ли тия старогърци имена, тия надписи и паметници, че ний прѣди вѣкове сме били еллини, че нашето произхождение не е българско, а езика когото говоримъ грѣбва случайно да ни е наложенъ отъ времената, обстоятелствата и условията? казватъ тия рѣдки единици, които сж имали случай да се надххатъ отъ пронагандиститѣ на гърцката идея. Но при по-основателното и по-зрѣлото разискване на въпроса, при обстоятелственното разкриване истината, тѣ бързо се убѣждаватъ че грѣшно мислятъ и се отказватъ отъ началата си. Азъ употребявахъ именно при подобни случаи слѣдющитѣ убѣдителни доводи, които всѣкога имаха най-добри резултати, даже и въ разискване съ най-чистокървнитѣ апостоли на еллинизма. — Напомнювахъ прѣди всичко, че

тамошното християнско население е било въ течението на много вѣкове подъ гърцко духовно вѣдомство и подъ влиянието на жилавата гърцка култура. Въ продължение на тия именно вѣкове, всичкитѣ църкви сж правени подъ ръководството на гърцкитѣ пастири, които, разбира се, сж писали всичкитѣ надписи на гърцки, защото тоя е билъ църковния езикъ, езика на книжовницитѣ. На гърцки сж писани и надгробнитѣ надписи, и основнитѣ камъни на разни здания, и молитвитѣ и всичкитѣ църковни книги, защото пастиритѣ и учителитѣ сж били отъ гърцката православна църква. Ако тия пастири и религиозни началници бѣха латинци, разбира се, че и всичкитѣ надписи и имена, всичкитѣ паметници щѣха да бждатъ на латински. Но това щѣше ли да доказва, че мѣстното християнско население е отъ латинско происхождение, когато то говори съвършено други езикъ, носи друго народно название и се развива въ съвършено други животъ, предания и други чувства? Между гърцкитѣ паметници се срѣщатъ не рѣдко и славянски, които сж останали отъ ония именно времена, когато християнското население е имало свое духовно началство и църковния езикъ е билъ славянски. Имами прѣдъ себе си, на примѣръ, едно българско село, църквата на което е правена прѣди триста години и надписитѣ ѝ сж все на гърцки. Доказватъ ли тия надписи, че християнитѣ отъ това село сж били гърци прѣди триста години, именно въ времето когато е правена тая църква? Подобно прѣдположение би било абсурдно, защото историята ни показва, че прѣди триста години това село, заедно съ всичкитѣ околни епархии, е било подъ духовното вѣдомство на гърцкитѣ пастири, които сж диктували и писали и надписитѣ и паметницитѣ. Да, абсурдно би било подобно прѣдположение, защото слѣдъ него естествено се ражда въпроса: а какъ тѣй да изчезне изъ цѣлото село гърцкия езикъ и гърцката народностъ и всичкитѣ селяни да започнатъ да се наричатъ българи и да приематъ

българския езикъ, когато е знайно, че отъ епохата, когато е правена въпросната селска църква и сж писани гърцкитѣ надписи, не се е случвало никакво извънредно събитие, никакъвъ превратъ, а живота на селянитѣ е текълъ тихо, обикновенно, нормално? Близо до това село, напимѣръ, имами друго село, тоже българско, църквата на което е правена прѣди шестдесетъ или седемдесетъ години. Основния камъкъ и надписитѣ на тая църква тоже сж гърцки. Е добрѣ, доказватъ ли тия надписи, че това село е било гърцко прѣди шестдесетъ години? Подобно прѣдположение би било смѣшно, защото народнитѣ маси сж твърдо консервативни и въ течението не на години, а на вѣкове не измѣняватъ езика и народността си. Има въ Ипиръ и Тесалия влашки и български села, които отъ хилядо години стоятъ изолирани, единични между масса други народности, но и до сега твърдо пазятъ езика и обичаитѣ си. Въ Енидже-Вардарско и Воденско има много български села, които припознаватъ вѣдомството на гърцкитѣ владци. Въ тия села се правятъ сега църкви, венчкитѣ надписи въ които сж гърцки. Ще могатъ ли слѣдъ триста години тия църкви съ своитѣ гърцки надписи да свидѣлствувать, че християнитѣ на тия села сж били гърци? Сжщо такъвъ е случая и съ сегашнитѣ надписи и древни памятници, вързъ които нѣкои плиткы разсѣждения искать да основжтъ народността на християнското население. Ще додаты времена, ще додаты потомства, които, слѣдъ два три вѣка, напимѣръ, ще видять че населението на въпроснитѣ села говори български и исповѣдва българската народность, ще видять и гърцкитѣ памятници и надписи и ще кажать: чудно, прѣди двѣте или триста години това население е било гърцко, а сега е българско. Ето защо е нужно по-обстоятелствено изучавание на въпроса. Въ настоящето време вързъ надгробнитѣ плочи на християнитѣ албанци се пише по гърцки. Ще се изминатъ триста години и ще додаты изслѣдователи на гърцкитѣ старини,

които ще намѣратъ тия надгробни плочи, ще прочетжтъ гърцкитѣ надписи и ще извикатъ: о, видите ли, прѣди триста години по тия мѣста сж живѣли елини, а сега срѣщама арнаути! Каква справедливостъ ще има въ това заключение! Сжщето е и съ гърцкитѣ надписи и паметници, които срѣщама днесъ по българскитѣ села и градове и които рѣшително нищо немогатъ да докажатъ относително елинското происхождение на населението.

* * *

Първоначално българитѣ въ Енидже-Вардаръ сж поискали да се молятъ и учатъ на езика си, когато на Воденския Митрополитски престолъ е сѣдѣлъ митрополитъ Никодимъ, който е занимавалъ тоя постъ отъ 1857 до 1869 година. Священникъ въ Енидже-Вардаръ тогава е билъ благоговѣйний попъ Дима, който, слѣдванъ отъ градскитѣ първенци, искалъ да се присѣдини къмъ общия тогава духъ на възражданieto. Но митрополитъ Никодимъ успѣлъ да прѣдвземе работата. Той взелъ всичкитѣ мѣрки за да премахне попъ Дима отъ Енидже-Вардаръ. Тоя послѣдния обаче, като усѣтилъ какво му се крои, прибързалъ да отиде въ Солунъ и да поиска покровителството на униатската пропаганда. Слѣдъ като получилъ тая защита, попъ Дима се върнулъ въ Енидже-Вардаръ и направилъ малка една църквица, нарѣчена църква на съединенитѣ българи. Въ първото време попъ Дима е ималъ доста послѣдователи, но послѣ малко по малко тѣ го оставили и преминали къмъ гъркоправославнитѣ, а попъ Дима останалъ самъ съ десетина кжци. Подиръ тая неудача, Енидже-Вардарскитѣ българи сж искали нѣколко пхти правото си да се молятъ и учатъ на езика си, но духа имъ е билъ потъпкванъ отъ гърцкото духовно началство чрезъ разни непростителни срѣдства. Умиранieto въ затвора на родолюбивия българинъ Хаджи Тоде, който е билъ наклеветенъ и наказанъ отъ гърцкия владика, най-вече уплашило и обезсърдило Енидже-Вардарскитѣ българи.

ВОДЕНСКО.

Отъ Енидже-Вардаръ, наричанъ отъ мѣстното население и съ простото име Пазаръ, до Воденъ има петъ-шестъ часа обикновенъ пътъ; шосето е сносно и мѣстността равна. Единъ день прѣди търгованието си за Воденъ, азъ се погрижихъ самъ да си намѣра добъръ кираджия т. е. добъръ конь, защото не кираджията щѣхъ да язда, а коня му. Достатъчно вече бѣхъ се напарилъ и настрадалъ, и за това когато стаяше дума да си наема конь, азъ си опулвахъ очитѣ и самъ искахъ да провержъ всичко. Мога да се похваля, че въ Енидже-Вардаръ си намѣрихъ и добъръ кираджия и добъръ конь. Единъ отъ добритѣ граждани се съгласи да ми даде коня си, па и самъ съ магаренцето си да доде съ мене. И това той направи отъ обичъ, отъ драгостъ, че съмъ билъ добъръ българинъ и съмъ ги училъ на добри работи. Съгласихми се да търгнемъ сутринята рано. И дѣйствително, прѣди зора отидохми въ дома на моя съпътникъ, у когото коня и магаренцето бѣха готови, но самъ още спеше. Събудихми го, едва оми очитѣ си и започена да ми тълкува че било добро да се търгва рано когато има да се пътува. Да, но самъ рано не бѣше станялъ, а се извиняваше, че вечерята късно ходилъ да търси магаренцето по ливадитѣ, дѣто било пуснато да насе. Както и да е, но всичко се настани и коня се подкара край единъ камъкъ да му се кача. Стъпихъ на зенгията и поехъ се, но ремика на зенгията се скъса. Бавихме се още десетина минути додѣто да го зашиятъ. Стъпихъ и поехъ се изново да се кача, но ремика пакъ се скъса.

— Това не е добъръ знакъ, има да ни доде нѣщо неприятно прѣзъ деня, казахъ азъ на съпътника си.

Добрия домакинъ се позасрами. Той пакъ се зае да дупчи съ ножа си ремика и да прокарва една сиджимка за да свърже по-силно зенгията. Той ме увѣряваше въ сжщето време, че нѣма нищо да ни се случи. а причи-

ната на скъсването била, че азъ съмъ билъ малко тежичккъ.

— Да, това, положимъ, е истина, но не е главната вина тамъ, а ремика на зенгията ти е гнилъ, старъ, му казахъ.

Ремика изново се заспичи и завърза, азъ турихъ крака си въ зенгията и се поехъ, но пакъ фiasco, пакъ не можахъ да се кача, защото зенгията трети пѣтъ се скъса.

— Лошъ знакъ, това прѣдсказва не добро пхтуване, повторихъ азъ и погледнахъ съпътника си, който тоже внимателно, даже зачудено ме гледаше. Той изново започеча да стѣга зенгията, а въ сѣщото време ми забѣлѣжи, че е обичай пхтника, прѣди да тури крака въ зенгията, да се прекърсти. И третѣ пхти той не ме видѣлъ да се прекърста. Азъ се спрѣхъ върху тая му бѣлѣжка и поразмислихъ. Доде ми на ума, че баща ми, всекога когато се качваше на коня, прѣдварително се прекърстваше, изричаше думитѣ „хайде Боже помози“ и гостѣвъзсѣдваше. Трѣбваше да не забравямъ и азъ тоя български обичай. Меже би зенгията не щѣше да се кжеа толкова пхти. Додѣто азъ помислехъ върху това, зенгията се постегна, и тоя пхтъ, четвъртия, много по-здроаво. Подкараха коня край камъка, азъ се прекърстихъ, турихъ крака си въ зенгията и, съ думитѣ „хайде Боже помози,“ се мѣтихъ вързъ семера. Слава Богу, тоя пхтъ благополучно.

— Видишъ, безъ Божията помощъ нищо не бива, каза съпътника ми и продължаваше да ме увѣрява, че ако се прекърстехъ още въ зачалото, изгнилия му ремикъ имаше надѣжда че не щѣше да се скъса.

Ний ударихми покрай казармитѣ и военнитѣ складове и излѣзохми на Воденското шоссе. Казахми, че полето между Солунъ и Енидже-Вардаръ носи названието Вардария; сега пѣкъ узнахъ отъ съпътника си, че полето между Енидже-Вардаръ и Воденъ се нарича Сла-

ница. Далече на лѣвата ни страна се синѣше една верига отъ планини подъ названиее Ниче, Караташь, Дурла, Берска и Негошка, а на дѣсно, веднага около Енидже-Вардаръ, се заночеватъ върховетъ Чука и Паякъ. Азъ споменяхъ имената на всичкитъ тия планини, което направи силно впечатление за съпътника ми.

— Даскале бе, ти не си отъ тукашнитъ мѣста, а отдѣ знаешъ че нашитъ планини се казватъ така? ме попита.

— Писани сж въ книгата, му отговорихъ.

— Бей! и нашата гола Чука била писана въ книгата! . . . зачудено каза съпътника ми, който до сѣкоро мислялъ, че свѣта се свършва до края на гората, тамъ дѣто небето се скача съ върха на планината.

Азъ поискахъ да узнамъ мѣстнитъ названия на българското население въ тия страни и зададохъ нѣколко въпроси на съпътника си. Той ми обясни, че *Поляци* се казватъ всичкитъ българи, които живѣятъ въ Солунското поле; *Пуливаковци* носятъ названието Воденци и околнитъ тамъ села, защото, като говорятъ, употребявали думитъ *пули вака* (гледай така); *Такаваковци* се наричатъ българитъ отъ Острово нататкъ, защото въ говорението си употребявали думитъ *така-вака* (така-инакъ); *Торлаци* се наричатъ Мориовци, а *Кековци* българитъ отъ Костурско, защото употребявали много думитъ *кеко пари* (колко пари).

Полето отъ Енидже-Вардаръ до Воденъ е много по богато въ растителность, зеленина и потоци, отколкото отъ Солунъ до Енидже Вардаръ. Пътуванието е по-разнообразно и по-приятно. Слѣдъ като заминахми рѣката Колудей, която слазя отъ къмъ Воденъ, ний поехми завоя къмъ ханицата, отдѣто вече живописния Воденъ се вижда въ всичката своя дивна красота. Скоро слѣдъ като миняхми тоя завой и ханицата, започена се прочутия и бесподобенъ Воденски Лжгъ, растителността въ когото е богата, пишна, въсхитителна. Това е широко междупла-

нинско поле, преобърнато въ красива градина, кърстосвана отъ безъ брой потоци, съ дърво до дърво, клонъ до клонъ, все фруктови, все хранителни. Най-много сж черниците, които раждатъ коприната, т. е. съ шумката на която се храни бубата, която точи копринения пашкулъ. Тоя безподобенъ Лжгъ, това е прѣзъ пролѣтъта царството на славѣитѣ и на всичкитѣ птици, които знаятъ каквато и да било пѣсенъ. Струва да отиде челоувѣкъ и само тоя концертъ да чуе. Стига на любопитния пѣтникъ да се намѣри една само нощъ въ Воденския Лжгъ и да стане прѣди зора за да чуе пѣснитѣ на славѣитѣ. Цѣльта е постигната и може да си отпхтува и да разказва панорамата която е видѣлъ и пѣсенъта която е чулъ. Нѣма на Балканския Полуостровъ такъво естествено положение и такъва естествена красота като Воденъ и Воденския Лжгъ. Тоя послѣдния прилича до нѣждѣ по богатството, роскошността и силата на своята растителность на Брусенското поле, но пакъ и сравнение не може да бжде. Лжга е много по-безподобенъ. Панорамата на Воденъ не ще да я има на друго мѣсто. Разказватъ, че единъ американецъ станжлъ отъ Америка, минжлъ океани и свѣтове нарочно за да отиде въ Бруса и да чуе, прѣзъ пролѣтъта, пѣсенъта на славѣя. При една по-лесна съобщителность, при необходимии нѣкои за пхтувание и живѣяние сгодности, Воденъ съ своя Лжгъ би станжлъ на Балканския Полуостровъ единственъ жгълъ за посѣщавание, наблюдавание, приятность и удоволствие.

Шоссето минува прѣзъ срѣдата на самий Лжгъ. Потоцитѣ, които тихо шумжтъ и прохлаждаватъ, дърветата, които сплитатъ клоноветѣ си и образуватъ зеленъ сводъ дебела сѣнка надъ главата на пѣтника, правятъ много приятно пхтуванието. Слѣдъ голото и изгорѣло Солунско поле челоувѣкъ по-добрѣ оцѣнява роскошната Воденска природа. И колко ми се искаше да се спрж на нѣколко скромни кафененца, които се срѣщатъ тукъ-тамѣ край

водитѣ и подѣ дърветата, измежду градинитѣ на Лжга! Не е токо тѣй обикновенно нѣщо да испуши чловѣкъ едно нартеле и да испие едно кафе на едно отъ тия кафененца, дневния доходъ на които едва ли достига до три гроша и зола.

Мжчно е да се прѣдстави на книга естественната красота на Воденъ и околността му въ всичката своя пълнота; перото е безсилно. Кисцата на талантливия живописецъ само би можала да даде едно понятие въ краски на тая неподобна игра на естеството.

Отдалече гледанъ, Воденъ като че е основанъ вързъ вълнитѣ на тринадесятъ водонада, падаючи на не далечно разстояние единъ до други отъ височинитѣ на една широка терраса, вързъ която лѣжи сжщия градъ. Тая терраса е образувана между планинскитѣ височини Ниче и Дурла, съставляючи частъ отъ планинската верига Пиндъ. Собствено това е единъ проходъ между Ниче и Дурла, който съединява Солунското поле съ Битолското. Прѣдъ тоя проходъ има двѣ терраси, едната Воденската, на 170 метра високо надъ морското равнище, и другата Владовската, на 310 метра. Владовската терраса се намѣрва задъ Воденската, така щото пжтешественика, като иде отъ къмъ Солунъ, изправя се прѣдъ Воденската терраса, отъ която падатъ пѣнящитѣ се тринадесятъ водопади. Равнището на Воденската терраса е половинъ часъ разстояние на дължъ отъ истокъ къмъ западъ и толкова на ширъ отъ сѣверъ къмъ югъ. Вързъ самия висъ на террасата е основанъ Воденъ, който е взелъ названието си отъ тамошната рѣка Вода, която истича два часа горѣ надъ града отъ политѣ на планината Ниче, близо до селото Нисия, минува прѣзъ Владовското равнище, спуща се отъ Владовската терраса въ единъ голѣмъ водопадъ и дѣли Воденското равнище на двѣ. При самия градъ рѣката се раздѣля на двѣ; лѣвий ржкавъ тече край сѣверната частъ на града прѣзъ градинитѣ, а дѣсний — прѣзъ самия градъ. Тоя послѣдний ржкавъ,

доста значителенъ, се раздѣля на много води, които течатъ прѣзъ улицитѣ и прѣзъ двороветѣ на Воденъ. И това е една отъ прелеститѣ на града. Впрочемъ, едничката, защото самия градъ Воденъ е, както венчкитѣ источни градове, съ тѣсни, криви, безъ никаква логика улици, мъчителни, направени прѣди стотини години, калдаржми, стари и мрачни дървени кжщя и пр. Въ всекой случай, изобилнитѣ води, които течатъ изъ улицитѣ на Воденъ, сж благодать, за която всекой градъ може справедливо да позавиди. Всичката вода на рѣката се събира въ источната частъ на града при самия висъ на террасата и се хвърля долѣ въ вѣчно-зеленѣющия се Лжгъ прѣзъ единадесетъ малки и два голѣми водопада. Азъ видѣхъ за първъ пхтъ тия водопади отъ единъ часъ разстояние и, тѣй както бѣха наредени вързъ висотитѣ на террасата, помислихъ, че това сж платна, напростирани на сълницето. По причина че рѣката Вода истича и тече все прѣзъ мѣстности, формацията на които е бигорлива, то и самата вода е бигорлива и тежка за пиение. Тия бигорливи водопади образуватъ подъ себе си, вързъ виса на террасата, живописни сталактити, отъ които пхтника не може да да не вземе на память. Сжществува едно криво мнѣние, именно, че климата на Воденъ билъ тежтъ и неприятенъ за живѣяние. Напротивъ, въздуха въ Воденъ и околността е чистъ и прохладенъ прѣзъ лѣтото, но водата е, която разваля стомаситѣ. Въздуха въ града може да е разваленъ прѣзъ пролѣтъта и прѣзъ една частъ отъ лѣтото, когато всичкитѣ кжщя и всичкитѣ хора меринатъ на буби, защото тогава е епохата когато расте и се развива бубулечката, която дава коприната. Воденъ е черница, вързъ клоноветѣ на която се виятъ кожурцитѣ. Нѣма кжщя, нѣма человекъ, който да не храни буби. Това е главния поминъкъ на населението. Цѣла почти година то стои безъ работа и чака епохата на бубитѣ. Мине ли се тая епоха, то е пакъ безъ работа. Не може да се каже, че Воденското население не е бѣдно;

тамъ хората сами си казватъ, че коприна работятъ, но боси ходятъ. Земята имъ е много плодородна, но е тѣсна; тамошната растителностъ е твърдѣ силна и буйна. Изрѣзанитѣ клонове на черничнитѣ дървета, за три мѣсеца порастватъ на два мѣтра височина, а кукурузний стржкъ нѣйдѣ достига до три метра. Работника мъчно прѣодолява буйната непотрѣбна растителностъ на силната почва.

При приближаванието си до Воденъ, ний оставихми шосето, което много заобикаляше, и взехми една поетическа пътека между градинитѣ на Лъга, която щѣше да ни заведе въ града прѣзъ тѣй нарѣченото Кремно. Изъ тая пътека чловѣкъ е принуденъ да отива или босъ, или ѣздешкомъ, но преимущественно босъ, защото има стърмнини, изъ които чловѣкъ не може да излѣзне вързъ гърба на добичето. Босъ, защото въ пътеката имаше нѣщо поетическо, а поезията, знаете, изисква такива волности, еднакво приема както голи, деколтирани гърди, тѣй и боси крака. Поетическото нѣщо по тая пътека бѣше, че единъ отъ Воден. водопади и пращаше по една вадичка доста водица, която бистра като сълза течеше по цѣлото продължение на пътеката. До едно мѣсто азъ пътувахъ ѣздешкомъ изъ тая пътека, но послѣ видѣхъ, че това не е лесна работа, защото отъ двѣтѣ страни на тѣсната пътека се простираха кичеститѣ клонове на разни овощни и неовощни дървета, сплитаха се, образуваха единъ сѣвичестъ сводъ, пърчки отъ когото немилостиво шибеха и дращеха чловѣка по лицето когато вървеше коня. И за да не влѣза въ града съ одрано лице, азъ прѣдпочетохъ да влѣза босъ. Слѣзохъ отъ коня, изухъ се по примѣра на другаря си и започнахъ да газя изъ пътеката. И приятно бѣше съ краката въ водата и съ челото въ зеленитѣ клончета. — Тѣй е било писано, да влѣза босъ въ Воденъ; да видимъ какъ ще пакъ да излѣза, си мислѣхъ азъ вървящецъ изъ пътеката . . . И много се благодарихъ дѣто миняхъ пѣния

по тая пчгечка, защото вързъ стърмнината видѣхъ какъ водопадитѣ въ течение на вѣкове сж образували цѣли бигорни гори съ дълбоки пещери, нависнали съ множество сталактити. Тамъ чловѣкъ вижда какъ капкитѣ се прецѣждатъ прѣзъ бигорнитѣ скали и не капятъ долѣ, а по силата на своята гжстина се спиратъ една слѣдъ друга и образуватъ по-напрѣдъ единъ видъ свѣщи, а послѣ и цѣли пѣстри, сингерообразни буци.

— Да отидемъ и да посѣднемъ край единъ водопадъ, тамъ дѣто падатъ водитѣ му, казахъ азъ на другаря си.

Той се въспротиви, защото трѣбваше да минуваме прѣзъ градинитѣ, па и добичетата бѣха уморени по жегата и трѣбваше да си отпочинатъ. А на самитѣ пжтници чистия въздухъ бѣше до толкова изпразнилъ желждѣцитѣ, щото съ четири очи гледаха да пристигнатъ за обѣдъ въ Воденъ. Тѣй или иначе, но азъ нѣмахъ удоволствието да отида да посѣдна край нѣкой отъ бучащитѣ водопади и да остава лицето си да го понѣрскатъ пѣнящитѣ му се води.

Щомъ влѣзе чловѣкъ въ Воденъ и хората го забѣлѣжватъ и самъ забѣлѣжва, че е чужденецъ. Интересна и забавна е чѣртата за това познавание. Тамъ главнитѣ знакове за познавание чужденцитѣ не сж дрѣхитѣ и физиономията, а ходението. Воденци знаятъ какъ да ходятъ по зжбеститѣ, гърбавитѣ и задвѣковнитѣ калдарѣми, но чужденцитѣ не притежаватъ това искусство, защото нѣма друго мѣсто кждѣ да се изучи. Щомъ се искачихми изъ Кремното и влѣзохми въ града, азъ започенахъ да ходя по калдарѣма като съ сжзнати крака и вързани ржцѣ. Кренехъ се и избирахъ камъкъ дѣ да стжпа, защото слѣдъ всѣкой камъкъ слѣдваше и дупка, дѣто чловѣкъ можеше да затисне крака си. Много често, за да премина два метра мѣсто, азъ трѣбваше да се върщамъ една двѣ крачки надиря за да търся камъни, вързъ които да стжпя. Невъзможно е да не помисли чловѣкъ,

че е схванатъ въ краката и въ колѣнитѣ когато отива за първъ пътъ въ Воденъ. Това помислихъ и азъ, но послѣ се разубѣдихъ, защото понавикнахъ да не пробирамъ камъни, а да стѣпямъ наредъ. И видѣхъ че не е толкова опасно, че и по подобни калдаръми може чело-вѣкъ да ходи безъ да строши краката си. Най-послѣ, слава Богу, въ Воденъ не видѣхъ нето одного съ строшени крака, при всичко че цѣлия градъ . . . пардонъ, не цѣлия градъ, защото той отъ вѣкове е неподвиженъ, а всичкитѣ хѣра на града ходятъ по сжщитѣ тия улици. Въ всѣкой случай, изисква се една практика, или по-добрѣ гимнастика отъ нѣколко дена за да привикне чело-вѣкъ да ходи свободно и безъ страхъ по Воденскитѣ улици. — „Щомъ излѣза на улицата и веднага заблѣжвамъ по ходението кой не е воденець, ми казваше главния учитель; — чужденеца въ Воденъ се спира и мисли на всѣкой камъкъ; азъ попривикнахъ да ходя по воденски въ четири-петъ дена.“

Не само ходението по воденскитѣ улици е особно; и вървежа на самитѣ общинско училищни работи прѣд-ставлява нѣщо особно, неестественно. Вижда се, че тамъ е сждено всичко да върви съ особенъ, не обикновенъ, както Господъ далъ, вървежъ. И работитѣ имъ вървятъ, вижда се, по много збѣсть, гърбавъ и разваленъ нѣтъ и за това отъ много години не прѣд-ставяватъ нѣщо утѣшително. Но върху това по-послѣ, а сега да додемъ на думата си.

Вървѣхми изъ мжчителнитѣ и тѣсни улици и азъ попитахъ съжтника си какъ ще можемъ да намѣримъ квартирата на главния воденски учитель.

— Ще те заведж на *едно хубаво ханъ* и тамъ ще питамъ за даскало, отговори съжтника ми на Енид-же Вардарско, впрочемъ и на Воденско, нарѣчне, защото и въ Воденъ мжжския родъ се преобърща въ срѣденъ. Хана отъ мжжъ го правятъ на дѣте.

И пристигнахми въ *хубавото ханъ*. *Това хубаво*

ханъ бѣше единъ широкъ оборъ, край вратата на когото бѣше расположилъ чуковетѣ и клинцитѣ си единъ ковачъ. Тука и конѣтѣ, тука и ковача. Край схщитѣ тия врата на обора имаше тѣсно едно дигенче,—като бакалничка, като ахчиничка, защото имаше и една-двѣ теждери съ ястие, — въ жгѣла на което бѣха заковани наредъ нѣколко дѣски. Никакви други стая. И като попитахъ дѣ може челоуѣкъ да пренощува въ *това хубаво ханъ*, тѣ ми посочиха тия нѣколко сковани дѣски. На другия день, когато разказвахъ за *това Воденско хубаво ханъ*, единъ приятель тоже ми се оплака отъ него, като прибави, че когато билъ принуденъ да нощува тамъ, вечерята ханджията поискалъ да отиде на една свадба и казалъ на гостенина си, въ случай че излѣзе прѣзъ нощъта нѣкъдѣ, прѣзъ една дупка, която му показалъ, да вовре ржката си и да тури една клечка въ клупа на ханската врата за да не стои обора отворенъ.

Сѣднѣхми на *хубавото ханъ* да си починемъ и да похапнемъ. Край вратата на дигенчето висеше на гредата нѣщо като теле, но разсечено на части. Попитахъ какво е това мѣсо и се удивихъ като ми казаха, че това е сомъ, уловенъ прѣдния день въ Островското езеро, но сомъ, който дошълъ близо 40 оки. Полюбопитствувахъ да узнамъ често ли се ловятъ такива голѣми сомове въ казаното езеро и ми отговориха, че много рѣдко, че това било случай въ нѣколко десетки години. Разказаха ми при това, че прѣди десетъ-петнадесетъ години се изгубило едно петъ-шестъ годишно дѣте отъ ближнитѣ до езерото села. На другия день рибаритѣ сполучили да уловятъ единъ голѣмъ сомъ, когото като разсѣкли, намѣрили въ утробата му нещастното дѣте. Какъ е сполучилъ сома да грабне това дѣте? Вѣроятно то си е играяло вързъ брѣга на езерото когато водната хала го е съглѣдала и е сполучила да го грабне. А може би да е паднало и да се е удавило въ водата, та послѣ да е стангло гостба на голѣмата риба.

И тъй, било прѣдопрѣделено моето отивание въ Воденъ да се ознаменува съ улавянieto на единъ такъвъ голѣмъ сомъ; и ако ме попита нѣкой кога съмъ билъ въ Воденъ, има да му кажа: кагато се бѣ уловилъ голѣмия сомъ въ Островското езеро. Въ всѣкой случай, вкусна бѣше тая риба. Готвача ни попита отъ коя часть да ни отрѣже за да ни опече, а съяхтника ми прибърза да издаде заповѣдта си: отъ къмъ корема. — А защо отъ къмъ корема? — На всѣко животно корема прѣдпочитай, къмъ корема се стреми, защото той е по-тълстичкъ и по-вкусничкъ. И дѣйствително за ядение бѣше корема на сома. Помни, читателю, когато ти се падне голѣма риба, стреми се къмъ корема. Но не забравяй въ сжщото време, че тоя коремъ трѣбва да се полива съ малко винце, защото иначе ще остане живъ. Тълстата риба е всѣкога жива безъ чаша вино. Печи я, вари я, джвчи я, тя накъ остая жива, ако не е полѣна съ малко винце. Чашка винце и рибата изджхва и се смилва.

Слѣдъ като похапнахми, търгнахми съ проводника си да търсимъ квартирата на главния учителъ. Отъ камъкъ на камъкъ, изъ улица въ улица, отъ вратня на вратня ний мждро, полегка, като хора, които първъ, а може би и послѣденъ, нхтъ сж яли такъвъ голѣмъ и такъвъ вкусенъ сомъ, като хора чужденци и непознати още съ воденския вървежъ, стжняхми по зжбестия калдаръмъ тъй внимателно и тъй страхливо, както обикновенно се стжня по керемидитѣ, когато е человекъ по крайчеца вървъ покрива на една висока кжща и внимава да не би да падне, а отъ друга да не би да строши нѣкой керемиди и кжщата да прокапе и прочучура въ време на дъждъ. Най-послѣ испитахми, намѣрихми и истронахми на даскалската врата.

— Тука ли е Бано? попита проводника ми домакинката, която излѣзе да види що исками.

— Нѣма го.

— Кждѣ е?

— Отишълъ е на ливадата да събиратъ сѣно.

Чудно нѣщо, си помислихъ азъ, и главния учитель се занимава съ ливади и сѣно намѣсто съ училищата и ученицитѣ.

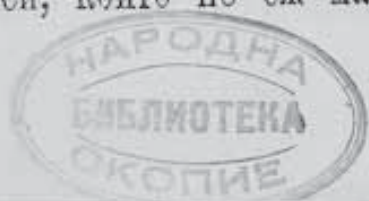
— Даскало, даскало, бугарския даскалъ е овдека? извикахъ азъ на домакинята.

— Даскало е овде, а Ваньо е на ливадата, ми отговори тя.

Едно малко неспоразумѣние излѣло. Ний питахми за учителя Бано, а домакинята разбрала че питами за нѣкой си Ваньо. И дѣйствително, имало единъ Ваньо на ливадата за сѣно.

Влѣзохми въ кжщата и веднага ни удари острата меризма на кожурцитѣ. Тая сжщата меризма се чувствува и по улицитѣ, но въ кжщитѣ тя е много по-силна, защото нѣколко стаи въ всѣка кжща обикновенно по това врѣме биватъ пълни съ кожурци. Но недѣйте мисли, че е приятна тая меризма; употребявамъ думата меризма отъ деликатность, а то по-право трѣбваше да кажа смърдежъ, защото кожурцитѣ не меринатъ, а просто вонѣятъ.

Въ воденъ има доста стари работи, които привличатъ вниманието на наблюдателя. Най-напрѣдъ катедралната църква Успѣние Прѣсвятия Богородици е старо задвѣковно здание и притежава доста стари църковни принадлежности. Тя е въ ржцѣтѣ на гъркоманитѣ, т. е. на българитѣ, които припознаватъ духовното вѣдомство на Патриаршията; а гражданитѣ, които припознаватъ вѣдомството на Екзархията, иматъ църквата Св. Врачъ, която сж отнели съ сила. Св. Врачъ е краденъ и превзیمانъ, повечето нощѣ, нѣколко пжти ту отъ гъркоманитѣ, ту отъ българитѣ, но сега вече българитѣ сж наддѣляли и е станълъ окончателно тѣхна принадлежностъ. Има още нѣколко параклиси, които сж въ ржцѣтѣ на гъркоманитѣ. Между старинитѣ заслужватъ внимание много старитѣ и почти изоставени вече подземни домашни параклиси, които не сж малко въ воденъ. Повечето отъ тѣхъ

се намѣрватъ затрупани подъ съвременнитѣ кѣщи и съ частно притежание. Едва ли въ годината ведижигъ ще се намѣри нѣкоя благочестива бабичка да запали восченица въ тъмнитѣ тия и влажни подземни молитвенни домове, въ които прѣди вѣкове усърдно сж се молили скрити и преслѣдвани християни. Трѣбва да е вѣрно прѣдположението, че тия древни подземни църквици сж правени и сж служили прѣди вѣкове за молитва на знатни личности, стетранени велможи, вѣнценосни главатари и пр. Да имаха уста мухлясалитѣ стѣни на тия параклиси и да ни раскажеха историята на минжлото, да ни кажеха какви молитви и заклинания сж шжнати въ тѣхната глуха подземна тишина! Азъ поискахъ да ме заведжтъ да видя нѣкои отъ старитѣ параклиси. Обѣщаха ми се да ми покажатъ параклиса Св. Иванъ Баласовъ, но прѣдварително трѣбвало да се вземе позволение отъ домакина на кѣщата, подъ която се намѣрва тоя молитвенъ домъ на далечнитѣ вѣкове. Отидоха, попитаха и помолиха и разрѣшението любезно се даде. Влѣзохми въ една обикновена дървена Воденска кѣща, подъ която ни отвориха една врата, водяща къмъ параклиса. Това бѣше тъмна, безъ прозорецъ, здрава каменна църквица, петъ-шестъ метра дължина и толкова широчина, съ кѣси каменни колони, съ два три каменни тронове и нищо повече. Дървено нѣщо бѣше рѣткостъ. Никакви украшения, никакъвъ надписъ, едно само слѣпо кандилце. Заинтересува ме въпроса, кой е тоя Св. Иванъ Баласовъ, на когото е посвѣтена тая древностъ? Подвижникъ, мжченикъ, угодникъ съ подобенъ прѣкоръ други пжтъ не бѣхъ слушалъ. Разясниха ми, че храма на параклиса е просто Св. Иванъ, който е взелъ прѣкора Баласовъ, защото дома въ когото се намѣрва е въ настоящето врѣме собственостъ на семейството Баласовъ.

Гърцката митрополия, която се намѣрва до църквата Св. Богородица, е на много красива мѣстностъ. Вида къмъ Лжга и Солунското поле отъ тая митрополия е без-

подобна панорама. Когато ме заведоха въ двора и погледнахме на това чудесно зрѣлище, азъ казахъ въ себе си, че подобна височина съ подобенъ красивъ и далеченъ видъ трѣбва да образуватъ въ човѣка орловъ погледъ, който да прониква дълбоко и далече. Но митрополията вързъ това чудесно мѣсто иде да опровергае това прѣдположение. Живущитѣ и възсѣдающитѣ въ нея лица сж били и сж много недалновидни. Сжщо такава хубаво, поетическо мѣстоположмние е избрано и за Воденскитѣ гробища. Съмиѣвамъ се дали има на свѣта гробища съ по-хубавъ, по-въсхитителенъ и по-далеченъ видъ. Съ благодарение човѣкъ може да прѣкарва всичкото си време въ Воденскитѣ гробища, които сж вързъ самия висъ на безподобния Лжгъ и иматъ прѣдъ себе си Солунското поле, далечния морски горизонтъ, поднебесния Олимпъ и една върволица отъ планини, които съставляватъ оградата на плодородната Сланица и Вардария. Ний посѣтихми съ нѣколцина другари тия гробища, сирѣхми се вързъ виса и, право да си кажа, не ми се искаше да оставя тая ограда на усопшитѣ. Ако се лѣжи вѣчно, нека се лѣжи срѣщу такава панорама, отъ дѣто се слуша шума и гледатъ пѣнитѣ на Водескитѣ водопади. Блаженство е за покойницитѣ, които лѣжжтъ тамъ

Въ красивитѣ Воденски гробища ми доде на ума за единн знаменитъ Воденски покойникъ, прѣдъ памятыта на когото всѣкой Воденски бѣлгаринъ е длъженъ да свали шапка. Той е именно извѣстния неуморимъ и пѣргавъ дѣятель Георгий Гоговъ, извѣстинъ само по името Гого, който е билъ душата на малцината Воденски пѣрвенци, които сж посѣяли святото народно чувство и сж турили зачалото на бѣлгарското възраждане въ Воденъ. Азъ попитахъ за гроба му за да се помоля край дървения му кърстъ, но ми казаха, че праха му се пази въ селото Владово, единъ часъ далечъ отъ Воденъ. Попитахъ за семейството му, за добрата му жена и едничката му дѣщеря и узнахъ че, за нещастие, дѣщеря му се поми-

нала, а жена му въ крайно бѣдно положение, била слугиня въ Цариградъ или Пловдивъ. Това дълбоко ме развълнува. Проклѣта участъ! забравени заслуги! неблагодарно потомство! Жената на Гого, на тоя българинъ съ важни заслуги, на тоя родолюбецъ, който е прахосалъ всичко щото е ималъ по българското възраждане въ отечеството си, съпругата, казвамъ, на тоя отваженъ дѣятели слугиня! Това е ужасно, това е срамъ. Азъ отпослѣ се заинтересувахъ за участъта на тая жена, распитахъ и узлахъ, че тя е била прѣди нѣколко години слугиня въ Цариградъ, но сега била вече въ Пловдивъ пакъ слугиня, защото се лишавала отъ всѣкакви срѣдства за живѣяние. Единъ дългъ на признателенъ българинъ би изпълнилъ онзи, който би се заинтересувалъ да распита въ Пловдивъ за тая нещастница и да се постараетъ да я унхти въ получаванне, срѣщу важнитѣ заслуги на покойния и мжжъ една скромна пенсия, която да ѝ дава възможность да гълта сладкъ залькъ поне въ старинитѣ си. А какви сж заслугитѣ на Гого! ще попитатъ. На това отговоръ нека даде българщината на цѣла страна. Заслугитѣ на Гого, това сж българскитѣ чувства, народния духъ на цѣло Солунско и Воденско, това е възродения българинъ въ онзи край. Гого тамъ е зачалото на българщината, семето, което дава и ще продължава да дава своя плодъ. Щомъ се е родилъ църковния български въпросъ, щомъ е блѣснала далече нѣкъдѣ отъ Воденъ искрица на българско възраждане и Гого е започеналъ да се бори за духовнитѣ права на народността и езика си. Никждѣ въ Солунско не имало българско училище и не се е чела славянска молитва, когато Гого е направилъ въ собствената си кжща и български параклисъ и българско училище. Той на свои срѣдства нѣколко години е билъ въ Цариградъ прѣдставителъ при изработване църковнитѣ права и учреждаване Екзархията. Въ течение на нѣколко години е съсиналъ състоянието си въ борбата за църковни и училищни права въ Воденско и Солунско.

Всичкитѣ граждани въ Воденъ знаятъ и изповѣдатъ, че Гого е разнесълъ значителното си състояние по българския въпросъ. И когато съвършено се исчерпилъ, когато разнесълъ всичко и останалъ бѣденъ, жена му, гъркиня отъ Сѣръ, продавала обицитѣ и пръстенитѣ си за да го поддържа. Много Воденци ми разказаха, че съпругата на Гого, е поддържала мъжа си въ критическа минута не само материално, но и духомъ. Отъ любовъ къмъ съпруга си тя любила и народността му, тя много се интересувала въ църковния усѣхъ на българитѣ, защото знаела че у тѣхъ е правдата; и за това поддържала и насърдавала мъжа си въ борбата и се радвала на усѣхитѣ. И тая жена днесъ слугува за да спечели хлѣба си. Воденското мъжско училище се помѣщава въ сжщата кжца на Гого, тамъ дѣто сж стаяли събранията и свѣщанията по църковния въпросъ. Заведоха ме въ тая кжца и показаха ми и мѣстото, дѣто се устроилъ най-напрѣдъ параклиса и за пръвъ пѣтъ се отслужила служба на славянски. Параклиса днесъ не съществува и мѣстото е улица.

Упжтихми се къмъ горнята часть на града, тамъ дѣто мѣстносттата се нарича островъ и дѣто подъ високи тѣ и клончести дървета сж устроени скромни кафененца, въ които человѣкъ на хладъ и сѣнки край рѣката, може да испие едно кафе и да изсмуче едно наргеле. Близо до това хубаво мѣсто се испрѣчи прѣдъ насъ едно голѣмо жълто здание.

— Това е хана на Гого, ми казаха, когото той продаде въ борбата по църковния въпросъ; сега ще го преобразуватъ въ казарма.

Въ сжщата тая мѣстность имаше една рѣдкостъ за виждане. Това бѣше именно една хилядогодишна липа, запазена въ една каменна ограда и нагледвана отъ единъ старъ турчинъ, споредъ увѣреніята на когото французи и англичани, когато минавали прѣзъ Воденъ, отивали да я гледатъ и да ѝ се чудатъ; тая липа била написана въ

тѣхнитѣ книги и тѣ имали понятие за съществуванieto и прѣди още да посѣтжтъ ония мѣста. Ний отидохми да посѣтимъ и да се поклонимъ на тая хилядогодишна бабичка, която съхранява нѣми и глухи свѣдѣния за задвѣковни събития. Една дървена вратичка се отвори и ни пушна въ оградата, въ която веднжжъ или два пжти въ годината стаяло събрание на мъжското население когато прѣдлѣжало да се чете нѣкоя царска заповѣдь, да се прави молебенъ на царски празникъ и пр. Липата стройно и високо се издвигаше, а около ѝ се разклоняваха и два или три стари явори, вѣчни нейни другари въ красивата мѣстность. Ходжата ни разказа, че прѣди хилядо години, троица царски синове посадили въ три разни царства три липи. Това било едната отъ тѣхъ. И за посажданieto имъ донесли отъ по три царства пърстъ за да турятъ въ коренитѣ имъ. Така щото и коренитѣ на Воденската стара липа лѣжалъ вързъ пърстъ, донесена отъ три царства. И въ това състояла святостъта и замечателностьта на тая вѣковна бабичка, която, при всичката ѝ възраст, всека пролѣтъ цвѣтjла и благоухаяла като млада невѣста. Имало много стари и многовѣковни дървета, явори, джбове и пр., но многовѣковна липа било голѣма рѣдкостъ.

— А отдѣ знаете, че възрастьта на тая липа е хилядо години? попитахъ азъ.

— Това предание сми наслѣдили отъ бащи и дѣди, които тоже сж го слушали отъ дѣдитѣ и прадѣдитѣ си, ми отговориха.

*
*
*

Има да се каже и да се пожелае много за българскитѣ общински работи въ Воденъ, които, право казано, рѣдко сж отивали както трѣбва. Воденъ, може да се каже, е въ сжщото положение, въ което се е намиралъ и въ времето на Гого, въ распаленото време на църковния въпросъ; никакъвъ почти напрѣдъкъ. Но въ това едва ли ще бжде справедливо да обвинява човѣкъ днешнитѣ воденски първенци. Обстоятелствата и условията сж

главно виновати. Въ Воденъ сж се сложили условия, които сж създали настоящето положение; и мъчно е да се произведе днесъ единъ превратъ въ духоветѣ и въ работитѣ. Населенията обикновенно иматъ непремѣнното обикновение да се привързватъ къмъ нѣщо. И който държи това нѣщо, населенията е негово. Въобше воденското население още не е въ положение да се привързва къмъ идеи и начала; неговата привързаностъ лѣти и се залѣпява вързъ вещественното, вързъ онова, което вижда и което може да пошина, което нѣма никаква отвличеностъ, а е ясно и близко прѣдъ самитѣ му очи. Християнското население въ Воденъ е чисто българско, гърцки колонисти никога не е имало както въ Сѣръ, Мелникъ, Солунъ, Костуръ и пр. То е чисто българско, но е раздѣлено на двѣ партии, гъркоманска и българска. Гъркоманската партия е именно силната въ Воденъ; въ нейнитѣ ржцѣ сж всичкитѣ църкви, съ изключение на една, училища, имущества, доходи и пр. Българитѣ, които признаватъ духовното вѣдомство на Екзархията и се молятъ и учатъ на езика си, сж двѣстѣ кжши съ двоица бѣдни свещеници. Гъркоманитѣ владѣятъ приходитѣ на всичкитѣ общински недвижимости и располагатъ съ срѣдства. Българитѣ владѣятъ само църквата Св. Врачъ съ нѣколко разнебитени стаи въ двора, които служатъ за женско училище. Никакви други приходи. Църковнитѣ приходи едва стигатъ за посрѣщание нѣкои разноски по борбата съ гъркоманитѣ и за купуване метли, тебиширъ, дърва и въглища за училищата. Каква извънредна дѣятелностъ може да се очаква отъ една община, която не располага съ никакви почти приходи. Прибавете на това и крайната бѣдностъ на населението. При това, на страна на гъркоманитѣ сж по-богатитѣ и по-влиятелнитѣ граждани въ Воденъ. Тѣ водятъ слѣдъ себе си и по-голямата частъ отъ населението. Ако трѣбва да съжалѣе чловѣкъ за нѣщо, то е че въ време распалената църковна борба не се е оказала възможностъ щото всичкото градско на-

селение да припознае родното си духовно началство, да се повърне въ народността и езика си и по такъв начинъ да възроди роднитѣ си чувства и животъ. Тогава и църковнитѣ имущества и общински доходи щѣха да бждатъ въ едни ржцѣ и, слѣдователно, щѣха да съществуватъ сили и источники за добрия вървежъ на църковно училищнитѣ работи. Сега воденскитѣ българи нѣматъ почти нищо въ ржцѣтѣ; всичко е у гъркоманитѣ. Тамъ сж имуществата, тамъ сж доходитѣ, тамъ е блѣсъка, тамъ е всичко, къмъ което се привързва и слѣдъ което се влече едно просто и невѣжественно население. На българска страна е само едно: божественната искра на самосъзнанието, българската народностъ и българския езикъ. Но това сж твърдѣ отвлечени принципи за едно сияще население, за което една великолѣпна църква или училище, едно красиво и круно здание, което по височината и шаркитѣ си надминува всичкитѣ други здания въ града, една митрополия, въ която отъ сутрина до вечерь да влизатъ и излизатъ хора, струватъ повече, отколкото интереситѣ и чувствата на единъ цѣлъ народъ, го привличатъ повече отколкото самата му народностъ и самия му езикъ. Това е у всичкитѣ безчувствени общества. Възродете чувствата на населението и то ще започне да се привързва и къмъ по-отвлечени начала.

Така щото, главната причина на недоброто отивание българскитѣ църковно-училищни работи въ Воденъ е, че партията е твърдѣ бѣдна и безъ источники. Бѣдностъ общественна, бѣдностъ и лична. За да се увѣри чловѣкъ въ мизерията, която съществува въ тоя красивъ градъ, достатъчно е да обърне внимание що се хвърля отъ християнитѣ въ празниченъ день въ църковнитѣ дискуси. Тамъ петаче и десетаче е голѣма рѣдкостъ да се пустне, а се пушатъ единъ видъ восченици, тънки като сламчици и дълги като кибритъова клечка. Цѣната на тия восченици е десетъ или петнадесетъ за петъ пари. Но излизатъ и много по-евтини, защото обикновенно хо-

рата си ги правятъ у дома. Взематъ тънка памучна прежда и само веднѣжъ я прѣкарватъ прѣзъ растопения воскъ. И по единичка отъ тия сламчици или кибритьови клечици се хвърля въ всѣкой дискусъ. Така щото бѣдния воденець съ петъ пари гледа да отиде два пѣти въ църква. Впрочемъ самата Воденска пословица „коприна хранимъ, а боси ходимъ“ най краснорѣчиво прѣдставлява бѣдността и мизерията на воденеца.

Но струва ми се, че и въ самото естество на воденци има нѣщо, което оказва важно влияние на църковно-общинскитѣ работи. Това е именно неговата упрямость. Господь, когато е създалъ воденския българинъ, като че му е казалъ: давамъ ти тая упрямость за да не отстъпашъ никога отъ волята и думата си, каквито да били тѣ, лоши или добри. И днесъ въ Воденъ всѣкой иска да бѣде неговата. Немогатъ мнѣнията на двоица първенци да се посрѣщнатъ, да се съгласятъ, щото работитѣ да тѣргнатъ съ искрената и съгласна поддръжка на всички. Всѣко на тѣрнъ задоено. Искреността и съгласието сж, които отектветвуватъ. Всѣкой непризнава освѣнъ себе си правъ, уменъ, родолюбивъ и въ състояние да ржководи и оправи работитѣ. Безъ него, прѣдпочтително е всичко да пропадне. Всѣкой се мисли за идеалъ, комуто сж длѣжни да се клянатъ всички. Безъ неговата дума небесата нетрѣбва да се отварятъ. И всѣкой тегли къмъ себе си. Струва ми се, че личния интересъ играе важна роль. Когато се разговарахми върху общинскитѣ работи съ единъ старъ, прѣди десетъ години побѣлѣлъ, съ единъ кракъ вече въ гроба воденець и азъ му казвахъ, че трѣбва да се изоставатъ на страна личнитѣ каприцици, обиди и съображения и да се гледа общия интересъ, той жълтъ и зеленъ тури ржката вързъ гърдитѣ си и злобно каза «какъ искате да работя за общото добро, кагато тукъ вжтрѣ гори, раната още не е заздравяла.» И гласа треперяше на бѣдния човѣкъ когато произносяше тия думи. Азъ помислихъ, че тукъ

търбва да има нѣкаква смъртна обида, нѣкаква много важна материялна съсия, наказание, заточение, които сж докарали отчаянието. И какво се оказа впоследствие? Раната, неугасимия огънь, обидата била за петъ лири, които общината не се съгласила да даде на сина му когато учителствувалъ. И за тия петъ лири нека пропадне всичко. Тия нещастни петъ лири стоятъ по горѣ отъ общия интересъ на българщината въ града.

Но, за честь на воденци, тамъ въ неодавнашно минжло е имало хора, и днесъ живи, които сж жертвували и пари, и време, и положение, и спокойствие за да бждатъ полезни на общото дѣло. Подобни самоотвърженни характери сж турили основата на онова, което притежава днесъ воденския българинъ. Дано Богъ създаде и подкрепи повечко подобни характери и занаяпрѣдъ.

Когато поискахъ да ми дадатъ обяснение защо тъй всички воденци сж се пристрастили да се занимаватъ съ себе си, да се одумватъ и неприлично критикуватъ, да се не харесватъ и хулятъ едни други, казаха ми, че главната причина на това била дѣто Воденци работили само два мѣсеца прѣзъ годината, додѣто да изхранятъ и продадхтъ кожурцитѣ, а всичкото друго време стояли безъ занятие, настроени и прѣдрасположени само да издирватъ пороцитѣ си, да се одумватъ и хулятъ, да намѣрватъ причини да се не харесватъ. Въ това има много истина. Празността е голѣмъ порокъ. Тя е майка на всичкитѣ сплетни. Женитѣ защо иматъ голѣми дарби да прекарватъ прѣзъ езика си всичкитѣ си съсѣдки, да одумватъ цѣлия градъ? Защото нѣматъ други по-важни занятия. Воденци два мѣсеци само работятъ, а осемъ посвещаватъ на критики и одумвание. Ако се изнамѣреше способъ да се хранятъ буби прѣзъ всичкитѣ мѣсеци на годината, нѣма съмнѣние, че много пороци щѣха да изчезнатъ отъ Воденъ. Добрѣ е казано, че работата е първата добродѣтель.

* * *

Българския църковен въпросъ се е явилъ въ Воденъ въ 1863 година при митрополита Никодима. Въ това време, въ църковно-общинскитѣ митрополийски работи се борили двѣ партии за първенство и водение общинскитѣ работи. Едната партия била съ владиката, а другата противъ него. Владиката партия, за да преодолѣе надъ другата и за да спечели популарность и влияние, воспользувала се отъ съществуващата тогава въ Цариградъ гърцко-българска църковна распра, заявила се ревнителка на народно-църковното съзнание и съ благословение на владиката започнала да превожда на мѣстно нарѣчие празничнитѣ апостоли и евангелия, които се чели по църквитѣ. Противната партия намѣрила въ това опора и започнала да дѣйствува рѣшително противъ владиката, когото и наклѣветила прѣдъ Патриаршията въ Цариградъ. Тя влѣзла въ сношение съ еллиниститѣ въ Солунъ и Еллада и станшла центръ за развитието и упрочванието на гърцизма въ Воденъ. Началника на владиковата партия, т. е. на партията, която съчувствувала на четението евангелието и апостола въ църква на мѣстно нарѣчие, билъ хаџи Гело. Идеята, която той послѣдния употребявалъ като срѣдство за надмощие въ църковно-общинскитѣ работи, много се поревнала на еснафитѣ, които, отъ жажда да слушатъ словото Божие на матерния си езикъ, съставили дружество и рѣшили да дадхтъ двѣ хиляди гроша на Търнко Яневъ, родомъ отъ с. Косенецъ, Костурско, за превождание евангелието на мѣстно нарѣчие. Но това не имъ се позволило, отъ което се вижда, че Хаџи Геловата партия не е била искрена въ поведението си, а е търсила само срѣдство да се държи на власть, която обаче скоро изгубила, защото владиката се смѣнилъ и на мѣстото му дошхлъ Агатангелъ. При дохожданието на тоя послѣдния, Хаџи Геловата партия се раздѣлила и една часть се съединила съ гъркоманитѣ, т. е. съ партията на новия владика, друга

останала неотрална, а третя се заявила открито за българска и започенала да дѣйствува рѣшително. Прѣдставителитѣ на втората партия, ако и да дѣйствували видимо въ интереса на българското църковно дѣло, въ сжщность само лицемѣрили, а цѣльта имъ била, съ прямо или косвенно подпомагане откритата българска партия, да въздѣйствуватъ на гъркоманитѣ, да ги борятъ и съ това да се докопатъ до властѣта. А българската партия, подѣ рководството на Гого, дѣйствувала рѣшително, отдѣлила се отъ вѣдомството на владиката, встѣпила въ силна борба съ него и съ гъркоманитѣ и уредила свой собственъ църковенъ, общински и училищенъ центръ въ кжщата на самия Гого. Тая партия започенала да се усилюва, станхла най-интересния въпросъ въ града и дѣйствувала твърдѣ рѣшително. Къмъ нея постепенно се присѣдинили братия Занишеви и други видни граждани. Втората партия изгубвала значението си и трѣбвало или да се примири съ противницитѣ си гъркомани, или пъкъ да вземе открито страната на българитѣ. Но интереситѣ и нерѣшителността не ги оставяли да направятъ нето едното нето другото. За да не останатъ съвършено на заденъ планъ, тѣ взели примиряющата срѣдина: да се допустне славянский езикъ въ църквитѣ отъ лѣва страна, а училищнитѣ здания да се раздѣлятъ на половина за преподавание и български и гърчки, или пъкъ времето на учителитѣ да бжде раздѣлено и за двата езика. На сжщето мнѣние било и мѣстното правителство и направило постѣпки за примирявание. Българската партия обаче не се съгласявала на това, съмнѣвала се въ прочността на тая мѣрка и заявила желанието си за съвършено отдѣлявание отъ гъркоманитѣ въ случай че тѣ не се свѣтятъ и не се откажатъ отъ гъркоманството. Една керемида да имами, но да е наша, казвали водителитѣ на българската партия.

Въ 1872 година Шевкетъ паша билъ испратенъ отъ Цариградъ за да ревизира Солунския вилаетъ. Като

пристигналъ въ Воденъ, населението отъ Воденската ка-
аза му се оплакало противъ злоупотребленията на Лазо
Бинчовъ и Януши, които сж били нея година членове
въ градския меджлисъ. Владиката Агатагелъ тоже се
оплакалъ както противъ Лазо Бинчовъ, когото нарекълъ
таенъ подстрекателъ на българитѣ, тъй и противъ Гого
и Занишевци, водителитѣ на откритата българска партия.
Пашата повикалъ водителитѣ на всичкитѣ партии и стро-
го имъ запретилъ да вълнуватъ населението. Една нощъ,
когато Шевкетъ паша билъ още въ Воденъ, Лазо Бин-
човъ и Януши испратили нѣколцина свои хора за да
взематъ отъ гъркоманитѣ силомъ църквата св. Врачъ.
На другия день владиката протестиралъ, пашата испи-
талъ работата и отстранилъ Лазо Бинчовъ и Януши въ
Солунъ. Църквата се предала изново на гъркоманитѣ.
Това тѣхно отстранение послужило да се увеличи число-
то на откритата българска партия. Тѣ писали отъ Со-
лунъ на партизанитѣ си въ Воденъ, че сега му е вре-
мето да признаятъ народността, си, да се откажатъ отъ
гърцкия владика и окончателно да усвоятъ св. Врачъ.
Всичкитѣ първенци на партията се събрали и удобрили
това. Тѣ влѣзли въ споразумение съ Гоговата партия и
поискали кондиката за да запишатъ имената си, че вед-
нжшь за всекога се отказватъ отъ Патриаршията и при-
знаватъ народността си. Упълномощили Григора Кара-
Хаджиева да посрѣща въ кжщата си гражданитѣ, които
желаяли да се записватъ въ кондиката че сж чисти бъл-
гари. Това записвание въ „книгата на живота“ се про-
дължавало почти двѣ недѣли. Всичкитѣ еснафи отишли
и се записали. Не се записали само 20—30 семейства
отъ Х. Геловата партия. Първото нѣщо, което направили
слѣдъ това съединенитѣ българи, било да испратятъ въ Ца-
риградъ до Високата Порта махзари отъ всичкото християн-
ско население въ околността съ молба по-скоро да имъ
се испрати български владика. А на 1-й Юлий 1872 го-
дина взели църквата св. Врачъ. По туй време за бъл-

гарски учителъ въ Воденъ се условилъ Иеродиаконъ Агапия, а за учителка била вече условена госпожица Славка, дъщеря на баба Нелѣля, първа просвѣтителка на женския полъ въ Македония. Тя учителствувала въ кжщата на Гого. Прѣзъ м. Августъ сжщата 1872 година Лазо Бинчовъ и Януши били оправдани въ Солунъ и се върнали въ Воденъ.

За съжаление обаче, веднага слѣдъ завърщанieto имъ, между тѣхъ отъ една страна и Гого и Занишевци отъ друга, се родило недоразумение. Гого и Занишевци подозирали въ неискренность Лазо Бинчова и Януши, политиката на които била да се отдѣлжтъ отъ гърцката митрополия, но да се отдѣлжтъ заедно съ всичкия народъ като взематъ, ако не всичкитѣ, то поне по-голѣмата частъ отъ църковно-общинскитѣ имущества. Гоговата партия обаче била много по-распалена и по-нетърпелива. Тя искала да има иѣщо свое, па и да било малко. Лазо Бинчовата партия сполучила, съ съдѣйствието на властта, да завладѣе половината отъ мъжкото и дѣвическото училища за българскитѣ учители и ученици, но това не се продължило много, защото Гоговата партия заявила несъгласие и открила въ една частна кжща отдѣлно българско училище. Додѣто Воденскитѣ първенци се карали по такъвъ начинъ помежду си, Патриаршията испратила Солунския митрополитъ Иоакимъ, впоследствие и патриархъ, да примири Воденскитѣ партии. Като послѣдствие на Иоакимовото отивание въ Воденъ било вдиганieto на Агатангела и замѣстванieto му съ Струмишкия Иеротей. Тоя послѣдния основателно изучилъ Воденскитѣ партии, възползувалъ се отъ недоразумѣнието между българскитѣ първенци и привлякълъ къмъ митрополията и общинскитѣ работи Лазо Бинчова съ партията му. Това било силенъ ударъ за успѣха на българщината въ Воденъ. Гого останалъ съ 180 кжщи и църквата св. Врачъ, а всичкитѣ останали имущества остали у гъркоманитѣ. Въ това положение Воденъ се намѣрва и до днесъ; примирение още не е достигнато.

Първъ пхтъ българско училище въ г. Воденъ се е отворило на 5 Ноемврий 1869 година. Учитель е билъ диаконъ Агапий, родомъ отъ Кюстендилъ; той се е училъ въ Цариградъ, въ гърцката семинария на Халки. Учителствувалъ е само седемъ деня, слѣдъ което, наклѣветенъ отъ гърцката митрополия, билъ отведенъ подъ конвой въ Солунъ. Прѣзъ 1872 година даскалъ Агапий изново билъ повиканъ за учитель въ Воденъ и тоя пхтъ учителствувалъ осемъ мѣсеци. Слѣдъ Агапий въ Воденъ отишълъ за учитель Димитъръ Станчовъ, родомъ отъ Одринско; той е учителствувалъ само три мѣсеци, а слѣдъ него е дошълъ прѣзъ Августъ 1870 година, Търпо Яневъ, отъ с. Косенецъ, Костурско; той е учителствувалъ двѣ години и е билъ поддържанъ частно отъ Т. К. Пешовъ. Слѣдъ това сж учителствували: Димитъръ Македонски, отъ Емборе, (1870 год.), Славка Недѣлкова (1870, 1871, 1872 и 1873 год.), Димитъръ Франго, отъ Богданци (1872 и 1873 год.), Конст. П. Стефановъ, отъ Търново (1872), Константинъ Маджаровъ, отъ Шишъ (1874 — 75), Троянъ Кундураджиевъ, отъ Прилѣпъ (1875 — 76), Петъръ Ачевъ, отъ Прилѣпъ (1877 — 78) Иванъ П. Георгиевъ, отъ Владово (1878 — 79 и 1879 — 80), Георги Ст. Поповъ, отъ Владово (1879 — 80). Слѣдъ това класснитѣ учители сж започнали да се назначаватъ съ указанието на екзархията.

КАЙЛЯРСКО.

Отъ Воденъ менъ прѣдлѣжеше да мина прѣзъ цѣлата Кайлярска кааза за да отида въ Емборе. Пхтя бѣше цѣли шестнадесять часа и за това бѣхъ заставенъ да търгна много рано, а главното да се погрижа за добъръ конь за да не би да замъркна въ нѣкое турско село по пхтя, защото населението въ цѣлата кайлярска кааза е

турско съ много малки изключения. Приятелитѣ ми въ Воденъ бѣха много по-искренни и по-внимателни и за това и кончето се улучи добро, здраво и сравнително бързо. Но се роди друга пѣкъ мъчнотия. Конче се намѣри, но съ кончето нѣмаше кой да доде. Притежателя му по никакъвъ начинъ не искаше да ме съпроводи, защото не билъ свободенъ както кончето си. Кожурцитѣ не били още наредени и продадени. Прѣди двѣ-три недѣли и кончето било заето съ тия кожурци, защото прекарвало отъ сутрина до вечерь черничевы клончета, но сега то вече свършило миссията си, а останалъ да довършва своята и домакина. Но какво да стане сега? Азъ пхтя не знаяхъ за Емборе. Да намѣримъ други нѣкой чело-вѣкъ бѣше невъзможно, защото по това време прѣзъ годината нѣма свободенъ мъжъ и свободна жена въ Воденъ; всичко е погълнато, заедно съ черничевата шума, отъ кожуреца. Плати ако искашъ и десетъ пхти повече, пакъ не ще намѣришъ свободенъ чело-вѣкъ. Слава Богу че бѣше се поминжло вече време и бѣха се освободили поне конѣтѣ, а то щѣхъ да бѣда принуденъ или да търгна пѣши, или да отида по селата да търся добиче. Тѣй или инакъ, но положението бѣше доста сериозно, защото какво щѣхъ да правя съ доброто конче, когато нѣмахъ проводникъ, който да ми покаже пхтъ и да вземе на другия день кончето да го върне на притежателя му.

— Кончето е ходило доста пхти на Емборе и знае пхтя, но, ще кажешъ, като не си ходилъ ти, мъчно е, промълви наивния притежатель на добичето.

Интересно бѣше ако се повѣрехъ на конскитѣ географически познания и топографически свѣдѣния и търгнехъ самъ, само съ Воденското конче, да търся Емборе. Ако отечеството на добичето бѣше Емборе, а при това и ако го оставехми да изгладнѣе, разбирамъ че можеше чело-вѣкъ да търгне на довѣрие, защото гладното конче щѣше да бърза да ме заведе прямо въ своя оборъ и на своята ясла, но по злощастие рода му бѣше отъ Воденъ,

слѣдователно не доброволно щѣше да пътува за Емборе. Но работата се улесни. Добри приятели ме посвѣтваха да отида само съ кончето до близкото село Владово, а тамъ да потърся нѣкой селянинъ, който да ме съпроводи прѣзъ Кайлярско до Емборе. Двоица отъ тия приятели се рѣшиха и да ме съпроводятъ пѣши до Владово. И тѣй, сутринята рано когато се пукаше зората, търгнахми на пътъ. И колко е приятно да се пътува лѣте прѣди изгрѣване на слънцето прѣзъ гористи, планински мѣста, каквито сж воденскитѣ! Тамъ испытва чловѣкъ чувство, особно чувство, което не може да испита другадѣ. Това чувство е невъзможно да се предаде съ думи; човѣшкия езикъ нѣма още тия дарби и това срѣдство. Ний поехми живописната, лѣсната мѣстность къмъ Владово. Раскошната, богатата натура величественно ни приемаше въ своето лоно и азъ се забравяхъ въ тия сутрешни прелести, въ тия естествени красоти, въ чистия и прохладенъ въздухъ, пълнъ съ здравие, съ щастие и съ животъ. Опояваше чловѣка тая раскошна природа. Ний се разговаряхми и разговоритѣ ни отиваха до сърдцето на природата, въ недрата на планинитѣ, отдѣто се отзоваваха. На дѣсно шумеха буйнитѣ водопади на рѣката Вода, която съ електрическа бързина пада отъ гори и планини отъ къмъ Владово и спѣши да наводни Воденъ, който я е схваналъ, завладалъ, обюздалъ и показалъ мѣсто мирно и тихо да тече, да се разлива, да оплодотворява почвата, да слугува по къщята и чарковетѣ, по воденицитѣ. И колко още много по-голѣми и по-важни услуги ще принося въ бѣджитѣ вѣкове тая рѣка на воденци! Водата, огъня, въздуха сж стихии, които все повече и повече влазятъ въ служение на чловѣка. Тѣ му печалатъ много злато.

Скоро стигнахми въ Владово и се оправихми въ хана на единъ младъ и родолюбивъ владовчанинъ, когото за по-голѣмо внимание, ми прѣпоръчаха че получвалъ и чель български вѣстникъ. Това е важно обстоятелство за

възраждающий се българинъ и мѣрило за неговото родолюбие. И младия владовчанинъ съ гордостъ чу препоржката, която като че тури подъ краката му по-високо подножие. — Вижте ме, непременно си е казалъ той, азъ съмъ, който получавамъ въ Владово българска газета; азъ съмъ, който разбирамъ свѣта . . . Посѣднѣхми ний въ хана на тоя добъръ българинъ, който не се задоволи само съ кафе, а ни послужи и по една сливковина. Съ радостъ ни прие той, съжеляваше че не ще да му погостимъ единъ или два дѣня за да покаже още по-доказателно любезността и гостолубието си. Въобщо ни даваше да разберемъ, че той обича да дружи съ учители брадати и пантолонлий хора, защото и самъ бѣше въ панталони. Нему азъ разказахъ нуждата си отъ единъ селянинъ, който да ме съпроводи до Емборе. И при всичко че селянитѣ бѣха успѣли да излѣзатъ по нивитѣ и ливадитѣ, намѣри се единъ, който пристана за 30 гроша да тича цѣль дѣнь прѣдъ и слѣдъ коня ми. Оригиналенъ бѣше тоя селянинъ, съ когото бѣше еждено да пътувамъ прѣзъ мъчната Кайлярска кааза; това бѣше интересенъ селски типъ, който имаше много страни за изучаване. Почтенитѣ петдесетъ години бѣха изобразени и вързъ лицето и вързъ дрѣхитѣ му; лицето му бѣше вече изорано отъ суравитѣ години, а дрѣхитѣ му излизани, одърпани отъ студения езикъ и остритѣ зѣби на сиромашията. Физиономия изчерпена, изсушена, безжизнена. Не можеше челоуѣкъ да схване чѣрта веселичка, засмѣничка измежду чѣртитѣ на лицето му. Изгорѣлъ отъ сѣлицето, исчерпенъ отъ сиромашията, изсушенъ отъ суравия вѣтръ, той бѣше заприличалъ на жива консерва, която по насъ носи названието пастарма; но се виждаше и жилавъ като пастарма. Той не бѣше се хранилъ никога добрѣ, не бѣ мислилъ никога за да има на лицето си нѣкаква интелегентна чѣрта. Като че това лице никога прѣзъ живота не бѣше се смѣяло; никаква слѣда отъ веселостъ. Всѣка сила убита, посърнала, попарена и поразена. Никаква искрица отъ

надѣжда, защото който има надѣжда въ нѣщо, вързъ лицето му блѣщука една едва замѣтна лъча. Господи! въ тая роскошна природа това безжизнено същество! Въ тоя прелѣстенъ день тая мрачна фигура, съ която ще трѣбваше да другарувамъ, да раздѣлямъ хлѣба и думата си цѣли шестнадесягъ лѣтни часове! Доде тая фигура, условихми се и за тридесягъ гроша тури подъ моя заповѣдь и расположение своитѣ полубоси крака съ своитѣ гигантски, но дряхли мишици. Отъ краката се виждаше, че тоя чловѣкъ прѣзъ цѣлия си животъ бѣ ходилъ нѣши. Самъ той бѣше високъ, съ крупни испъкнали кости и голѣма глава, а щаналата му бѣха дълги, широки и разлати. Силно стѣпяше и като че земята чувствуваше тежката му стѣпка . . . Гледаше чловѣкъ тая крупна фигура и виждаше, или осѣщаше, че има нѣщо изчезнало изъ нея. Широка му коруба като че бѣше куфа, вътрѣшността му празна отъ всѣкаква жива иекра, отъ всѣкакъвъ духъ. Гласа му излазяше изъ широко гърло и когато говореше, по цѣлата махала се слушаше, гората ехтеше. Тая мрачна фигура носеше хубавото име Иванъ.

По нхтя азъ назовавахъ съ имената имъ планинитѣ и горитѣ и питахъ проводника си това ли имъ сж дѣйствителнитѣ названия. Стигнахми въ срѣдѣ Кайтарското поле до единъ кладенецъ и се спрѣхми да си починемъ и да утулимъ жаждата си. Азъ извадихъ книжката си за да внесж нѣкои бѣлѣжки; а проводника намѣри причина да ме попита отдѣ знамъ имената на тамошнитѣ гори и планини като съмъ чужденецъ.

— Писани сж въ книгата, му отговорихъ.

И той започена да ми говори, че слушалъ нѣкога отъ нѣкого за съществуването на подобна дяволска книга, която знаела и обемала всичко и отъ която хората имали страхъ. До тогава азъ незнаехъ името му и за това го попитахъ какъ се назовава.

— Иванъ, ми отговори.

Азъ го погледнахъ и записахъ въ книжката си името

Иванъ. Това като че го уплаши и той се приближи да види да не мине и неговото име въ дяволската книга та да го знае цѣль свѣтъ заедно съ горитѣ и полетата. Азъ го успокоихъ. Подобно очудвание надъ книгата ми се случи и дрги пжтъ. Именно проводника ми отъ Енидже-Вардаръ до Воденъ се чудеше какъ тая книга да обема имената на всичкитѣ чуки около града имъ.

Въ Ивана азъ скоро открихъ едно много рѣдко качество. Той се привързваше къмъ челоуѣка тѣй, както никое куче, никой конь не е въ състояние да се привърже къмъ господаря си.

Много е уморителенъ пжтя отъ Воденъ прѣзъ Кайлярскитѣ полета до Емборе. Шоссе никакво нѣма, а се пжтува тѣй, както сж пжтували нашитѣ прадѣди прѣди хилядо години. Отъ Владово до Острово пакъ е весело и приятно, защото мѣстата сж гористи, лѣсенсти, но щомъ оставишь битолското шоссе и хванешъ пжтя на лѣво за Кайлярско, пжтуваниете стая вече много прозаично, защото настаятъ нескончаеми голи и сухи бърда, които се точатъ едно слѣдъ друго като морскитѣ вълни. Пжтя за Кайлярско се отбива отъ Битолското шоссе прѣди да се достигне до селото Острово, което е за забѣлѣжвание по едно доста интересно обстоятелство. Това село, по географическото си положение, трѣбваше да се числи или въ Воденската или же Леринската или Битолската епархии. Но то не се числи нето въ една отъ тия три епархии, а съвпада въ Охридската, която е прѣзъ гори и планини два три дена далече отъ тукъ. Отъ Острово за да достигне челоуѣкъ до охридската епархия, трѣбва да прегази цѣлата Битолска и часть отъ Леринската епархии. Защо тая странность? Защо тая свърска между Острово и Охридъ? Ето разяснението. — Острово се е считало прѣди години една станция за Охридскитѣ ерхиенископи и митрополити. Споредъ църковнитѣ правила, единъ владика по никакъвъ начинъ не може да влѣзе въ чужда епархия безъ специалното разрѣшение на кириарха ѱ. Охридскитѣ владици,

когато сж пътували отъ Цариградъ или Солунъ за Охридъ, трѣбвало е да минуватъ прѣзъ Воденската и прѣзъ Битолската или Леринска епархии. Принудени сж били, слѣдувателно, да ноцуватъ въ селото Острово. Но по причина че това е прѣдизвиквало недоволства, защото щомъ пренощува единъ владика въ село не отъ своята епархия, невъзможно е било да се неподозира отъ каноническия кириархъ на епархията въ разни интрижки и зли замисли, църквата е намѣрила за добро да причисли това село къмъ Охридската епархия, така щото пътующитѣ Охридски архипастири да бждатъ като у дома си, въ епархията си когато прѣминуватъ отъ Солунъ за Охридъ. Слѣдувателно, селото Острово е била Охридска гостиница.

Щомъ оставихми Битолското шосе и завъртѣхми на лѣво, прѣдъ очитѣ ни се прѣдстави едно развълнувано море, вълнитѣ на което бѣха безконечнитѣ хълмове.... И да видимъ какъ щѣхми да минемъ безъ корабъ и безъ платна това сухо море, въ което чловѣкъ умираше за капка вода прѣзъ лѣтнитѣ горещини. На лѣво ни се падаха голитѣ върхове на Катраница, а на дѣсно се извиваше задъ хълмоветѣ благодатното Островско Езеро, водитѣ на което отдалече примамливо блѣстеха. Кайлярското поле е едно отъ плодовититѣ полета въ вилаетитѣ. Тамъ излазя много и доброкачественно жито. Проводника ми Иванъ съ завистъ указваше на широкитѣ ниви и плодородната земя и нѣколко пѣти споменува, че тукъ турското население располага съ богати чифлици и тълсти пасбища, притежава и нивя и много добитѣкъ. Богато и охално живѣе турското население въ Кайлярско по причина на тая широка и плодородна земя за обработване и на тия пасбища по брѣговетѣ на рѣката Дѣлово и Налбантъ-дере.

Полдень вече приближаваше когато забѣлѣжихъ, че оригиналниятъ мой Иванъ започена да повлача голѣмитѣ си крака. Той бѣше успѣлъ вече да се умори и му се виж-

даха тежки голѣмитѣ му щапала. Имаше опасностъ че ще замъркнемъ нѣкъдѣ по кайларското поле. Петдесеттѣ години му тегнеха вече и той самъ чувствувахе, че не тъй лесно се вдигатъ тежкитѣ крака въ продължение на цѣли шестнадесять часа прѣзъ деня. Азъ се опасвахъ отъ една страна, а отъ друга се утѣшвахъ, че скоро ще пристигнемъ въ турското село Муруларъ, дѣто и моя Иванъ ще си отпочине и подкрѣпи щото изново слѣдъ обѣдъ да продължимъ подвигитѣ си. Но излѣзе противното; прекаралата възраст и дряхлость взеха своето. Но върху това ще дойдемъ по-послѣ, а сега да се спрѣмъ въ Муруларъ на почивка и захапване. Влѣзохми въ това село и може би половинъ часъ се въртѣхми по улицитѣ му. Жива душа не можеше човѣкъ да срѣщне. Всичкитѣ мъжѣ бѣха по нивитѣ на жътва, а женитѣ, като ханѣмки, бѣха затворени по кѣшитѣ си. Не смѣеше човѣкъ да тропне на никоя врата, защото можеше да навлече на себе си негодованието и фанатизма на женския полъ. Имало нѣкога въ селото селско ханче, но сега вече не съществуващо. Какво да се прави? Хлѣбъ имами, но за кончето трѣбваше да намѣримъ сѣнце. Съглѣдахми най-послѣ отдалече двѣ дѣтца, които играеха въ пѣсъка на южта. Рѣшихми да приобѣгнемъ до тѣхното съдѣйствие. Тѣ ни показаха едно оборче покрито съ слама и изстропаха на дворната врата, отъ която незакжсиѣ да се отзове единъ старъ ходжа, който се повърна, отвори извѣтрѣ сламеника и ний влѣзохми. Вътрѣ гризеха жилавата слама двѣ крави, които едва бѣха се побрали въ оборчето. Ходжата ги помѣсти и направи мѣсто за нашето конче, а ний сѣдихми връзъ прага на вратата, много доволни че намѣрихми сѣнка да се подсълнемъ. На кончето прѣдложиха отъ същата жилава слама, но то, неблагоприятно отъ гостолюбиего, се отказваше да я яде, защото бѣше чистеница и несбита; а насъ ходжата попита нежелаемъ ли да ни достави нѣщо за яденіе. Иванъ поиска една стомна вода и въ една паница малко

оцедъ съ чесенъ. Поржчикѣ му бидоха буквално изпълнени и той се зае да си прави селски тараторъ, само съ оцедъ, лукъ, соль и вода. Додоха и двѣ малки момченца, внуци на ходжата, които азъ привлѣкохъ при себе си по съ едно десетаче. Невиннитѣ дѣтца се затичаха да се похвалятъ на майка си съ печалата, а ходжата, като видя щедростта на гоститѣ си, понита ме не желая ли да ми донесе една паничка кисело млѣко. Азъ поблагодарихъ на любезното прѣдложение и не слѣдъ много сѣдижхми съ своя проводникъ да се понахранимъ. Срѣщу ни сѣдижи ходжата. Азъ строшихъ нѣколко обварени яйца, които имахъ отъ Воденъ, а Иванъ се расположи срѣщу своя тараторъ, когото яде съ вълчи апетитъ. Ако обърнешешъ чловѣкъ внимание на голѣмитѣ залци, които соваше въ устата си, на кълцанието на зжбитѣ му слѣдъ гълтанне залъга, кълцание, сходно съ тропанеието на вилоката и ножа вързъ паницата, казалъ би че всичката му сиромашия, всичкото му уморявание, цѣлото му привързано другарство бѣше се превърнало на апетитъ. Азъ ублажавахъ Ивана съ тая му охота и неможахъ да се стѣрихъ да си не гребна отъ таратора му, който бѣше нѣщо извънрѣдно кисело, солено и люто. Въ замѣна на това азъ му прѣдлагъхъ отъ моето млѣко, отъ моитѣ яйца и отъ моето сирение, но той не посѣгна; тури по-високо своята киселолута бигорница. Измежду всичкото врѣме на захапванието азъ бѣхъ заетъ съ едно интересно сравнение: искахъ да узнамъ дали врѣзъ сравнително гладкото лице на ходжата или врѣзъ изгорѣлото на Ивана имаше по изразителни чѣрти отъ повърхността на яйцето, което изядохъ. . . .

Готвехми се вече да търгнемъ и Иванъ започена да стѣга кончето, когато забѣлѣжихъ, че добрия ходжа се интересува да узнае коя е личността, на която има случая да даде гостолубие въ обора си. Той ме помислилъ за новоназначенъ каймакаминъ, който отива да заеме мѣсто-назначението си и за това питаше проводника ми:

— За кой градъ е назначенъ тоя каймакаминъ?

Иванъ се ухитри да даде добръ скроенъ отговоръ.

— Той не е каймакаминъ, а е главенъ докторъ, назначенъ на войската въ Кайляре; сега отива да заеме длъжността си.

— Ей-вахъ, отговори ходжата, какъ незнаехми това по-рано; имахми болни да му покажемъ, той щѣше да имъ помогне.

— Язжкларъ олеунъ, прибави Иванъ, той е много добръ докторъ, стамболлия е . . .

Интересно щѣше да бжде ако проводника ми ме произведеше въ докторека степенъ по-рано и ми доведеша болни да ги прегледамъ. Въ всѣкой случай, като се намѣрехъ на тѣсно, азъ щѣхъ да съумѣя да прегледамъ езицитѣ и да попинамъ пулса съ отворенъ часовникъ, даже не щѣхъ да се стѣнж да почукамъ гърдитѣ и да попинамъ корема, но въпроса бѣше че не щѣхъ да мога да опредѣлж и дамъ лѣкарства; но най-послѣ и на това щѣхъ да намѣра срѣдството . . . щѣхъ да кажа, че нѣмамъ аптеката съ себе си.

Поехми изново полето. Деня вече по-бързо течеше, а ний бѣхме далечъ отъ Емборе. Гледахъ че ще замъркнемъ по нхтя и за това удряхъ коня да вървимъ по-бързо. Широкитѣ крачки на Ивана не успѣваха да ме стигатъ и за това намѣсти покликваше слѣдъ коня. Но това не можеше да се продължи много; Ивановитѣ крака изново започенаха да се повлачатъ. Прѣдвиждахъ не толкова приятна история. Срѣщу ни се синѣше планината Морикъ, както я наричатъ въ Емборе, но тя бѣше още твърдѣ далече. Въ нейното подножие лѣжхтъ голѣмитѣ села Емборе и Дебрець. Заминахми още прѣзъ нѣколко турски села, но имената имъ неможахъ да узная, защото нето проводника ми ги знаеше, нето пъкъ имаше кого да попитамъ, защото бѣха праздни; хората бѣха се распълзели по полето на работа, а които бѣха останали въ селото, бабички и неспособни жени за работа, грижливо

се криеха отъ жегата и отъ мъжския погледъ по къщята си. Цѣли стада гъски и патки само се виждаха по край селскитѣ рѣчки и блата, но кряканието имъ не бѣше достатъчно да ни даде даразберемъ названието на селата. Много добрѣ разбирахми само едно, именно че съ тия крилати стада хубаво и сито трѣбва да се живѣе по коледа и заговѣзни въ тия зажиточни села.

Слънцето клонеше вече къмъ захождение, когато пристигнахми въ селото Биралци или Налбантъ-къой, което неодавна бѣ признало вѣдомството на Българската Екзархия. Потърсихъ училището, но ми казаха, че било вече затворено, защото испита станалъ и учителя отишълъ въ отечеството си. Много ми стана приятно като видѣхъ, при преминуването си прѣзъ селото, трудолюбивитѣ българки, неотишли по полето на работа, да сѣдятъ по пѣтнитѣ врати и дружно да предятъ или плетятъ. Азъ се спирахъ на една-двѣ врати и намѣрвахъ въпроси да имъ задавамъ. Селянкитѣ съ готовность и безъ свеняване ми отговаряха. Една вратня особно ме спрѣ нѣколко минути повечко. Тамъ и азъ задавахъ, но и менъ задаваха въпроси. Питаха ме именно да ли и азъ съмъ българинъ като говоря тъй добрѣ български. Като узна че съмъ отъ Цариградъ, една млада невѣста ме попита да ли съмъ виждалъ въ тоя градъ мъжа ѝ, който, три мѣсеци слѣдъ като се оженили, я оставилъ и отишълъ въ Стамболъ млѣкаръ. Това бѣше истинска селска красавица. Богъ бѣше ѝ далъ много красиви зѣби и тя обичаше да се позасмива за да ги показва. Очитѣ ѝ бѣха по-големъ отъ устата; въ тѣхъ имаше огънь въ състояние да изсуши сълзата. Менъ бѣше много неприятно да ѝ отговоря, че не познавамъ мъжа ѝ. Обѣщахъ ѝ се обаче, че, щомъ се завърна въ Цариградъ, ще го намѣра и ще му кажа по-скоро да си отиде въ село.

Додѣте азъ съ приятность говорехъ съ селянкитѣ работающи по вратитѣ, Иванъ бѣ намѣрилъ случая не да посѣдне, а да полѣгне за почивка подъ единъ плетъ

на улицата; и додѣто го гледахъ да лѣжи и простира уморенитѣ си крака, токо го чухъ че и захърка; обърнахъ се, мой Иванъ вече дълбоко спѣше. И имаше право, бѣдния; той бѣше тѣй уморенъ, тѣй капналь, щото не бѣше му възможно освѣнъ да лѣжи; труна мжно се крепеше вървъ краката му. Това прѣдвѣщаваше нѣщо не добро, защото до Емборе имаше още цѣли четири часа. Събудихъ го, търгижми и той започена да ми се кълне, че това тежко нхтувание се рѣшилъ да предприеме отъ любовъ къмъ мене, но че други нхтъ по никакъвъ начинъ не ще направи такъва глупость. Увѣряваше ме, че други нхтъ не му се е показвалъ толкова тѣжкъ нхтя, не му сж се пресичали по такъвъ начинъ кърста и колѣнитѣ,

— Прѣди колко години си ходилъ пѣши и въ единъ день отъ Воденъ въ Емборе? го попитахъ.

— Прѣди десеть-дванадесеть години, ми отговори, слѣдъ като си помисли малко.

— Още слѣдъ десеть-дванадесеть години краката съвършено ще се откажатъ да те носятъ и толкова, колкото те носиха днесъ.

Не слѣдъ много сълнцето започена да се затуля задъ планината Морикъ. То грѣеше още полето, но Дебрець и Емборе бѣха вече на сѣнка, защото сж до самитѣ поли на гората. И това съставляваше очарователна картина. Растоянието между Дебрець и Емборе не е повече отъ четвъртъ часъ. Тѣ сж на една линия подъ Морикъ; не ще се мине много и двѣтѣ тия голѣми села ще се съединхтъ и ще образуватъ единъ градъ. Дебрець се вижда доста отъ далече изъ полето, а Емборе се е заровило долѣ въ една долинка, така щото чловѣкъ не го вижда освѣнъ като влѣзе вхтрѣ. Въ всѣкой случай привечерь, когато сълнцето възсѣдне планинския върхъ и започене да слазя задъ Морикъ, полето има право да завижда на тия двѣ села, защото тѣ прѣдставляватъ нѣщо таинствено тамъ подъ планината, измежду дърветата

и градинитѣ и подѣ сѣнката. Добрець отъ далечъ се вижда нѣщо обширно съ голѣми бѣли кѣщи, съ чардаци и бѣли комини; казалъ би человекъ, че това е гиздавъ малкъ градецъ. А въ сжщность това е село, но село турско и богато, въ което живѣятъ нѣколко бейски семейства. Българскитѣ кѣщи сж много малко.

За да утѣших и насърдѣх умрениия свой проводникъ, казахъ му да се постараямъ да стигнемъ съ време живо и здраво въ Емборе и азъ му обѣщавамъ да му дамъ за труда една бѣла меджидия повече отъ условеното. И на грухналия мой Иванъ свѣтихха очитѣ. Той се засмѣ до ушитѣ и въ краката му като че слѣзе повече сила. Вървѣхми по такъвъ начинъ още половинъ часъ и послѣ охканията, пжшканията и проклинанията изново се започенаха. Иванъ се вече бунтуваше противъ менъ. Дохождаше ми по едно време да слѣза отъ коня за да се качи той и азъ да изпълнявамъ ролята на проводникъ. Но и това не щѣше да помогне, защото пакъ щѣхми да замъркнемъ по полето. Рѣшихъ най-послѣ да оставя бѣдния скашканъ Иванъ да върви полегка, а азъ да ударя коня и да избързамъ напрѣдъ. Наистина Емборе се не виждаше, но Дебрець бѣше прѣдъ менъ и азъ щѣхъ да карамъ прямо тамъ. Проводника ми въ началото не се съгласяваше, защото до тамъ мѣстата били доста опасни и често стаяли обирн и убийства, но най-послѣ отетжни прѣдъ моето настоявание и ми даде нуждитѣ упжтвания като ми каза, че като приближа до Дебрець, прѣдъ менъ ще излѣзатъ два пжтища, дѣсния отъ които водилъ въ Емборе; прочее него трѣбвало да хвана. Прекърстихъ се къмъ дрѣмящата вече планина и ударихъ коня, който започена да тича. Не слѣдъ много Иванъ ме изгуби отъ прѣдъ очитѣ си; той не ходеше вече, а лазеше и азъ справедливо се опасвахъ да не сѣдне нѣкадѣ да си почива и неволно да засни та да прекара цѣла нощъ въ полето. Въ три четвърти часа азъ бѣхъ вече недалечъ отъ градинитѣ, които сж прѣдъ Емборе и Дебрець. Кол-

кото отивахъ толкова повече ме очароваваше вечерната картина. Коня тичаше и азъ подскачахъ вързъ семера му една педя. Потѣшенъ всадникъ, който галопомъ се стремеше къмъ Морикъ. Това бѣше оригинално допълнение или по-добрѣ една мъничка черна точка въ крайцеца на роскошната таинствена картина, която изобразяваше въ вечерното време планината Морикъ съ градинитѣ и двѣтѣ села подъ полигѣ ѝ. Коня тичаше и азъ бѣхъ се забравилъ въ гледание тая роскошна картина, когато чухъ слѣдъ себе си силно тумтение на други конски крачки. Обърнахъ се и видѣхъ единъ въоруженъ всадникъ че се доближава до менъ; коня му тичаше много по-силно отъ моя. На малко разстояние слѣдъ него идеше вторъ единъ всадникъ съ пушка на рамо; той бѣше по-възрастенъ и по-солиденъ; видѣ ми се малко намържденъ. Сърдцето захвана да тупка. Първия, младъ и засмѣнъ, щомъ се доближи, ми каза по турски „добъръ часъ даскале“ и си подаде ржката да си прекъснемъ, както казватъ нѣкои българи. Прекъснахми се и се зъведе разговоръ. Попитаха ме отдѣ ида и какво ново има. Отговорихъ имъ че ида отъ Стамбулъ и че всичко е хубаво и въ порядкъ. Питаха ме за Солунъ, за Битоля, искаха да узнаятъ хванати ли сж Синеклийскитѣ разбойници, които спрѣха и обраха желѣзницата и азъ удовлетворявахъ любопитството имъ, но въ гърдитѣ все продължаваше нѣщо да се стиска. И кутрото сърдие тупкаше тѣй, както не бѣше тупкало други пхтъ. То попрестана когато съгледахъ да каратъ прѣди насъ двѣ коли сѣно. Това сѣно ще ме спаси, си помислихъ. И оттогава започенахъ да питая много голѣмо уважение къмъ сѣното въобще. Щомъ срѣщна кола съ сѣно готовъ съмъ да отложя шапка или да взема подъ козирекъ. Тѣй или иначе, но срѣщата ми съ тия двѣ непознати личности ми даде поводъ да пораспитахъ за пхтя, който води къмъ Емборе. Тѣ ми отговориха че отиватъ за Дебрець и че ще ми покажатъ кой пхтъ ѝда хвана. Прибавиха, че се върщатъ

отъ чифлика си, дѣто сж ходили да прекаратъ деня. Съставихъ си понятие, че това трѣбва да бждатъ знатни землевладѣлци, но все съмнѣнието и опасението не ме оставаше. Вървѣхми, разговаряхи се, но азъ все гледахъ къмъ двѣтѣ кола, които скърцаха прѣдъ насъ съ сѣното. Слѣдъ десетина минути, прѣдъ насъ се испречиха два пхтища. Непознатитѣ ми казаха, че трѣбва да хвана дѣсния, което се съгласяваше съ указанията, които бѣше ми далъ проводника; тѣ сами хванаха лѣвия пхтъ за Дебрець. При раздѣлата, младия всадникъ изново подаде отъ коня ржката си и любезно ме покани да отида на другия денъ и въ селото имъ. Азъ изново шибнахъ коня и се изгубихъ между градинитѣ. Позавърнахъ се обаче да погледна кой пхтъ ще хванатъ колата съ сѣнето и съгледахъ прѣзъ клоноветѣ на дърветата, че двоицата непознати бѣха сирѣли конѣтѣ си и се разговаряха нѣщо. Още едно съмнѣние въ менъ. Доде ми веднага на ума, че когато бѣхъ въ Солунъ слушахъ да ми разказватъ какъ обрали, петъ минути далечъ отъ Емборе, едного отъ Солунскитѣ учители, който отивалъ да прѣкара лѣтото въ родния си край. Но пакъ надѣждата ми бѣше на двѣтѣ кола съ сѣното, скърцанието на които отдалече дохождаше тѣй приятно на ушитѣ ми. Слѣдъ десетъ минути азъ бѣхъ живъ и здравъ въ Емборе, дѣто потърсихъ кжщата на главния учитель. Разказахъ случившето се съ мене и бидохъ ободренъ съ увѣренieto, че това сж били нѣкои отъ бейоветѣ въ Дебрець, хора твърдѣ любезни и милостиви. Остана сега да чакамъ и да съжалявамъ бѣдения си проводникъ Ивана, който едва ли щѣше да долази до полунощъ въ Емборе.

Едва успѣхъ да сложа сгруханитѣ си кости и сгърченитѣ си крака вързъ тѣсния учителски мендеръ и започенаха да ме спохождатъ и да ме поздравляватъ съ добръ дошълъ първенцитѣ емборци. Тѣ бѣха любезни, любопитни, любознателни и менъ бѣше приятно, при всичко че бѣхъ капналъ отъ уморяване, да се разговарямъ

и да отговарямъ на запитванията имъ. Едни си отиваха и други дохождаха, и това се продължи близо до полунощъ, когато пристигна и бѣдния Иванъ, който веднага лѣгна вързъ голитѣ дѣски и захърка. Това хърканне, придружено съ единъ видъ диви мѣтания и бѣлнувания, слушахъ цѣлата нощъ отъ него. Азъ отъ вечерята още му заплатихъ богато за труда съ цѣль довно поне монетата го направи да се успокои прѣзъ нощта. Увѣренъ бѣхъ, че на тоя бѣденъ селянинъ ще бжде невъзможно да пхтува на другия день обратно за Воденъ. Сутринята станяхъ обаче и Иванъ не бѣше вече въ Емборе; той рано взелъ коня и отпхтувалъ.

Азъ спяхъ като обикновенно слѣдъ тѣжко уморяване се спи въ подбалканскитѣ прохладни мѣста. Прѣди да заспъ обаче миняха прѣзъ ума ми двѣтѣ кола съ сѣното. Прѣдставлявахъ си и вечерната роскошна таинствена картина. Има минути, когато естеството ни се показва толкова сладко и толкова приятелско, щото е невъзможно да повѣрва чловѣкъ, че въ срѣдата на тая приятна тишина, една опасностъ се деби и ни застрашава.

* * *

Емборе е най-голѣмото и най-богатото българско село въ Кайлярско; то е богатичко и съ добри и родолюбиви хора. Притежава красиво и голѣмо каменно училищно здание, направено отъ пожъртованията на родолюбиви емборци. Вижда чловѣкъ това красиво здание и сѣща се, че това село е родило и отхранило хора съ чувства и родолюбие. Емборе е отечеството на родолюбивитѣ благородѣтели братя Върбенови, които ежегодно вносятъ по известна значителна сума за поддържанне училището. Емборе е дало на българитѣ и нѣколко дѣятели както по църковния въпросъ, още отъ самото негово начало, тъй и по училищния; оттамъ сж излѣзли учители, които сж били полезни на народа още въ самото зачало на неговото възраждане. Приятно е на чловѣка да гледа въ

това село хора разумни, разсудителни, хора съ чувства и умѣние да ръководятъ общинскитѣ работи. Емборе, както и всичкитѣ Кайлярски български села, се намѣрва въ Леринската епархия, но отодавна не припознава вѣдомството на леринския гърцки владика. То едно време е било и сѣдалище на леринскитѣ митрополити, одного отъ които особно помнятъ и до днесъ по старитѣ хора. Казаха ми и името му, но не мога да си го припомня. Оставилъ е память тоя владика съ това именно, че е билъ много строгъ и свирепъ; когато ходилъ да заобикаля селата и да събира владичнината си, занасвалъ сабля, нарамвалъ пушка, турялъ на главата си единъ високъ червенъ фесъ съ дългъ шюскюлъ и ѣздилъ въобще на скжни и първостепенни хатове. Треперяло отъ него паството. Той се е поминалъ въ Емборе. Азъ отидохъ да посѣтя църквата и слѣдъ като обиколихъ всждѣ, една бабичка, която изпълнява длъжността на клисаръ, ме отведе въ женското отдѣлѣние за да ми покаже нѣщо. Азъ мислехъ, че ще видя нѣкоя стара пергаментна книга, нѣкой надписъ или друга нѣкоя рѣдкостъ, но като издѣзохми горѣ, бабичката отиде въ единъ жгълъ, наведе се и слѣдъ малко обърна се къмъ насъ съ човѣшки черепъ въ ръцѣ; тя ми каза: „Това е владишка глава; когато бѣше жива, отъ нея треперяше и малко и голѣмо. Кого не е расплакала тя! мислеше че никога не ще умре; а ето я сега гола кость, както и главитѣ на всичкитѣ умрѣли . . . “ Това ми направи ужасно впечатление. Попитахъ защо се държатъ тия кости тука, а бабичката ми отговори, че така имъ е било писано — да имъ се четатъ български молитви.

Въ Емборе има едно мѣничко гърцко гнѣздо. Силлогоса поддържа единъ гърцки учителъ, който събира и учи петъ-шестъ дѣца. Има и единъ старъ священникъ съ изгубено вече зрѣние, който държи гърцка страна, защото получава отъ време на време едно малко парично пособие. Гърцки семейства нѣма, а има двоица-троица

гъркомани, свързани о гърцизма чрѣзъ разни интереси.

На другия день слѣдъ пристигването ми въ Емборе, додоха отъ селото Дебрець двоица първенци заедно съ учителя, отъ срѣщата и разговора съ които останахъ много благодаренъ, защото ми се видѣха хора събудени и разсудителни. Българитѣ въ Дебрець тоже сж се отказали отъ гърцкия владика и припознаватъ духовното вѣдомство на Екзархията. Разказаха ми, че немогли да си намѣратъ български священникъ и за това условили гърцки, който имъ далъ задължително да споменува името на Българскый Екзархъ и неговото вѣдомство да признава; служилъ обаче по гърцки, защото славянската служба му била непозната. Много ме каниха първенцитѣ отъ Дебрець да споходя и тѣхното село, но ми бѣше невъзможно, защото пътя ми бѣше прѣзъ Палеоръ и Клисуря за Загоричани и Костуръ. Българекитѣ села въ Кайлярската кааза сж: Емборе, Дебрець, Палеоръ, Ракита, Радуница, Конуи, Липинци (Хасанъ кьой), Ранци, Трепица, Биралци (Налбантъ-кьой), Команъ, Бошовци (Кара-бунаръ), Тремнино, Катраница и Граматиково. Града Кайляре е населенъ само отъ турци. Въ цѣлата кааза гърцко село нѣма. Има само едно влашко село Блаца, жителитѣ на което се гърчѣятъ. Трѣбва да се различава тая влашка Блаца отъ българекото село съ сжщето название, което се намѣрва въ Костурската епархия и носи между населението названието българска Блаца. Въ съсѣдство съ Кайлярската кааза, на югъ прѣзъ планината Сиѣжникъ, се намѣрва Кожанеката кааза, въ която, спорѣдъ както ми разказваха, български села вече нѣмало. Тамъ е границата на уцѣлѣлия български елементъ.

Немога да скрия, че изнесохъ въобше добри впечатления отъ Емборе, дѣто по всичко се вижда, че хората сж едно щастливо изключение отъ околния селски животъ. Тамъ се вижда и въ лицата и въ дрехитѣ на хората едне благосѣстояние, доволство, разумность. Огнището на Божественната искра за Кайлярската страна мо-

же да се счита Емборе; и то справедливо трѣбва да се гордѣе съ това.

* * *
Емборе, като главно село въ Кайлярската кааза и като сѣдалище на гърцкия митрополитъ до прѣди 25 години, е имало свое училище отъ много години. До 1865 година учителитѣ сж били отъ гърцка народность, а послѣ е започеналъ да учителствува священникъ Димитъръ, родомъ отъ сжщото село. Той е учителствувалъ непрѣкъснато почти цѣли 19 години. Свящ. Димитъръ се е училъ на гърцки въ селото си; много години той е билъ и священникъ и учителъ, но едва отъ 1876 година започеналъ да учи ученицитѣ си и на български. Да чете и да пише по български той се научилъ отъ сродника и съселянина си Д. В. Македонский, който най-напрѣдъ помислилъ за отваряние българско училище въ Емборе. Като нѣмалъ възможность самъ да работи въ полето на развитието на родния си край, защото учителствувалъ въ Битоля и Воденъ, Д. В. Македонски унжтилъ въ тоя пжтъ священника Димитъръ, комуто и испратилъ български учебници. Преподаванието на българския езикъ е стаяло обаче крадешкомъ, защото негодувалъ както Леринския владика, тѣй и Емборския му намѣстникъ попъ Яни. Селянитѣ малко разбарали ползата отъ изучаване родния си езикъ и за това не правили никакви постъжки прѣдъ владиката. Тѣй е отивало българското учение въ Емборе до 1884 година, когато отишълъ за учителъ Арсений Костенцевъ, родомъ отъ Щипъ. Той се е училъ въ родното си мѣсто и е учителствувалъ около 20 години по разни мѣста въ вилаетитѣ. Отъ неговото отиване въ Емборе, училището е започенало да се нарича българско.

* * *

На 20-й Юний азъ търгнхъ, може да се каже, тайно за Палеоръ. Казвамъ тайно, защото любезнитѣ Емборчани настояваха да погостж повечко въ селото имъ.

И менъ бѣше много приятно да изпълня желанието имъ, защото въ такива краища, дѣто хората сж жѣдни за чужденецъ, който да ги распитва и да имъ разказва работи близки до сърдцето имъ, много хубаво се прѣкарва времето, но неможахъ иначе да посетя, защото въ програмата ми бѣше да посетѣ още много мѣста, а недѣлитѣ бързо течеха. И когато конѣтѣ бѣха вече готови за търгование, ето че ни срѣщнаха на вратията гости. Азъ бѣхъ принуденъ да имъ кажа, че ще отидемъ съ единъ двоица приятели до Палеоръ и пакъ ще се върнемъ; а Палеоръ е на три четвърти часа разстояние отъ Емборе.

Между Емборе и Палеоръ сж все градини, които правятъ много приятно пътуванието. Палеоръ е малко селце, населено отъ турци и българи, но е станало известно съ своята жилава борба съ гърцката пропаганда за своя езикъ въ църквата и училището. Въ тая борба е ималъ важно значение тамошнй Сакеларий, заслугитѣ на когото впоследствие се скомпрометираха отъ непостояннй му синъ, който съ користна цѣль се хвърля въ обятията на разни чужди пропаганди. Щомъ стигнахми въ Палеоръ, азъ се отправихъ въ мъжското училище, дѣто заварихъ учителя да се занимава съ 50—60 селенчета. Испитахми нѣколко ученика, между които особно ми привлече вниманието едно турче, което съ забѣлѣжителна даровитостъ ми расправи всичкитѣ си знания, които бѣше спечелило въ българското училище по аритметиката, естествознанието, български езикъ и пр. Въ зачалото азъ неподозирахъ че тоя даровитъ ученикъ не е отъ българска народностъ, тѣй добрѣ и свободно владѣеше българския езикъ. Въ Палеоръ въ онова време имаше и мѣничка гъркоманска партия. Училището се състои отъ двѣ стаи, въ едната прѣподава българския, а въ другата гърцкия учитель, поддържанъ отъ Силлогоса. Когато азъ бѣхъ въ българското отдѣление, слушахъ че въ съседната стая гърцкия учитель расправяше що значи *илитин-*

тиконъ, арсениконъ, теликонъ и пр. Ученицитѣ не го разбираха и той трошеше езика си за да имъ даде да разбержтъ, че *илитинтиконъ* значи не едно, а много, т. е. множественно число, *арсениконъ* — мъжский, а *теликонъ* — женски родъ и пр. На излазяние азъ надникнахъ и въ гърцкото отдѣление; тамъ бѣха сѣднали вързъ единъ чинъ само четири дѣца и слушаха проповѣдитѣ на еллинизма! Посѣтихъ и женското училище, което се помѣщава въ една частна къща. Имаше доста възрастни ученички, на които симпатичната учителка бѣше успѣла да даде нужнитѣ първоначални познания.

Слѣдъ малка една почивка въ Палеоръ, ний търгнахми за селото Мокрени, което е на пътя за Клисуря, градецъ населенъ само отъ власи. По пътя ме удивиха неимоверно многото костенурки, които бѣха се распълзили по нивитѣ и ливадитѣ като плужговетѣ слѣдъ дъждъ. Тѣ се гонеха една друга. Бѣхми зрители даже на доста интересни костенурчеви сцени. Заблѣжихми, че обикновено слѣдъ една костенурка лазеха петшестина или десетина други. Сблѣкваша се, даже потропваша отъ време на време корубитѣ имъ.

— Що ще да значать тия върволицы, тия гонения и преслѣдвания на костенуркитѣ? попитахъ азъ проводника си.

— Костенурката, която върви напрѣдъ е женска, а всичкитѣ други слѣдъ нея сж мъжски, ми отговори.

Тѣй или инакъ, но измежду тия любовни похождения на костенуркитѣ, пътуванието ни бѣше доста забавно до Мокрени, дѣто пристигнахми при вечеръ прѣди захождение на сълницето.

Рѣдко сж селата, които се радватъ на такъво хубаво мѣстоположение като Мокрени. Това е сжщъ естественъ амфитеатръ. Прѣдставете си расположението и распредѣлението на единъ грамаденъ европейски театръ, отъ сцената до ложитѣ на когото да има двадесять минути расстояние. Вързъ сцената, малко възвишена, е заселено

Мокрени. Партера между сцената и ложитѣ сж широки вѣчно зелени ливади, трѣвата на които се коси два пжти въ годината. Ложитѣ сж възвишенитѣ, въ форма на полукръгъ, бърда и хълмове, отъ ребрата и височинитѣ на които се гледа въ всичкитѣ дворове и къщи на селото. Турете единъ гигантски покривъ вързъ тая мѣстность и ще имате прѣкрасенъ, неподобенъ естественъ театръ, който да побира шестотинъ хиляди души. Когато пристигнахми вързъ сцената на театра — въ селото — дневното прѣдставление бѣше въ послѣднѣото си дѣйствие и единственния театраленъ полиелей — божественото свѣтило — гаснѣше вече въ небеснитѣ височини. Въ пространния партеръ — ливадитѣ — косачитѣ добираха сѣното и пасеха множество конѣ, а отъ ложитѣ — околнитѣ бърда и хълмове — слазяха безбройни стада, домашенъ добитъкъ и трудолюбиви селяни, които бѣха се борили прѣзъ деня съ майката земя. Ний сѣдяхми задъ кулиситѣ и дълго гледахми на тоя театръ, на тая борба за съществувание. Азъ свалихъ феса срѣщу безбройнитѣ кони сѣно въ ливадитѣ и много ми се искаше да отида и да се заровя въ една отъ тѣхъ за да почувствувамъ оная хубава, здрава меризма, която има едва изсушеното сѣно, и да си припомня щастливото дѣтинство.

Мокрени отъ двѣ-три години насамъ е започнало да учи дѣцата си на български; по-напрѣдъ гърцкия езикъ е властвувалъ и въ църквата и въ училището. Припознало е вѣдомството на Екзархията отъ двѣ години. Училищно здание си иматъ доста добричко и учителя имъ Дѣлевъ е добъръ и скроменъ труженикъ въ полето на просвѣщението и народното съзнание. Може искрено чловѣкъ да позавиди на ония селски учители, които единъ день, когато сѣднатъ да прегледатъ смѣтка що полезно сж направили на тоя свѣтъ, ще могатъ съ пълна вътрѣшна увѣренность да произнесжтъ: „свѣстѣта ми е спокойна, еди-кое си село нѣма да забрави името ми. защото се посвятихъ за да разбудя въ него божественната

некра.“ Тия села на подобни учители ще бждатъ вѣчни паметници и скромнитѣ селски църкви ще се молятъ за душнитѣ имъ.

Весело принощувахми въ Мокрени. Вечерята се разговорихми между прочемъ съ Мъсърлията, който прави впечатление на ризуменъ и практиченъ селянинъ. Казва се мъсърлия, защото ходи по търговия въ Египетъ. Той неведнѣжшъ високо ми заяви, когато се върна въ Цариградъ, да не забравя да съобщи дѣто трѣбва, че тамошнитѣ жители, слѣдъ Бога, иматъ на тоя свѣтъ Н. И. В. милостивия Султанъ и Негово Блаженство Екзарха, отъ които само очакватъ всичкитѣ народни блага тука на земята. Вечерята слѣдъ една вечеря отъ лоти апетитни ястията, започенаха да правятъ приготовления за пренощуване въ душната стая.

— Не, казахъ, на двора ще спимъ; тамъ е хладно, а при това и ще видимъ какъ изгрѣва сълницето въ Мокренския амфитеатръ.

Това се видѣ малко странно на другаритѣ ми, но се съгласиха че ще е по приятно да се спи подъ открито небо. Постлаха по една рогозка, хвърлиха вързъ рогозката по една черга и по една корава възглавница и се натъркаляхми съ смѣхъ и забавни приказки. Нощта премина въ единъ непрекъснатъ сънъ, безъ събуждания; тѣй обикновенно се спи на открития чистъ въздухъ. Сутренята още въ зора ни събудиха кравитѣ, които бѣха излѣзли изъ обора и безъ малко щѣха да ни сгазатъ. Проводника ми се оплаква, освѣнъ това, че прѣзъ нощта една свиня ходила да го схожда и много ѣ се искало да позарие зурлата си въ завивката му; това обстоятелство го накарало да спи малко заешки и да обърща отъ време на време внимание да не благоизволи да си позволи нѣкоя свиня или крава да обезпокои съна на даскалитѣ. Едва станяхми и ето че пристигна сакеларий отъ Палеоръ. Чулъ че сме заминали прѣзъ селото имъ и полюбонитствувалъ да ни види, защото въ време наше-

то заминуване той билъ нѣкждѣ по градинитѣ. И менъ бѣше любопитно да видя и да се розговоря съ тоя попецъ, който най-напрѣдъ е повдигналъ борба противъ владиката въ Кайлярско. Отъ разговора можахъ да извлечж, че въ естеството на тоя челоуѣкъ има достатъчна доза хитрость и още по-достатъчна непостоянство. Съ него ний пхтувахми до Клисурския мѣнастиръ, отдѣто той се върнх, слѣдъ като ме моли да изсходатайствувамъ прошка за нечестнитѣ постъжки на сина му, мѣстожителството на когото билъ града Битоля около сѣрбеката пропаганда.

Слѣдъ като събрахми и поиснивахми ученицитѣ, ний потеглихми за Клисура, чисто влашки градецъ, построенъ на върха на планината. Що търси тоя градъ вързъ разклоненията на Нерезката планина? Не можа ли да се намѣри нѣкое по-сгодно мѣсто за поселение, ами се е основалъ цѣлъ единъ градъ вързъ планинската камениста височина, дѣто нето се сѣе, нето се ражда нѣщо и дѣто всичко, и хлѣбъ за хората и сѣно за животнитѣ, се износя вързъ гърба на бѣдното муле? Клисура е една любопитна оригиналность въ това отношение, оригиналность безъ всѣкаква логика. Кжщята му сж все каменни, красиви, високи, каквито сж рѣдко и въ вилаетскитѣ градове. Слѣдъ като, въ продължение на три и половина часа, се искачи челоуѣкъ по каменистия планински пхтъ и се приближи до градеца, прѣдъ себе си вижда красиви бѣли кжщя, които му даватъ да разбере, че това е богатъ градъ, съ зажитъчни граждани. Слѣдъ малко вижда и бѣлата и изнѣжена кожа съ правилнитѣ чърти на хората и бърза да заключи, че вързъ тая планина се веде граждански животъ съ всичкитѣ му подробности, даже съ необходимитѣ му духи и помади. Ний минхми прѣзъ градеца безъ да се спирами нѣкждѣ. Казаха ни, че тамъ имало много фанатици хора и за това прѣдпочетохми да гонимъ за обѣдъ българекото село Бобица. Забѣлѣжихми при всичко това, че въ Клисура мжжѣ много малко се мѣркатъ по улицитѣ; видѣхми повече жени, между които нѣ-

кои доста красиви. По-послѣ ми съобщиха, че въ тоя балкански градецъ мжжѣтѣ били на стотѣ десеть отъ цѣлото население, останалитѣ били само жени и дѣца; грамадната часть отъ мжжѣтѣ била постоянно въ чужбина, защото на мѣстото нѣмало никаква поминувка. Клисурскитѣ мжжѣ оставятъ женитѣ и дѣцата си и ходятъ на търговия обикновено въ Цариградъ, Египетъ, Влашко, България и Сърбия. И всждѣ по тия страни има богати клисурци, страстьта на които е да напечалатъ пари и да отидатъ въ отечеството си да направятъ, тамъ вързъ голата планина, по една красива каменна кщца, да поживѣятъ два три мѣсеца въ обятията на своитѣ и изново да задуютъ въ далечна чужбина на печала. Въобще, слабостъта на тамошнитѣ власи сж красивитѣ каменни кщца, за които, може да се каже, тѣ само и печелатъ. И когато, за разнообразие въ разговора, попитахъ одного какво именно привлача хората да трупатъ богатствата си вързъ тая мжносъобщителна планина, получихъ отговоръ, че ги привлача красивата половина, стария и богатъ клисурски мнастиръ, който се намѣрва въ планината между Мокрени и Клисура, и каменнитѣ кщца; а прѣди всячко бащиното огнище, си помислихъ въ добавкъ азъ, па било то и орлово гнѣздо, намѣсто каменни кщца. Въ всѣкой случай, главната цѣль въ цѣлия животъ на клисурския влахъ е да напечали, въ течение на много години, пари въ чужбина и да се завърне вързъ върха на планината, да направи кщца и да се ожени за красива влахинка.

При заминуванието прѣзъ тѣснитѣ и крути улици, по збеститѣ калдаръми на които коня се едва катереше, на менъ додоха на ума влашкитѣ колиби вързъ височинитѣ на Пиринъ. Не сж ли били прѣди вѣкове и вързъ Нерезската планина подобни овчарски колиби, които отъ послѣ сж се превърнали въ каменни домове, а жителитѣ имъ отъ качующъ елементъ сж прѣдпочели гражданския животъ?

Казахми и по-горѣ, че Клисура е чисто влашки

градецъ и за това мѣстното българско население я нарича „Влашка Клисуря“. Жителитѣ сж чистокървни власи, но чувствата на повечето сж гърцки. Отъ нѣколко години насамъ е започнало да се възражда чувството на влашката народностъ, но то строго и съ всѣкакви мѣрки се преслѣдва отъ гърцкото духовенство. Извѣстна часть отъ Клисурскитѣ власи е изявила желание да се учи и моли на езика си и да се развива въ народността си, но непреодолими препятствия срѣща отъ страна на гърцкитѣ силлогоси. Жива борба се е водила и води за това въ Клисуря. Императорското правителство е позволило даже на Клисурскитѣ власи да иматъ свой, не гърцки, мухтаринъ и въобще ги покровителствува, както подобава на едно отеческо правителство, срѣщу онеправданията, които се правятъ на народността и езика имъ отъ гърцкитѣ силлогоси и духовенство.

Отъ Клисуря ний слѣзохми въ българското село Бобица. Не веднажъ ме испоти голия спускъ, който слазя отъ Клисуря къмъ казаното село и по който мъчно се слазя вързъ гърба на добичето. На много мѣста трѣбваше да се минува мъчителния каменистъ пътъ пеши, което не бѣше лесна история прѣзъ юлската горѣщина. Въ Бобица се отправихъ прямо въ училището, което е ново и доста сгодно. Учителя, познато менъ овъ прѣди нѣколко години лице, ме гледаше и не искаше да вѣрва на очитѣ си. Възможно ли е отъ Цариградъ, тъй нечаяно, тъй ненадѣйно, гостъ въ Бобица!

— Сынъ ли е това, повтори той и ме въведе въ училището, дѣто се позаехми съ ученицитѣ около единъ часъ. Бобица въобще прави добро впечатление; и двоицата селски священници, попъ Константинъ и попъ Никола, сж хора съ чувства и родолюбие.

КОСТУРСКО.

Отъ Бобища пътя ми бѣше за Загоричани, едно отъ най-голѣмитѣ села въ Костурската епархия. Както въ продължение на цѣлото ми пътувание, тъй и отъ Бобища се намѣри воленъ охотникъ да ме придружи, освѣнъ проводника ми отъ Емборе до Загоричани. Това пътувание съ тия любезни и любопитни провождачи, испращачи и поерѣщачи, които повечето пъти на тумби ме съпровождаха и испращаха отъ село на село, то бѣше една прекрасна увеселителна расходка, едно забавно шествие, не лишено и отъ романтизмъ, и отъ поезия, и отъ комедия. Всеждѣ нови хора, нови видове, нови разговори, нови любезни гостолюбия; всеждѣ гощавания и здравици, пълни съ чувства и самосъзнание. Токо викнали по четиритѣ краища на свѣта, че било опасно, мъчно, невъзможно пътуванието по вилаетитѣ! Не е истина; пътува се най-весело и най-приятно: стига чловѣкъ да има въ порядкъ пътнитѣ си книжа, стига да му сж чисти цѣлитѣ и намѣренията, да се не занимава съ работи не отъ кръга си. Весело се пътува за единъ българинъ, най-вече по българскитѣ села, дѣто хората сж жѣдни да видятъ и да чуютъ работи за тѣхъ интересни, близки до сърдцето имъ. Просвѣщава се чловѣкъ, добива много и разнovidни познания и свѣдѣния, за съществуванието на които никога не е подозиралъ. Уморишъ ли се отъ дълги и постоянни занятия, почувствувашъ ли се исчерпенъ, отпадналъ, приплѣсканъ нѣкакви духомъ, омързне ли ти уморителното общество съ своитѣ лицемѣрия, подлости, хитрости, неестественности и не искренности, възсѣдни единъ конъ и тичай въ обятията на естеството и на народа; тамъ ще намѣришъ утѣха, цѣръ, просвѣжавание; тамъ ще укрепишъ и духа и тѣлото си.

Съ пѣсни и интересни разговори стигнахми въ Загоричани, въ това царство на жената, и се отправихми прямо въ училището. Да не ви се види чудно дѣто на-

зовавамъ Загоричани царство на жената; това има своята сжщностъ, своята смисълъ и значение, които ще ви разскажа по-послѣ, а сега да видимъ училището. Загоричанцитѣ се гордѣятъ и съ грамадна църква и съ добри училищни здания, мъжско и женско, но не се гордѣятъ съ съгласие и единомислие. По причина отечтвнието на тия двѣ добродѣтели, училищнитѣ имъ здания сж раздѣлни на гъркомански и български. Българския учителъ съ учителката се занимаваха, когато азъ отидохъ, въ женското училище. Полюбопитствувахми да видимъ успѣха на ученицитѣ. Гледамъ, учителя все повече клонеше да ги испитва по смѣтане. Отворимъ по другитѣ прѣдмѣти, той все обръща къмъ смѣтане. Най-послѣ го молихми да остави числата и да ги менита по български езикъ. — Тая година материала по български езикъ не сми минували, отговори. — Защо? — Защото И не може да даде никакви сериозни обяснения. — Е добръ, да видимъ що сж минжли по отечтвнието. — И по тоя прѣдмѣтъ не сми минжли всичкия материалъ, защото бѣхъ болна, отговори учителката, която била преподавателка по землеописанието. — Хубава работа, българско училище, а въ него непреподавани главнитѣ прѣдмѣти, български езикъ и отечтвзнание.

Ето що значи въображаемата мъчнотия да има чловѣкъ извѣстенъ инспекторски надзоръ надъ учителитѣ. Преподаватъ онова, което тѣмъ се допада. Ако споменяхъ за тоя малко непрепоржчителенъ случай, то е да сбърна налѣжаще внимание върху обстоятелството, че въобще българскитѣ учители иматъ слабостта да обръщатъ несравнено повече внимание къмъ изучвание математическитѣ и естественни науки, а изучванието материала по българския езикъ и отечтвзнание оставятъ на заденъ планъ, като не толкова важенъ. Това е голѣма грѣшка, незнание важността на прѣдмѣтитѣ, болестъ къмъ реализма, който най-малко си има мѣстото въ нашитѣ училища, на значението на които е съвършено друго. Материала по

български езикъ и отечествознанието има за цѣль да запознае ученицитѣ основно и убѣдително съ всичко щото имъ е близко, щото имъ е скъпо, щото имъ е свято; тия прѣдмѣти трѣбва да даватъ духъ и чувства на младостта, което е главната задача на нашитѣ училища. Съ изучаване математическитѣ и естесивенни прѣдмѣти се развива само ума, а чувствата и духа оставатъ непокожтнати. Главната наша задача не е тая. Нашитѣ училища трѣбва да развиватъ ума, но трѣбва главно и прѣди всичко да събуждатъ чувствата и да укрепяватъ духа. Това е нашата вѣпниюща нужда. Нашитѣ училища отпушатъ млади съ наука и знания, но съ спящи чувства и слабъ духъ. И на това трѣбва да се търси причината въ не-доброто преподавание и въ не-достатъчното изучаване всичко, отъ което младостта може да узнае, да изучи, да оцѣни себе си, да полюби своето. Въ това обстоятелство трѣбва да се вникне; тукъ се превлача сериозното внимание ва программитѣ, на преподавателитѣ, въобще на учителитѣ и труженицитѣ.

Отъ училището, ний отидохми въ дома на единъ отъ Загоричанскитѣ първенци, дѣто между другитѣ доде и първия селски мухтаринъ Дамянъ, челоуѣкъ съ червенъ косъмъ и правилни чърти. — Тоя червенъ косъмъ прѣдвѣщава хитрости и дяволии въ тоя селянинъ, си помислихъ азъ щомъ го видѣхъ. И дѣйствително, разказаха ми, че той е билъ главната причина за дѣто неможе да се въдвори съгласие и единомислие въ селото, защото му било приятно да лови риба въ мжтната вода и да бозае отъ двѣ крави. Гладкостта и пълнотата на лицето му показваха, че не е лошо на тоя челоуѣкъ въ това село, дѣто ималъ възможность да яде отъ нѣколко корита. Отворихми дума защо всичитѣ родители не испрацатъ дѣцата си въ българското училище.

— Женитѣ, тѣ сж причината, тѣ препятствуватъ за успѣха на нашитѣ училища, отговори Дамянъ.

По-послѣ минж дума за ползата, да се моли всѣкой

на езика си, да се проповѣдва словото Божие на понятенъ за християнитѣ езикъ и азъ попитахъ що препятствува на загоричанци да введжтъ въ църквата си славянското Богослужение, а ако священниците имъ не сж подготвени за това, то защо поне евангелието и апостола не се тълкуватъ на просто български, щото да ги разбиратъ и да се називава християнитѣ?

— Женитѣ, женитѣ сж противни, тѣ не оставятъ старото, отговори червения косъмъ.

Тя отговори ми се видѣха страни; какъ тъй жената да има такъво значение въ тия работи! Но разговора продължаваше да си тече, додѣто най-послѣ минж върху положението на околнитѣ села, нѣкои отъ кенто се похвалиха, че сж припознали вече вѣдомството на родното си духовно началство.

— Загоричани само е останало надиря въ това отношение, каза учителя отъ Бобища.

— Женитѣ сж причината, тѣ се противжтъ, тѣ неискать да си оставятъ старото, потрети червения косъмъ.

— Чудно нѣщо! въ едно село въ Костурския край женитѣ да иматъ такъва сила и такъво значение! Отъ тѣхъ да зависи разрѣшеннето на подобни народно-църковни въпроси! Тогава обърнете мустацитѣ си вий мжжѣтѣ, дайте мухтарскитѣ печати, ешитропството и настоятелството на женитѣ, волята и гласа на които сж по силни.

Азъ се заинтересувахъ да поизуча въ що състои и отдѣ произлазя женската сила и твърдата воля на Загоричанскитѣ селянки. — Загоричани, както казахми, е село голѣмо и сравнително богато. Почти всичкитѣ мжжѣ сж млѣкари и каймакчии въ Цариградъ, Солунъ и пр. Така щото, въ селото останатъ повечето жени, които, като съпруги на хора, печалата на които въ чужбина не е лоша, стоятъ по-високо отъ обикновеннитѣ селянки, живота на които е земледѣлие и скотоводство. Селенката въ Загоричани е сравнително по-добрѣ нахранена и по-топло

облечена, защото мъжа постоянно праща пари отъ Цариградъ. Че живота ѝ не е грубъ и селско-скотски се вижда отъ самата кожа на лицето ѝ, която сравнително е бѣла и гладка, и въобще отъ тѣлосложението ѝ, което е набито и нахранено. Женитѣ въ Загоричани, освѣнъ това, сж много набожни, слѣпо сж привързани на селската си църква и иматъ неимовѣрно довѣрие и уважение къмъ селскитѣ си священници. Не се е родила още жена въ Загоричани, която да престожи поученията и наставленията на священника. Най-малко два пхти въ годината Загоричанката ще отиде да се изповѣда у священника и да чуе наставленията му, които слѣпо изпълнява. Така щото, по такъвъ начинъ женитѣ сж въ рхцѣтъ на священницитѣ, които отъ своя страна получаватъ заповѣдитѣ и наставленията си отъ Костурския гърцки владика. Той имъ е далъ езика и думитѣ, които трѣбва да държатъ прѣдъ набожнитѣ селянки. А священницитѣ въ Загоричани се отличаватъ съ привързаностъ и повиновение къмъ началника си, който силно поддържа гърцкия езикъ и гърцкия духъ въ църквитѣ и училищата. Священницитѣ поучаватъ женитѣ да не испращатъ дѣтцата си да учатъ българска книга, и женитѣ слѣпо се повиновяватъ. Мжжѣтъ отъ Цариградъ пишатъ на женитѣ си да испращатъ дѣтцата на българското училище, да не приематъ священницитѣ въ домоветѣ си, ако тѣ противодѣйствуватъ на българското развитие на младостта, а женитѣ не обръщатъ внимание, защото считатъ за грѣшно да престожатъ наставленията на священницитѣ. Мжжѣтъ отъ Цариградъ пишатъ селото да припознае родното си духовно началство, а священницитѣ се противжтъ, защото иматъ за опора всичкитѣ селски жени, които не искатъ да оставятъ старото. Цѣра на това е, казваше Дамянъ, всичкитѣ мжжѣ отъ Цариградъ да пишатъ на женитѣ си, че не ще имъ испращатъ срѣдства за препитание, ако продължаватъ да слѣдватъ сжщето поведение, т. е. да служатъ за опора на священницитѣ, които сж

противъ родния езикъ въ църквата и училището, противъ народното ни развитие.

Препятствието, състояще въ силата и волята на Загоричанската селянка нѣмаше оная важность въ църковно-училищнитѣ работи на селото, която искаше да му придаде жълтия косъмъ, но въ всекой случай азъ и самъ се убѣдихъ, че жената въ Загоричани, по причина своята набожность и не съзнанието на священниците, има своето значение. А Дамянъ му придаваше много по-голяма важность и значение, защото тѣй му понасяше, това изискваха интереситѣ му. Относлѣ узнахъ много по-подробно, че злия духъ на Загоричани е билъ тоя червенъ косъмъ.

* * *

Въобще за Костурската епархия азъ бѣхъ си съставилъ мнѣние, че тя е послѣдната отъ всичкитѣ други епархии въ вилаетитѣ не само по духъ и по чувства, но и по икономическо състояние, по домашно благосъстояние, по поминъкъ и естествено развитие. Тамъ ми се прѣдставляваше студеното гнѣздо на бѣдността, на нехаянието, на безчувствието и заспалостта; забравенъ край ми се виждаше това Костурско, забравенъ и отъ Бога, забравенъ и отъ хората. Тѣй си го прѣдставлявахъ отъ спокойнитѣ брѣгове на Босфора. Но много приятно ми станж че излѣзохъ измамень. Костурско е съвършено противното; тамъ е цвѣтущъ край въ сравнение съ другитѣ епархии. Человѣкъ пжтува прѣзъ Костурскитѣ села и не вѣрва че това сж села. Самитѣ селски кжци показватъ, че тамошното население стои въ нѣколко отношения височко, защото и самитѣ кжци сж височки. Въ пжтуванието си прѣзъ другитѣ епархии, азъ имахъ обичновението, когато влазахъ въ нѣкое село, да гледамъ коя кжца има бѣлъ коминъ; това бѣше ми знака да познавамъ кжцията на священника и чорбаджията. И щомъ съгледахъ бѣлия коминъ, къмъ него и теглехъ. Въ Костурскитѣ села би помислилъ человѣкъ, че всичкитѣ кжци сж поски и чорбаджиски, защото всичкитѣ иматъ бѣли

комини. Въобще комина по селата означава охолностъ и благосъстояние. Има кхщя, даже села съвършено безъ комини, което значи самоунижение, покорностъ, бѣдность, нищожество. Въ неотодавнатитѣ времена, селянина, който е вдигалъ коминъ на кхщата си, който свободно е запушвалъ огнището си, тълкувало се е, че той и духомъ и материално се е събудилъ и привдигналъ. Вдигналъ и запушилъ на всезрѣние комина, е било равнозначуще съ вдигналъ глава. Понижена глава, пониженъ и коминъ; отехтствие на духъ, отехтствие и на коминъ. Незнамъ дали и костурскитѣ села и комини сж преживѣли подобна епоха, но днесъ тѣ сж исключение отъ правилото. Въ костурско не само коминитѣ, но и цѣлитѣ, всичкитѣ кхщя се бѣлѣятъ. Въ другитѣ епархии селата отдалече се чернѣятъ, а въ Костурско се бѣлѣятъ. Това означава благосъстояние. Селскитѣ кхщя въ Костурско въобще се правятъ отъ камъкъ и прѣдставляватъ нѣщо не селско. Много вилаетски градове биха пожелали да иматъ кхщата на Костурскитѣ села; много граждани и гражданки биха позавидѣли на Костурския селянинъ и селянка. Не само вънкашния видъ на селскитѣ кхщи въ Костурско показватъ извѣстно благосъстояние; и самата вътрѣшностъ не е чисто селска, т. е. не е бѣдна, черна, гола и мърсна. Въобще костурскитѣ села ми напомниха едновременното благосъстояние и зажитѣчностъ на подбалканскитѣ и сръдньогорскитѣ български села и паланки. Както женитѣ, тъй и мжжѣтѣ сж добрѣ нахранени и добрѣ облѣчени. Това се вижда отъ самитѣ имъ тѣлстички и здравички лица. По другитѣ мѣста чловѣкъ вижда селянитѣ и селянкитѣ повечето изпити, изгорѣли, мършави, тѣлесно отпаднали, грозни, дришави; никаква интеллигентна, никаква симпатична чърта. Въ костурско е съвършено противното. На Костурския българинъ се вижда да е сладкъ и питателенъ хлѣба, когото яде, защото му е направилъ лицето цвѣтуще, доволно, далъ му е чърти по-правилни, сравнително по-интелигентни.

Какво е занятието и поминувката на българитѣ отъ Костурскитѣ села? — Странствуването, чужбината. Малко сж мѣстнитѣ занятия и не сж въ състояние да хранятъ всичкото население и за това по-голѣмата частъ отъ мжжѣтѣ търсятъ печалбата си въ чужбината. Всичкитѣ почти странствуващи българи отъ Костурско иматъ една специалностъ — млѣкарството; него сж завладели и то ги хранятъ. Всичкитѣ млѣкари и каймакчии въ Цариградъ, Солунъ и пр. сж отъ Костурско. Царигражданина щомъ се събуди сутрина, слуша най-напрѣдъ гласа на костурския българинъ, който въ зора излазя по улицитѣ да разнося млѣко. Ония отъ мжжѣтѣ, които остаятъ по селата си, се занимаватъ съ земледѣлие и малко скотоводство; обработватъ и лозя, но за да изкарватъ вино колкото за себе си. Въ петъ-шестъ години веднѣжъ странствуващия костурски българинъ се завърща въ родния си край, гостува извѣстно време на ближнитѣ си и пакъ отива на печала. Една слабостъ иматъ тия трудолюбиви хора, която е — щомъ се видятъ съ повечко парици, отиватъ въ отечеството си, направятъ по една хубава къща и хайде пакъ въ чужбина да продаватъ млѣко. Така щото, цвѣтущото селско положение, което занимава костурския българинъ, дължи го именно на своето сношение, на своята свързка съ странство. Той не живѣе просто въ гората, а вижда свѣтъ, който, разбира се, му дава нѣкакво понятие и за по-добро печаление, и за по-добра поминувка и за по-човѣшки животъ. А главното е, че въ чужбина той намѣрва по-добра печала.

Ето главната причина на икономическото благосъстояние на костурскитѣ българи.

Като взема чловѣкъ въ съображение това състояние, отъ една страна, и непосредственото имъ съприкосновение въ странство съ срѣди по-високо стоящи отъ тѣхъ, отъ друга, дохожда до заключение, че костурския българинъ трѣбваше и по духъ и по чувства да стои сравнително по-високо отъ ония селяни, които неизлазятъ нико-

га отъ селата си и които съ пота на лицето си едва искарватъ черния хлѣбъ за прехраната си. Това трѣбваше да бѣде естествено и логическо послѣдствие, но виждами противното. Въ Костуреко, съ много малки изключения, сега напослѣдкъ сж започенали да се отварятъ български училища, сега напослѣдкъ сж започенали да се правятъ усилия за ввеждане славянския езикъ въ църквитѣ и въобще за чистонародното развитие. Костурския българинъ бѣ останалъ надира въ самосъзнанието. Коя бѣше причината на това? Какъ благосъстоянието, и ето защо. — Всичкитѣ почти костурски села си иматъ и добри църкви и добри училища. Благосъстоянието и съобщителността имъ съ странство имъ е дало едно сравнително развитие по-рано отъ поражданieto на българското самосъзнание по ония мѣста. Костурския българинъ е започеналъ да се учи тогава, когато всждѣ властвуваше гърцката книга. По другитѣ мѣста хората сж започенали да си отварятъ училища слѣдъ пораждане въ тѣхъ народното самосъзнание т. е. слѣдъ като сж съзнали българската си народностъ, а костурския българинъ е започеналъ да се учи прѣди поражданieto на това самосъзнание т. е. прѣди да съзнае българската си народностъ. Слѣдователно по-рано той не е можалъ да започене да се учи освѣнъ на гърцки. Ето защо ний днесъ срѣщаме въ костурскитѣ села прѣстарѣли селяни да владѣятъ гърцко писмо и гърцкия езикъ, па не само мжжѣ, но и жени; ето зажо много костурски български села сж дали на гърцкия народъ хора учени, свършили наукитѣ си въ Цариградъ, Атина, даже и въ Европа, които занимаватъ важни длѣжности въ Еллада и другдѣ. Често срѣщаме доктори, адвокати и педагози и пр. родомъ отъ Костурскитѣ села, свършили курса на наукитѣ си въ Гърция. Тѣ всички сж започенали да се учатъ прѣди възражданieto на българската народностъ, защото сж имали охотността, благосъстоянието. Прибавете на всичко това и географическото положение на Костуреко, което е тамъ

въ края на българския елементъ, тамъ въ края, дѣто населението има условията най-много да се влияе отъ гърцката книга, отъ гърцкия езикъ и отъ гърцката култура. Въ зачалото на българскѣто възраждане, когато и по ония мѣста сж започнали да се явяватъ тукъ тамъ учители на българската книга и на българската народность, являвали сж се гърцки андарты, които сж заплашвали съ обиръ и убивание ония селяни, които сж се съгласявали да се отварятъ български училища въ селото имъ. По такъвъ начинъ, дълго време се е минжло до дѣто тамошнитѣ българи да добиятъ възможность, свободно да изповѣдватъ народностьта си и да започнатъ да учатъ дѣтцата си на родния си езикъ. При всичко това и костурския българизмъ, и костурското народно самосъзнание има вече своята традиция, своята мѣничка, но поучителна история. Костурския българинъ не е забравилъ и съ въсхищение си напомнюва неотдавнашното време когато гърцкитѣ костурски митрополиты сж се величаяли въ църковнитѣ служби и при тържественни случаи „Митрополиты на цѣла древна България“ (Пасисъ палеасъ Вулгариасъ). Загоричани помни славното учителствување на Георги Динговъ, който въ началото въобще на българското възраждане е въвелъ българския езикъ въ тамошното училище. И Бобища и Загоричани помнятъ и учителствуванieto по матерния езикъ на стария учитель Петъръ Орловъ, на когото не е мигало окото да проповѣдва българската народность на вѣрнопоподаннитѣ тамошни българи.

* * *

Отъ Загоричани моята станция бѣше вече Костуръ, дѣто ме послѣдваха двоица отъ загоричанскитѣ първенци. Загоричани, заедо съ много още села, е дошло въ едно корито, което носи названието Пополе. Като пътува челоуѣкъ прѣзъ срѣдата на това Пополе отъ Загоричани къмъ Костурското езеро, отъ дѣсно му се усмихватъ бѣ-

литѣ кжщя на селата: Олища, Бѣмбоки и мѣнастира Св. Врачъ. До Олища има развалини, които въ пѣсенитѣ се величаятъ „Олина града.“ А отъ лѣвата страна се бѣлѣятъ селата: Куманичево, горнѣо и долнѣо, Чурилово, съ мѣнастира Св. Никола и Горенци. Планината надъ Загоричани носи названието Вичъ и до нея Върбица. Планината надъ Горенци се казва Истокъ, а надъ Куманичево е мѣстността Ежево. Далече отъ Костуръ се синѣе планината Грамосъ или Войнова планина, а между Костуръ и Грамосъ е мѣстността Анаселища. Тамъ криволичи и р. Бистрица, която служи за граница на българския елементъ въ тая страна, при всичко че и отвѣдъ тая рѣка се срѣщатъ тукъ-тамъ български поселения.

Въобще Костурската мѣстность или Костуреката кааза се дѣли на три части, или кола, както ги наричатъ тамъ. Тѣ сж: Пополе, Куреща и Кастория. На сѣверозападъ отъ Костуръ е Куреща колъ, на истокъ, и сѣвероистокъ е Пополе, а на югъ Касторията. Въ Куреща колъ сж селата: Джмбени, Косинець, Смърдешъ, Брѣзница, Лобаница, Кърчища, Вѣибель, Руля, Габрешъ, Търново, Ошчима, Жельово, Дрѣновини, Чърновища, Поздивища, Кономлади, Жервени, Старица, Свята-недѣля, Жупанища, Сливени, Орманъ, Апоскегъ, Бабеоръ, Туръе и пр. Въ Пополе сж селата: Загоричани, Горенци, Маврово, Куманичево, Чурилово, Бобища, Бѣмбоки, Черѣшница, Вишени, Шестево, Тиолища, Холища, Прекопана, Блаца, Фотинища, Клисурса, Мокрени, Гърцко-Блаца, Зрѣлца, Дупякъ, Сетома, Вондорови, Личища, Кърпени и пр. Въ Касторията се намѣрватъ селата: Хрунища, Нестрамъ, Желинъ, Тиквени, Добролища, Четирокъ, Желѣгоже, Галища, Гърлени, Тухуль, Котелци, Лънга, Вичища, Забърдени, Скомско, Дрѣничево, Песякъ, Сничани, Яновени, Марковени, Калевища, Госно, Езерець, Тренетуць, Жиковища, Чарчища, Мирославица, Шакъ, Паиратско, Божий-градъ, Зеленъ градъ, Видово, Богатско, Борботско, Жужалци, Грънчъ, Лебишево, Прѣдмиръ, Манякъ, Слимница, Костарачъ и пр.

Отъ Загоричани до с. Маврово, т. е. до брѣга на Костурското езеро има около два часа. Въ Маврово ний се поспрѣхми половинъ часъ, защото оттамъ щѣхми да върнемъ надиря добичегата заедно съ проводника и щѣхми да сѣдчемъ въ една ладия, която да ни завози въ Костуръ. Маврово е почти погърчено село. Види се на тамошнитѣ селяни сж имали и иматъ голѣмо влияние костурскитѣ първенци, а може би и гъркоманитѣ отъ голѣмото село Горенци, дѣто еллинската култура е пустнала доста дълбоки корени. Горенци е важна елинизаторска станция, въ която учителствувать седемъ-осемъ души гърцки учители съ четири-петъ учителки. Любопитна точка прѣдставлява това село, любопитна въ това именно отношение, че тамъ гърцизма е успѣлъ да превърни много селяни въ граждани, да имъ наложи капели, да ги облече въ опнати дрехи, да направи изъ женитѣ кокони и пр. Изъ горенци има много ученици въ разнитѣ Атински училища, висши и срѣдни. Има и доста свършивши висша гърцка наука хора.

Въ Маврово се спрѣхми на една фурня, която е и ханъ въ сжщото време. Голѣмъ апетитъ възбуждаше тая фурна; тя бѣше пълна съ гевечи, но гевечи пълни съ риба изъ Костурското езеро. Това е специалността на селото: фурнитѣ му производять хубави рибни гевечи. Другаря ми закълца зжби прѣдъ вида на вкуснитѣ рибни приготовления. Фурнаджита ни прѣдложи единъ, съ поотбрана и по вкусна риба, гевечъ, на когото ний на крака ударихми бързъ зжбъ и сѣднхми въ ладията. Слѣдъ дългото и уморително пхтувание на конь, возението по вода има неописуеми приятности, най-вече по тихата езерска вода, прѣзъ лѣтнитѣ сенегалски горещини и при вечеръ прѣди захождане на сълицето. Азъ слушахъ плисканието на лопатитѣ и тихото шумоление на водитѣ; гледахъ клонящето къмъ захождане сълице, което огрѣваше само дѣсния брѣгъ на езерото и правеше картината още по-тайнственна; виждахъ отъ време на време воднитѣ

змии да изваждатъ само главитѣ си надъ водната повърхностъ за да дишатъ въздухъ; слѣдвахъ отдалече езернитѣ свраки, които, като искусни риболовци, чакаха сгоденъ мигъ да потънатъ въ водата и да се угостятъ съ прѣсна риба—и всичко това ме опояваше въ прѣдвечерната тишина, всичко това ме уносяше далече, високо, дълбоко въ мечтания, въ въсторгъ, въ мисли, въ събития и въ сравнения. Не, въобще взета, Македония е красива; тя естествено е много по-красива отъ всичкитѣ останали провинции въ Балканскій Полуостровъ. Тия езера, тия планини, тия плодородни полета—взети въ едно и божественно распредѣлени споредъ нуждата на почвата и на населенията, сж прелести и преимущества, на които много провинции иматъ право да завиждатъ. Измежду живописнитѣ планини и плодородни полета на тая красива стряна се блѣятъ и блѣщатъ бистритѣ води на десетъ езера. Това е голѣмо богатство и рѣдко преимущество. Въобразете си деня когато по ребрата на тия красиви планини ще започнатъ да шарятъ безъ брой желѣзници и по бистритѣ води на тия езера ще захванатъ да плаватъ много параходи и параходчета! Швейцария има да благодари на своитѣ планини и езера дѣто е избрана за райски жгълъ въ Европа. А македонскитѣ планини и езера, които сж много повече и по разнообразни, въ що стоятъ по-долѣ? Богъ създалъ и наредилъ всичко, но чловѣческата ржка не е прибавила още нищо, изобретателния чловѣчески гений не е достигналъ още до тия мѣста. Ладията тихо ни носяше къмъ Костуръ, а азъ гледахъ безбройнитѣ села вървъ брѣговетѣ на езерото и се запитвахъ: кога ще започнатъ да плаватъ параходчета по тия води и да носятъ пжтника отъ село на село по тия красиви брѣгове!

Костурското езеро като змия се увива около града Костуръ, комуто е оставило само единъ тѣсенъ входець отъ суша. Града изображава полуостровъ въ езерото, което има формата на грамадно конско петало. Широчина-

та му се минуви въ два часа съ ладия, а дължината му наоколо, отъ едина край до другия, едва ли може да се мине и въ осемъ часа. Разказватъ, че мѣстността, вързъ която лѣжи Костуръ, прѣди вѣкове съставлявала съвършенъ островъ, заобиколенъ отъ венчикитѣ страни съ вода, но отпослѣ чрѣзъ насипване се е образувалъ сегашния пѣтъ, който води въ града. Вързъ сѣверния брѣгъ на езерото срѣщу Костуръ сж наредени отъ долѣ на горѣ слѣдхющитѣ села: Дунякъ, Маврово, Личица, Фотиница, Кондереби, Тихолица, Сѣтомо, Шестево, и Аноскепъ. Самия Костурски полуостровъ прѣдставлява камениста и скалиста, суха мѣстность, вързъ която не вирѣе никаква почти растителность. Напрасно окото търси зелено дървце по тия скали по срѣдъ езерото. Има въ града тукъ-тамѣ дървета, но вече къмъ входа на града, тамъ дѣто се прѣдполага че е насипъ. При всичко че Костуръ е заобиколенъ съ вода, но пакъ най-рѣдкото и най-скжно нѣщо въ града е водата, която за пиение и за проливание се изкачва на конѣ отъ езерото горѣ по кѣщитѣ и струва доста скжничко. Долѣ вързъ самитѣ брѣгове на езерота сж построени доста красиви бейски конаци, които правятъ впечатление отдалече. Отдѣленъ български кварталъ нѣма, но сжществуватъ тукъ тамѣ български семейства, преселени прѣди години отъ селата и успѣли вече да се погърчатъ. Костуръ прѣдставлява скжщитѣ обществени и етнографически условия на Съръ и Мелникъ, които сж умѣли въ минхлитѣ времена бързо да смилатъ селскитѣ български елементи. Християнското население въ провинцията е българско, а града прѣдставлява фанатическа гърцка физиономия. При всичко това обаче, мѣстноститѣ и кварталитѣ въ града сж запазили до сега славянскитѣ си названия. Тѣй напримѣръ, разни части на града се именуваатъ отъ гражданитѣ съ слѣдхющитѣ названия, безъ обаче да имъ знаятъ значението: Горица, Долцо, Поозери, Сѣвернотикосъ махаласъ (Сѣверната махала), Гулубинца, Топлица,

Крайна Вода, Стара рѣка и пр. Училищенъ български центръ въ Костуръ съществува отъ три години насамъ. По-прѣди на нѣколко пѣти се е отваряло и затваряло българското училище. Освѣнъ мъжското училище, тамъ сега има и икономически пансионъ съ 50 — 60 дѣца, всички почти отъ селата. Въ самия градъ българска църква още нѣма. Костурекитѣ гърци се отличаватъ съ своя фанатизмъ, при всичко че незнамъ дали ще се намѣри поне едно чистокървно гърцко семейство; всички сж погърчени власи и българи. Преданието разказва, че Костуръ е служилъ за заточение на нѣкои видни и влиятелни семейства въ византийскитѣ времена, и това по причина мъчносъобщителното негово положение; той е естествена недостъпна крепостъ, заобиколена отвсѣдъ съ вода, а отъ една страна само е обграденъ съ вѣковна жбеста стѣна.

Костурекитѣ българи прѣдставляватъ интересъ и отъ филологическа гледна точка. Нарѣчието което говорятъ именно съдържава много любопитни материали за единъ вещь изслѣдователъ по езика. Не знамъ дали ще има друго нарѣчие тѣй близко до старобългарския, славянския езикъ, както костурското, най вече въ ония костурски мѣста, населението на които малко ходи въ странство, слѣдователно дохожда малко въ съприкосновение съ други нарѣчия. Вий слушате костурския говоръ, въ неговата чистота обаче, безъ всѣкаквъ примѣсъ и влияние на други говоръ, и прѣзъ ума ви неволно минува мисълта, че приблизително така трѣбва да сж говорили нашитѣ прадѣди прѣди много вѣкове, съвременниците на Св. Кирилъ и Методий и на другитѣ старобългарски писатели, които сж турили основа на славянската църковна книжнина. Минува ви това прѣзъ ума и чувствувате една радостъ, една вътрѣшна пълнота, че слушате говора на задвѣковнитѣ наши прадѣди. Преносите се въ оная епоха, мислитѣ ви хвъркатъ, лѣтѣтъ високо и вамъ се струва, че прѣдъ очитѣ ви стоятъ несъвременнитѣ ко-

стурски българи, а ония старитѣ, Кирилло-Методиевскитѣ българи, съвременницитѣ на покърщаванието, закваската на книжовния езикъ. Прѣди нѣколко години, на единъ мой приятель, който бѣше ми дошълъ на сладкъ разговоръ, се роди въ главата оригиналната мисль да се разговарями тѣй, както сж се разговаряли нашитѣ прадѣди въ времето на Св. Кирилъ и Методий, т. е. книжовния славянски езикъ да направимъ говоримъ и по него да се споразумѣва ми. И започнахми да батками по славянски, да търсимъ разни фрази отъ Апостола и отъ Евангелието за да изразимъ мислитѣ си. Приятеля започена да ми разказва обикновеннитѣ си дневни приключения, разходкитѣ си по Цера и по Галата и разказа излазяше много смѣшенъ, защото трѣбваше да се търсятъ славянски изражения изъ ония части на Евангелието и Апостола, дѣто се описватъ пхтувания, ходения, за да може да се свърже разговора При слушание костурския говоръ тамъ на мѣстото, отъ женитѣ и старцитѣ, на менъ доде на ума оригиналния нашъ славянски разговоръ съ казания приятель, комуто рѣшихъ да съобща, че други пхтъ, когато добие охота да говори по славянски, да повика нѣколцина млѣкари отъ костурекитѣ мѣста и съ тѣхъ да побесѣдва, но на частото мѣстно тѣхно нарѣчие. По таквъ начинъ той ще бжде най близко до българския езикъ, говоренъ отъ съвременницитѣ на Св. Кирилъ и Методий. Въ тоя говоръ се срѣща много носовото произношение, за съществуването въ българския езикъ на което славянскитѣ филолози до скоро нѣмаха понятие и за това твърдеха, че славянскитѣ книги не сж преведени найнапрѣдъ на старобългарски езикъ, защото въ него отсъствуватъ носовкитѣ, а на панонско нарѣчие, въ което съществуватъ носовки. Костурекитѣ български населения съ своя езикъ идатъ да опровергаятъ това и най-краснорѣчиво да докажатъ, че не на панонско, а на старобългарско нарѣчие сж преведени първитѣ славянски църковни книги. Костурския българинъ ти казва: *гренди вонз* или

гренди надворъ, да грендигиз дома и пр. Ний не ще привождами тука примѣри за носовето произношение въ Костурския говоръ, защото доста ги има вече по сборниците и списанията, ще кажемъ само, че това произношение тъй много се слуша, тъй се чувствува въ говорението, щото би казалъ челоуѣкъ, че на десеттѣ думи една съдържава носовъ звукъ.

Едно нѣщо ме изненада въ Костуръ. Никога не бѣхъ подозиралъ че женитѣ носятъ фесове въ тоя градъ. Едва бѣхми излѣзли изъ ладията и поели крутия брѣгъ за да отидемъ въ българския пансионъ и ето насрѣщани 2 госпожи съ красиви тъмно червени фесчета и облечени въ полумѣстно полуевропейско женско облекло. Тия фесчета бѣха нѣщо нечакано отъ менъ и азъ се спрѣхъ да ги погледамъ. Изновѣдамъ се, че ми останаха очитѣ; направиха ми впечатление, защото не се надѣвахъ, че червено фесче ще прилича толкова на красивата женска глава. Попитахъ своя другаръ и той ми разказа, че е отодавнашенъ, старъ обичай, женитѣ въ Костуръ да носятъ фесчета намѣсто да ходятъ гологлави или да се забраждатъ, но че въ послѣднитѣ модни времена тоя обичай е започеналъ да се изоставя. Ако знаеше нѣжната Костурска половина колко приличатъ червенитѣ фесчета на мжничкитѣ и кждрави женски глави, тя не би се рѣшила да изостави тоя старъ уборъ.

* * *

Кроежа ми бѣше, да отида отъ Костуръ, прѣзъ Леринъ, въ Битоля. Пхтя държи 16 часа бързо ходение, но азъ си рѣшихъ да го взема въ единъ день. Коня тоя пхтъ бѣше ми много добъръ, а слѣдъ себе си имахъ тоже на конь, и единъ гавазинъ въ фустанела, въоруженъ съ пушка, сабля и два револвера. Виждате, че работата бѣше нарѣдъ и сигурна. За тоя салтанатъ имаше да благодарж на любезността на Костурския български прѣдсѣдателъ отецъ Вейдовъ, който не пожали

нето доброто си конче нето храбрия си гавазинъ за да отида сигурно и спокойно до Битоля. Гавазина бѣше албанецъ отъ Янинско и говореше по албански, гърцки и малко по турски. Разказваше ми, че по тѣхнитѣ села въ Янинско говорили все по гърцки. По вѣроисповѣданіе бѣше мухамеданинъ. Отъ Костуръ излѣзохми сутринята рано, прѣди изгрѣване на сѣлцето, слѣдъ като бѣхми спали едва ли два часа прѣзъ нощта, защото вечерята имахми на гостѣ всичкитѣ по-видни костурски българи заедно съ загоричанскитѣ прѣдставители, съ които прекарахми въ гощаваніе и интересни разговори по-голѣмата частъ отъ късага и горѣща лѣтна нощъ. Не ще се спирамъ върху пътуваніето прѣзъ тоя день, защото съмъ го описалъ въ „Песодеръ“. Онова което не мога да не споменъ, то е голѣмото впечатление, което праватъ планинитѣ, които се минуватъ между Костуръ и Леринъ. Азъ прѣдпочетохъ да пътувамъ по шоссето, при всичко че ми се прѣпоръчаха други много по-красиви, по-поетични и по-прѣки пътеки. Прѣдъ себе си имахми Нерезската планина, която отдалече се гледаше синя, грозна, страшна, мжнопроходима, но отблизо, като влѣзохми въ сѣщитѣ ѳ обаятия, ни се видѣ приятна, прохладна, съ вѣковни, гѣсти, сѣчести дървета, съ студени води, привѣтлива, родственна, съ прекрасни поетически жглове, съ очарователни видове. А отъ лѣвата ни страна се синѣше и мърждеше горѣ въ облацитѣ Горбець планина, която щѣхми да оставимъ задъ себе си за да слѣдвами пътя къмъ Песодеръ, това хайдушко гнѣздо вързъ върха на Нерезската планина. Прохода, който слѣдва къмъ Песодеръ, е красивъ, очарователенъ, отъ двѣтѣ страни съ дълги планински стѣни, приличенъ много на планинския проходъ отъ Охридъ къмъ Рѣсенъ, или на старопланинския отъ Орхание къмъ Ташкесенъ, само че много по-дълъгъ, много по-гористъ и воденъ, много по-дивъ и по-красивъ. Не далечъ отъ Песодеръ, нѣколко минути на дѣсно отъ пътя, въ една сѣчеста долина видѣхми да

спхтъ вързъ зелената морава четворица непознати на гавазина планински дѣца; двѣ мулета пасеха около краката имъ. На менъ изпърво ненаправиха нѣкакво впечатление, защото азъ бѣхъ наклоненъ да гледамъ въ всекого добра душа и човѣшко сърдце, но гавазина попита готовността на оржията си. Когато попитахъ, кои ли ще бждатъ тия щастливи хора, които спхтъ вързъ тая планина, подъ тая сѣнка дебела, въ тая прохлада и вързъ тая зелена морава, гавазина отговори, че това трѣбва да бждатъ или бѣжанци отъ войската, или жители на планинската безопасност. Не слѣдъ много ний заминахми селото Песо-деръ, достигнахми самия връхъ на Нерезската планина, дѣто гавазина привлече вниманието ми на единъ гхстъ и обширенъ лѣсъ, който никога, отъ създаването на мира, не билъ остаялъ безъ разбойници. И сега ги имало, но властитѣ били взели всевъзможни мѣрки за непооявяването имъ.

— Отъ тая страна ний сме въ безопасност, нѣма отъ какво да се боимъ, каза гавазина.

— Додѣто си ти заедно отъ що има да се боимъ? Всекой би помислилъ че пхтува нѣкой важенъ правителственъ чиновникъ, отговорихъ азъ.

— Да, тука долѣ селянитѣ ме попитаха каква правителствена служба занимавате, а азъ добрѣ ги продадохъ: казахъ имъ че сте били прокуроръ въ корчанското сѣдилище и че сега сте премѣстени на сжщата длъжностъ въ битолската апелация.

БИТОЛСКО

Прѣди да запозная читателя съ града Битоля, азъ трѣбва да се посрж на пхтя между Леринъ и Битоля. И заслужва, защото рѣдки сж такива красиви пхтища, по които се пхтува тѣй въсхитително. Отъ Леринъ до

Битоля има шестъ часа и всичкото време се пхтува прѣзъ грижливо обработени лозя, градини и ниви, усѣяни и заградени съ всевъзможни дървета, нѣкои отъ които овощни. Всичкото време отъ дѣсната ви страна се простира широкото и плодородно битолско поле, а отъ лѣвата, веднага до рамото ви, се издига по-напрѣдъ Баба, а послѣ Пелистеръ планина. Така щото, отъ Леринъ до Битоля вий пхтувате подъ сѣнката на тия двѣ планини, които образуватъ стѣната, раздѣляюща Горня Прѣспа и двѣтъ Прѣспенски езера отъ Битолското поле. Азъ казвамъ подъ сѣнката и разбирамъ думитѣ въ прямата тѣхна смисълъ, защото дѣйствително, като пхтува чело-вѣкъ слѣдъ обѣдъ, когато сѣлницето климне къмъ западъ, вижда цѣлото Битолско поле огрѣяно, а пхтя подъ двѣтъ планини засѣненъ. И това прави пхтуванието още по-приятно. Баба и Пелистеръ, едно слѣдъ друго въ всичкото свое продължение, полегато спущатъ политѣ си до полето и образуватъ единъ видъ планински динли; изъ всѣкоя отъ тия динли тече рѣчка и въ всѣкоя е заселено селце. И колко ми се искаше да се мушна въ всѣка динла отъ политѣ на Баба, да преспя въ всѣко селце, да прегаза всѣка рѣчка! Тия красиви и привлекателни динли на Бабинитѣ и Пелистерови поли носятъ названието *Буухъ колу* и по-високата имъ часть произвежда хубавъ червенъ пиперъ, който се разнося по цѣлия Балкански полуостровъ. Така щото, излазя че красивитѣ бабини поли по едно време, когато пипера втасва, сж червени и люти, ако ги накуси човѣкъ.

Тая Баба и тая Пелистеръ планина сж, които правятъ Битолското поле плодородно, защото му отпущатъ изъ недрата си изобилна бистра и студена вода, която полива и оплодотворява почвата. Въ продължение на поголѣмата часть отъ пхтуванието между Леринъ и Битоля справедливо може да се каже, че краката на пхтника сж въ бистра и бърза вода, а главата му измежду зелени и кичести клончета, шумкитѣ на които го шибатъ по

лицето, свалятъ феса му, каратъ го на много мѣста да се навожда, да се отклонява, да се пази да не би нѣкое капризно клонче да остави бѣлѣгъ по лицето му, да го испрати въ Битоля съ одранъ носъ или съдрано чело. И при всичкото това изобилне на вода, която изтича изъ политѣ на Баба и Пелистеръ, пакъ на всеѣки половинъ часъ по пжтя срѣщате чешми. Видѣхъ чешми и извори, отъ двѣтѣ страни на които течеха рѣчки. Чешмитѣ утоляватъ жаждата на челоуѣка, а рѣчкитѣ на добичетата. Богъ разлива рѣчкитѣ, а челоуѣка прави чешмитѣ и чучуритѣ за благодарѣние пакъ на челоуѣка. Пжтуванието ми отъ Леринъ до Битоля много ми напомни пжтя отъ Стара-Загора къмъ Чирпанъ и Нова-Загора, дѣго рѣдко се срѣща педя земя необработена, неоплодотворена и неоползотворена. Разликата е само, че естеството въ политѣ на Баба и Пелистеръ е много по богато и по-раскошно. Битолското поле е много плодovitо, но населението му е много просто и диво. Тамъ челоуѣчеството е още въ първитѣ вѣкове на християнството. Отъ полекитѣ села се различаватъ доста селата въ политѣ на Баба и Пелистеръ, дѣто хората сж по-отърсени, по-живи, храбри и по-състоятелни. Въ това отношение се отличава най-вече селото Бухъ, жителитѣ на което сж прочути по своето мжжество и храбрость. А защо въ тия естествени красоти, въ това плодородно поле подобна дивота и простота? Главната причина трѣбва да е, че селата въ полето сж повече чифлици и селянитѣ никога не виждатъ свѣтъ, не ходятъ въ чужбина; ако ходоха, не щѣше да има кой да обработва чифлицитѣ. Простотата на хората се вижда и отъ чъртитѣ на тѣхнитѣ лица и отъ тѣхнитѣ костюми. Чъртитѣ имъ сж груби, неизразителни, невнушающи довѣрие и симпатия. Гледашъ тамошния селянинъ и повечето пжти мислишъ, че имашъ прѣдъ себе си балкански джбъ, спуканъ и неодѣланъ. Неможешъ да срѣщнешъ едно красиво и привлекателно женско лице, чърта отъ което да затрогне

нѣкоя тънка струна въ челоуѣка. Въ тия полски села гражданина се влюбва въ естеството и въ плодородието, но не и въ селянката. Това полско население, по грубостта на чъртитѣ и живота си, много ми припомни населението въ Софийско поле. Има нѣщо родствено между Софийския шопъ и Битолския селянинъ.

Битолското поле е плодородно, но и хората сж трудолюбиви. Приятно бѣше ми да гледамъ лозята, нивитѣ, градинитѣ, кукурузитѣ пълни съ работници. Въ продължение на цѣлото ми вхтувание отъ Леринъ до Битоля азъ не останахъ самъ, защото и отъ двѣтѣ страни на пътя гледахъ селяни и селянки, които жжнеха, преконаваха, възриваха, илевеха, вързваха и пр. Една живостъ, едно движение, трудолюбие, които докарваха челоуѣка въ възторгъ. Майката и бащата работеха въ нивата или въ лозето, а дѣцата пасеха стадото на около. Отъ време на време нѣкъдѣ далече, глухо се слушаше селската пѣсенъ или селската свирня. Едно нѣщо у трудолюбивитѣ селянки привлече вниманието ми и силно възбуди любопитството ми. Гледахъ всичкитѣ селянки дебели, надути въ кърста и въ корема и прѣдиполагахъ, че това трѣбва да е въ слѣдствие бременността. Но послѣ си вададохъ въпросъ: какъ тъй нѣкъ всичкитѣ селянки, излѣзли него день на работа, да бждатъ трудни? Гледахъ и съвършено млади момичета въ сжщето положение. Що ще да е това? Нарочно се поспрѣхъ по-близо до едни работници и работата ми станъ ясна. Тайната се таила въ костюма на битолската селянка. Облеклата били трудни, а не селянкитѣ. Битолската селянка увива около кърста си единъ поясъ, който на ширъ е точно четири прѣста, но на дължъ ще да има повече отъ шестдесетъ аршина. Тоя поясъ образува въ срѣдата на тѣлото единъ пластъ, който и отпрѣди и отдиря отскача половинъ педя отъ гърдитѣ и гърба. Това е единъ видъ сѣдалище, вързъ което и отпрѣди и отдиря свободно може да сѣдне по едно дѣте. Опасана въ такъвъ повои,

селянката стоешкимъ може да тури прѣдъ себе си вързъ поеса хлѣба си съ двѣ паници ястие и една чаша вода и стоешкимъ да се гощава. По-послѣ видѣхъ селянки, които полагатъ малкитѣ си дѣца отирѣди вързъ поеса и тѣй ги носятъ или задояватъ. И съ такава масса около кърета тѣ работятъ, стоятъ цѣль денъ наведени и жжнать, плевхтъ или конаятъ. На въпроса, не ще ли да имъ бжде по-легко ако вършеха полскитѣ си работи безъ тия пояси, селянкитѣ ми отговаряха, че това би било срамота жена да ходи разпасана, а освѣнъ това безъ тия пояси тѣ се чувствували като голи.

Още въ Леринъ ни прѣдупрѣдиха да побързвами за да стигнемъ въ Битоля по-рано, защото въ слѣдствие на нѣкои неотдавнашни убийства, властта запретила да влизатъ и излизатъ въ и изъ града нхтници слѣдъ стѣмняванне. И за това ний удряхми конѣтѣ за да можемъ да пристигнемъ съ видѣло. Моето конче умѣеше да бърза и да ме крѣни, но коня на гавазина трѣбваше да клиска за да ме стига. Азъ вървехъ и се възхищавахъ отъ роскошната природа, а по едно време се обърнахъ надиря за да видя иде ли гавазина слѣдъ мене. Но гавазина нѣмаше. Викнахъ веднажъ, викнахъ два пхти, никакъвъ откликъ. Ами сега? Що ще да е патиль тоя гавазинъ? Спрѣхъ коня и започенахъ да размишлявамъ какво да прѣдприема: напрѣдъ ли да върва безъ гавазина, или да се върна да го диря? Рѣшихъ да се повърна нѣколко минути надиря и ако го ненамѣра, тогава да ударя коня и да пхтувамъ самъ. Скоро се успокоихъ. Слѣдъ десетъ минутно вървение на диря, азъ съгледахъ отдалечъ гавазина, че туря и вързва семеря на коня. Както коня и вещитѣ, така и самъ гавазина бѣха само пѣсъкъ. Какво е станало съ тоя чловѣкъ? Приближихъ и го распитахъ.

— Остави си нещастенъ часъ, ми каза; — строшихъ ребрата си.

Случило бѣше се слѣджющето.—Като ударихъ коня

за да вървимъ по-бързо, гавазина употрѣбилъ всичкото си усилие щото и неговия конь да не остане надиря. Но уморено отъ дълния пътъ, нещастното негово добиче се схпнало въ клисканието си и, заедно съ въоръжения всадникъ, прѣзглава се заровило въ праха. Така щото гавазина нѣколко минути останалъ подъ коня. Той викалъ слѣдъ менъ, но по причина бързото отивание на коня, азъ съмъ билъ на значително разстояние и не съмъ го чулъ. Нещастния мой другаръ самъ успѣлъ да стане, но видѣлъ и натилъ додѣто да вдигне уморения и отслабналия конь, който веджигъ паднълъ, не му се искало вече да прави извънредни усилия за да се исправи на краката си, най-вече съ семеръ и вещи превърнати.

Както и да е, азъ помогнахъ на гавазина да натовари коня, помогнахъ му и да навтика своитѣ оржжия, като го утѣшавахъ въ схщето време, че щомъ пристигнемъ въ Битоля ще намѣримъ докторъ, който да изцѣри ребрата му, които, за щастие, неизлѣзоха строшени, както въ зачалото мислене той, а легко натъртени. Въ всѣкой случай, ний вървѣхми вече по-внимателно. Слънцето клонеше вече къмъ захождане когато започенахми да срѣщахми селяни, пѣши и на конѣ, които се върщаха отъ Битолския търгъ. Прѣдъ една дружина отъ четворица души, придружавани и отъ единъ священникъ, азъ, като ги чухъ че говорятъ български, се спрѣхъ да ги попитамъ колко време още има до града. Разговора ни се продължи една-двѣ минути и азъ, изъ оригиналность, ги попитахъ отъ каква народность сж.

— Гърци сми, отговори священника.

— Ами защо говорите български като сте гърци?

— Езика ни е български, а ний сми гърцка вѣра, гърцка книга четемъ и гърцки владика ни заповѣдва.

Азъ поизгледахъ селянитѣ, поуемихнахъ се и мушнахъ коня. Единъ отъ по-старичкитѣ селяни, който ме гледаше съ особно внимание, промълви на търгвание:

— Ний тука сми изгубенъ народъ, господарю.

* * *

Започенало бѣше вече да се стѣмнява когато се доближихми до Битоля. Както менъ тѣй и гавазина занимаваше мисълта кадѣ ще пренощуваме, ако излѣзе истина онова, което ни казаха въ Леринъ, именно, че по причина на неотдавнашни убийства, въ Битоля било запретено да се влазя и излазя слѣдъ захождане на слънцето. Една сцена доде да поотвлече грижитѣ не толкова на гавазина, колкото моитѣ. Въ расстояние три четвърти часа отъ града, вързъ моравата между двѣ лозя бѣше сѣднхлъ единъ прилично облеченъ, съ симпатични чърти и съ жълтникава чалма ходжа, който държеше въ рѣцѣтѣ разтворена една мѣничка и добрѣ подвързана книжка, въ която нѣмаше съмнѣние че четеше нѣщо. Такива мѣнички и гиздаво подвързани книжки обикновенно съдържаватъ молитви. Край двѣтѣ колѣна на сърѣдоточения умственно ходжа сѣдеха двѣ малки, симпатични и чистичко облечени, дѣца, които гледаха въ очитѣ и устата на читающия баща. Нѣмаше съмнѣние, че това бѣше баща съ дѣцата си, но що търсеше тамъ, какво и защо четеше въ лозята? Настроението и умилнитѣ лица както на бащата тѣй и на невиннитѣ дѣца внушаваха, че се четхтъ молитви въ мѣничката книжка, но за кого се молеха тѣ? Ний си заминахми безъ да обезпокоимъ молящитѣ се, които отъ своя страна едвали повдигнаха очи да погледнатъ кои бѣха, които заминуватъ изъ друма. Сцената ме трогна. Слѣдъ като заминахми, азъ попитахъ гавазина, който често отива въ Битоля, незнае ли кой е тоя ходжа съ тия дѣца и що и защо чете тамъ въ лозята?

— Майката на тия дѣца е умрѣла скоро и е погребена тамъ въ лозята, ми отговори гавазина; — бащата често дохожда съ дѣцата си да се молятъ около гроба при захождане на слънцето.

Подъ впечатлението на тая трогателна каринта, на тия невинни дѣца вързъ гроба на майка си и колѣнитѣ

на баща си, ний бързо се стремехми къмъ града Битоля, който самъ още бѣше скритъ, но се виждаше гхетия, осязаемъ за окото бѣлъ въздухъ, испарението, рѣдката прозрачна мъгла, която неподвижно стои надъ всеко поселение. Единъ часъ слѣдъ като се съвършено смъркна ний бѣхми вече край самия градъ. Минахми край грамаднитѣ и хубави казарми и хванахми главната градска улица. Никой ни неопита защо влязми тѣй късно въ града. И слава Богу. Живостъта и движението по главната улица бѣха голѣми. И ноцѣ можеше да забѣлѣжи человекъ, че това е столицата на горня Македония и Албания. Слушалъ бѣхъ, че общоупотрѣбявания въ тая столица езикъ е българския и за това се спрѣхъ на една бакалница и по български попитахъ дѣ е българската митрополия. Бакалина бѣше тѣй любезенъ да ми даде едно момче за да ме заведе. Изтропахми на митрополията, отвориха ни, качихъ се горѣ и любезния и гостолобивъ отецъ хозиянъ се прекърсти и отвори обятията си да ме прегърне. Това бѣше приятенъ ноценъ сюрпризъ за него. На другия день, недѣля, имаше да се състои акта на мъжката българска прогимназия, дѣто азъ видѣхъ да присхтествува валията съ много висши мѣстни чиновници, европейскитѣ консули, прѣдставители отъ доброто градско общество и пр. Това правеше особно добро впечатление, защото показваше, че както българскитѣ училища, тѣй и българското общество въ тоя градъ се ползватъ отъ благоволениято, симпатитѣ и уважението на разнитѣ високи кръгове. Менъ лично това много зарадва, защото ми показа, че българската народность и българското общество въ Битоля сж силни, отдава имъ се извѣстно важно значение, оказватъ своето влияние. И дѣйствително, въ Битоля има здраво българ. общество. Тамъ срѣщате и добри български търговци, и сравнително добрѣ организирани български еснафи. Срѣщате и умни, съ извѣстна практика, родолюбиви, влиятелни и съ извѣстно значение прѣдъ властъта българи. Н. Робевъ и

П. Радевъ сж правителствени чиновници въ Битоля и се ползватъ и отъ довѣрие и отъ уважение въ тамошнитѣ правителствени кръгове. Първия е членъ въ вилаетския меджлисъ, а втория членъ въ Битолското апелативно сждилище.

Населението на града е турско, българско и влашко. Гърцко население нѣма, но власитѣ съставляватъ гъркоманския елементъ. Всичкитѣ власи говорятъ, освѣнъ езика си, и мѣстното българско нарѣчие. Впрочемъ това нарѣчие владѣятъ всичкитѣ други тамошни народности, защото пазаря се пълни исклучително почти отъ български селяни, които неговорятъ освѣнъ езика си. Ако се срѣщнатъ, по нѣкоя търговска работа, единъ еврейнъ, единъ влахъ и единъ арнаутинъ, езика на когото се споразумѣватъ е българския. Еврейна отива да купува нѣщо отъ влаха и се обръща къмъ него за споразумѣние по български. Влаха продава на арнаутина по български. Гъркоманина гледа смѣтката си съ еврейна или съ арнаутина пакъ по български. Отъ Битоля нагорѣ се забѣлѣзва вече едно уважение и къмъ албанския езикъ. Вий пхтувате къмъ Дебъръ, къмъ Охридъ, къмъ Кичево и по пхтя ви срѣщатъ съ арнаутски поздравления, слушате и арнаутски пѣсни.

Въ Битоля има двѣ български църкви и една гърцка. Освѣнъ първоначалнитѣ махаленски училища, които сж на брой деветъ, въ Битоля има двѣ четверокласни училища съ пансион, едно мъжско и едно женско. Гъркоманитѣ въ училищно отношение стоятъ по-високо отъ българитѣ. Въ това трѣбва да имъ се даде справедливостъ. Тѣхнитѣ училища располагатъ съ повече срѣдства, по-добрѣ сж наредени, защото иматъ великолѣпни училищни здания, когато българитѣ въ това отношение сж останали надиря. Мимоходомъ ще спомѣнхъ, че на училищнитѣ здания въ Битоля би трѣбвало да се обърне сериозно внимание, защото иначе българското образование въ тоя градъ стои като безъ основи. Нето едно бъл-

гарско училище или пансионъ има собствено здание. Всичко е наемно. Прѣдположете едно критическо време, когато ще се прѣкратятъ источниците — всичкитѣ български училища въ Битоля ще се затворятъ и населението изново ще се принуди да прибѣгва до гърцкитѣ училища. А неспушайте отъ прѣдъ вицъ, че града е, който поддържа духа въ провинцията. Ако българскитѣ училища въ Битоля имаха свои училищни здания, българското учение и въобще българската народност биха добили по-дълбоки корени и нецѣше да има страхъ, че ще изчезнатъ при едно критическо обстоятелство, защото населението подъ название училище разбира здание, а не учението, а освѣнъ това и защото, при скратяване источниците, училищното здание съществува и ще бжде отворено, ако не съ петъ-шестъ, то съ единъ-двоица по-икономически учители, при съществуването и помощта, разбира се, на църквитѣ. Днесъ училищнитѣ условия въ Битоля сж такива, щото, щомъ несществуваатъ срѣдствата за наемане домове, и всичкитѣ български училища, съ пансионитѣ заедно, сж затворени. Прочее, трѣбва да се турятъ основи на българското учение въ тоя градъ. Трѣбва да се взематъ мѣрки за построяване училищни здания за да не ифиряса единъ день всичко щото е достигнато до днесъ.

Въ Битоля има своето главно гнѣздо и румжнската пропаганда. Тукъ обикновенно пребивава Апостолъ Маргарити съ католичкия монахъ Февериалъ, и двоица всецѣло посвятени на събуждане национално чувство у заспалитѣ власи въ вилаетитѣ. Въ Битоля има едно румжнско класно училище съ пансионъ. Апостолъ Маргарити е родомъ отъ селото Магарево, близо до Битоля, а Февериалъ отъ много десетки години насамъ служи на тая идея съ цѣль дано единъ день се прѣдстави случай власитѣ, за спасение езика и народността си, да отхвърлятъ вѣдомството на Патриаршията и да признаятъ унията. Но власитѣ въ вилаетитѣ сж фанатици православни и а-

ко има нѣщо, което да ги изстудява, да ги прави хладнокървни къмъ родното имъ развитие, то е мисълта, че ако оставятъ гърцката църква и гърцкото учение ще станатъ папищани. И за оправдание това си опасение показватъ на католишкия монахъ Феверналъ, който отъ толкова години е единъ отъ ръководителитѣ на пропагандата. Феверналъ е ученъ католишки монахъ; той е написалъ и напечаталъ на французски езикъ нѣколко книги по историята и въпроса на власитѣ въ вилаетитѣ. Може да се каже, че цѣлата литература по тоя въпросъ се дължи нему именно. Той постоянно пише дописки и защитава влашкото дѣло въ европейскитѣ вѣстници.

* * *

Града Битоля има своята важна роль въ българското възраждане. Тамонинитѣ българи никога не ще забравятъ благороднитѣ и родолюбиви дѣла на Д-ра Мишайкова и на братя Робевѣ. Тия хора сж турили основитѣ на съзнателното българско общество въ тоя градъ. Тия хора сж отворили и първото българско училище и първата българска църква. Д-ръ Мишайковъ, братъ на покойния Пловдивски Митрополитъ Панаретъ, съ своята енергия и самоотверженностъ, е построилъ на свое мѣсто и почти съ свои разноски градската българска църква. При смъртния си часъ въ Пловдивъ, той е подарилъ нѣкои отъ недвижимитѣ си имущества на Битолската Българска община. Съпругата му е още жива въ Битоля и азъ счетохъ за свой приятенъ дългъ да отида и, отъ уважение на памятьта на славния ѝ мъжъ, да прѣдставя почитанията си. Тя приятно биде трогната отъ лестнитѣ за родолюбивия ѝ мъжъ спомнювания на единъ отъ далечни страни пѣтникъ, който бѣше готовъ вѣнецъ да сложи и да колѣнчи прѣдъ креста на мъчно замѣнимия труженникъ, ако праха му бѣше въ Битоля. Ако българскитѣ потомства въ тоя градъ има справедливо да жалятъ единъ день за нѣщо, то е, че Д-ръ Мишайковъ не е о-

ставилъ праха си въ родния край, когото е възкресилъ. Тоя прахъ единъ день съ слава и тържества би трѣбвало да се пренесе въ Битоля, българското общество въ когото ще бжде веѣкога живия паметникъ на родолюбивия труженникъ.

Като ми е думата за значението на извѣстни лица, които се считатъ за първи между сподвижниците по възраждането на българитѣ въ вилаетитѣ, иска ми се да привлечъ вниманието на читателя върху едно твърдѣ важно обстоятелство, върху което лѣтописеца на новата българска история, по недостаткъ на источники и материалъ, е пропусналъ неизслѣдвано. Струва ми се, че не ще съгрѣших ако кажа, че въобще българското възраждане се започена съ особна чѣрта, много по-самобитна въ сегашнитѣ вилаети. Като имамъ прѣдъ видъ книгитѣ на Кирилла Пейчиновича, писани въ Скопско на *просто българско нарѣчие* и печатани и разносяни въ самото начало на настоящето столѣтие; като имамъ прѣдъ видъ Паисий съ своята история въ конеча на миналото столѣтие; като имамъ прѣдъ видъ Архимандритъ Теодосий, родомъ отъ Дойрянь, който е основалъ първата българска печатница въ Солунъ и е напечаталъ десетина български книжки прѣзъ първата половина на настоящето столѣтие; като имамъ прѣдъ видъ даскалъ Камче, който въ двадесетата година на настоящето столѣтие е докаралъ българска печатница въ Ватоса; като имамъ прѣдъ видъ трудоветѣ и подвигитѣ на братия Миладинови; като не забравямъ и обстоятелството, че патриарха на българскитѣ учители, Неофитъ Рилски, е получилъ образованието и основата си въ града Мелникъ и пр. и пр., менъ се иска безъ стѣснение, безъ колебание да заявѣ, да възстановѣ една истина, именно, че въобще българското възраждане се започева отъ Македония. За дѣлата и за голѣмото значение на архимандрита Теодосия и на Кирилла Пейчиновича на друго мѣсто съмъ съобщилъ доста подробни свѣдѣния. Паисий, Неофитъ и Миладинови

сж най-извѣстни между Българския народъ и не сж нужд-
ни никакви пояснения за великото тѣхно значение. Съ
симпатичната личностъ на даскалъ Камче притежателя на
Ватонската печатница въ зачалото на настоящето столѣ-
тие, мисля особно да се занимая и да запозная българ-
ската история. Сега ми е приятно да повтора само, че
всичкитѣ тия стълбове на българското пакибитие сж се
подвизавали въ едно поле въ единъ край — въ сегашни-
тѣ европейски вилаети на Оттоманската Империя. Слѣдо-
вателно, въ тоя край е зачалото на българското възраж-
дание, възприето и много по-бързо усвоено отъ останала-
та часть на Българския народъ. Ще се намѣратъ изслѣ-
дователи да ме опровергаватъ, да ме оборватъ въ това
смѣло произносяние; ще се намѣратъ писатели да оспоря-
ватъ вѣрността на това начало, но азъ ще имамъ за свидѣ-
тели всичкитѣ горѣизброени стълбове на българската народ-
ность, всичкитѣ горѣсечменжти въ мѣчното поле на българ-
ското възраждане. Честъта и славата трѣбва да се отдадѣтъ
дѣто и комуто слѣдва. Това преимущество е гордость,
която не трѣбва да се отнема на заслужившия край.

Това казвами мимоходомъ, а сега да се върнемъ на
пхтнитѣ си бѣлѣжки и наблюдения.

Климата въ Битоля е сравнително прохладенъ прѣзъ
голѣмитѣ лѣтни горещини. Около града има и доста сго-
дни мѣста за расхождане. Любезнитѣ ми познайници се
наговориха да отидемъ да прѣкараме единъ день въ
Кърстофорския мѣнастиръ, който отетой на единъ часъ и
половина растојание отъ града въ политѣ на Перистеръ
планина. Нужднитѣ провизии и лакомства за ядение се
приготвиха и една сутринъ рано рано найтона ни взе и
ни откара въ Кърстофорската сватиня. На пхтя ни бѣше
селото Буково, прѣзъ което трѣбваше да минемъ.
Буково, това е отечеството на най-добрия и най-
благоухания червенъ пиперъ, който излазя по ония мѣста.
Това малко българско селце е станало извѣстность, бла-
годарение на добрия свой пиперъ. Буковския пиперъ има

Землежит

300.

прѣимущества надъ всичкитѣ други пипери. Той не е лютъ, а притежава една особна приятна меризма и вкусъ. Отодавна бѣхъ слушалъ въ Цариградъ и другадѣ името и славата на тоя пиперъ и сега ми състави особенъ сюрпризъ минуванието ми прѣзъ селото, което е подслаждало скромнитѣ ми ястиеета въ течение на толкова години. Азъ видѣхъ всичкитѣ градини, цѣлата околностъ на това село насадена съ пиперъ. Нивитѣ се гледатъ червени когато узрѣять чушкитѣ. Гроздето и черешитѣ на Буково, това сж червенитѣ чушки, при всичко че въ околността има и доста лозя и овощни дървета.

Веднага слѣдъ заминуванието ни прѣзъ Буково стигнахме подъ старитѣ джбови дървета на мѣнастиря. Това е една красива, сѣнчеста и прохладна мѣстность, съ вѣчна течаща чешма, студениитѣ кристални води на която изтичатъ изъ сжщитѣ недра на Перистеръ. — Пийте отъ тая вода, ми казаха и веднага ще огладнѣете. Но азъ и безъ това бѣхъ гладенъ, защото освѣнъ вкусната вода, имаше и чистия въздухъ, който по-напрѣдъ бѣ успѣлъ да направи своето дѣйствиe. Помощта на Перистерската вода щѣхми да поисками слѣдъ като се наядехми, за да можемъ, въ онова красиво и прохладно мѣсто, още веднѣжъ и два пхти да ядемъ.

Сжщия мѣнастирь не прѣдставлява нищо особно. Това е една малка селска църквица, която е служила за Богомоленъ домъ на селата Кърстофоръ и Буково. Около църквицата има нѣколко дѣсчени и разнебитени стаи, въ които прѣзъ лѣтото пребиваватъ по нѣколко деня нѣкои граждани за промѣнение на въздуха. Пето единъ монахъ. Селския священникъ дохожда отъ време на време и служи въ църквата. Може да се каже, че мѣнастиря е красивата сѣнчеста мѣстность съ студената си вода, а не невзрачната селска църквица. Въ естеството на простиа българинъ е да придава една *святостъ* на красивитѣ и поетически мѣстности. Чувствата, вкуса и поезията му сж се изливали, въ подобни случаи, чрѣзъ тая дума.

Щомъ една мѣстность е красива, природата раскошна, вида панораменъ, водата студена, въздуха здравъ и сѣнката дебела, българския селянинъ е виждалъ нѣкаква святость въ всичко това и е прибързвалъ да строи тамъ именно църквица или мѣнастирь. Кърстофорския мѣнастирь е станалъ съ нѣщичко извѣстенъ въ вилаетитѣ. Но това *нѣщичко* не сж пергаментнитѣ му книги, историческитѣ му грамоти или заслугитѣ на братството му, защото отъ всичко това се е лишавалъ и се лишава. Извѣстността му е въ това именно, че той, отъ много години насамъ, е прѣдмѣтъ на борби и оспоряване. Казахми и по-горѣ, че той е билъ селската църква на селото Кърстофоръ, а красивото му положение и студената му вода постепенно сж го преобърнали въ по-общо достойние, въ мѣнастирь. Но пакъ тоя мѣнастирь всѣкога се е считалъ собственостъ на християнитѣ отъ селото Кърстофоръ. Прѣди години всичкитѣ кърстофорски християни сж признали вѣдомството на родното си духовно началство. Естественното и справедливото е било и мѣнастиря имъ да влѣзе подъ духовното вѣдомство на Екзархията. Но това право имъ се е оспорило и мѣнастиря е завладанъ отъ Битолската гърцка митрополия. Така щото, християнитѣ, отказани отъ гърцката митрополия, сж се лишили и отъ църквата си. Завожда се процесъ. Християнитѣ искатъ църквата си, а митрополията отговаря, че тя е била тѣхна собственостъ додѣто сж признавали нейното духовно вѣдомство. Въобще гърцкитѣ митрополии считатъ за свои всичкитѣ обществени учреждения, които сж направени съ тѣхно благословение или освящение. Селянитѣ събиратъ пари, съ пота на лицето си съзиждатъ църква, която се освящава отъ владиката. Щомъ стане въпросъ да се отказватъ християнитѣ отъ тоя владика, полагатъ се неимовѣрни старания да имъ се отнеме църквата, защото тя била собственостъ не на селото, което я е правило, а на владиката, който я е освящавалъ. Това много несправедли-

во начало се поддържа и много често прокарва отъ гърцкитѣ митрополи съ цѣль да се въздържатъ християнитѣ отъ отказване. Много села ще ерѣщнете, християнитѣ на които, отказани отъ вѣдомството на гърцкитѣ митрополи, гледатъ църквитѣ си затворени и нѣматъ възможность да се църкуватъ въ тѣхъ, защото сж усвоени отъ чуждото духовно вѣдомство и се държатъ подъ расположение и за ползувание само на ония, които биха продължавали да признаватъ вѣдомството на патриаршията, на били тѣ и само петъ души. Сжцето е станжло и съ Кърстофорския мѣнастирь, който, при всичко че се намѣрва край селото Кърстофоръ и е правенъ отъ Кърстофорскитѣ християни, днесъ е въ ржцѣтѣ на Битолскитѣ гъркомани, по единственната причина, че селото е признало духовното вѣдомство на Екзархията. Процеса се е продължавалъ въ течението на десетки години, борбата се водеше до скоро. Отчаяни най-послѣ, християнитѣ рѣшили да зарѣжатъ мѣнастиря и да си направятъ изново църква, което и извършили. Останали непоколебими обаче въ рѣшението си да признаватъ вѣдомството на родното си духовно началство. Това е извѣстността на Кърстофоръ и мѣнастиря му.

Тамъ ний прѣкарахми цѣль день въ приятни разговори, въ пѣсни, гощавания и търкаляние по зелената морава. Всичко ядохми съ вкусъ, най-вече Охридската лѣтница, опечена вързъ керемида.

Половинъ часъ далечъ отъ Кърстофорския мѣнастирь къмъ шосето има единъ источникъ, който носи названието Кисела Вода. Единъ селянинъ отиде и ни донесе единъ бинликъ отъ тая вода, която въ Битоля се продава много евтино и обикновенно се ние примѣсена съ вино. Това е изряденъ напитокъ, полезенъ за желждька и пречистванието на кървѣта. Всеѣкакви желждьчни катарри изцѣрявала тая вода. Вкуса ѳ е киселичкъ и приятенъ. Нѣма съмнѣние, че това ще да е минерална вода отъ рода на Виши, Валсъ, Читли и пр. Експлоатация

никаква нѣма. Бѣдни хора отивать на самия источникъ, пълнятъ шишета и ги носятъ да ги продаватъ въ Битоля на по-богатитѣ семейства по 10 или 20 пари едного шише. Нѣма съмнѣние, че тоя источникъ, при други условия, би принесълъ значителни доходи на града.

* * *

Еснафитѣ въ Битоля иматъ своето не лошо устройство. Всѣки еснафъ е едно съсловие, което си има своята каса, своя водитель — устабашия, избранъ отъ всичкитѣ членове на съсловието. Еснафитѣ сж една сила въ Битоля, и ако бѣха още по-добрѣ организирани, тѣ можеха да играятъ още по-важна роль въ общественитѣ работи. За нещастие, както по всичкитѣ градове въ вилаетитѣ тѣй и въ Битоля, еснафитѣ постепенно отслабватъ и отнадатъ. Причината е, отъ една страна, че нѣма нѣкогашното голѣмо и обширно употрѣбление на еснафскитѣ производства, защото европейската търговия и чуждитѣ производства сж ги подконали, а отъ друга, че живота, домашния поминѣкъ на всичкитѣ членове на съсловията е станжлъ значително по-скжпъ. Новитѣ времена сж донесли по-малки доходи и по-голѣма раскошность. Криворазбранитѣ моди сж се вмжкнали въ семействата на срѣдната, много често и на долната, градски класи, и за това не слуша чловѣкъ освѣнъ ублажавание минжлитѣ честити и охолни времена и голѣми надѣжди на бжджцето. Азъ има да благодаря на случая, че ми се удаде да видя цѣлото Битолско общество събрано на едно мѣсто и да си съставя понятие за извѣстни страни на живота му. Вънъ отъ града, въ гробищата, се намѣрва българската църква Св. Недѣля, храма на която е на седмий юлий. Сжщия тоя день стая единъ голѣмъ панаиръ около тая църква, на който отива не симо цѣлия градъ, но и цѣлата провинция. Азъ ходихъ на тоя панаиръ и видѣхъ много любопитни работи. Видѣхъ гражданкитѣ, женитѣ и дѣщеритѣ на срѣднитѣ съсловия, о-

и селянкитѣ, облечени въ вълна и козина. Това бѣше много интересно зрѣлище. Мисли чловѣкъ, че има прѣдъ себе си сцената на единъ европейски театръ, дѣто се прѣдставляватъ живота и нравитѣ на минлитѣ вѣкове. Трудно ми е да опредѣля числото на посѣтителитѣ на тоя панаиръ. Прѣдставете си неизчислимо множество отъ мжжѣ и жени, прѣдставете си цѣлия градъ съ цѣлата провинция. Ний едва си пробихми нжтъ прѣзъ множеството въ двора и въ църквата и влѣзохми да се помолимъ Богу. Църквата бѣше пълна съ селяни и селянки, живописно накичени въ селскитѣ си костюми. Повечето селянки имаха вързъ гърба или на ржцѣтѣ си малки дѣца, повечето отъ които плачеха. Всѣка селянка говореше и расправяше нѣщо на съсѣдката си. И отъ всичко това излазаше единъ шумъ, една неразбория, която може да види и чуе чловѣкъ само по-голѣмитѣ пазари, дѣто всѣкой продавачъ вика за да препоржча стоката си и да привлече куповачи. Службата на священникитѣ и пѣнието на пѣвцитѣ излазяха нѣщо много оригинално измежду разногласнитѣ плачове на дѣцата и безпрестаннитѣ разговори на селската женска публика. Настоящи панаиръ. Священникитѣ се опитваха да въдворятъ тишина, но бѣше невъзможно. Най-послѣ единъ отъ тѣхъ излѣзе на царскитѣ двери и ядосано извика колкото му гласъ държи:

— Благословени християни! Загинала е сребърната църковна кандилница, който я е взелъ, да я занесе и да я даде на епитронитѣ, защото ще бжде проклѣтъ и на тоя свѣтъ и на оня.

Съмнѣвамъ се обаче да ли дѣтинскитѣ плачове и женскитѣ разговори позволиха всѣкому да чуе заявлението на священника.

Едва можехми да постоимъ въ църквата половинъ часъ. Отъ една страна юлската горѣщина, а отъ друга множеството селяни и селянки, всѣка отъ които бѣше

дошла съ своитѣ отрицателни селски благоухания, правеха непоносимо по-нататъшното остаяние. Веѣкой плаваше въ потъ. Съмнѣвамъ се да ли тия селяни и селянки бѣха се потили толкова по нивитѣ и ливадитѣ си, както се потеха въ църквата. Отъ лицата имъ чучураше; капкитѣ, които идеха отъ къмъ космитѣ, оставяха бразди по лицето.

Единъ много добъръ обичай забѣлѣжихъ въ църквата св. Недѣля. Слѣдъ Евангелието, диакона се качи вързъ амвона и на всеуслишание прочете имената на всичкитѣ благочестиви еснафи и лица, които сж подарили нѣкога нѣщо на църквата или на училището. Това се прави веѣка година на храмовия празникъ отъ благодарность къмъ подарителитѣ и за насърчение на ония, които сж въ състояние да пожъртвуватъ нѣщо за общо добро. За здравието и душеспасението на подобни добри хора църквата веѣкога се моли.

Изъ църквата излѣзохми съ нѣколцина другари и отидохми да заобиколимъ панаира въ обширната църковна градина и въ църковнитѣ гробища. Коприненитѣ фустани отъ закжснѣлата мода, на които бѣше невъзможно да стоятъ измежду селското общество въ църквата, бѣха тамъ. Тамъ бѣха и продавачитѣ на всичко, щото привлача окото и вкуса на селянката. Ний миняхми прѣзъ продавачитѣ на шекера, на геврецитѣ и баницитѣ, на печенитѣ и варенитѣ царевици и пр. и отидохми тамъ, дѣто се люлѣха селскитѣ хора. Тамъ бѣше любопитно. Тамъ бѣха интереснитѣ чърти и костюми. Тамъ българската селянка, облечена въ вълна и козина, играеше своето хоро, а битолската гражданка, облечена въ скжпа европейска коприна, се наслаждаваше на дѣйствително интересната картина. А въ скжцность растоаянието между еднитѣ и другитѣ не бѣше голѣмо. Еднитѣ бѣха селянки, а на другитѣ бацитѣ сж били селяни. Въ криворазбраната цивилизация, между грубата козина и мекката коприна има малка разлика.

Костюмитѣ на битолската провинция, най-вече женскитѣ, прѣдставляватъ чудновата оригиналность. Казвамъ чудновата за да не кажа чудовищна. Онова, което е за забѣлѣжване, то е, че битолската селянка накачва по себе си всичко щото е видѣло окото ѝ пхстро, шарено, лѣскаво. Отъ главата ѝ се виждатъ само носа, очитѣ а на нѣкои и устата. Всичко друго е покрито, обшито и обвързано съ всевъзможни трижгленници, шарени качули и пхстро везани кърнички. Отъ главата надолѣ се простиратъ по цѣлата задна часть на тѣлото безъ брой дълги пленици, обнизани съ всевъзможни стари сребърни и медни монети, дължността на които е да дърнатъ когато жената ходи или играе. Имахъ вече случая да опиша пояса, който е дългъ не по-малко отъ шестдесетъ аршина и който, навитъ около кърста, прави всѣка жена да се прѣдставлява като трудна. Тоя поясъ е широкъ четири пѣрста и е ушлетенъ или натканъ отъ козина. Въ пояса отпрѣди всѣка мома има грижата да си носи една малка кутийка съ огледалце, която вади всѣка минута за да се огледа. И огледванието стая тѣй бързо и тѣй искусно, щото мъчно е человекъ, който нѣма гоняние, да го забѣлѣжи. Обикновенно селянката обгърща въ ржката си кутийката съ огледалцето тѣй, щото не се вижда. Повдига ржката си, надниква и веднага пакъ я скрива. И огледалцето вързъ кутийката е малко по-голѣмничко отъ окото ѝ. Това тя прави много често и вждѣто и да се намѣрва: на сборъ, на гостѣ, въ разговоръ, въ хорото и пр. Сукманчето ѝ е кжео, нашарено тукъ-тамъ съ разноцвѣтни шевове. Ленената ѝ риза се спуща много по-надолѣ и политѣ ѝ сж богато нашарени съ шевове. Отпрѣди ѝ висне тоже богато шарена престилка, а отдиря, много често и отъ странитѣ ѝ, кленатъ единъ видъ дебели като мукави, широки, шарени трижгленници, назначението на които нето азъ, нето нѣкъ самата селянка знае какво е. Въобще въ тоя костюмъ има доста непонятни и безъ логика принадлежности. Като гледа въобще человекъ би-

толската или Морновската селянка въ тоя костюмъ, мисли, че тя не е облечена, а е натоварена, пришила и покачила е вързъ себе си всичко щото е имала въ кѣщата си пѣстро, ново и шарено. И се прѣдставлява дебела, тежка, като стихия.

Тия селянки, въ тия костюми, ний гледахми на наира какъ играятъ хоро. Музиката имъ бѣше огромни тѣпани, които заглушаваха въздуха на доста почтенно разстояние. Гайдитѣ и зурнитѣ бѣха по-рѣдки. Ний се спирахми край нѣколко хора и бѣше ни невъзможно отъ шума на тѣпанитѣ да говоримъ помежду си. Тѣпанитѣ удряха и ергенитѣ и момитѣ скачаха. И какъвъ мотивъ е способенъ да издаде тѣпана? Единствения мотивъ бѣше заглушителния шумъ. Споредъ слуха на играчитѣ бѣше и музиката, споредъ мотива бѣше и хорото. Грубъ, първобитенъ слухъ, груба първобитна и музика. Тия заглушителни тѣпани изображаваха културното положение на областта. Първобитния животъ, грубия слухъ отъ подобна заглушителна музика се въсихщава; шумния тѣпанъ, или пиекливата зурна само събуждатъ грубия слухъ.

— Това сж тѣ българогласнитѣ гърци, казахъ азъ на единъ отъ другаритѣ.

— Добъръ каламбуръ сж тия селянки съ тия тѣпани и съ това българско хоро . . . каламбуръ на етнографическото начало на гърцкитѣ публицисти.

— Тия заглушителни тѣпани, тия зурни и гайди, и тѣ трѣбва да бждатъ българогласни гърци

Да ви раскажа и едно интересно наблюдение не вече изъ живота на хората, а изъ живота на хвъркатитѣ животни, на щъркелитѣ. Животнитѣ много често сж способни да даджтъ добъръ примѣръ на чловѣка. Недаромъ героитѣ въ всичкитѣ басни сж животнитѣ.

Признавамъ се, че злоупотрѣбихъ съ гостолобието на любезния домакинъ, въ дома на когото прекарахъ всичкото си пребивание въ Битоля. Той любезно ми прѣдостави особна стая, но азъ го просихъ да ме не затва-

ря нощъ тамъ, а да ми позволи да спж вързъ хубавата морава въ градината, срѣщу Перистеръ планина. За другари щѣхъ да имамъ едно малко, хубавичко кученце и едно сърне, уловено не прѣди много въ планината. Около шиитѣ и на двѣтѣ обични животни бѣха вързани гerdани съ малки звънчета, така щото цѣла нощъ отъ едната ми страна дрънкаше кутрето, а отъ другата сърнето. Сутрина отваряхъ очитѣ си и срѣщу си гледахъ Перистеръ планина, край нозѣтѣ си кутрето, а край главата си сърнето. Положение, виждате, съвършено патриархално. Но не бѣше само това удоволствие. Прѣзъ нѣколко дворове срѣщу ми, вързъ нѣколко комини имаше щъркелови гнѣзда. Щъркела прекрасно умѣе да клепе съ дългия и коравия си клюнъ. Тия животни ме забавляваха цѣла нощъ съ клепанието си и ми напомнюваха примамливото минжло, когато цѣлия почти Балкански Полуостровъ, по причина на изобилнитѣ си блатисти мѣста, се населяваше прѣзъ лѣтото отъ щъркели, които изстребляватъ змитѣ и жабитѣ. Тамъ дѣто се поистрѣбиха блатата, тия тропически гостѣ не дохождатъ вече, защото нѣма вече въ изобилие змии и жаби. Вижда се, че Битолско е още страна на изобилни змии и жаби, защото служи и за лѣтна резиденция на множество щъркели. Но това мимоходомъ, а да видите едно интересно нѣщо въ тия щъркели, въ които инстинкта и животната логика и разумѣние трѣбва да стоятъ по-горѣ отъ инстинкта у другитѣ животни. Единъ битолски хитрецъ турилъ едно лѣто въ едно щъркелово гнѣздо при другитѣ щъркелови яйца и едно гжше яйце. Щъркелицата, (ако ми е позволено да дамъ това название на женския щъркелъ), лѣжала вързъ яйцата, заедно съ които се измжтило и гжшето яйце. Щъркелитѣ хранили малкитѣ, които порастнали и станжло явно, че едно отъ тѣхъ не било отъ щъркеловия родъ. Захванали да прехвърчатъ щъркелитѣ и да се чудатъ какъвъ е тоя уродъ. Дохождала майката и гледала, дохождалъ бащата и наблюдавалъ — това жи-

вотно не е отъ тѣхния родъ. Събрали се най-послѣ вървъ комина десетки други щъркели, вижда се на съвѣтъ, за да развѣщѣятъ какъвъ е тоя уродъ и да разрѣшятъ въпроса възможно ли е изъ щъркелово яйце да излѣзе подобно не отъ щъркеловия родъ животно. Съвѣщавали се доста, пресмѣтали и изслѣдвали по всекакъвъ начинъ бѣдното пате и най-послѣ, вижда се, рѣшили, че вината е въ щъркелицата, въ майката, която трѣбва да е имала сношение съ нечиститѣ духове. Това рѣшение трѣбва да е било установено, защото щъркелицата била смъртно наказана. Всичкитѣ събрани щъркели я нападнали и я раскжсали на части.

Това за Битолскитѣ щъркели. Тѣй е било сждено — въ Солунъ да изучавамъ живота на маймуната, а въ Битоля живота на щъркела. Да видимъ по-нататъкъ що ми е приготвила сждбата.

* * *

Борбата за църковно отдѣление на българитѣ въ Битоля се е започенала около 1864 година. Главни дѣйци по въпроса и по църковно-училищното дѣло, както казахми и по-горѣ, сж покойнитѣ родолюбци Д-ръ Мишайковъ и Димко Робевъ, на жъртвитѣ и трудоветѣ за които е посаденъ, израстналъ и се укрѣпява българския животъ въ Битоля. Българско училище се е отворило най-напрѣдъ прѣвъ учебната 1865|6 година. Отварянието му е станжло съ съдѣйствието на В. Манчевъ, който е билъ и първъ български учителъ въ Битоля. За да се отвори българско училище, В. Манчевъ се е възползувалъ отъ съдѣйствието на нѣкои високи сановници въ града, въ кжщитѣ на които е билъ частенъ учителъ на французский езикъ. Новоотвореното българско училище не е могло дълго време да просъществува. Тогавашний гърци владика Партений е възстаналъ противъ неговото съществувание и е успѣлъ да го затвори, а В. Манчевъ е билъ принуденъ да напустне Битоля. Той е билъ родомъ отъ Свищовъ и заплатата си е получавалъ отъ ро-

дителиѣ на дѣцата, които сж учили въ отвореното отъ него училище. Слѣдъ заточението на В. Манчевъ, битолскитѣ българи, прѣдвождани отъ Д. Робевъ и Д-ръ Мишайковъ, поискали отъ честното правителство да имъ се позволи да си отворятъ редовно българско училище. Гърцкия владика пренятствувалъ, но когато правителството му заявило, че законнитѣ желанія на българитѣ да се учатъ на езика си трѣбва да се удовлетвори, той отстъпилъ и се позволило на българитѣ да си иматъ единъ български учителъ при гърцкото училище. На тоя учителъ изпърво се плащало отъ общия приходъ на църквитѣ, но когато българитѣ успѣли да взематъ църквата Св. Недѣля, на учителя захванало да се плаща и училището се поддържало отъ приходитѣ на тая църква. Учителъ е билъ К. Жинзифовъ, който е учителствувалъ въ продължение на двѣ години. По происхождение К. Жинзифовъ е билъ влахъ отъ града Велесъ. Слѣдъ него въ продължение на двѣ години е учителствувалъ Д. Македонскій, комуто е плащано тоже отъ общината. Времето на Д. Македонскій се е отличавало съ най-жестоки гонения противъ българскитѣ училище и църква отъ страна на гъркоманитѣ. Тогава именно сж се произносяли анатемни противъ българитѣ, забранявало се е на гъркоманитѣ да търгуватъ съ тѣхъ, туряни сж въ дѣйствиe всѣкакви заплашвания, гонения, и пр. Въ Битоля въ това време е учителствувалъ една година В. Нейчовъ. Учебната 1880/81 година заварва въ Битоля вече четверокласно българско училище, учители въ което сж били: Г. Пърличевъ, отъ Охридъ, Узуновъ, отъ Струга, Таневъ, отъ Велесъ, и Баджовъ, отъ Прилѣпъ.

ОХРИДСКО

Да тръгнемъ вече за Охридъ и да посѣтимъ и ония исторически краища, дѣто сж се подвизавали Св. Климентъ и Св. Наумъ и дѣто сж святителствували толкова автокефални Охридски архиепископи. Отъ тукъ нататкъ пътуванието прѣдставлява много по-голъма опасность и за това приятелитѣ отъ Битоля ми дадоха съвѣтъ да бѣда по-прѣдпазливъ. Настояваха да взема съ себе си и славния арапинъ Асланъ, който отъ нѣколко години е гаванинъ на българскитѣ пансионни въ Битоля. Чернитѣ му образи щѣха да ми бѣдатъ гаранция при всѣкой случай. Азъ го попитахъ що е намѣренъ да прави въ случай на опасность, а той ми отговори, че, за да пострадамъ азъ нѣщо, трѣбва да умре той по-напрѣдъ. И прекрасно. Условихми пайтона отечеръ за да дойде сутринята рано да ни вземе. Освѣнъ Аслана, азъ имахъ и друга гаранция въ пътуванието си до Охридъ. Единъ ученикъ отъ Цариградското медицинско училище, облеченъ въ военна форма съ лъскави копчета, щѣше да пътува въ единъ пайтонъ съ менъ. Ехъ! това бѣше вече шествие съ извѣстна официалность. Сутринята рано, заедно съ блѣскавото сълнце, се яви и черния Асланъ съ пайтона.—Има да плашимъ хората съ тоя чловѣкъ, си помислихъ азъ. Но хората не излѣзоха толкова страхливи. Намѣстихми се съ медика въ пайтона и Асланъ се опита да си намѣри мѣсто около пайтонджията, който веднага възбуди нечаканъ въпросъ, че се билъ условилъ да вози въ пайтона си двоица, а не троица души. И по никакъвъ начинъ не тръгваше. Заставени бѣхми да размислимъ кой е повече отъ троица ни. Имахъ лъскави копчета съ себе си, слѣдователно гаранцията бѣ достатъчна. Аслана трѣбваше да пожъртувамаи за да тръгне пайтона; така и станъ. Асланъ остана ужасно разяренъ противъ пайтонджията.

Около срѣдъ день ний стигнахми въ Рѣсенъ. По

пхтя ни настигнаха двѣ талиги. Въ едната пхтуваше единъ офицеринъ родомъ отъ Охридъ и дълги години служилъ въ Мала-Азия, а въ другата, двѣ жени, едната отъ които българска учителка. По такъвъ начинъ положението ни станж още по-сигурно щомъ имахми слѣдъ себе си и единъ юзъ-башия. Въ Рѣсенъ се спрѣхми на единъ ханъ, дѣто трѣбваше да си починемъ и да позакусимъ. Ханджията, арнаутинъ, взе грижата да ни изпържи яйца по арнаутски съ изобилень червенъ пиперъ отгорѣ. Ядохми, по мѣстния обичай, съ ржцѣ и всички изъ една паница. Яйцата се сложиха по срѣдата и ний, азъ съ другаря си медика и юзъ-башията съ едно младо турче, сѣднѣхми съ скърстени крака наоколо. И всѣкой съ три прѣста си топеше хлѣбеца въ яйцата. И какъ вкусно се идеше тѣй! Вкусно, защото всѣкой бързаше да си топне повече пхти, додѣто блюдото не е останжло праздно. Слѣдъ яйцата ни донесоха охридски чиреша, които бѣха за забѣлѣжване. Всѣка една бѣше въ орѣхова величина и вкусно пълнеше устата. Такива едри чиреша азъ други пхть не бѣхъ виждалъ. Незнамъ защо и по какво вдѣхновение, както въ време на ядението, тѣй и послѣ, другаритѣ и хората въ хана се обърцаха къмъ менъ съ думитѣ „докторъ ефенди.“ И тукъ минжхъ за докторъ. Вижда се, че по тия мѣста, щомъ видятъ челоуѣкъ съ брада и въ панталони, мислятъ, че непременно трѣбва да бжде докторъ. Друго значение на брадата и европейското облекло не даватъ. Впрочемъ на хора съ такъва вънкашность казватъ и даскали.

Слѣдъ захващаннето, ний съ медика отидохми да посѣтимъ българскитѣ училища, мжжско и женско, и да потърсимъ общинския домъ. Мжжското училище служи на рѣсенскитѣ българи и за параклисъ, защото градецката църква е въ ржцѣтѣ на гъркоманитѣ, които се съставляватъ повече отъ влашки елементъ. Църковния въпросъ въ тоя градецъ е голѣмъ и многогодишенъ. Църквата е служила прѣдмѣтъ за борба въ продължение на много

години. Днесъ Рѣсенскитѣ българи сж рѣшени вече и сж приготвили и материала да си направятъ отдѣлна църква. Прѣди години, въ самото начало на българското възраждане, въ Рѣсенъ сж се намѣрили родолюбиви и влиятелни хора като Татарчеви и Стрѣзови, които сж повели тамошнитѣ българи, градски и селски, къмъ събуждане и развиване, къмъ отказване отъ чуждото духовно вѣдомство. Жалното е, че днесъ тия двѣ влиятелни и заслужили семейства живѣятъ въ несъгласие и преслѣдване помежду си; борятъ се за първенство и надмощие. Така щото, въ Рѣсенъ днесъ сжществува Татарчева партия и Стрѣзова партия. Тая послѣдната е много слаба и е останала почти безъ послѣдователи. Първенството е у Татарчеви, които, заедно съ други още родолюбиви първенци, ръководятъ и общинско-училищнитѣ работи. Желателно и много полезно е, разбира се, да се споразумѣятъ двѣтѣ Рѣсенски партии, защото работитѣ по такъвъ начинъ ще тѣргнатъ много по-успѣшно. Не трѣбва да се забрави вѣчната истина, че „сѣдиненето прави силата.“

Слѣдъ като посѣтихми и поиспитахми ученицитѣ, ний се поспрѣхми въ общинския домъ, дѣто надойдоха нѣкои отъ общинаритѣ, съ които доста тѣлкувахми по църковно-училищнитѣ работи. Настояваха да останемъ единъ два дена въ Рѣсенъ, но азъ имъ се обѣцахъ, че ще направя това на върщане.

Въ Рѣсенъ най-напрѣдъ е отворено българско училище въ 1866—67 уч. година отъ учителя Лазаръ П. Яневъ, родомъ отъ Велесъ, който е билъ поддържанъ частно отъ нѣколцина първенци Рѣсенци. Слѣдъ година е започенатъ да учителствува Георги Бояджиевъ, тоже отъ Велесъ, но поддържанъ вече отъ църковнитѣ приходи. Най-плодовито за Рѣсенъ е било учителствуванието на Захария Чинтулевъ, родомъ отъ Сливенъ, възпитанъ въ Цариградъ. Той учителствувалъ двѣ години и послѣ полудѣлъ.

Веднага слѣдъ Рѣсенъ доде голѣмшкото село Янковецъ, а слѣдъ него, не слѣдъ дълго пътувание, поехми върха къмъ Буково, най-странчото и опасно мѣсто на Охридския пътъ. Тамъ стаятъ обиритѣ, увлачанпята по горитѣ и убийствата. Страшно и опасно, но и красиво мѣсто. Шосето, додѣто да се изкачи до върха, капризно се върти прѣзъ гѣститѣ шумацѣ, зигъ-загомъ се расхожда по планинскитѣ ребра. Възкачванъ се цѣлъ часъ, погледнешъ — пакъ си на същото мѣсто. Другаря ми въ пайтона си опули очитѣ и започена да гледа изъ прозорцитѣ на дѣсно и на лѣво. Той, за да си даде сърдце, запѣя една арнаутска пѣснь съ намѣрение да измами лошитѣ хора че сме арнаути, въ случай че се таятъ въ нѣкой гѣсталакъ. А менъ на онова именно мѣсто ужасно ми се додрѣма и минххъ всичкитѣ опасности въ дрѣмка. Измежду дрѣманието, въ полумечтание, въ полубленувание, азъ си мислехъ, че сега ако ни срѣщне и види нѣкой мю-тесарифенъ, който пътува за Охридъ. Въ пайтона си имахъ челоуѣкъ воененъ; слѣдъ пайтона вървеше талига, въ която широко се располагаха юзъ-башия; разбира се че щѣха да помислятъ, че той съставлява частъ отъ свитата ми; слѣдъ талигата на юзъ-башията идеше втора талига, натоварена съ жени, за които твърдѣ е възможно да помислеха, че това е пѣкъ харема на голѣмеца. И кой смѣеше да ни закача? Ако бѣше тука и Асланъ съ черната си фигура, ролята щѣше да се изиграе още посполучливо. Около върха на Буковската гора, срѣщу насъ се изпрѣчиха, сѣднали на сѣнка край шосето, седемъ-осемъ души въоружени хора, вързъ рамената на които бѣха намѣтнати арнаутски кепета. Вижлаше се, че това съ хора горски, защото лицата имъ бѣха черни, обѣдени и обрулени отъ сѣляцето и вѣтъра. Щомъ стигна пайтона ни около тѣхъ, тѣ станхха всички на крака и ни направиха селямъ. Това бѣше единъ видъ горска стража.

Буковския проходъ е продължение отъ планината

Петрино, която се намѣрва между Охридското и Прѣспенско езера, между Охридъ и Рѣсенъ. Отъ върха на Буково иде вече на долѣ къмъ Охридъ една клисура, която държи часъ и половина и повече и отъ дѣсната страна на която се синѣятъ върховетъ на Илинската планина. Мѣстността която носи названието Дебърца, се пада тоже отъ дѣсната страна като пътуванъ за Охридъ. Има прѣкъ пътъ отъ Рѣсенъ за Охридъ прямо прѣзъ Петрино, но той е труденъ, по него се ходи само съ конь и пѣши. Вързъ самия върхъ на Петрино има едно мѣсто, което се казва Истокъ: на това мѣсто има и българско селце отъ нѣколко къщи съ сѣщето име. За заблѣжаване е, че близо до това селце има доста развалини, които показватъ че прѣди вѣкове тамъ е имало поголѣмо поселение, нѣщо като градъ, на когото днесъ сж се запазили само рутинитѣ. Планината е висока и мѣстността Истокъ се вижда отъ Охридъ. Названието Истокъ му е дадено вѣроятно защото всѣка сутрина сѣлницето за Охридчани като че изъ тая мѣстность изгрѣва. Преданието, което се е съхранило въ охридското население, казва, че тоя Истокъ е отечеството на Юстиниана. Азъ и въ Цариградъ съмъ виждалъ градинари родомъ отъ това село Истокъ и сж ми разиравяли за тамошнитѣ стари развалини. Стария родолюбивъ българинъ Георгий Чакхровъ отъ Струга, съотечественникъ и съврѣменникъ на братя Миладинови, человекъ съ дълбоко гърцко образование и начитанъ, много се вълнуваше за дѣто ученитѣ хора търсятъ насамъ-нататкъ отечеството на Юстиниана, бащата и тълкуватъ разни паметници и стари книжки, а незнаятъ че това отечество се намѣрва близо до Охридъ, вързъ планината Петрино, дѣто и до сега се виждатъ развалинитѣ на нѣкогашно поселение и дѣто има селце отъ нѣколко къщи съ название Истокъ. Нѣкогашнитѣ Охридски Патриарси, казваше покойния Чакхровъ, не тько тѣй безъ значение сж носили титлата „Патриарси Охридски и на Първа Юстиниана;“ не даромъ въ населе-

нието съществува предание, че това именно мѣсто Истокъ е отечеството на Юстиниана. Тѣй или инакъ, но тая неизслѣдвана още въ историята точка заслужва вниманието на историцитѣ.

Като излѣзохми изъ Буковския проходъ и влѣзохми въ Охридското поле, усѣяно съ разни градини, лозя и фруктови дървета, юзъ-башията, близо до селото Косель, ми привлече вниманието върху меризмата, която се носи въ въздуха около това село. И дѣйствително, тамъ всждѣ въ атмосферата се носеше силна сѣрна меризма. Полюбопитствувахъ да распитамъ и юзъ-башията бѣ тѣй любезенъ да прѣдложи услугитѣ си да ме заведе тамъ близо да самия источникъ на тая меризма. Отидохми и видѣхми цѣли сѣрни хълмове. На нѣколко мѣста имаше малки вирчета съ бистра, студена и силна сѣрна вода. Онова, което привлечаше най-вече вниманието, то бѣха нѣколкото душници изъ почвата, изъ които доста силно фучеше и излазяше изъ пѣсъка студенъ сѣренъ въздухъ. Това бѣха извори не на вода, а на сѣренъ въздухъ, които повдигаше доста височко пѣсъка за да излазя на вѣнъ. Подъ тия душници ясно се слушаше дълбоко нѣкждѣ подъ земята едно шумтение, прилично на шумтението, което произвожда бързото течение на рѣчната вода. Всждѣ около душницитѣ и вирчетата имаше разхвърляни съдрани части отъ ризи и гащи. Казаха ми, че е обичай болнитѣ, които дохождатъ да сѣдатъ вързъ тия душници и въ тия вирчета, да оставятъ ризитѣ и гащитѣ си, защото тѣй по-скоро и по-сигурно намѣрвали изцѣление. Имаше слѣди, които показваха, че тая сѣренъ рудникъ трѣбва да е разработванъ прѣли много години.

* * *

Охридъ е единъ отъ ония градове въ вилаетитѣ, българското население на които прави силно впечатление. Българина въ Охридъ е живо чувство и крепкъ духъ. Въ това отношение българското население въ историчес-

ния Охридъ се надпреваря съ българското общество въ Велесъ и Прилѣпъ, дѣто тоже чувствата и духа сж крепки. Азъ останахъ една недѣля въ Охридъ, но може челоуѣкъ да прекара и единъ мѣсець и все да намѣрва работа за изучаване и наблюдаване. Охридъ притежава нѣщо, което привързва и плени челоуѣка: това сж живитѣ чувства и крепкия духъ, това е историята и святостта на града, това е прекрасното негово положение вървъ брѣговетѣ на обширното езеро. Чувствата и духа не сж само въ интелигенцията, тѣ сж въ цѣлото градско население. Не ще срѣщнете въ Охридъ шивачъ, ботушаръ, градинаръ и пр., който да не е запознатъ въ подробностъ съ българския църковенъ въпросъ, съ най-свѣтлата страница на българското възраждане. Всекой е готовъ съ чувства да ви разправя за минжлото, за борбата, за събитията, за народнитѣ въпроси, за мѣстнитѣ интереси и пр. Има обстоятелства изъ църковния въпросъ, които сж станжли второ естество у охридчанина, който живѣе съ извѣсни идеали, гордѣе и въсьхищава се въ своето минжло, има пълно упование на крепкитѣ си чувства и духъ. Това прави добро и силно впечатление на пѣтешественника. Ако не бѣше икономическото отпадане на тоя градъ, той щѣше да държи едно отъ първитѣ мѣста между вилаетскитѣ градове по развитието си. Но икономическия упадѣкъ го е поразилъ, новитѣ условия сж го значително убили. Прѣди години Охридъ е притежавалъ нѣколко десетки състоятелни търговски кѣщи, които сж имали търговски сношения съ Европа, сега отъ тия кѣщи сж останали двѣ или три. Прѣди време Охридъ е билъ облачалъ съ самурени кожуси цѣлия почти Балкански Полуостровъ, защото повечето тѣжки кожухари търговци, които сж имали търговски свѣрзки съ Европа, сж били отъ тамъ; но сега той едва е въ положение да облече себе си, и то не съ самуръ и лѣсица, а съ проста вълнена дрежка. Трогателна е въ много случаи бѣдността въ Охридъ. — „Кой е знаялъ Охридъ прѣди години, днесъ

не може да го познае, ми казваше стария и многозаслужившия народенъ дѣятель Пърличевъ; това не е Охридъ, това сж неговитѣ жалки останки, това сж неговитѣ развалини. Едно време всичко цвѣтѣше, всичко бѣше пѣсень, а сега е повѣхнало, посърнало, занѣмѣло. Дѣ прѣди години тая грустна тишина! Тогава въ всѣкой дворъ, въ всѣка кѣща се слушаха пѣсни, смѣхъ, веселби, защото всѣка жена, всѣка мома пѣеше, всѣкой мжжъ имаше работата си, радваше се на печалата си и бѣше весель и доволенъ. Сега жена и мома не съмъ слушалъ да пѣятъ, всичко е убито и занѣмѣло, защото е безъ поминъкъ, защото е гладно. Охридъ бѣше пѣсень, а сега е плачь. Охридъ бѣше ситъ, а сега е гладенъ“ Това се познава и отъ самия видъ на града. Не рѣдко ще види челоуѣкъ кѣща изоставени, праздни, полусрутени. Домакинитѣ имъ сж изгубили поминъка си, напустнали сж родния си край и сж се преселили въ Бѣлгария. И всѣкой день отъ тия напустнати кѣща пада по една дъсчица, по една подпорка, по една греда, които нѣма кой да прикрѣпи, кой да закове, кой да потегне. И кѣщата пада, и града постепенно се рути. Дѣ сж домакинитѣ да погледнатъ жалкитѣ си бащини огнища! често повтарятъ старитѣ жени.

При всичкото това жалко и окаянно икономическо положение, охридския бѣлгаринъ пакъ прави впечатление съ крепкитѣ си чувства и твърдия си духъ.

Охридъ е святъ градъ за бѣлгаритѣ. Въ него би трѣбвало да отивами на поклонение тѣй, както отивами на Св. Гора и на Иерусалимъ. И дѣйствително, има на що бѣлгарина да се поклони въ Охридъ. Той тамъ се покланя на една славна епоха, на епохата на Св. Климентъ, която е тѣй много значуща въ историята; покланя се на праха на Св. Климентъ, на праха на Св. Наумъ, гробницитѣ на които сж съхранени въ продължение на толкова вѣкове; покланя се на толкова скжши исторически паметници, останали отъ славната епоха на святитѣ

подвижници; покланя се на сѣдалището на Охридскитѣ български патриарси, които, ако не друго, то поне сж предавали отъ вѣкъ на вѣкъ една свята за Българския народъ традиция, която и въ новитѣ времена бѣше се съхранила и оказа грамадното свое значение. Справедливо е казано, че въ Охридъ всѣкой камѣкъ е святъ и исторически и ако имаше езикъ можеше много и много интересни и скжпни нѣща да ни разскаже. Азъ зададохъ при единъ случай на покойния Георгий Чакхровъ въпроса: кой е съхранилъ и може да ни разскаже преданието за славното минжло на Охридъ? А той ми отговори: дай езикъ на който искашъ камѣкъ и той всичко подробно ще ти разскаже. Но камънитѣ, при всичко че сж безъ езикъ, много нѣща ни разсказватъ за минжитѣ времена. Има епохи, за които всичко знаемъ отъ камънитѣ. Историята има да благодари най-много на камънитѣ, защото тѣ, съ своитѣ надписи, сж ѝ донесли най-драгоцѣнитѣ свѣдѣния за задвѣковното минжло. Безъ камѣкъ никаква кренка основа вързъ почвата не може да стане; неznamъ да ли не ще сѣгрѣшж, ако кажа, че камѣка влазя въ неизблемата основа и на историята. Много често едно старо здание прѣдставлява една епоха, една история. Когато не е сжществувала писменность, камѣка е билъ писмо, знакъ, дума, фраза, книга, история. А слѣдъ изобретението на писменността, пакъ камѣка е взелъ вързъ себе си ролята на главенъ съдѣятель на историята. Най-добритѣ приятели на историцитѣ сж камънитѣ съ старитѣ надписи. Прѣдъ доста подобни камъни историка има да свали шанка и въ Охридъ.

Ще те заведж, читателю, да се поклонимъ най-напрѣдъ на гроба на Св. Климентъ, който се намѣрва въ старата църква съ сжщето име. Това е малка стара църквица, въ която се намѣрватъ доста цѣни исторически древности. На сжщето това мѣсто прѣди вѣкове Св. Климентъ е основалъ братство, мѣнастиръ, въ който е билъ главенъ учитель и проповѣдникъ и е списвалъ

и превождалъ славянскитѣ църковни книги. Тоя мѣнастиръ, това е било въ онова време Охридското училище, въ което Св. Климентъ е събиралъ ученици отъ цѣлата си епархия и ги е училъ на славянска грамотность. Тоя мѣнастиръ е унищоженъ, изгорѣлъ, но има важни слѣди отъ него. Останала му е цѣла, съ венчкитѣ свои изображения по стѣната, трапезарията, въ която Св. Климентъ е благославялъ пищата на братството. Въ старитѣ времена, трапезарията е съставлявала една отъ важнитѣ части на обителитѣ. Стѣнитѣ ѝ сж били украшавани съ изображения на святици и угодници сжщо както стѣнитѣ на църквитѣ. Днесъ охридчани, като гледатъ запазено съ своитѣ изображения зданието на мѣнастирската трапезария, чудатъ се каква църква е можало да бѣде то, когато олтарната му часть гледа къмъ западъ. Олтаря само на католишкитѣ църкви може да не гледа къмъ истокъ, но що е търсила католишка църква въ мѣнастиря на Св. Климентъ? си мислятъ тѣ. Но разрѣшението на недоумѣнието е тука: това е било трапезария на Св. Климентовия мѣнастиръ, въ който той често е приемалъ царѣ и велможи. Отъ това мѣсто, срѣщу прѣзъ езерото на седемъ-осемъ часа расстояние, вързъ противоположния брѣгъ едва се вижда прѣзъ гжтината на въздуха мѣнастиря на Св. Наумъ, другия подвижникъ и святителъ въ онзи край. Нарочно трѣбва да е устроено така: двоица отъ първитѣ ученици на Св. Кирилъ и Методий, двѣ свѣтила въ тогавашния животъ на Българския народъ, да се гледатъ вѣчно отъ двѣ височини. Впоследствие, на мѣстото дѣто е билъ Св. Климентовия мѣнастиръ, е била градската митрополия и резиденцията на Охридскитѣ патриарси. Тая митрополия е горѣла и правена нѣколко пжти. Сега се виждатъ само развалинитѣ на основитѣ ѝ. Около църквата Св. Климентъ се намѣрва днесъ и главното Охридско българско училище. Това е вече сждбата на Провиденцето, което е сждило българското училище да пребжде тамъ, дѣто най-напрѣдъ Св. Климентъ е съ-

бралъ и училъ на славянска грамотность български ученици.

Но ний се отстранихме отъ прѣдмѣта си. Гроба на св. Климентъ стои отъ лѣвата страна до самата входна врата на църквата. Тамъ се намѣрватъ неговитѣ мощи, вързъ които лѣжи камъкъ отъ сивъ мраморъ съ старъ славянски надписъ, че това е гроба на Охридския святи- тель. Църквата е построена, споредъ надписа, който стои надъ вратата, въ 1295 година въ времето на Ан- дроника Палеолога, който я е надарилъ съ много скъпи дарове, нѣкои отъ които и до сега сж се запазили. По вхтрѣшнитѣ стѣни на църквата сж се запазили стари изображения. Вързъ престола въ олтаря лѣжи една ши- рока мраморна плоча, подъ която, ако поставишъ свѣщъ, отгорѣ ясно се вижда свѣтлината. Има шестъ, везани съ златна и сребърна сърма, икони, подарявани въ разни времена на Охридскитѣ патриарси отъ византийскитѣ им- ператори. Тия везани икони прѣдставляватъ голѣма ред- кость и искутво. Въ сжщата църква се намѣрва и едно раскошно епитафие, тоже везано съ златна и сребърна сърма, подарено на Охридския Патриархъ отъ византий- ския Императоръ Андроника Палеолога. Епитафието носи надписъ на гърци, буквалния преводъ на което е слѣдъ- ющия: *„сломни си, водителю на българитъ, въ жър- твоприношенията за владѣтеля Андроника Палео- лога.“*

Виждате, че византийскитѣ императори, не сж на- ричали тамошнитѣ българи нето българогласни еллии нето пѣкъ сърби. Това мимоходомъ и за забѣлѣжване.

Въ олтаря се намѣрва статуята на Св. Климентъ, испратена, споредъ преданието, на Самуила отъ Римъ. Тя е дървена и много прилича въ образа на Св. Кли- ментовата икона. Въ сжщия олтарь, въ единъ желѣзенъ сандѣкъ, се съхранява короната на охридскитѣ архие- пскопи, направена отъ чисто злато; има тяжесть ока и половина. Тя е украсена съ драгоцѣнни камъни и на

четери точки стоятъ четири елипсообразни плочки отъ чистъ фаянсъ съ изображението на четеритѣ евангелисти.

* * *

Въобще Охридското население питае голѣмо благоговѣние къмъ паметта на св. Климентъ и къмъ самата църква, която е посветена на неговото име. Тоя български труженикъ на минхлитѣ вѣкове, тоя знаменитъ святитель въ полето на славянската книжнина се счита и вѣчно ще се счита за покровитель на Охридчани. Къмъ него се обръщатъ и бѣдни, и болни, и страждущи, и обидени. Въ Охридско се е сложили особень единъ Св. Климентовъ култъ, олтаря на когото е въ сърдцето и на града и на гражданитѣ. За Охридскитѣ българи Св. Климентъ е онова, което Св. Кирилъ и Методий е за цѣлия Български народъ. Много е желателно, просвятеното Охридско българско общество да нанечата въ хиляди екземпляра живота, дѣлата и значението на българската народност и книжнина, за Българската Църква, на Св. Климентъ и да ги даде въ ржцѣтѣ не само на всѣкой християнинъ отъ цѣло Охридско и Битолско, но да имъ даде най-широко распространение измежду цѣлия Български народъ.

Църквата св. Климентъ е на голѣма почетъ между населението и за това, защото въ нея послѣдния Охридски Патриархъ Арсений съ съзри на очи се е простилъ съ наството си, когато е получилъ заповѣдта да затвори архиериевскоцията и да отиштува за Цариградъ. Той е държалъ трогателно прощално пастирско слово, всичкия народъ се е изрѣдилъ да му цѣлува ржка и съ плачь е проклѣлъ четири Охридски семейства, главитѣ на които сж съдѣйствували за унищожението на Патриаршията. Тия хора сж били Нейко Челеби, Стамче бей, Буяръ Лигдо и Малечко бей, всички тежки търговци кожухари въ Цариградъ. Двама отъ тѣхъ сж били даже царски *наиламаджии*. Проклятието скоро стигнало тия нещастни

хорица. Семействата имъ се разорили, пострадали, измръбли въ окаянно положение и изчезнали. Много членове отъ тѣхъ полудѣли и пошурѣли и просили залъкъ хлѣбъ по улицитѣ. Погибель и унищожение имъ донесла есдбата. Само отъ едно отъ тия семейства е останала 60 годишна бабичка, която ходи луда и окжсана по улицитѣ. Населението я сочи съ нѣреть, подиграва я, страни и повтаря: това е клѣтвата на праведния Патриархъ Арсеній! За унищожението на Охридската Патриаршия и за трогателното прощавание на послѣдния нейнъ Патриархъ Г-нъ Пърличевъ е написалъ пѣсень, която ходи отъ уста на уста въ Охридско и се пѣе съ възхищение. Въ тая пѣсень се проклинатъ казанитѣ четири семейства, които сж станжали причина за унищожението на Охридската Патриаршия.

Мѣстоположението на Охридъ е отъ красивитѣ. Града е основанъ вързъ два слѣдени хълмове, които отдалечъ много напомнюватъ Пловдивъ. Азъ се събуждахъ сутрина, сѣдахъ край прозореца и мислехъ че съмъ въ Цариградъ, вързъ брѣговетѣ на Босфора. Езерото ми се прѣдставляваше като Босфора и Мраморното море, а срѣщнитѣ брѣгове ми се струваха, че сж азиатскитѣ брѣгове на Оттоманската столица. Ако единъ день започенатъ да плаватъ параходи и безъ брой ладии по широкото Охридско езеро, Охридъ много ще заприлича на Босфорскитѣ брѣгове. Названията на кварталитѣ и хълмоветѣ внушаватъ все исторически възпоминания. Западния хълмъ се нарича *Горни* или *Кавурски сарай*, подножието му — *Долни-сарай*, а источния хълмъ носи названието *Нови-сарай*. Това показва, че по тия мѣста сж се въздигали дворци едно време. Вирочемъ това показватъ и многото останали развалини на солидни основи и широки каменни стѣни.

Въ Охридъ има много стари църкви, правени прѣди вѣкове. Нѣкои ги наброяватъ до 30, но всички стоятъ или запусѣли, затворени, полусрутени, или же полузари-

ти въ земята. Старитѣ църковни здания, които, освѣнѣ Св. Климентъ, сж уцѣлѣли и прѣдставляватъ интересъ сж: Св. София, здание солидно, красиво, но изоставено; женския отдѣлъ на тая нѣкогашна църква има много общо съ женския отдѣлъ на Цариградската Св. София. Въ нея сж се запазили нѣколко исторически нѣща, които продължаватъ да бждатъ неповредени при всичко че прѣди вѣкове е преобърната въ джамия, а днесъ служи за правителствена житница. Изящно изработения мраморенъ амвонъ и до сега стои, само че е премѣстенъ. Твърдѣ е възможно това да не е амвонъ, а да е владишкия тронъ, защото вързъ него, на една мраморна плоча, се виждатъ три славянски монограма, обяснението на които е: „Архиепископъ Български.“ По стѣнитѣ при всичко че сж замазани, се виждатъ много библейски и евангелски изображения. По пода сжществуватъ остатки отъ мозаика. Ходжата, който пази ключоветѣ на тая джамия, любезно ни прие и ни развожда изъ вхтрѣшността, дѣто има и нѣколко скривалища сега разкопани. Разкопано е така сжщо на нѣколко мѣста по и подъ стѣнитѣ съ цѣль да се търси имание.

Отъ по-главнитѣ стари църковни здания сж и църквитѣ: Герокомия съ храмъ св. Никола, Фардакъ съ храмъ тоже св. Никола, църквата Св. Иванъ въ квартала Канево и тѣй наречената църква „болница“ съ храмъ св. Богородица. Названието на църквата *Герокомия* показва, че тамъ прѣди вѣкове трѣбва да е сжществувало нѣщо като богодѣлня, или домъ за старитѣ хора, а при църквата, която носи названието *болница*, трѣбва да е имало домъ за болнитѣ.

Като вземемъ прѣдъ видъ многото стари църкви въ самия градъ Охридъ; като вземемъ прѣдъ видъ и многото църкви и мѣнастири по край езерото и въобще въ Охридско, съзидани прѣди вѣкове, не можемъ да не додемъ до заключение, че между всичкитѣ градове на Балканския полуостровъ, християнското население на които

е българско, Охридъ държи първо мѣсто по своитѣ народно-исторически старини. Справедливостъта го изисква да кажемъ, че въ това отношение Търново трѣбва да отстъпи и да се поклони прѣдъ Охридъ.

Дохождатъ ни на умъ едни стихове, въ които българския поетъ горчиво окайва и натяква нашитѣ прадѣди, че не сж оставили на потомцитѣ си никакви паметници, които да ги пренесатъ въ древността и да ги правятъ да благоговѣятъ прѣдъ старитѣ времена. Слушали сме мнозина да казватъ при това: Освѣнъ църквата Св. Четиредесетъ въ Търново, какъвъ други паметникъ отъ древността ни сж оставили нашитѣ прадѣди? Съмнѣвами се дали поета щѣше да бжде тъй отчаянъ въ пѣсньта си ако бѣше посѣтилъ и знаеше Охридъ. Не щѣха да се слушатъ толкова горчиви натяквания на нашитѣ прадѣди, ако Охридъ съ своитѣ старини бѣше добръ извѣстенъ всекому.

За забѣлѣжаване е градския цитаделъ, който е построенъ вървъ западния хълмъ и днесъ е пълнъ съ развалини. Тоя цитаделъ носи названието Горни-Сарай и е заобиколенъ отвсхдѣ съ зѣбести стѣни. Тамъ сж били палатитѣ на Самуила, а въ по-новитѣ времена и на Джелатинъ бега, който е билъ като васалъ на Али паша Янински. Тия палати сж изгорѣли около 1832 година.

* * *

Рѣдко се случва въ естеството картина по-красива и по-въсхитителна отъ картината, която прѣдставлява Охридското езеро съ околността си. Азъ не съмъ виждалъ другадѣ подобна величественна и очарователна картина. Всичкитѣ европейски пътешественици, които сж споможели и писали нѣщичко за Охридъ, сж съгласни, че панорамата на Охридската котловина съ Охридското езеро е рѣдкость въ естеството. Да се намѣри живописецъ, съ велика художническа душа, който да разгледа тая мѣстность и това езеро отъ единъ отъ Охридскитѣ хълмове,

а при това да се случи въ свѣтлата минута да обеме душата му всичката тая величественна красота, па да сѣдне да копира, да възпроизведе тоя раскошенъ жгълъ, да му дада сжщата естественность, сжщитѣ краски, сжщия животъ, сжщия блѣскъ, бистрота и отражения—това би било чудна картина, въ положение да очаровае и най-затхпенитѣ чувства и вкусове. Прѣдставете си едно малко море, дължината на което е около 35 километра, а широчината 15, заобиколено отъ всичкитѣ страни съ високи планини. Вързъ брѣговетѣ на това морце сж заселени въ разни точки три града: Охридъ, Струга и Поградецъ, които вѣчно се гледатъ единъ други; много малки селца, освѣнъ това, сж си избрали хубави мѣста по красивитѣ брѣгове. Вързъ възвишеноститѣ на една край на това морце бди Св. Климентъ, а вързъ възвишеноститѣ на противоположния край отъ дължината пази Св. Наумъ—и двоицата блѣстящи свѣтила въ полето на старобългарската църковна дѣятелность. Освѣнъ Св. Климентъ и Св. Наумъ, по брѣговетѣ на езерото, блиско или далече, има още нѣколко малки мѣнастири и древни църковни здания, нѣкои отъ които днесъ сж изоставени. Отъ къмъ истокъ езерото е заградено отъ планинскитѣ вериги на *Галичица* и *Петрино*, отъ къмъ югъ съ планинскитѣ хълмове наречени *Гора*, а отъ къмъ западъ съ красивитѣ и гористи *Мокренски планини*, които сж границата между българския и албанския елементи. Тия планини отдѣлятъ и коритото на Шкумба отъ Охридското. Слѣдъ Мокренската планина иде *Чамурица планина*, въ подножието на която лѣжи града Струга. Между тия петъ планини лѣжи Охридското езеро, водитѣ на което сж до невѣроятность бистри и прозрачни. То е едно отъ най-чиститѣ и най-бистритѣ езера въ свѣта. Това изповѣдватъ и всичкитѣ пжтешественици. На дълбочина 150 метра вий гледате прѣзъ свѣтлата и прозрачна вода и виждате пѣсьчното дѣно. Тая бистрота, свѣтлостъ и прозрачность, отъ една страна,

и низката температура на водата отъ друга сж причината дѣто Охридската риба е тъй вкусна. Студенината на езерото прави охридския климатъ лѣте много прохладенъ и приятенъ. Охридчани незнаятъ що значатъ лѣтни пекове, но незнаятъ що значатъ и голѣмитѣ зимни студове, защото отъ една страна езерскитѣ води, а отъ друга околнитѣ високи планини, които запазватъ охридската котловина отъ суравия сѣверенъ вѣтръ, умѣряватъ температурата и правятъ климата приятенъ. Въ Охридската котловина голѣми снѣгове нето падатъ нето траятъ. И да позавали снѣжець, той слѣдъ нѣколко часа се стопява.

Отдѣ се образува Охридското езеро? Главнитѣ му источници сж *Дримъ* и *Студенчища*, но споредъ увѣрението на населението, въ самото джно на езерото сжществувалъ буенъ източникъ, водитѣ на когото дохождали отъ Прѣспанското езеро. Тия води имали пхть подъ планината. *Дримъ* извира при мѣнастиря Св. Наумъ и веднага се влива въ езерото, *Студенчища* се намѣрва на истокъ отъ Охридъ въ самитѣ поли на *Петрино*. Освѣнъ тия два главни источника, има други 10—15 малки рѣчки и планински потоци, по-голѣмки отъ които сж *Сушичката* и *Коселската* рѣки. Езерото се изтича, чрѣзъ рѣката Дримъ, само отъ едно мѣсто, именно при града Струга. Водитѣ му отиватъ въ Адриатическото море; *Дримъ* се нарича извора при Св. Наумъ и изхода при Струга. Въобще населението гледа зачалото на рѣката Дримъ не при Струга, дѣто се изтича изъ езерото, а при Св. Наумъ, дѣто извира и се втича въ езерото.

Въ Охридското езеро има много видове риба, но царицата е тъй наречената *лѣтница* въ Охридъ и *кресница* въ Струга. Това е прекрасната езерна *цестърва*, която нараства до три оки. Сжщо както рѣчната планинска *цестърва*, Охридската *лѣтница* и Стружската *кресница* иматъ сжщитѣ червени и зелени капчици по

тѣлото. Въ Струга тя се казва *кресница*, защото имала червенъ кръстъ на челото си. Лѣтницата и кресницата излазя и е най-вкусна само прѣзъ лѣтото. Азъ попитахъ единъ рибаръ, защо именно само лѣтницата е вкусна и тлѣста прѣзъ лѣтото, а той ми отговори, че причината на туй състояла въ това именно, че тая риба прѣзъ лѣтото остаяла яловица, т. е. не си хвърляла икрата въ опредѣленото време. Тѣй, това е понятно; и месото на яловата крава и на яловата овца е вкусно. Слушалъ бѣхъ азъ вкуса и славата на Охридската лѣтница по вичкитѣ краища на Балканския полуостровъ и щомъ стигнахъ, за нея попитахъ. И заслужва внимание тая царица на рибитѣ, но тамъ, вързъ брѣговетѣ на самото езеро, прѣс-ла. Носятъ я солена въ Битоля, Солунъ, даже Цариградъ и Софія, но нѣма вече оная сладость. Който отиде въ Охридъ, непременно трѣбва да се нагости едно съ прѣсна лѣтница, а друго съ супа отъ икра. Тамъ излазя единъ видъ червенъ хайваръ, зърната на когото сж много едри. Отъ него се прави супа, която е славна работа; икрата се смива и се преобрѣща въ млѣко. Казалъ би чловѣкъ, че това е супа отъ рибово млѣко. Казаха ми, че тая супа се правила най-вкусна и най-сполучлива въ селото Пещани, което е кацнало вързъ источния брѣгъ на охридското езеро, четири—петъ часа далечъ отъ града къмъ мѣнастиря Св. Наумъ. — Да отидемъ, казахъ азъ на добри другари, и да ядемъ тая супа въ самото ѳ отечество, при всичко че тя е много вкусна и въ самия градъ. Ходихми въ сжщето село и раскошно се гощавахми съ въпросната супа когато се върцахми отъ Св. Наумъ. Но за това по-послѣ, когато доде време да заведѣ читателя въ историческата обитель и да го запозная съ интересната обиколка. А сега да се качимъ на единъ *чунъ* и да споходимъ *Студенчишца*, на расстояние по-малко отъ единъ часъ на истокъ отъ Охридъ, въ самитѣ поли на планината *Петрино*.

Чунъ читателя незнае що е това *чунъ*, или

чунка. Въ Охридъ тѣй наричатъ своеобразнитѣ ладии, или варки, съ които плаватъ по езерото. Направата имъ е своеобразна, първобитна, свойственна на онзи край. *Чуна* е първобитенъ каикъ, но притежава своитѣ сгодности, които нѣматъ морекитѣ и рѣчни варки. Сгодностиѣ му състоятъ въ това именно, че вързъ себе си носи къшкѣ, единъ видъ бесѣдка, въ която спокойно се помѣщаватъ четири-петъ души хора, расположены на по-стлано, вързъ килими и възглавници. Подъ бесѣдката има мѣсто, дѣто челоуѣкъ може да си приготви лѣгло съ дюшекъ и юрганъ и спокойно да спи. Охридския чунъ съ своята бесѣдка ми напомни нѣкои картини, прѣдставляюща стары морски корабчета, вързъ дирята частъ на които е обикновенно украсеното съ шарени постилки сгодно мѣсто, дѣто сж сѣдѣли владѣтелитѣ когато сж пхтували по море. Такива сжщи бесѣдки турятъ въ Азия вързъ гърба на камилата, когато има да пхтува нѣкое знатно лице. Не само подъ бесѣдката на Охридския чунъ, но и вързъ самата бесѣдка може челоуѣкъ да постеле двѣ лѣгла за да спятъ двоица, даже троица, пхтници тѣй спокойно както и у дома си. Онова, за което съставлява най-голъма сгодностъ тая бесѣдка, то е, че вързъ нея може да се сложи трапеза за угощение троица четворица хора въ срѣдъ езерото. Това приятно удоволствие често си доставляватъ охридскитѣ граждани. Струва ми се, че названието *чунъ* трѣбва да се забѣлѣжи, защото това е почтенния прадѣдъ на българското кораблестроение и мореплавание. Тоя прадѣдъ притежава и своята терминология, която съставлява морското нарѣчие на българския езикъ. Щомъ се качите и ще чуete чунаритѣ да изговарятъ думи, които привличатъ вниманието ви, защото не сте ги слушали други пхтъ.

Вързъ къшкѣ на подобенъ именно чунъ азъ се качихъ съ седемъ-осемъ души другари за да споходимъ *Студенчишча*. И чунаритѣ започенаха бързо да *при-*

матъ. да търгатъ, да ирѣчатъ и пр. за да доставятъ по-голъмо удоволствие на пжтниците. Както казахъ и по-горѣ, *Студенчишча* е единъ отъ голѣмитѣ извори на Охридското езеро. Той изтича изъ недрата на Петрино и населението прѣдполага, че водитѣ му идатъ изъ Прѣспанското езеро, което се намѣрва отъ другата страна на планината. Увѣрявахъ ме, че водата на Студенчишча е толкова студена, щото едва може чловѣкъ да държи ржката си въ нея петъ минути. Това е така въ дѣйствиелностъ. Водата е почти ледена. Въ най-голѣмитѣ лѣтни горѣщини чловѣкъ сѣди край тоя планински изворъ и чувствува нужда отъ по-топла дрешка. Ний сѣдѣхми доста и не можехми да се налюбуваме на приятната юлска хладина и на чистия въздухъ. Край самия планински изворъ има построено нѣщо като бесѣдка за да закриля посѣтителитѣ отъ сълнцето. Тамъ отиватъ прѣзъ лѣтото охридскитѣ бейове и се гощаватъ. Додѣто сѣдѣхми край бистрия студенъ изворъ и се разговаряхми, азъ забѣлѣжихъ че нѣкои отъ другаритѣ често често се озъртатъ ту насамъ ту натагъкъ и подозрително разгледватъ околността. Попитахъ защо правятъ това и получихъ отговоръ, че при всичко че сме близо до града пакъ сме въ полето, дѣто не е лошо да бжде чловѣкъ внимателенъ.

* * *

Да направимъ една расходка отъ Охридъ до Струга. Това сж два града, които се гледатъ единъ другъ прѣзъ езерото. Тая разходка съдържа много приятности. Тя прилича много на разходкитѣ, които се правятъ въ Цариградъ съ каици по Босфора, Златния рогъ или Мраморното море. Да станешъ отъ Охридъ и съ чунъ да отидешъ до Струга е като да станешъ въ Цариградъ отъ моста и съ каикъ да отидешъ до Островитѣ, до Фенеръ-Бахче, до Кетханата или до нѣкое отъ по-далечнитѣ Босфорски села. Населението въ Охридско има една по-

говорка за града Струга; то казва: „като Струга нѣма друга.“ То-естъ като Струга не ще да има други градъ. Но кое е истинското значение на тая поговорка? Дали тя е съставена по причина красивото положение на града, или съдържанието ѝ подразбира и друго красиво и очарователно нѣщо? Струга, споредъ преданието, е основана отъ Самуила до сѣщето устие на Дрима, вървъ брѣга на Охридското езеро. Дримъ пресича града на двѣ и му принося голѣми, хигиенически и икономически ползи. Струга е столицата на тѣй нарѣчената Малисийска областъ, полетата на която сж красиви и плодородни. Недалече сж и красивитѣ планини на Дебърца, Гжбовци, Вишовски и пр. Всичко това е главно условие на една рѣдка естествена красота. Имате брѣговетѣ на езерото, имате брѣговетѣ на Дрима, въ бистритѣ води на когото се огледватъ Стружкитѣ кжщя, имате прекраснитѣ и обширни зелени ливади, имате и близкитѣ високи планини; имате отъ една страна бистритѣ води на езерото, а отъ друга зеленитѣ трези на Малисията; имате прѣдъ себе си красивия Дримъ, който прѣсича града и отива като змия да се вие изъ плодородното поле, имате надъ себе си и красивитѣ планини, които съ отсѣтствие на всѣка логика се свързватъ и смѣватъ една съ друга и се губятъ въ небосклона. Всичкитѣ тия естествени красоти ли сж създали пословицата, че „като Струга нѣма друга“? Нѣма ли и друга нѣкоя причина? Азъ зададохъ тия въпроси на нѣкои приятели отъ Охридъ и Струга и тѣ ми отговориха, че главния създателъ на пословицата не е красивото естествено положение, защото сжществуватъ най-послѣ градове въ Македония съ много по-раскошни и поетически положения; Воденъ на примѣръ. Прекрасно, а кое е истинското значение на пословицата? Стружската красива женска половина—ето истинското значение. Стружската българка въобще пленява съ красотата си и въ нейна честь поколѣнията и времената сж съставили краснорѣчивата пословица „като Струга нѣма друга“

повечето по женската красота, отколкото по естественното положение. Наистина, че жената въ Струга се отличава по правилността на своитѣ чърти, въобще по своята физиономия, отъ жената на околнитѣ мѣста. Па не само жената, но и въ типа на мжжѣтѣ лесно се забѣлѣзва нѣщо особено. Тълкуванието на това е, че Стружани минуватъ за българи отъ миашко племе, преселени прѣди много години отъ Дебърско. А Миашкото племе въобще се отличава по своитѣ правилни чърти, въ които се проглежда нѣщо сравнително по-привлекателно и по-интелигентно.

Една сутринъ рано се качихми отъ Охридъ четворица на единъ чунъ по назначение за Струга. Езерото бѣше тихо и плаванieto приятно. Но едва заминахми Канео и Врата и се впуснахми въ водната широчина, и ето че стихията се разигра. Страшно е Охридското езеро когато се вълнува. Колкото е приятно и чудесно е когато тихо, толкова е по-опасно и по-страшно когато играе. Хората, които се случатъ въ обятията му, викатъ на помощъ Св. Климентъ и св. Наумъ когато се разяри. Това сж мощнитѣ укротители на стихиятѣ въ оная страна. Много сполучливо е казано, че тамошнитѣ обитатели сж взели досущъ приличието на езерото, когато се намѣрватъ въ разярено състояние. Езерото се вълнува по арнаутски, сжщо както и населението. По арнаутски, т. е. свирено и опасно, безъ граница. Охридското езеро, това е сжщъ арнаутинъ когато побѣсиѣ. Рибитѣ тогава бѣгатъ на дъното и воднитѣ птици пицятъ и бѣгатъ къмъ сушата. То не бѣше до такъва степенъ разярено когато ний пктувахми, но съумѣ да накаже едного отъ другаритѣ ни, който се захлуши по очитѣ си и се забрави подъ бесѣдката на Чуна. Отъ Охридъ до Струга съ чуна се отива за три часа ако езерото е тихо; по сухо, покрай самия брѣгъ, тоже за три часа се отива.

Едно интересно нѣщо привлече вниманието ми въ време на плаванieto. Единъ видъ крупни бѣли птици,

по-голъми и отъ гъски, сѣдеха вързъ езерната повърхностъ и се носеха, сжщо като малки чунки, отъ тихитѣ вълни. Други малки шарени птици, прилични на чавки, хвъркаха надъ и около тѣхъ и отъ време на време потъваха въ водата. Казаха ми, че крупната птица е лебедъ, а малкитѣ се наричатъ норове. Лебеда обича рибата, но е неопитенъ рибаръ, неспособенъ е да си улови самъ и да се нахрани. Той сѣди вързъ водата и чака рибата сама да доде, но тя хитра и бѣга. Лебеда и нороветѣ сж близки приятели и съставляватъ единъ видъ рибарско общество. Благодарение на нороветѣ, лебеда може да хапне отъ охридската рибица. И ето какъ. — Лебеда стои вързъ водата и безмолвно наблюдава. Нѣколко норове потъватъ въ водата, распредѣляватъ си ролитѣ и гонятъ рибата тѣй, щото тя да бжде принудена, като бѣга, да заминува около лебеда, който щомъ види плячката около себе си, простира дългата шия съ дългия си клюнъ въ водата и лапва рибата. Така щото, лебеда се храни въ Охридското езеро благодарение на услужливитѣ норове, които сж единъ видъ прислужници, послушници, покорни слуги на ленивата и неспособна крупна птица. Каква награда приематъ тѣ въ замѣна на тая си съвѣстно изпълнявана длъжностъ? И лебеда трѣбва да ги възнаграждава съ нѣщо, но съ що, това остана неизследвано. Тѣй или иначе, но рибарското съдружие на тия птици възбужда въ чловѣка едно силно чувство. Що кара тия по-малки крилати създания, които получаватъ прехраната си изъ водата, да се сдружаватъ и да доставлятъ богата храна на единъ ленивецъ, който не умѣ освѣнъ да се пуйчи, да се кокори, да господарува надъ бистритѣ и прохладни езерни води? Нороветѣ прекрасно умѣятъ да доставлятъ храната си отъ дъното на езерото, що имъ трѣбва да се грижатъ и за неспособния лебедъ? Що ги подбужда да гонятъ рибата тѣй, щото тя да дохожда въ устата на лебеда? Случва се даже, че лебеда, при всичко че рибата дохожда около него, не мо-

же да се наведе и да я улови. Тогава самитѣ норове улавятъ по една рибка и я доносятъ та я впуцатъ въ устата на неспособния готованъ, който, безъ да се черви, отваря грамадния си клюнъ и самодоволно възприема прѣсната риба. Безъ тая услуга, той би умрѣлъ отъ гладъ.

Вижда се, че и въ семейството на крилатитѣ птици съществуватъ, както и въ човѣшкото общество, лениви и за нищо неспособни господари и трудолюбиви, милостиви и производителни слуги. Вижда се, че и тамъ съществува експлоатация на труда и добротата.

Слѣдъ три часа плавание ний пристигнахме въ устието на Дрима, слѣзохме отъ чуна и влѣзохме пѣши въ Струга. Отправихми се прямо въ гостоприемния домъ на Георгий Чакхровъ, който има своитѣ заслуги прѣдъ олтара на българското възраждане въ оная страна. Къто самъ Чакхровъ, тѣй и дома му правятъ впечатление^a на посетителя. Человѣкъ вижда тамъ въ разни картини българското възраждане. Какъвто портретъ, какъвто българска картина и да е излѣзла отъ петдесетъ години насамъ, портретъ или картина, които да прѣдставляватъ нѣкой български дѣятелъ, нѣщо изъ българския животъ и история, изъ църковния български въпросъ—всичко Чакхровъ си е доставилъ и е украсилъ стѣнитѣ на дома си. Самъ Чакхровъ е живата история на въпроса. Той дълго време е билъ членъ въ правителствени учреждения и е давалъ силна поддръжка на дѣятелитѣ по въпроса. Турския и гърцкия езикъ знае много добръ и е много чель всевъзможни исторически и археологически книги. Турското население го уважава и питае довѣрие къмъ него, защото е человѣкъ, който обича истината. Чакхровъ е душа человѣкъ. Той е ималъ грамадно състояние, но послѣднитѣ години го е изгубилъ, вследствие на което се е предалъ на пианство. Той е съвременникъ и съдѣятелъ на братия Миладинови, за които много ми говори. Показа ми и дома, въ който съж се родили и по-растли тѣ. Това е една скромна, стара, полусрутена вече

кжщичка, почърнѣла отъ димъ. Тая почърнѣла отъ дима и времето кжщичка, тя има извѣстно значение за Стружани, защото въ нея сж се родили и порастнали хора, които сж принесли заслуга на цѣль Български народъ, който съ благодарностъ произнося днесъ имената имъ.

* * *

Града Струга има 800 кжщи съ 4600 души население, отъ които 1800 сж турци и арнаути, а 2800 българи. Въ цѣлата Малесия, столица на която се счита Струга, има 17 села, отъ които само селото Велешча е населено съ чисти арнаути. Въ селата Долня-Белица и Дримски Коселъ има турци, а всичкитѣ останали села сж чисто български. Арнаутското село Велешча е едно, но е прочуто; знае го и малко и голѣмо, защото жителитѣ му не се занимаватъ почти съ нищо, а разполагатъ съ голѣми богатства. Тамъ храбритѣ арнаути сж си построили замоци и живѣятъ като сръдновековни феодали. Прѣди стотина години това село се е преселило отъ къмъ Дебърско. То се съставлява отъ едно арнаутско племе, което е било подгонено отъ другитѣ племена, които му мѣстили за убийства. Има 100 души население.

Въ деня когато бѣхъ въ Струга се случи пазаръ и бѣха надошли хора отъ всичкитѣ Стружски села. Това обстоятелство особно ме зарадва, защото имахъ възможность да видя хора отъ цѣлата околность. Излѣзохми и заобиколихми цѣлия пазаръ; еспирахми се на нѣколко мѣста, най-вече тамъ, дѣто стари бабички продаваха разни шевове, мѣстни ржкодѣлия за женскитѣ селски костюми. Прекрасни сж тия ржкодѣлия. Азъ видѣхъ копринени шевове, работени отъ проститѣ селянки и се удивлявахъ какъ грубата селска ржка може да произвожда подобни, тънки и изящни работи. Това е единъ видъ копринено кадифе, работено на ржка вързъ мѣстно ленено платно. И работено съ разноцвѣтни копринени нишки, цвѣта на които неизлазя никога. Показваха ми сая (у-

боръ за женска глава), работени прѣди сто и повече години и цвѣтоветѣ имъ се гледаха като вчера багросвани. Азъ си кунихъ за безцѣнъкъ доста отъ тия изящни издѣлия на тамошната българска селянка съ цѣль да ги занесъ и унижъ съ тѣхъ нѣжната половина отъ съвременната цивилизация. Казаха ми, че евреи ходили по селата и събирали тия женски издѣлия; тѣ съ товари ги испращали нѣждъ. — И защо имъ сж тия селски нѣща? ми казваха нѣкои Стружанки; кждѣ ги каратъ и що ги правятъ? Нашитѣ селянки си знаатъ работата, мамятъ еврейтѣ и имъ взематъ паритѣ . . .

Незнаятъ, нещастнитѣ, че това днесъ е голѣма търговия въ Европа; че не селянкитѣ мамятъ еврейтѣ, а тия послѣднитѣ мамятъ селянкитѣ, като имъ купуватъ за безцѣнъкъ старитѣ и изящни ржкодѣлия, които испращатъ въ европейскитѣ градове и продаватъ скжно и скжно като рѣдкости на минхлитѣ времена. Тия шевове и селскитѣ костюми украшаватъ нишнитѣ салони на европейскитѣ богаташи. И азъ незнамъ въ какви ли аристократически и княжески дворци ще държжтъ почетно мѣсто изящнитѣ селски ржкодѣлия на Малисийската българка!

Минхми прѣзъ пазаря и отидохми да споходимъ градската църква и училище. Всичкитѣ българи въ Струга признаватъ вѣдомството на Екзархията. Исклучение съставляватъ само двѣ семейства, които послѣднитѣ години сж успѣли да си отворятъ, или по-добрѣ отворили имъ сж и особенъ параклисъ. Отличителна чърта у гърцитѣ е това: двѣ семейства да има, ще намѣратъ способъ и срѣдство да се сдобиятъ съ църква и училище свои. На века бждатъ кждѣто и да било. Въ Америка, въ Австралия, между българи, между англичани, между араби — почитатъ и прѣдпочитатъ своето, обѣрщатъ гърба си къмъ чуждото. Защо непритежаватъ тая жилавость и българитѣ!

Градската църква въ Струга е въ ржцѣтѣ на бъл-

гаритѣ. Училищното имъ здание до скоро е било за оплакване, но сега сж се наели да го правятъ. То ще бжде доста сгодно като се свърши. За сега е обитаемъ само долния му етажъ. Отказвамъ се да говоря за общинскитѣ работи за да не стана неприятенъ. Отъ онова, което се намѣрва въ всѣкой градъ по малко, има го и въ Струга, може би въ по-голѣмника доза.

Както въ Струга тѣй и въ Охридъ вижда челоуѣкъ че се намѣрва въ тѣсно съприкосновение съ арнаутския елементъ. Това се чувствува най-вече въ пазарнитѣ дни, когато и двата града се наводняватъ отъ арнаути. Много интересенъ материалъ за изучаване прѣдставлява това племе, въ примитивния животъ на което има много рипарско. Отважния тозъ горски челоуѣкъ има много непривлекателни качества, но има и прѣимущества, на които справедливо може да му позавиди развитото европейско общество. Прѣди всеичко, чувството на честността е развито до крайностъ у арнаутина. Първото нѣщо у него е да си устои на думата. Тури се подъ покровителство на единъ арнаутинъ и сии спокойно, никой не смѣе да те забача. Хората когато пхтуватъ, обикновено взематъ съ себе си единъ арнаутинъ и предаватъ живота, честта и имота си въ ржцѣтѣ му; треста разбойници да те срѣщнатъ, съ пѣреть нѣма да те докоснатъ, защото сѣнката, подъ която се намѣрвашъ, е дебела. Двѣ недѣли прѣди да отида азъ въ Струга, въ околността бѣше се случило много характерно нѣщо, за което говореше всѣкой. Бакалина на едно село, по име Ставри, ако помня добрѣ, билъ увлеченъ отъ нѣкои Дебрянци и заведенъ въ едно дебърско село. Челоуѣка, който го увлѣкалъ, го завелъ въ кжцата си, предалъ го на жена си да го пази и лѣгналъ да си почива. Ставри добрѣ билъ познатъ обаче съ чувството на честността, което отличава арнаутитѣ. Той се възползувалъ отъ отсъствието на домакина и, въ минутата когато домакинята си намѣрила нѣщо работа, скокналъ отъ прозореца въ двора на

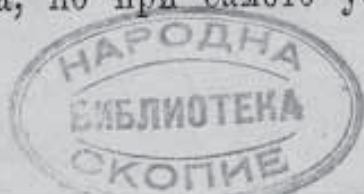
съсѣдната кѣща. Тамъ се случили него день само жени. Ставри имъ се предалъ и поискалъ покровителството имъ. Събрали се мжжѣтѣ и направили съвѣтъ: какво да направятъ съ тоя плѣнникъ, който е поискалъ тѣхната защита и покровителство — дали да го предадѣтъ на съсѣда, или да му дадѣтъ възможность да отиде въ селото си. Нѣкои отъ мжжѣтѣ казвали, че трѣбва да го предадѣтъ, а други твърдили че е несъобразно съ живота и обичая на арнаутитѣ. Въпроса разрѣшилъ най-послѣ най-стария между мжжѣтѣ. Той казалъ: нето е било, нето ще бѣде, т. е. нето се е предавалъ до сега чловѣкъ, който иска защита и покровителство, нето ще се предаде. Извѣстили прочее на разярения съсѣдъ, че плѣнника неможе да се предаде, но че, въ извѣстенъ день и часъ, ще се заведе въ селото му. Него день, ако може, нека излѣзе да си го отиѣме; прѣди да го отиѣме обаче трѣбва да паднатъ венчикитѣ арнаути, които сѣ го взели подъ покровителството си. И дѣйствително, въ прѣдзначения день Ставри билъ прекаранъ по край вратата на арнаутина, който го билъ увлѣкълъ, и билъ заведенъ въ селото си невредимъ. Подобни трагически истории, когато едно лице, за да избѣгне една опасность, се хвърля подъ покровителството на арнаутеката честность, се случватъ много често. И щомъ успѣешъ да се хвърлишъ подъ това покровителство, бѣди увѣренъ, че си защитенъ. Много голѣмо уважение арнаутина питае къмъ жената. Чловѣка, който закачи или обиди жеча, е най-низкото същество; той се третира по-долѣ отъ животнитѣ и живота му не се цѣни за двѣ пари. Който обиди жена, не е достоенъ да живѣе. Него не убиватъ, а просто го тхпчатъ подъ краката си, защото се убива само чловѣкъ, който не е изгубилъ чловѣческото си достоинство. Не притежава чловѣческо достоинство онзи, който си позволи да докача нѣщо жена. Истинскии арнаутски характеръ почитателно се относя къмъ жената. Има хора, които прѣзъ най-опаснитѣ мѣстности пътуватъ съ жени за

да бждатъ въ безопасностъ. Единъ керванъ отъ тридесетъ конѣ никой разбойникъ не дързва да закачи, щомъ първия конъ на кервана се води отъ жена.

Двоица арнаути се биятъ съ оржжия, напимѣръ; тѣ веднага спиратъ, хвърлятъ оржжието, щомъ се мѣрне жена прѣдъ тѣхъ. И това отъ внимание случайно нѣкакси да не наранятъ жената, което се счита много срамотно, непростително нѣщо. Храната на тоя горски народъ състои отъ царевници, фасулъ и сухо козе мѣсо, пастарма. Жената обработва земята и върти кжщата, а мъжа, всѣкога въоруженъ, обикновенно не се занимава съ никаква ржчна работа. Разказватъ, че арнаутитѣ били много гостолюбиви, но, слава Богу, не ми се случи да испитамъ гостолюбието имъ. Най-бѣдния арнаутинъ билъ готовъ да заколи и послѣдната си кокошка за да угости както трѣбва госта си. Слѣдъ като го угости и приюти, той въоруженъ го съпровожда до границата на владѣнието си за да не пострада нѣщо. Тамъ всѣко арнаутско племе има и своето владѣние. Настоящій феодализмъ. Въобще личността на гостенина се гледа като свята и неприкосновенна отъ арнаутина.

* * *

Едно отъ най-интереснитѣ нѣща въ Струга сж *далянитъ*, съ които Стружани се хвалятъ прѣдъ всѣкой чужденецъ. Щомъ отидете въ Струга и най-напрѣдъ ще ви заговорятъ за *далянитъ*, дѣто се лови най-голѣмата частъ отъ рибата въ Охридското езеро. Далина е единъ видъ искусно, хитро устроена лѣса за ловение риба въ голѣмо количество. Слѣдъ като истича изъ езерото, рѣката Дримъ се раздѣля, край самия градъ, на три четири потоци, вързъ които сж устроени именно далинитѣ. Рибата изъ езерото въ извѣстни времена по цѣли многобройни дружини нахлува да излѣзе прѣзъ устието на Дримъ за да отиде да прави разходки по течението на рѣката, но при самото устие се срѣща съ неприятеля си,

человѣка, и влазя въ примкитѣ му. Още слѣдъ самото ни пристиганіе въ Струга, Георгій Чакъровъ ни заговори за далянитѣ, като за една отъ стружекитѣ рѣдкости и замечателности. Той обичаше да говори и да разказва много; азъ съ охота го слушахъ, защото разказитѣ му бѣха пълни съ любозитни свѣдѣнія. Но каждѣто и да се въртеше, както и да заобикаляше въ разказа си, все щѣше да намѣси нѣщо и далянитѣ. Азъ го повитахъ най-послѣ що значи и отдѣ произлазя думата далянъ, турска ли е, гърцка ли е, или е бѣлгарска?—Бѣлгарска е думата *далянъ*, ми отговори Чакъровъ; далянитѣ сж много старо нѣщо, тѣ сж се казвали даляни прѣди да чуе тукашното население гърцкия или турския езикъ.

— Добрѣ, що значи тая дума? повтори хъ азъ.

— Думата *далянъ* е произлѣзла отъ „да лова,“ ловеніе риба, съ високъ гласъ отговори Чакъровъ.

Не мога да се произнесж до колко е правдоподобна въ това отношение филологията на Чакърова, но твърдѣ е възможно да е замѣсенъ въ нея патриатизма. Както и да е, но Чакъровъ ни поведе къмъ далянитѣ, които, споредъ думитѣ му, въздигатъ человѣка до небесата, но сж и въ положение да го заровятъ въ земята. И ето какъ. Далаянитѣ се продаватъ отъ правителството много скъпо, защото тамъ се лови най-много риба. Продажбата стая за извѣстно време, въ продълженіе на което само прѣдириемача има право да лови. Случва се, че се улавя и много малко. Въобще рибата, най-вече ягулитѣ нахлуватъ къмъ далянитѣ въ голѣмо множество. Така щото, случва се въ една нощъ да се улови хилядо, двѣ хиляди оки риба. Нѣколко само подобни изобилни нощи, и рибара се обогатява, въздига се до небесата. Ягулата нахлува обикновено съ хилядници. Случвала се е нощъ, когато въ далянитѣ е испадало множество отъ четири хиляди ягули. Турете веѣка една ягула, едно на друго, по половинъ ока, при всичко че повечето дохождатъ по ока, и ще видите какво богатство може да ис-

тече прѣзъ една само нощъ изъ Охридското езеро. Рибата се опитва да излази изъ езерото обикновено прѣзъ тъмнитѣ нощи, когато е облачно и южно времето. Множеството се събира, потеглюва къмъ устието на Дримъ, къмъ далянитѣ, но щомъ съгледа нѣкждѣ и най-малката свѣтлинка, вѣрща се надиря и изново се хвърля въ езерото. Стига человекъ тамъ наоколо кибритъ или цигара да запали, съ фенеръ да замине, нѣкаква свѣтлинка да покаже и множеството отъ двѣ-три хиляди риби ще се уплаши и прѣзъ глава ще се нахвърля въ езерото. И опронаставяването на рибара е готово, защото дълго време слѣдъ това рибата отъ страхъ не ще да прѣдприеме това рискувано пжтувание.

Всякитѣ тия подробности изъ далянското риболовство Чакъровъ ни разказва край самитѣ даляни, дѣто се расположихми подъ една дебела сѣнка на хладъ. Мѣстността около далянитѣ е доста красива, прохладна и приятна, защото протоцитѣ на Дрима образувагъ единъ видъ малки продълговати островчета, около които шурчатъ бистритѣ езерни води.

Лѣситѣ, съ които пренищватъ Дримскитѣ протоци и съставляватъ далянитѣ, сж направени отъ единъ видъ прѣчки, тънки пардии, свързани помежду си съ тънка вървъ. Измежду тия прѣчки тече водата и минува дребната риба; едрата обаче се върти да намѣри изходъ и влазя въ тѣй нарѣченитѣ *котеци*, отдѣто вече не може да излазя. Изъ *котецитѣ* рибата се гребе съ особни малки саци и се хвърля въ кацитѣ.

Въ Охридското езеро съществува единъ видъ ловение риба, което е отъ най-първобитнитѣ. Когато ми разказваха за него, прѣдъ очитѣ ми се мѣрнаха рибаритѣ прѣди двѣ хиляди и повече години, когато человекъ се е намѣрвалъ въ своето най-ранно дѣтинство. Това ловение стая съ орждие, което се казва *ости*. Това е една дълга желѣзна вила съ нѣколко остри и на края малко закривени зъби. Рибаритѣ, въоружени съ тия вили, хо-

дятъ нощѣ съ чунове по езерото и внимателно гледатъ кога ще се появи около тѣхъ нѣкоя риба за да я налжнатъ на оститѣ и да я хвърлятъ въ чуна.

Струга е красиво мѣсто, но дохожда време когато се обръща на болница. Причината на това сж многото блатисти мѣста, които сж источници на треската. Има време прѣзъ лѣтото, когато половината отъ населението лѣжи отъ треска. И тогава изрѣчението „като струга нѣма друга“ може да се тълкува въ превратно, отрицателно значение, защото дѣйствително мъчно е да се намѣри въ свѣта градъ, който въ извѣстно време прѣзъ годината да се преобръща на болница, въ която да лѣжи болно отъ една и сжща болестъ цѣло население. Въ Охридъ тоже върлува треската, причинявана отъ разни блатисти мѣста около езерото, най-вече отъ Студенчишча, но не въ такъвъ размѣръ, както въ Струга, дѣто ще срѣщнете хора съ съвършено откъснати далаци по причина на честитѣ и дълги боледувания отъ треска. Справедливо е казано, че по ония мѣста отъ всичкитѣ човѣшки болести е позната само треската, защото хората не се вредяватъ да позаболѣятъ и отъ друга нѣкоя болестъ; всички плащатъ непремѣнна данъ на грозницата, която случва се до люлѣе по цѣли седемъ години. Арнаутитѣ най-вече заболѣватъ и умиратъ само отъ старостъ. отъ треска и отъ пушка. Другитѣ човѣшки болести още не сж достигнали до тѣхнитѣ гори, дѣто има чистъ въздухъ, чиста вода и воленъ и безгриженъ животъ.

Въ Струга има едно зърнце отъ сѣрбска пропаганда. Това зърнце е болния Евровъ, който въ Цариградъ изгуби ума си и отиде да се лѣчи въ мѣнастира Св. Наумъ, доктора на разваленитѣ умове въ оная страна. Нещастния Евровъ живѣе въ настоящето време въ Струга и служи на сѣрбската пропаганда, защото оттамъ получава прехраната си. Гражданитѣ се подиграватъ съ него. Когато излѣзе по пазара, единъ го пита:

— На менъ колко има въ мѣсеца?

- Десетъ динара, отговаря Евровъ.
- А на менъ колко, Евровъ? пита други
- На тебъ осъмъ динара.
- А на менъ? пита третий.
- Хайде и на тебъ петъ, стигатъ ли ти?

По такъвъ начинъ, на подигравка, всичкитѣ граждани сж подъ заплаата у Еврова. И той бѣдня не дозира, че вѣка се подиграва гъ него. Съ думата *сѣмъ*, Охридчани и Стружани разбиратъ свѣта.

Тоя Евровъ доде да ни намѣри когато бѣхми на далянитѣ. Той сѣднх и любезно заговори. Азъ го съжалявахъ, бѣдня, защото бѣхъ го видѣлъ въ Цариградъ въ окаивно положение. Приятно ми станх, че Св. Наумъ бѣ му помогналъ. Слѣдъ кратъкъ единъ разговоръ, Евровъ тихо ми пошжина: не е ли възможно да му се намѣри едно учителско мѣсто

Когато се приготвихми да пхтувами обратно за Охридъ, Георгий Чакхровъ изрази желание да доде съ насъ. Азъ се привързахъ къмъ него, но забѣлѣжихъ, че и той не по-малко се привърза къмъ мене. Качихми се на чуна и потеглихми. Всичкото време до Охридъ Чакхровъ намѣри интересенъ материалъ да ми разказва. Езерото пакъ се вълнуваше и другаритѣ ми намѣриха мѣсто да сложатъ главитѣ си. А на менъ Чакхровото разказвание като че служеше за цѣръ противъ водната болестъ.

* * *

При завърщанието си отъ Струга въ Охридъ, азъ заварихъ приятелитѣ и познайнициитѣ си въ тревога, причинена отъ бързото и внезапно дохождане на арапина Асланъ отъ Битоля. Той пристигналъ въ мое отсѣствие и спѣшно искалъ да ме намѣри за да ми предаде едно писмо отъ Битоля. Какво ще да е това извѣстие, бързо испратено по Аслана? Не прѣдвѣщава ли нѣкои неприяни работи нечаканото дохождане на тоя арапинъ въ Ох-

ридъ? Тия въпроси справедливо си задавали нѣкои охридчани до пристиганieto ми отъ Струга и доста се безпокоили. Па и моето сърдце студено нѣкакси тупна, когато, при завърщанieto, ми съобщиха, че арапина е дошълъ отъ Битоля, търсилъ ме и искалъ да ми предаде едно писмо. Що ще да е това? Ето че и Асланъ се яви.

— Какво извѣстие, Аслане? го попитахъ.

— Гюзелликъ, челеби, ми отговори и ми подаде писмото, което грижливо извади изъ динлитѣ на поеса си; — овой мектюбъ ми казаха да ти го предамъ въ рѣцѣтъ.

Асланъ говореше на мѣстното българско нарѣчие. Азъ се отправяхъ къмъ него на турски, но той все ми отговаряше и ме запитваше на български. Като че искаше съ това да ми бѣде по-приятенъ. И дѣйствително, бѣше ми приятно да слушамъ единъ арапинъ да говори на български. Мисълта, че това е единствения може би въ свѣта и въ вѣковетѣ черъ човѣкъ, който говори на български, ми правеше още по-приятна рѣчьта на Аслана.

Азъ безпокойно отворихъ писмото, което бѣше отъ нѣкои приятели въ Битоля. Тѣ сухо ми извѣстяваха само, че нѣкои обстоятелства ги накарали да ме прѣдупредятъ да бѣда по внимателенъ; а за по-голяма сигурность, намѣрили за нужно да ми испратятъ Аслана да ме придружава въ пътуването ми.

Чудно, какви ще бѣдатъ тия обстоятелства? Понитахъ Аслана какво се слуша изъ Битоля, не сж ли му говорили нѣщо приятелитѣ ми, а той ми отговареше все: *гюзелликъ*. Виждахъ обаче, че той не се отдѣля отъ менъ. Търгнахми на другия день да правимъ посѣщение на по главнитѣ Охридски семейства, Асланъ върви прѣдъ мене. Вѣренъ и привързанъ човѣкъ: гоститѣ вжтрѣ, а той чака на вратата, прѣзъ които е влѣзълъ господаря му. Това шествие имаше и своитѣ забавни страни. Охридъ рѣдко билъ виждалъ арапинъ. И въ което семейство и да отидехми, дѣцата плачеха и бѣгаха да се криятъ отъ

арашина, женитѣ, които не бѣха виждали черъ човѣкъ, любозитно надничаха прѣзъ дункитѣ на вратитѣ си за да зариятъ Аслана. А момчурлацитѣ на тѣлни тичаха по пжтищата за да видятъ чудовището. Съ една дума, дохожданието на Аслана създаде епоха въ Охридъ.

Прѣди да оставя святния български градъ, азъ трѣбваше да отида да се поклоня на Св. Наумъ. Непростително е, отишълъ човѣкъ въ Охридъ, да се непоклони на праха на св. Климентъ и на св. Наумъ, домовладицитѣ на оня край. Слѣдъ акта на Охридскитѣ училища, азъ започнахъ да се готвя да отпътувамъ за мѣнастиря. Явиха се приятели, които пожелаха да отидемъ заедно. И прекрасно. Рѣшихми да пжтувами по езерото ноцѣ, за по-голѣма приятностъ. Нѣколко часа прѣди да търгнемъ, доде Чакхровъ и поиска да ми каже нѣщо тайно. Отстранихми се въ една стая и добрия и искренъ стружанецъ започена да ме убѣждава да не отивамъ въ Св. Наумъ.

— Защо? го попитахъ.

— Св. Наумъ, знаешъ, е тамъ въ арнаутлука, па е въ гъркомански ржцѣ; по-добрѣ е да не отивашъ тоя пжтъ.

— Но съ менъ ще бжде и Ногово Благоговѣйство Священникъ Христю Миленковъ, който се обѣща да вземе и ясакчия отъ правителството; па имамъ съ себе си и Аслана, отговорихъ азъ.

— А, тогава е друто. Ако е поцъ Христю съ Васъ, позволявамъ Ви да отидете и безъ ясакчия.

Сторихми извѣстие на чуноветѣ, че ще да търгнемъ щомъ се мъркне, слѣдъ вечеря. И когато започнахми да се събирами вързъ брѣга на езерото, оказа се, че ще имамъ около тридесять души съпжтници. Това бѣше ревностна и весела дружина; това бѣха буйнитѣ чувства на охридчани.

Постлаха дюшецитѣ вързъ бесѣдкитѣ на чуноветѣ, наредиха възглавницитѣ, запалиха фенеритѣ, пжтницитѣ

навлѣзоха и се настаниха и гребцитѣ потеглиха. Луната едва изгрѣваше и лжците ѝ не бѣха още успѣли да се отразятъ въ бистритѣ езерни води. Пѣсни и благопожелания се чува отъ чуноветѣ и Охридъ започена да се отдалечава. Красивъ е той и нощѣ прѣди да засни, когато се гледа отъ езерото нашаренъ съ многобройни свѣтила. Много приятно бѣше това ношно, съ народни пѣсни съпроводено, отдалечаване отъ Охридския брѣгъ. Това бѣше единъ видъ първобитна флота, която се отцѣпи отъ освѣтления брѣгъ и потегли къмъ твърдинитѣ на Св. Наумъ. Да, флота, настояща прѣдвѣковна флота, която съ пѣсни и веселие се стремеше къмъ далечния противоположенъ брѣгъ. Първобитнитѣ чунове, съ своитѣ къшкоче, това е своеобразната Охридска флота, която шари изъ широкото езеро.

Приятнитѣ пѣсни и разговори се продължиха до полунощъ и послѣ всичко утихна. Пжтницитѣ налѣгаха и заспаха, само лопатитѣ и командата на гребцитѣ се слушаха. При всичко че бѣхми въ срѣдъ езерото и нѣмаше опасностъ отъ лоши хора, арнаутина, подъ покровителството на когото бѣхми се турили, заедно съ Аслана, немигнаха цѣла нощъ. Оригинална личностъ ми се прѣдставляваше тоя арнаутинъ. Тѣлесно бѣше слабъ, изчерпенъ, одърпанъ, замисленъ, безсловесенъ, намърженъ; мартинката не липсваше отъ рамото му и цигарата отъ ржката му; дрехитѣ му одърпани, излибѣли, озжбени; вързъ рамената му висеше ямурлукъ, нижкитѣ на когото се броеха. Вързъ лицето му никаква чърта; мжно бѣше да се каже че тоя чловѣкъ мисли. Какво изражение има вързъ яйцето? Това бѣше и вързъ лицето на чловѣкъ, подъ покровителството на когото бѣхми се турили. Цѣли два дни бѣхми заедно; цѣли два дни наблюдавахъ дали ще се засмѣе това лице, и въобразете си — никаква слѣда отъ усмивка; всѣкога намърженъ и начумеренъ. Пжтницитѣ не толкова спокойно, колкото приятно спеха въ чуна, а арнаутина бжднѣше, не затвори око, защото на

неговата честност и храброст бѣхми се повѣрили, ако и вързъ вълнитѣ на езерото. Имало е въ минхлитѣ времена случай, когато лоши хора цѣли чунови, цѣли съ пжтници, сж нападали и увлачали.

Дѣйствително, че приятно се епи вързъ бесѣдката на охридския чунъ когато человекъ е добръ завитъ и стопленъ; това е сжщото, каквото вързъ кувертата на парахода: въздухъ чистъ, прохлада приятна. Цѣла нощъ въ подобна приятностъ пжтувахми, и когато започена да се зазорява, събудихми се и видѣхми, че сме близо до Св. Наумъ. Но сутринята ни посрѣщна единъ такъвъ студенъ вѣтеръ отъ къмъ клисурата, която води къмъ Корча, щото ржцѣтѣ на человекъ стаяха на кочанъ. Благодарение че ни покриваха топли юргани. Азъ приятно се мушкахъ подъ завивката и мислехъ въ какво положение се намѣрва бѣдния арнаутинъ съ изднѣлитѣ дрѣхи. Непрѣменно той се намѣрваше въ суравия мѣсецъ януарий. Впрочемъ горскитѣ дѣца малко разлика праватъ между януарий и юлий.

Заедно съ изгрѣване на сълницето ний се доближихми до възжеления брѣгъ на Св. Наумъ. Като видѣха тая чунска флота съ това множество пжтници, братията помислиха, че това е дружина, която иде да превземе мѣнастира. Но послѣ се увѣриха че сме добри хора и заповѣдаха да зазвѣнатъ всичкитѣ мѣнастирски камбани. И приятно ечна пустинята на Св. Наумъ въ минутата, когато ний излѣзохми отъ чуновѣтѣ и прѣдъ насъ се отвори широката мѣнастирска врата. Самъ игумена излѣзе да ни посрѣщне. Священикъ Христьо го поздрави по арнаутски и получи комплименти тоже по арнаутски. Игумена бѣше родомъ албанецъ отъ околнитѣ християнски албански села; той говореше прекрасно български, но обичая въ оная страна е поздравленията и благопожеланията да стаятъ по албански. Показаха ни най-добритѣ мѣнастирски стаи, въ които се настанихми; мѣнастирското началство веднага взе най-бързи мѣрки щото гости-

тѣ да бѣдагъ най-добрѣ и най-любезно посрѣщнати, приютени и угостени. Заедно съ нашето пристигане азъ забѣлѣжихъ, че идатъ по брѣга на езерото десетина селски дѣца съ торбички прѣзъ рамо. Попитахъ какви сж тия дѣца и получихъ отговоръ, че това сж мѣнастирскитѣ ученици отъ околнитѣ албански села; тѣ дохождатъ въ мѣнастирското училище да се учатъ на книга.

— На какъвъ езикъ имъ се предава? Попитахъ.

— На гърцки? ми отговориха.

— Е говорятъ ли тѣ гърцкия езикъ?

— Не, и дума не разбвратъ.

— Е добрѣ, какъ се споразумѣва съ тѣхъ учителя?

— По български.

По-послѣ се запознахъ съ священника, който служеше и за мѣнастирски учителъ. Той бѣше гъркоманинъ отъ Охридъ. По причина че не говореше по арнаутски, той си служеше съ българския езикъ за да расправя гърцката книга на албанскитѣ дѣца, които говореха и по български.

Оригинално преподавание, нели?

* * *

Мѣнастиря Св. Наумъ, основанъ отъ царя Бориса, има голѣмо значение въобще между цѣлото население въ оная страна безъ разлика на вѣра и народност. И християни и не християни болни вѣрватъ въ силата на Св. Наумъ, доближаватъ се до гроба му и просятъ ищѣренне. Святинята е основана вързъ една грамадна скала край езерото. Отпрѣди си има прекрасния видъ на бистрото езеро, а отдира си Галийница планина, двѣ непрѣменни условия на естествена красота. Езернитѣ вълни се разбиватъ о самитѣ мѣнастирски стѣни, а планината е задъ самия гърбъ на святинята. Тукъ е водното пространство, тукъ е и веселата зелена планина, на много мѣста покрита съ чемширови дървета. Онова, което отсѣтствува на Св. Наумъ, това сж вѣковнитѣ лѣсове въ близката му околностъ. Планината е зелена, наистина, но нѣма ония

прѣкрасни лѣсове, които зачудватъ поклонника въ Рилския мѣнастирь, напримѣръ. Лѣса прави мѣнастира нѣкакви по-святъ и по-таинственъ. Азъ попитахъ игумена защо не-развждатъ лѣсове въ околността на святата обителъ; а той справедливо ми отговори, че се боятъ отъ лѣсоветѣ, защото въ тѣхъ се криятъ разбойници. Около Св. Наумъ е имало лѣсове, но тѣ сж унищожени, за да не се развждатъ въ тѣхъ лоши хора. Св. Наумъ прави впечатление, но не тѣй силно като Св. Обителъ въ Рилската пустина. Църквата, въ която се намѣрва гроба на подвижника, е паметникъ на древността; тя е каменна и мѣничка, както и храма на Св. Климентъ. Отъ едната страна на църковнитѣ врата е ирисанъ образа на Бориса, а отъ другата образа на Св. Антоний Печерскій. Между другитѣ изображения въ църквицата се виждатъ и изображенията на седмочисленницитѣ. Около църквицата, вързъ терасата на крайезерната грамадна скала, сж мѣнастирскитѣ здания, въ които се приематъ гоститѣ. Сега се правятъ нови каменни здания за гости и тѣ притежаватъ всичкитѣ сгодности на съвременната архитектура. Веднага слѣдъ пристиганнето си ний отидохми да се поклонимъ на гроба на Св. Наумъ, слѣдъ което азъ искахъ да се запозная съ околността. Съ тая цѣлъ излѣзохъ изъ мѣнастирската вратня и се устремихъ къмъ вънкашния дворъ. Слѣдъ себе си забѣлѣжихъ вѣрния Асланъ, който ме слѣдеше. Той се доближи и ми пошпна да не излизамъ самъ вънъ отъ мѣнастиря, защото по тая мѣста всичко е възможно. И азъ се върнахъ. Привлече ми вниманието единъ священникъ, който се въртеше около единъ голѣмъ камъкъ и шпнеше нѣщо. Асланъ ми каза, че това е лудъ, доведенъ да получи исцѣрението си отъ гроба на Св. Наумъ. Азъ се доближихъ и поискахъ да заговоря. Бѣдния безуменъ священникъ подозрително погледна на арапина и извика: кърсти се бре, кърсти се, не видишь ли мъртвецъ, погрѣбвамъ го . . . тука е свѣтото мѣсто, гроба на Св. Наумъ.

Оказа се, че нещастния лудъ священникъ погребавалъ голѣмия камъкъ, около когото се въртеше; желанието му бѣше и Асланъ да вземе участие въ процесията.

Мънастиря си има и особна болница за лудитѣ, които дохождатъ отъ далечни страни да получаватъ исцѣрение. Азъ полюбопитствувахъ да видя тая болница. Това е една дупка въ църковната стѣна четири аршина дълга и три широка; никакъвъ прозорецъ; свѣтлината влиза прѣзъ вратата, височината на която е единъ метръ. Вжтрѣ нечистотата баснословна. Внимателно сж запазени нечистотитѣ на всичкитѣ луди, които сж дигрили ума си въ тая дупка прѣди сто години. И кой свѣсенъ би проникналъ вжтрѣ за да поизчисти и поизмете! Веднжшъ затворена вратата, въ тая болница е невъзможно да проникне отнѣкадѣ свѣтлика. Болнитѣ въ тая дупка обикновенно се вързватъ съ вериги и отъ време на време имъ се дава по-малко хлѣбецъ и водаца. Повечето пхти хлѣбецъ имъ даватъ въ два дни веднжшъ. Така щото, методата за лѣчение е: лишение отъ свобода, лишение отъ свѣтлина и лишение отъ храна. Порцията на много буйствующихитѣ луди е увеличена; на тѣхъ се прибавлява веднжшъ въ двадесять и четири часа и тѣлесно наказание. Азъ слушахъ тия подробности за лѣчението на нещастнитѣ луди въ тоя затворъ и оплакахъ челоуѣчеството. Това е методата на минжлитѣ вѣкове у всичкитѣ народи. Тая метода, отодавна изгонена отъ просвѣтитѣ народи, е останала у насъ. Европейскитѣ народи прѣди вѣкове сж лѣчени за умъ и разумъ чрѣзъ ограничение и тѣлесно наказание, чрѣзъ лишение отъ свѣтлина и храна; сега методата у тѣхъ е съвършено противоположна. Нашия умъ само дохожда чрѣзъ подобни срѣд-невѣковни срѣдства, чрѣзъ лишение неотемлимитѣ достоинства на челоуѣка. И славу Богу, че въ тоя тѣсенъ, мърсенъ мънастирски затворъ не лѣжатъ освѣнѣ много буйнитѣ луди, които не сж въ положение да се ползватъ отъ свободата и свѣтлината. Другитѣ, по-разумнитѣ, сж свободни да се разхождатъ изъ мънастиря.

Привечеръ се разговаряхъ съ одного отъ мѣнастирскитѣ служители. Той ме удиви съ твърдението си, че отъ прѣди единъ день още знаели, че ще иматъ гости и колко именно. Какъ тѣй? Мѣнастирскитѣ рибари именно имали способността да изказватъ подобни прѣдсказания. Единъ день прѣди да пристигнемъ ний, рибаритѣ съ едно хвърляние уловили четиредесетъ риби. И веднага прѣдсказали, че на другия день Св. Наумъ ще има четиредесетъ души гости. И това излѣзло дѣйствително, защото сутринята рано пристигна нашата дружина. Подобни прѣдсказания се правили прѣдъ всѣкой празникъ, въ който обикновенно дохождали гости въ мѣнастиря. Рибаритѣ хвърлятъ сертметата и колкото риби се уловятъ отведнѣжъ, толкова гости ще се посрѣщнатъ на другия день. И благочестивото население, поклонницитѣ вѣрватъ твърдо въ това прѣдсказание. Тѣй или инакъ, но всѣкой единъ отъ нашата дружина имаше своята прѣсна риба, уловена въ негова честь прѣдния день. Това бѣше поклонъ на посѣтителитѣ отъ страна на Св. Наумъ. А мѣнастирското братство отъ своя страна тоже се бѣ постарало да се не посрами. Приготвенъ бѣше богатъ обѣдъ съ разни ягнешки яхнии и чевирмета. Чевирме, това е агне, изпечено цѣло на шинъ. И дружината се предаде на унищожавание тия вкусни мѣнастирски гостѣи.

Никога не ще забравя веселото си пребивание въ мѣнастиря Св. Наумъ. Това бѣше единъ празникъ единъ пиръ, едно тържество, което Св. обитель отодавна не бѣше виждала. Съмиѣвамъ се да ли онзи брѣгъ на Охридското езеро е слушалъ нѣкога толкова пламенни здравици, толкова народни пѣсни и хора, толкова родолюбиви излияния на чувства. Младото поколение на страната тържествуваше. И празника бѣше край гроба на одного отъ многозаслужившитѣ славянски седмочисленници, който прѣди вѣкове съ полза се е подвизавалъ по тия страни.

Онова, което заслужва да се види около мѣнастиря

Св. Наумъ е извора на рѣката Дримъ, която тукъ именно се влива въ езерото, а при Струга се излива. Тоя изворъ е на нѣколко минути отъ езерния брѣгъ, подъ планината. Когато изявихми желание да отидемъ, арнаутина заедно съ Асланъ търгнаха прѣдъ насъ. То е защото се отдалечавахми три минути отъ мѣнастирската стѣна. Заминахми край мѣнастирскитѣ воденици и тепавици, построени вървъ нѣкои отъ изворитѣ, и отидохми та се расположихми край единъ много студенъ источникъ. Водата му бѣше толкова студена, щото едва можеше прѣта да трае петъ минути вътрѣ. Забѣлѣжиха ни, че е опасно да се пие отъ тая вода, защото ледената ѝ студенина може да пресѣче челоуѣка. Тука именно на нѣколко мѣста извира водата и образува едно малко езеро, по срѣдата на което има едно прекрасно зелено островче. Изъ това малко езерце водата чрѣзъ единъ ржавъ се влива въ Охридското езеро. Всичката оная мѣстность се нарича Острово.

Прѣди години въ мѣнастиря Святи Наумъ е имало много монаси, съществувало е мѣнастирско братство, но сега работата е съвършено опростена. Съществува само единъ егуминъ и единъ ефимерий, назначаванъ отъ гърцкия владика въ Охридъ. Мѣнастиря има голѣми доходи но тѣ служатъ само за поддържане гърцкия владика заедно съ двоица-троица Охридски гъркомани, които се гърчѣятъ именно защото си служатъ съ мѣнастирскитѣ доходи. Голѣми борби сж се водили за тая знаменита българска обителъ, но тя продължава да стои въ чужди рѣцѣ.

Южния брѣгъ на Охридското езеро е населенъ само отъ арнаути, християни и мюсюлмани, а сѣверо-источния само отъ българи. Св. Наумъ е дошлъ посрѣдата, съединителна точка между двата елемента. Така сжщо и провинцията на вътрѣ въ южния брѣгъ е албанска, а населението на вътрѣ отъ источния—българско.

Мѣнастиря се лишава отъ всѣкаква библиотека; ни-

какви стари книги. Пастирската ржка на гърцкитѣ владици грижливо е унищожила всѣкаква слѣда отъ славянска книга.

На втория день слѣдъ пристиганieto си въ Св. Обителъ потеглихми по источния брѣгъ на езерото. Всичкитѣ мѣнастирски камбани забиха и всичко живо излѣзе да ни изпраща. Дружината съ пѣсни се събра и чунската флота изново потегли. Прѣдполагаше се да се спрѣмъ въ селото Пешчани за да ядемъ знаменитата чорба отъ икра, специалностъ на селото. По источния брѣгъ на езерото планината на повечето мѣста отвѣсно се е изправила до самата вода. Слѣдъ три четвърти часа пхтувание вързъ брѣга, прѣдъ насъ се изправи една стара полуразорена църква, която носи названието *Заумъ*. Тя е сжщата направа, каквато Св. Клименъ и Св. Наумъ. Уцѣлѣла е прѣзъ толкова вѣкове, защото направата ѝ е здрава. Старитѣ изображения на святцитѣ по стѣнитѣ се виждаха. Каква е тая стара църква *Заумъ* и що търси вързъ тоя стърменъ брѣгъ? Това сж скрили отъ насъ времената. Малко по-нататкъ се спрѣхми въ българското село Трапезица. То е извѣстно по своитѣ мозаики. Езерното крайбрѣжие е покрито съ разноцвѣтни мозаически камъчета, отъ които ний си събрахми на память. Това село се казва Трапезица, защото надъ него планината е образувала двѣ площади въ форма на трапези. Тия площади по формата си иматъ много общо съ Търновската Трапезица.

* * *

Прѣди да напустна историческия Охридъ, азъ съмъ длъженъ да платж още една справедлива дань; длъжностъ ми е именно да отложж шапка прѣдъ примѣрното гостолубие на добритѣ Охридчани, гостолубие искрено, задушевно, въ положение да замае чловѣка. Признавамъ, че въ продължение на десетдневното си пребивание въ тоя градъ, азъ бѣхъ удавенъ въ това гостолубие. Вла-

чеха ме отъ кѣща на кѣща, отъ трапеза на трапеза, отъ угощение на угощение, и влачеха ме немилостиво, до замаивание. У едного обѣдъ, у другито вечеря, но вечеря, конца на която бѣ всѣкога задъ полунощъ. Ястиега богати и вкусни, точени и сукани въ изобилие, но азъ се въсхищавахъ най-много отъ чувствата и духа, които се изливаха на угощенията, азъ се опивахъ не толкова отъ напиткиѣ, колкото отъ прочувственитѣ, пламеннитѣ здравици и благопожелания. Не ще забравя, на примѣръ, вечерята вързъ балкона на една отъ първитѣ Охридски кѣщи, която е на високо мѣсто и има подъ себе си цѣлия градъ и часть отъ езерото. Мъртва тишина царуваше по цѣлия градъ; тукъ тамъ блѣщукаха свѣтлинки; луната въ всичката си пълнота и величие бѣше съгледала пирующитѣ и засмѣяно огрѣваше богатата имъ трапеза; тихия вѣтрецъ едва доносеше глухото движение на езернитѣ вълни. Нощта изливаше мракъ, луната — свѣтлина, езерото — монотоненъ шумъ, а пирующитѣ — чувства. Свѣтлината надвиваше на мрака и чувствата заглушаваха шума. Чашитѣ бѣха пълни съ духъ и въсторгъ. Наздравицата — дано никога не изгасва тая свѣтлина, дано всѣкога пламти тоя духъ и тоя въсторгъ — бѣше най-много на мѣстото си. Пѣха се стари и нови български напѣви, но двѣтѣ нѣкогашни пѣсни, изпѣяни съ наведени очи и вътрѣшна пълнота отъ гостолубивитѣ домакинки, превъсхождаха всѣко ястие. И при тоя духъ, азъ незнамъ отъ какво може да се бои и застрашава българската народность въ Охридъ, при всичко че тоя исторически градъ географически се намѣрва тамъ въ края на българския елементъ.

При пристигванието и въ пребиванието си въ Охридъ азъ всждѣ разгласихъ, че ще търгвамъ за Дебъръ; питахъ какви сѣ пѣтищата и улесненията, молахъ да ми намѣратъ сигуренъ кираджия и пр. Че отиванието ми въ Дебъръ бѣ мъчно и невъзможно, азъ това знаяхъ и съзнавахъ, но твърдѣхъ, че кроежа ми е да отида и

тамъ съ цѣль щото пхтя за завърщанието ми прѣзъ Рѣсенъ да бжде по-безопасенъ. Обиритѣ, убийствата и увлачанията по ония мѣста стаятъ всекога прѣднамѣренно, скроено, а никога случайно. Трѣбва извѣстни лоши хора да узнаятъ, че пхтника ще мине прѣзъ извѣстна гора, за да се приготвятъ и да отидатъ да го чакатъ и уловятъ. Противъ това е нужна извѣстна хитрость. Трѣбва человекъ да хваща кираджия за да пхтува къмъ едно направление, а въ минутата на търгванието да хваща съвършено противоположния пхтъ. Азъ се готвехъ за Дебъръ, правехъ си нужнитѣ приготовления, а нѣкои доброжелателни граждани дохождаха да ми шжпнатъ, да ме убѣждаватъ по никакъвъ начинъ да не отивамъ въ тоя градъ. — Не, рѣшилъ съмъ и ще отида, казвахъ всекому. И имаше лица, които се чудеха на неопитността и безсмислението ми постоянство. — Казвами ти и излазими изъ дълга си, ми повтаряха тѣ. И една сутрина, котато приятелитѣ знаяха че ще хвана Дебърския пхтъ, азъ тргнахъ за Битоля. Любезния каймакаминъ, комуто за пѣрвъ дългъ бѣхъ счелъ да направя посѣщение, което ми се и върна на другия день, се показа готовъ да ми даде, чрѣзъ посрѣдствомъ на попъ Христо, и единъ конникъ, който да ме съпроводи до Рѣсенъ. И какъ пѣкъ пхтуванието ми да се случи на пѣрвия день на Курбанъ-байрамъ, което съставляваше особно обстоятелство за конника. Но слава Богу, че добритѣ приятели забравиха да турятъ въ колата, освѣнь другитѣ ястиета, и една-двѣ баницы, така щото можахми прѣзъ деня съ конника и съ моя арапинъ, край една студена вода, богато да посрѣщнемъ празника. И двоицата бѣха, не по-малко отъ мене, доволни прѣдъ вкусния и приятенъ видъ на баницитѣ.

Слѣдъ обѣдъ стигнахми въ Рѣсенъ, додѣто бѣха пълномощията на конника. Той ме попита не желая ли да отиде той въ правителството и да каже да ми даджтъ други конникъ до Битоля. Азъ отговорихъ, че не е нужно, защото до Битоля нѣма вече страшни мѣста,

на имахъ съ себе си и Аслана, черната фигура на когото ми стигаше, вѣрвахъ, за да пропътувамъ сигурно още петъ часа. Но смѣтката ми не била права. Асланъ доде и ми каза, че прѣди единъ день, между Рѣсенъ и Битоля станжали нѣкакви убийства и на единъ селянинъ отрѣзали ушитѣ та ги пратили даръ на Битолската полиция. Цѣлѣта на арапина съ това бѣше да ме убѣди, че трѣбва да вземемъ конникъ и до Битоля.

— А бе, Асланъ, ами ти нели си съ менъ, зашто ни е други жандаринъ? му казахъ азъ.

— Азъ не се боямъ, ми отговори той; — додѣто съмъ съ васъ, рахатъ да си бадите, но сакамъ да рѣчамъ ако сакате вий да вземемъ и отъ тукъ единъ сувария.

— Добрѣ, иди кажи да дойде, казахъ азъ на Аслана, като си помислихъ, че имамъ още достатъчно баница да гостя и други конникъ.

Слѣдъ четвъртъ часа конника, съ сабля и съ картинка, дойде. Азъ пораспитахъ за станжлото прѣдния день убийство и казахъ на пайтонджията и на цѣлата си свита, че ще преспимъ въ Рѣсенъ и на другия день рано ще пътуваме за Битоля. И всички се расположиха, а азъ съ нѣкои граждани отидохъ въ общината.

— Тая вечеръ ще ни си гостя, казаха нѣкои любезни рѣсенци.

— Добрѣ, додѣто ми разкажете и се разговоримъ за всичко, додѣто разгледами всичкитѣ въпроси, въ които мога да ви бжда полезенъ, бждете спокойни, азъ съмъ подъ ваше расположение; ако е нужно стоявамъ и три дни.

И се започнаха разговори и тълкувания, които се продължиха до привечеръ. Когато се свършиха всичкитѣ въпроси и разговоритѣ се исчерниха, азъ казахъ на общинаритѣ:

— По-нататкъ, значи, не ви съмъ нужденъ, друго нѣма какво да разисквами и да разрѣшавами; позволете ми сега да си търгна.

Отидохъ на хана и заварихъ свитата си спокойна че ще пощувами въ Рѣсенъ.

— Хайде, казахъ на Аслана, кажи на пайтонджията да впрѣга.

— Кждѣ, сега е кжено, ще замъркнемъ по нхтя, опасно е, ми отговори Асланъ.

И дойдоха, както конника тѣй и пайтонджията, за да се увѣрять дѣйствително ли желая да нхтувами по тъмнинитѣ.

— Да, ще вървимъ, безъ друго ще нхтувами, хайде гответе се, имъ казахъ азъ.

Не слѣдъ много ний бѣхми вече на нхть. Първия и ревностенъ рѣсенски учителъ се качи съ мене въ колата за да ме испрати и да се разговоримъ за нѣкои работи, които не бѣхми успѣли да разискаме въ града. Слънцето вече зъхождаше когато той се върна. Азъ останяхъ самъ въ колата и си мислехъ, че нхтуванието ни ще бжде спокойно, едно защото нхтувами ноцѣ, когато лошитѣ хора не чакатъ жъртви, и второ, че цѣлия градъ се извѣсти, че ще нхтувами на другия день, слѣдователно, и да имаше хора съ нѣкакви намѣрения, тѣ щѣха да си взематъ мѣркитѣ за другия день. И най-послѣ, освѣнъ ноцѣта, имахъ съ себе си и единъ конникъ съ единъ арапинъ, и двоицата въоружени; отъ какво имаше да се страхувамъ. Съ тия мисли започнахъ обикновенната въ нхтуванието безъ разговорливъ и интересенъ другаръ работа: дрѣманието. Дрѣмахъ до самия градъ, дѣто стигнахми около полунощъ. Когато истропахми и влѣзохъ въ митрополията, любезния хозаинъ ме посрѣщна съ думитѣ:

— Що е това отъ тебе, джанжмъ, защо нхтуванъ ноцѣ? Не те ли е страхъ?

— Защото ми казаха, че денѣ имало опасни хора, отговорихъ.

Първото нѣщо, за което искахъ да се освѣдомж слѣдъ пристигванието си въ Битоля, бѣше: що бѣ подбу-

дило приятелитѣ да испратятъ Аслана въ Охридъ за да ме придружава въ пътуванието? Кои сж обстоятелствата, които бѣха ги принудили да ми извѣстятъ да бжда повнимателенъ? Тоя червекъ ме ядеше и азъ бързахъ да узнамъ същността на работата, която разтревожи и менъ и позайниците ми въ Охридъ.

Причината било, че нѣкой си казалъ, че чулъ отъ нѣкого въ нѣкое Битолско кафене заплашителни думи отъ рода на слѣдющитѣ: „Той отиде въ Охридъ, но да видимъ да ли ще се върне.“ Това принудило добритѣ приятели да се събератъ и да размислятъ какво съдѣйствие да ми дажатъ. И рѣшили за безопасность да ми испратятъ единъ черъ чловѣкъ, който, въ случай на нужда, да служи за плашило.

П Р И Л Ѣ П С К О .

Пътуванието ми отъ Битоля до Прилѣпъ се случи недѣленъ день. Сутринта слѣдъ отпуска на църквата додоха нѣколцина млади битолчани да ме поканятъ да отидемъ да прекараме горѣщия празниченъ день на едно прохладно мѣсто подъ Перистеръ-планина, дѣто ягнето се въртѣло вече на шина и вкусната Охридска лѣтница се пекла на керемида. Тая любезна покана бѣше доста съблазителна, но трудността бѣше, че азъ бѣхъ рѣшилъ въ себе си че трѣбва да пътувамъ. — „Въ случай че ми бжде невъзможно да се повеселж и азъ съ васъ заедно подъ Перистеръ-планина, то гълтнете по единъ залъкъ и испийте по една чашка и за менъ, казахъ азъ на любезнитѣ млади битолчани; — азъ съмъ вече хваналъ пайтона да пътвамъ за Кичево и не е добро да се остая отъ пътъ.“ И дѣйствително, азъ бѣхъ направилъ нѣкои преговори за да тѣргна ужъ за Кичево. Но намѣсто за Ки-

чево, пайтона взе шосето за Прилѣпъ. И прекрасно. За другаръ въ пайтона имахъ одного отъ Прилѣпскитѣ български първенци, който бѣше тѣй любезенъ да ми даде много любопитни свѣдѣния за мѣстноститѣ и тѣхнитѣ названия. Отъ Битоля до Прилѣпъ има шесть часа и шосето е доста добро. Пѣтя е равнище. Прѣдъ пѣтника малко на дѣсно се синѣятъ камениститѣ Мориевски планини, на лѣво Бичевскитѣ и Крушовскитѣ зелени гори, а прямо надъ Прилѣпъ се издига до небеснитѣ синеви зѣбестия Трѣскавецъ, между скалитѣ на който отшелника на далечнитѣ минжли вѣкове е свилъ своето постническо гнѣздо, своята монашеска келня, която въ течение на много години е порасла и се е обърнала въ историческа сватиня подъ название Трескавецкый мѣнастирь. Плодородното Прилѣпско поле се оросява отъ рѣката Църна, която иде откъмъ Караджица планина и Крушевскитѣ гори. Разказвали ми сж, че въ горнитѣ части на тая рѣка имало слѣпни риби. А защо да сж слѣпни? Защото въ планинитѣ рѣката била много бърза и камениста и рибитѣ, като се хвърляли отъ водопадитѣ по зѣбеститѣ камъни, ослѣпявали. Това мисли населението, но едва ли ще бжде това истинската причина на нещастнето на балканскитѣ риби. Трѣбва да сжществува друга причина. Не даромъ сж дали такъво грозно название на тая рѣка—Църна.

На много мѣста по пѣтя между Битоля и Прилѣпъ забѣлѣжихъ, че селянитѣ християни жжнатъ и въ недѣля. Попитахъ другаря си защо е това незачитание на празника и получихъ отговоръ, че тѣ сж заставени да правятъ това, защото всичкитѣ други дни прѣзъ седмицата сж принудени да жжнатъ по бейскитѣ чифлици, а за ожжвание собственото си жито употребяватъ Св. недѣля. Иначе житото ще имъ остане неожжнато и дѣтцата имъ гладни. Това е лошъ обичай, противъ когото би трѣбвало да се взематъ мѣрки.

Слънцето клонеше вече къмъ заходание когато се

Прилѣпъ

доближихми до Прилепъ. Като недѣленъ день, край града по градинитѣ и ливадитѣ бѣха излѣзли доста младежи на расходка. Тѣ ми привлѣкоха вниманието за това, защото всички бѣха облечени въ европейски дрехи, съ вързанки отъ послѣдната цвѣтна мода.—„Вижда се, че градеца ви се радва на голѣмника интеллигенция, казахъ азъ на другаря си;—това поне показватъ тия панталонли младежи, които сж излѣзли да направятъ вечерната си расходка на чистъ въздухъ около града.—„Да, добри и ревностни младежи имамъ; съ това поне можемъ да се гордѣемъ, отговори другаря ми.“ На другия день, понедѣлникъ, заобиколихъ града, чаршията и нѣколко семейства, но младежи, облечени въ панталони много нарѣдко видѣхъ. Какъ тѣй? кждѣ се дѣна вчерашната интеллигенция, вчерашнитѣ панталонли младежи? Оказа се, че прилѣпскитѣ млади ергени се облачатъ въ панталони само въ празникъ, а въ дѣлникъ тѣ си носятъ старозавѣтнитѣ прилѣпски басмени антерии. Така щото, въ празникъ младия Прилѣпъ е европейски, а въ дѣлникъ въ чисто вѣсточенъ вкусъ; въ празникъ е облеченъ въ панталони, а въ дѣлникъ въ антерия. Тая метомарфоза е въ състояние да измами чужденеца, който, ако види Прилѣпъ само въ празникъ, ще извади заключение, че това е чисто европейски градецъ, а ако го види въ дѣлникъ, ще си остане при мнѣнието, че Прилѣпъ си е нѣкогашния Кралемарковски Прилѣпъ. Приблизително това заключение се вади и отъ женския Прилѣпъ, който въ празнични дни се прѣдставлява отъ послѣдната мода, но мода, облечена въ чиста европейска коприна. Прилѣпчани сж много пестеливи хора, но модата се е заела да развали тѣхното икономическо равновѣсие и домашно спокойствие. Европа съ своитѣ копринени платове и модни дрѣхи ги прави нещастни. Истинския врагъ на Прилѣпъ, това е Европа. Ако не бѣше тая просвѣтена, модна, набѣлена и начервена госпожа, Прилѣпъ щѣше да цвѣти, както е цвѣтялъ прѣди години. Но ела да видимъ, че Европа си е турила за задача да

преобрази Прилѣцъ, да го преобрази, а послѣ да го обезобрази. И до сега е успѣла да го преобрази, да изгони басменитѣ антерии само въ праздвикъ, а по-послѣ ще преобрази и обезобрази и дѣлницитѣ. Едно по едно. Пипа полегка, но здраво, по най-послѣднитѣ правила на благоразумието. Въ всѣкой случай, борбата между Прилѣцъ и Еврона състои въ това именно, да се държатъ ли старозавѣтнитѣ басмени антерии съ скромното женско облекло, или да се отворятъ широки обятия на изтъченитѣ и изнѣжени моди. И борбата е неравна, не съ измѣрени сили, но се продължава.

Прилѣцката басмена антерия има своята забавна история. Прѣди всичко тя е дълговѣчна; незнамъ да ли има на свѣта костюмъ, който да трае по-дълго отъ тая дреха, която обикновенно се прави отъ здрава разноцвѣтна памучна басма и покрива цѣлото тѣло отъ горѣ до долѣ. Тя е икономична, защото, много често, най-вече прѣзъ лѣтото, человекъ може да помине само съ нея, безъ да е принуденъ да си прави панталони и разни елечета и сетрета. Това е сжцата попска антерия, само че не е черна а е шарена. Една прилѣцка антерия обикновенно се носи петъ-шестъ години, а повечето достигатъ и десетъ, даже и повече. Първитѣ двѣ-три години тя е нова и некръпена, но слѣдъ тая възраст тя започева да се кърпи, да се потѣга, да се размѣстватъ разнитѣ ѣ части; ржавитѣ започеватъ да служатъ за поли, политѣ за сѣдалище, гърба за гърди и пр. Най-напрѣдъ на антерията овѣхтява сѣдалището, и за това слѣдъ година двѣ гърба обикновенно се премѣства на сѣдалището, а сѣдалището на гърба. Това е първата кърпка. Послѣ се взема прѣдняята здрава часть и се потѣгватъ скжсанитѣ вече ржави. По-послѣ слѣдва премѣстванието и потѣгванието на политѣ, на пазухитѣ, на странитѣ и пр. Взема се отъ едно мѣсто и се залѣпя на друго. Това се продължава така, додѣто не остане нето една часть не премѣстена, неизлиѣла и неозжбена, слѣдъ което запо-

чева да се купува по четвъртъ и по половинъ аршинъ нова басма и да се лепятъ нови кърпки. Първата нова кърпка е пакъ вързъ сѣдалището, а послѣ идатъ ржкавитѣ, пазухитѣ, политѣ, гърба и така нататъкъ до безконечность. По такъва начинъ прилѣпската антерия е вѣчна и безконечна и е въ състояние да прѣдстави съ разнообразнитѣ и разноцвѣтнитѣ си кърпки събития изъ разни епохи и години съ тѣхнитѣ четеригодишни времена. Една добръ служила антерия трѣбва да е покрита съ кърпки. Така щото, въ течение на години, отъ първоначалната антерия остоятъ само слѣди отъ астаря, друго всичко изчезва и се замѣства отъ разнообразни и разнопосочни кърпки.

Тая именно антерия е, която се бори съ Европа и противостои на модитѣ.

Между всичкитѣ по-малки български градове въ вилаетитѣ, Прилѣпъ прави най-добро впечатление. Той прави впечатление съ широкитѣ и чиститѣ си улици, съ новомоднитѣ си здания и съ порядъка си; той прави впечатление най-вече съ обществото си, което е духовито, силно, рѣшително и прѣдприемчиво. Щомъ влѣзе чловѣкъ въ другитѣ градове, изведишиъ забѣлѣзва, по самата вънкашность на зданията, че всичко отпада, руши се, че всичко е умислено, опечалено, бѣдно; въ Прилѣпъ забѣлѣзва съвършено прогивното. Тамъ се вижда всичко новичко, потегнатичко, веселичко нѣкакси. Прилѣпската община е една отъ най-силнитѣ български общини въ вилаетитѣ; нейнитѣ църковно-училищни дѣла сж били всѣкога сравнително добръ наредени. Въ Прилѣпъ срѣща чловѣкъ българи, съ които може разумно да тълкува, разсжждава и съразисква върху какъвто искате църковно-училищенъ и народенъ въпросъ; тамъ има първенци умни, опитни, авторитетни и въ населението и прѣдъ мѣстната власть. Никждѣ въ вилаетитѣ българитѣ нѣматъ такива хубави училищни здания, както въ Прилѣпъ; струва ми се, че и никждѣ българскитѣ църкви нещжтъ

има дохода на прилѣпската църква. Училищнитѣ здания сравнително сж сгодни, но сж не достатѣчни. Родолюбитѣ прилѣпчани се готвятъ сега да прѣдприематъ направата и на друго училищно здание, което ще бѣде паметникъ на добри и щедри пожъртвователи.

Една отъ отличителнитѣ чѣрти на прилѣпчанитѣ е, че сж много хитри. Тѣ знаятъ работата си и никому не ще позволятъ да ги надхитри и да злоупотреби съ тѣхъ. Интереса си знаятъ много добрѣ; знаятъ го и защитаватъ го. Еснафитѣ, които иматъ доста добра организация, играятъ важна роля въ Прилѣпъ; тѣ сж силни, главно защото иматъ помежду си съгласие и защото безусловно изпълняватъ онова, което рѣши общината. Не видѣхъ никждѣ община съ такъвъ авторитетъ въ населението, каквото прилѣпската. Като кажатъ: „така е общината рѣшила“ — и свърши се, това е ненарушимъ законъ. При такива условия може да се върши работа.

* * *

Въ Прилѣпъ се е образувала една доста характеристична поговорка, която дава извѣстно понятие какъ гледа въобще прилѣпчанина на ония вънкашни лица, които искатъ да го надхитруватъ или да злоупотребятъ съ добритѣ и чисти прави на гражданитѣ. „Овде маймунъ не е игралъ, ти ке играшъ, бре дѣте, казватъ обикновенно на ония лица, които неискатъ да се съобразяватъ съ живота и обичаитѣ на града, а хитруватъ бъркатъ градскитѣ работи, правятъ опити да експлоатиратъ простодушието. Значението на пословицата е, че въ Прилѣпъ маймуната не е могла да играе и да мами хората, а камо ли человекъ. Прѣди години, единъ циганинъ закаралъ въ Прилѣпъ маймуна, водилъ я изъ улицитѣ съ даерето и, за петъ-десетъ пари, събиралъ хората да се чудатъ на игритѣ и хитроститѣ ѝ. Най-голѣмото искусство на животното било да се качва вързъ една исправена тояга и да сѣда отгорѣ. Нѣкои отъ гражданитѣ си ка-

зали: тоя гяволъ е донѣлъ да ни мами съ маймуната и да ни събира паритѣ. И започенали да издирватъ хитростъ, която да надмине хитростъта на маймуната и да ѝ не позволи да събира за дълго петачетата на хората. Какво направили? Безъ да забѣлѣжи циганина, взели та забѣли на върха на тоягата, вързъ която се качвала маймуната, една игла, която да я бодне когато се искачи и сѣдне. Цѣльта била постигната. Маймуната, убодена веднѣжъ, по никакъвъ начинъ неискала да се искачи втори пѣтъ. Циганина се чудилъ, ядосвалъ, билъ маймуната, а хората се смѣяли. Засраменъ най послѣ, той се принудилъ да остави града, въ който маймуната му по никакъвъ начинъ не желаяла да покаже искуството си и да сѣда вързъ върха на тънката тояга. Значи, маймуната не е могла да играе, да мами прилѣпчани и да събира паритѣ имъ. Надхитрили я. Оттука поговорката „ѳвде маймунъ не е игралъ, ти ке играшъ“, която се лѣвива въ лицето на всѣкиго, който иска да хитрува, да експлоатира и да работи въобщо не въ духа на тамошния животъ, на тамошнитѣ прави и интереси. Разказаха ми, че тая пословица си е била най-много на мѣстото когато, прѣди седемъ-осемъ години, е казана на единъ фантасанъ и извратенъ младежъ, който, получилъ учителско мѣсто въ Прилѣпъ, искалъ да пресажда най-лошитѣ семена на европейската цивилизация. Прилѣпчани го подигравали и често му напомнювали, че маймуната е бѣгала отъ Прилѣпъ. камо ли той да се задържи съ тия си игри. И дѣйствително, когато узналъ, че нѣкои граждани се готвили да го турятъ една нощъ въ единъ човалъ и да го окачатъ на моста, учителя много повече посраменъ и опозоренъ отъ маймуната, нощѣ бѣгалъ изъ града.

Въобщо въ Прилѣпъ иматъ цѣрь за лошитѣ, извратени и безнравни хора. Позорятъ ги, смѣятъ имъ се, викатъ слѣдъ тѣхъ, подсвиркатъ имъ и въобщо праватъ ги невъзможни въ града. Единъ взетъ на око лошъ чело-

вѣкъ е невъзможно да мине прѣзъ пазаря, защото му тропатъ, звѣнятъ, чукатъ и пр. Най-вече чаршията на бакърджинтъ е позорила прѣди години много взети на око лоши хора.

Едно нѣщо ме най-вече и зачуди и зарадва въ Прилѣпъ. Тамъ азъ чухъ да се пѣятъ пѣсни, съставени отъ сжщитѣ прилѣпски жени и момѣ, въ които се възспѣва храбростта на българитѣ въ Сърбско-българската война. Сливница и тамъ има своитѣ разкази и предания, своитѣ възспѣвани и вѣнчавани съ лаври герои. Това показва единството на българскитѣ чувства и интереси. Сливница е произвела еднакви впечатления и чувства въ сърдцата на всичкитѣ българи, кждѣто и да били тѣ. Пѣсни за сѣрбско-българската война азъ слушахъ и въ Охридъ, но тѣ бѣха пренесени отъ вѣнъ, а не, както въ Прилѣпъ, съставени, отъ мѣстнитѣ жители. Това обстоятелство заслужва да се прѣпоръча на ония, които оспоряватъ българскитѣ чувства на нѣкои християнски населения въ вилаетитѣ.

Градъ Прилѣпъ е вземалъ живо участие въ църковния въпросъ и въобще е ималъ важно значение въ възраждането на оня край. Въ това отношение Прилѣпъ е влиялъ не само на Крушево, Кичево и цѣлитѣ тѣхни околности, но и на самия градъ Битоля, силата на когото, въ много отношения, е билъ Прилѣпъ, заедно съ цѣлата си кааза, най-рано се е отказалъ отъ чуждото духовно вѣдомство и енергично е дѣйствувалъ за разрѣшение на църковния въпросъ и за учреждение Българската Екзархия. Прилѣпъ съ каазата си е най-важната частъ отъ Пелагонийската или Битолската епархия. Той е много важна точка и въ отношение на старини и история. Прѣди всичко въ околността му е Трѣскавецкия мѣнастиръ, една знаменита въ минжитѣ столѣтия святиня, слѣдъ него идатъ знаменититѣ крепости на Марко Кралевичъ, мѣнастиря Св. Архангелъ и пѣлиото съ стари църкви село Варошъ. Азъ искахъ да посѣтж най-напрѣдъ

Трѣскавецъ, който е построилъ монашескитѣ си келии вървъ голитѣ и збести скали на поднебесния Златовърхъ. Това название носи отъ вѣкове сухата камениста планина на сѣверо западъ отъ Прилѣнъ. Защо тоя върхъ е взелъ скжпото название Златенъ, ще видимъ по послѣ. Отъ Прилѣнъ къмъ Трѣскавецъ водятъ два пътя. Едина, прѣкия, лази прямо по скалитѣ на планината и държи три часа, а другия, по-дългия, обикаля селото Варошъ и Марковитѣ кули, заминува недалечъ отъ селото Срѣдорѣкъ и влазя въ мѣнастиря откъмъ западната негова часть. Другаритѣ ми прѣдпочетоха да ме преведжтъ прѣвъ прѣкия пътъ. Това е обикновение у българитѣ, да избиратъ всѣкога прѣкото и прямото, на нека е и круто, збесто, тѣжко и опасно, дѣто чловѣкъ рискува да си строши врата и ребрата. И това обикновение не е само въ отношение на пътъ, а и въ отношение на всѣко прѣдприятие. Прѣдпочитами всѣкога прямото и прѣкото ужъ за по-лесно, но то излазя всѣкога по-трудно и по-рисковано. Естеството ни още се лишава отъ достатъчни задатки на прѣдвидливостъ и дипломация, привлекателни плодове на културния животъ. Както и да е, но мѣнастирското началство бѣше се погряжило да ни испрати четири конѣ и своя дебрянецъ арнаутинъ, подъ покровителството на когото щѣхми да бждемъ въ продължение на цѣлото си отсѣтствие отъ Прилѣнъ. Това, както казахми и другждѣ, е необходимо условие по ония мѣста. Трѣбва на чловѣка една сѣнка, подъ която да се подсълне за да бжде въ безопасностъ; покровителственната сѣнка на единъ арнаутинъ е най-благодатната, защото чловѣкъ може спокойно да спи, когато знае, че около него спи много по-дълбоко единъ голъ като пушка, много често и пиянъ дебрянецъ, който е неоспоримия властитель на тамошнитѣ мжнопроходими гори. Конѣтѣ бѣха заведени въ мѣнастирския метохъ въ Прилѣнъ, отдѣто щѣхми да потеглимъ. Менъ се падна едно дрѣбно конче, което игра голѣма роль въ това ми странствование и на

което азъ единствено има да благодарж дѣто ми останаха здрави главата и краката по зжбеститѣ скали на Златовърхъ. То бѣше настоящо балканско животно, прилично по катерението си повече на коза или на котка, отколкото на конче. То много умно и прѣдпазливо пробираше по стърмния скалистъ пхтъ мѣсто за да стъпни, и дѣто бѣше нужно, събираше и четеритѣ си крака наедно, подкачаше и избѣгваше опасността. На много мѣста ми забѣлѣжвахъ, че трѣбва да слѣза, за да мина по безопасно, но азъ виждахъ че ако слѣзехъ, повече щѣхъ да рискувамъ, защото не бѣхъ искусенъ въ ходеннето по скалитѣ колкото дребноватото конче. Другаритѣ ми бѣха двоица отъ Прилѣпскитѣ учители и мѣнастирския икономъ. Така щото, ний четворица и арнаутина единъ петъ души, потеглихме за Златния върхъ. Едва излѣзохми изъ града и ето че ни пристигна знаменития прилѣпски Мишо босъ, гологлавъ, саполивъ, облеченъ само въ една скъсана антерия. Това е единъ бѣденъ залухавъ челоуекъ, който е непремѣненъ съпътникъ на всичкитѣ мѣнастирски поклонници. Той не се нуждае отъ сѣнката и покровителството на никой арнаутинъ, а тича слѣдъ хората за да искара обѣда или вечерята заедно съ единъ два гологана милостиня. И той щѣше да ни бжде другаръ. Привлачаше вниманието на челоуека съ голѣмата си като шиникъ глава, която се виждаше че му тегне, защото я държеше всекога наклонено къмъ дѣсното рамо, и съ дългитѣ си половинъ аршинни попукани крака, които рѣдко сж виждали обувка. При всичко че бѣше голѣма, главата отодавна бѣше се отказала да му служи, а що се касае до краката, тѣ бѣха му най-покорнитѣ и послушни слуги, които безпрѣкословно отиваха кждѣто и да ги прати. Езика му малко работеше и говорението му бѣше замаяно. Цѣлия му рѣчникъ за говорение едва ли състоеше отъ сто думи. Всичко друго бѣше забравилъ. Често забравяше и своето си име. Интересенъ субектъ за изучаване, а повечето за съжалаване.

—Кой те прати, Мишо, да додешъ съ насъ? го попита единъ отъ другаритѣ.

— Общината, отговори Мишо.

Общината му бѣше най-голѣмия авторитетъ, защото въ милостъта на мнозина общински членове намѣрвалъ хлѣба си. За повечето работи, които го питахъ, посочваше общината, нейния авторитетъ и нейната сила.

— Защо се не оженишъ Мишо? го попитахми.

— Общината не дава, отговаряше.

* * *

Слѣдъ три четвърти часа отивание прѣзъ полето ний поехми планичката стѣрмнина, въ подножието на която се намѣрватъ мѣнастирскитѣ ливади. Тука нашия арнаутинъ имѣ малка расправия съ нѣколцина мухаджири, които бѣха пустнали конѣтѣ си да се нахранятъ отъ мѣнастирската трева. За пазение мѣнастирскитѣ ниви и ливади и въобще мѣнастирската стока, Трѣскавецъ е турилъ подъ вѣдомството на арнаутина нѣколцина пазачи християни, които цѣль день обикалятъ имуществата. Тия пазачи съгледали, че нѣколцина мухаджири пуснжли конѣтѣ си да пасхтъ въ мѣнастирскитѣ ливади, забѣлѣжили имъ, че това не е позволено и трѣбва да се отстранятъ оттамъ, но тѣ нехаяли, виждали се достатъчно силни да не обърнатъ внимание на бѣлѣжкитѣ на мѣнастирскитѣ пазачи християни. Като заминувахми оттамъ, пазачитѣ извикаха отъ единъ връхъ на своя началникъ, арнаутина, че чужди добичета унищожаватъ мѣнастирската трева и по никакъвъ начинъ не искатъ да се оттеглятъ; арнаутина веднага се искачи вързъ едно високо мѣсто, отдѣто се виждатъ ливадитѣ, нададе единъ дивъ арнаутски заплашителенъ вжкъ къмъ мухаджиритѣ, които веднага събраха конѣтѣ си и освободиха ливадата. И арнаутина, побѣдилъ само съ едно извикване, гордо се върна да ржководи стжкитѣ ни. Ето що значи не единъ арнаутинъ, а гласа на единъ арнаутинъ по ония мѣста. Като видѣхъ силата и отваж-

ността му, менъ се поиска да влѣза въ по-тѣсенъ и по-подробенъ разговоръ съ него; поиска ми се да полаская гордостта му, защото, най-послѣ, заслужваше. Той бѣше грубъ, дивъ, страшенъ, свиренъ, немилостивъ, расплакалъ бѣше, може би, много майки, цѣнеше куршума си повече отъ живота на единъ чловѣкъ, но пакъ ми се виждаше, че въ това му естество съ всичкитѣ отрицателни качества имаше една чѣрта за уважение. Тая чѣрта ми се показва много по-симпатична слѣдъ като видѣхъ, че мухаджиритѣ отъ гласа му само, застрашително издаденъ отъ върха на една чука, прибързаха да се отстранятъ отъ мѣнастирското имущество, когато по-напрѣдъ не сж обърщали никакво внимание на другитѣ мѣнастирски пазачи. Тѣ се отстраниха, защото знаеха, че на арнаутина думата е една, че слѣдъ тая дума, веднѣжъ неиспълнена, иде оловото, което гаси живота на чловѣка, като живота на една муха. Отважността и вѣрността, честната дума, тия чѣрти ми сж много симпатични у албанеца. И азъ неволно питая уважение къмъ тия му преимущества, при всичко че цѣлия остатъкъ отъ естеството му не състои освѣнъ отъ отрицателности. Въ разговарянието си той ми обясни, че не може да не бжде вѣренъ на мѣнастиря, на когото е служилъ и баща му, и братъ му, служи и той, на ще служатъ и потомцитѣ му; служението на мѣнастиря, това е станжло право на колѣното му. И въ това служение той не може да не бжде вѣренъ и честенъ, защото е ангажирана арнаутската честь не само на рода му, но и на цѣлото му племе, което отъ вѣкове се слави съ вѣрность и честность. Ако излѣзе невѣренъ, отстъпни отъ думата си, цѣлия му родъ, племето му ще го презре и накаже. Той не би билъ вече арнаутинъ. Разказа ми какъ прѣди нѣколко години временно служилъ у фантаسانی оня вѣнкашенъ младежъ, когото прилѣпчани искали да турятъ въ човалъ и да изхвърлятъ изъ града и за когото азъ вече споменяхъ мимоходомъ. — Хитъръ бѣше тоя даскалъ, ми каза арнаутина; за да

го незакача никой, прѣдложи ми, срѣщу добра заплата, да му бѣда гавазинъ; азъ бѣхъ му вѣренъ, не позволявахъ никому да го закачи, но той правеше много безсрамни работи; случваше се да стоя цѣла нощъ край вратата на една къща и да не позволявамъ никому да влѣзе, за да бѣде той въ безопасностъ и спокоенъ вхтрѣ.

—А какъ ти, такъвъ вѣренъ и честенъ гавазинъ, приемаше да покровителствуванъ такива безсрамни работи? го попитахъ азъ.

—Той ми плащаше, бѣше ми господарь; азъ служехъ у него за да го запазя невредимъ, честъта ми изискваше той да е въ безопасностъ и спокоенъ, защото за това ми плащаше; иначе азъ надахъ доленъ и щѣха да кажатъ, че не стоя на думата си, че хората не се боятъ отъ менъ. Но той си скърши главата и остави спокойни гражданитѣ. . . Луцо дѣте бѣше.

Слѣдъ мѣнастирскитѣ ливади, започена се вече скалистата планина, която прави сухо, неприятно впечатление. Грамадни скали, тѣрколѣни прѣди вѣкове, се държеха вървъ дребни сравнително камъчета по стѣрмнитѣ планински ребра. Человѣкъ ги гледа и мисли че е достатъченъ единъ малкъ потикъ, единъ вѣтрецъ за да се струполятъ и да изпълнятъ долинитѣ. А между това тѣ вѣкове неподвижно сж надвиснати надъ пропаститѣ. Овчаритѣ и пѣтницитѣ, въ случай на дѣждъ и лоше време, тѣрсятъ подъ тѣхъ временно прибѣжище. На другия день, когато блудехми изъ планината за да намѣримъ пѣтъ да излѣземъ прямо на Маркови кули, ний сами, седѣмъ осемъ пуши, потѣрсихми убѣжище подъ една такъва надвиснатата грамадина за да се запазимъ отъ цѣжда. Незнамъ защо, тая камениста поднебесна планина, тоя вѣчно намържденъ великанъ ми се прѣдставляваше съ своитѣ жибести скали като единъ сто годишенъ англичанинъ съ испъкнали кости, който цѣлия си вѣкъ е прекаралъ въ стихийни борби по океанитѣ. . . . Великана бѣше на-

мърженъ и задаване страхъ, но ний го преминахми съ пѣсни. Всѣкой отъ насъ, съ исключение на Мишо и на гавазина, изпѣя колкото пѣсни бѣше слушалъ и научилъ нѣкога. Но, правото, не бѣхми толкова пѣснопойци и планината изискваше съвършено други гърла. Съдържанието на една особно пѣсень, която бѣхъ слушалъ и въ Охридъ, особно ми се понрави. Вѣрвамъ че ще се понрави и на читателя. Тя прѣдставлява нѣщо изъ живота на тамошнитѣ българи. Ще я приведа на Охридско нарѣчие:

Сейменъ шетавъ три години,
Тебе нищо не сумъ сторилъ,
Ама сега къ ти речамъ,
Да ѱ кажешъ на золва си,
Да ми чува двѣ яболки,
Шчо ги роса не росила,
Шчо ги слана не сланила,
Шчо ги солнце не видѣло,
Шчо ги рака не хватила.

Осѣщате се, вѣрвамъ, че сейменина говори на една невѣста и се загрижилъ за ябълкитѣ на зѣлва ѱ. Тукъ има и поезия, и животъ, и филология.

Слѣдъ като заминахми скромната мѣнастирска градинка, въ която силомъ се развѣжда лучецъ и мерудийка по планинскитѣ скали, ний обиколихми источната страна на една великанска скала, завихми слѣдъ нѣколко минути на дѣсно и се устремихми къмъ мѣнастирскитѣ порти. И камбанитѣ зазвѣниха въ честь пристигванието на гоститѣ. Гласа имъ се сливаше въ едно и гърмливо се отзоваваше въ недрата на поднебесния Златовърхъ, отдѣто привѣтливо излазяше и се разливаше по цѣлото прилѣпско поле. Това бѣше стихийно „добрѣ дошли“ на вѣковетѣ, забѣлѣжени вързъ набърчканото чело на великана. Двѣ духовни лица, жалки останки отъ многобройно нѣкога мѣнастиреко братство, бѣха излѣзли да ни посрѣщ-

натъ вѣнъ отъ портитѣ. И двоицата бѣха свещеници. Едина изпълняваше длъжността на игуменъ, а другия имаше за длъжностъ да ходи по селата и да събира подаяния за мѣнастиря. Игумена се оказа интересна личностъ съ кроткитѣ си прави, дълбокото си благочестие и мисионерскитѣ си способности. Той бѣше интересенъ и въ отношение на произхождението си; бѣше прямо потекло египтянско, или гюптянско, както казватъ по ония мѣста, което не скриваха както чъртитѣ на лицето и мургавостта на кожата му, така и самитѣ му обращения. Това е, може би, единствения свещеникъ отъ това колѣно.

Едва се понастанихми въ широкитѣ мѣнастирски покой и ето че се издаде отчаянъ човѣшки плачъ, шумъ, викание, бой и дрѣнкание на вериги. Затичахми се да видимъ що е това. Единъ нещастенъ лудъ прилѣвичанинъ, затворенъ въ мѣнастирската лудница за да му доде ума, даваше смѣтка на арнаутина що е правилъ въ отсъствието му. Мѣнастирския гавазинъ бѣше и доктора на лудницата; лудитѣ само отъ него се бояли и прѣдъ него благоговѣяли. Всичката друга мѣнастирска прислуга нищо не значила за тия нещастни болни, които въ сжщностъ сж много щастливи въ себе си. Въ време на нашето отиванне имаше само единъ лудъ въ мѣнастиря. Известно е, че медицината за тия нещастни въ течение на всичкитѣ минжли вѣкове не бѣше изобрѣтила за цѣрение освѣнъ гладъ и бой. Това лѣкарство продължава да употрѣблява и Грѣскавецъ. Щомъ пристигнахми, мѣнастирската прислуга извѣстила на арнаутина, че лудия прѣзъ деня излѣзълъ изъ затвора, хваналъ и изялъ живи, една квачка съ дванадесять малки пилета. Богъ знае колко дения не е билъ ялъ нещастния болникъ за да прибѣгне до подобна една хищническа мѣрка за насищане. Арнаутина се ядосалъ на своя пациентъ и бѣше отишълъ да му даде вечернитѣ хапове. Той бѣше му окачилъ тѣжкитѣ вериги на врата, увилъ бѣше му ги и прѣзъ кърета, вър-

залъ бѣше му ржцѣтъ и съ една дебела тояга го удряше по гърба. Лудия теглеше тѣжкитѣ вериги, дрънкаше ги и широкото му гърло испущаше ужасенъ гласъ. Арнаутина престана да го бие и нещастния веднага зашѣя. Той бѣше тѣй свързанъ край каменната стѣна съ тѣжкитѣ вериги, щото му бѣше възможно само да сѣди, но не и да лѣжи. Въ това положение трѣбваше да прекара нощта, щото да се принудятъ да искокнатъ нечиститѣ духове изъ мозѣка му.

*
* *

Вида отъ Трѣскавецъ е единъ отъ най-красивитѣ. Златовърхъ царува надъ цѣлото Прилѣпско и Битолско полета, които, гледани слѣдъ заходъ-сѣнце отъ мѣнастиря, съ прѣдставляватъ като сѣщо море. Това именно ме много зачуди, когато се исправихъ вързъ мѣнастирския балконъ и погледнахъ прѣзъ полето къмъ Крушевекитѣ гори, вързъ билото на една отъ които едва се виждаха бѣлитѣ здания на градеца Крушово, който отстои на сѣдмъ часа разстояние отъ мѣнастиря. — Кой не е виждалъ море, извикахъ азъ на мѣнастирскитѣ хора и на другаритѣ си, нека доде да види“. И дѣйствително, слѣдъ захождане на сѣнцето, една легка прозрачна вечерна мъгла, произходяща отъ голѣмата дневна жегла, бѣше постлала цѣлото поле, което, гледано отъ височинитѣ на планинския върхъ, нѣмаше никаква разлика отъ морето. Никакъвъ вѣтрець не клатеше тая прозрачна мъгла, която имаше сѣщия цвѣтъ на морето. Единъ отъ другаритѣ ми, заедно съ нѣкой отъ мѣнастирскитѣ хора, не бѣха излязали изъ Прилѣпъ и виждали море, за това се затекоха да си съставятъ понятие за тая стихия. Мѣнастирския священникъ забѣлѣжи, че когато по такъвъ начинъ полето се превърщало въ море, прѣдвѣщанието било, че се очаква селна буря и дѣждъ. И дѣйствително, не се минъ половина часъ и свѣтканицитѣ и гърмогевницитѣ започнаха. Тѣ ужасно трѣскаха о голитѣ гигантски скали на

планината. Страхъ обземаше чловѣка. Дъжда се лѣше като изъ ржавъ. Ний се прибрахми въ стаята въ нетърпѣливо ожидание вечерята. Мънастирското братство бѣше се погрижило достойно да се отстрами прѣдъ поклонниците. Едно бозайниче ягнз, родено и възпитано въ планината, заедно съ една люгичка яхния и чорбица отъ вжтрѣшноститѣ на ягнето съставиха скромната ни вечеря. За сладко ни поднесоха едно доста вкусно и интересно приготвление, което не се яде освѣнъ по тия мѣста. Това бѣше една паница съ сгжстено млѣко, което по вънкашността си приличаше на квасено, а въ сжщностъ бѣше съвършено прѣсно. То бѣше тѣй гжсто, щото можеше да се рѣже съ ножъ, като сирене. Вкусъ съвършено на прѣсно млѣко, размѣсено съ захаръ. Въ менъ се възбуди любопитство какъ се прави тая балканска крема, по какъвъ начинъ е сгжстено тѣй прѣсното млѣко, щото никакъ не е изгубило отъ приятния си естественъ вкусъ? Разказаха ми, че се правило по слѣдющия начинъ. — Едва издоеното чисто млѣко, усладено съ малко захаръ, се обиварява и, прѣди да истине, тура му се сока на една трѣва, която расте по балканитѣ и се нарича *пресишка*. Тая трѣва има свойството съвършено да сгжства млѣкото безъ да му прибавя нѣкакъвъ чуждъ вкусъ. Яде се много приятно. Азъ си купихъ въ Прилѣнъ отъ тая *пресишка* за да я прѣдставя на културния свѣтъ и да му дамъ възможность да накуси отъ балканската крема, но това ми причини не малко главоболия. Неблагодарния тоя цивилизованъ свѣтъ — пограничните митнически пунктове въ Сърбия и България — помисли че нося съ себе си Богъ знае каква драгоценность и се дивеше какъ да я оцѣни и какво мито да ми вземе. А агентитѣ на режито при Сиркеджия помислиха, че това е тютюнъ и искаха да ме натоварятъ съ глоба. На приемѣхъ азъ имъ казахъ, че това е китайски тютюнъ и невлазя въ категорията на тукашнитѣ тютюни, така щото нѣматъ право да получаватъ интересъ отъ него.

Да се повърнемъ на манастирската вечеря. Едва бѣхми успѣли да туримъ по нѣколко зальга въ устата си и ето че силно се изтропа на голѣмата манастирска порта. Всички настърхнахми. Кой ще да е по това време, слѣдъ тия трѣскавици и гърмотевици? Минж ми прѣзъ ума, че манастиритѣ често се посѣщаватъ нощѣ отъ разбойници; неужели ще сж подушили че въ Трѣскавецъ нощуватъ нея нощъ тежки поклонници? Но веднага се успокоихъ като си припомнихъ, че манастиря храни единъ арнаутинъ, въ присѣтствието на когото разбойници немогатъ да додѣтъ. Скоро работата се разясни. Поргитѣ се отвориха и пустанаха въ манастирската ограда едно духовно лице съ единъ ясакчия турчинъ. Това бѣше благоговѣйния поцъ Спасъ отъ Прилѣпъ, бившии общински прѣдсѣдатель, съ своя вѣренъ турчинъ. Той чулъ че смитишли въ манастиря и му станжло мъчно зацо да му неизвѣстимъ да ни придружи. По тъмнина тѣргналъ отъ Прилѣпъ съ ясакчията си и силния дѣждъ ги намѣрилъ около най голѣмитѣ скали, подъ една отъ които лѣжали до дѣто замине бурята. Менъ станж приятно дѣто щѣхми да имамъ за другаръ лице като благоговѣйния священникъ Спасъ, зацото едвали щѣше да се намѣри въ Прилѣпъ человекъ, който да познава по-добрѣ планинскитѣ пжтеки отъ него.

Манастиря Трѣскавецъ е единъ отъ най-старитѣ манастири. Това поне показва и самата архитектура на църквата, която има отъ странитѣ притвори, нѣщо, което отжтствува у църквитѣ отъ по-новитѣ християнски времена. Тая иненно архитектура опровергава миѣнието, че манастиря билъ правенъ въ времето на Душана и пр. Трѣскавецъ трѣбва да датира отъ първитѣ християнски времена. Прѣданието на мѣстното население гласи, че църквата въ Трѣскавецъ е правена прѣди всичкитѣ святогорски манастири. Населението разисква много работи за тая светиня. Азъ ще запиша буквално, безъ измѣнение, онова, което предава населението, а историка нека избере онова, което може да му влѣзе въ работа отъ тоя

Както градското тъй и селското население питаятъ голѣмо почитание къмъ Тръскавецката святиня. Слѣдъ изгоряването ѝ християнитѣ и еснафитѣ като пчели се затекли съ разни подаръци и въ три години зданията изново успѣли да се въздигнатъ.

Споредъ преданието, въ старитѣ християнски времена Тръскавецъ билъ много богатъ, притѣжавалъ огромни недвижими имущества, чифлици, цѣли села, много воденици, цѣли чаршии въ Цариградъ, Солунъ, Битоля и Прилѣпъ. Всичкитѣ тия имущества, споредъ разказването на проститѣ, били записани на заешка кожа, подпечатана съ царски печати. Дѣйствително, Тръскавецкия мѣнастирь е ималъ Хрисовулъ на пергаментъ, но слѣдъ изгоряването на мѣнастиря игумена го пратилъ въ Бѣлградъ и получилъ за него 150 минца и една камбана. Съхранилъ се е цѣлъ прешисъ отъ тоя хрисовулъ, когото азъ съмъ виждалъ и който не е вече въ мѣнастиря; за съдържанието му азъ ще говоря другдѣ.

Разказаха ми, че прѣди 40 години въ мѣнастиря имало цѣла стая съ пергаментни книги, които се прѣдали на огъня по зеновѣдъ на битолския владика Герасимъ. Той споредъ разказването, билъ много лихъ человекъ. Единъ день утрѣналъ съ зенгията на коня си единъ сеименинъ, който неумѣялъ да му държи както трѣбва сѣдлото когато яхвалъ. Той отишълъ единъ день на мѣнастирския панаиръ, заповѣдалъ да се събержтъ всичкитѣ стари книги и самъ слѣзълъ въ магерницата та казалъ на готвача да напаля фурнята и да изпече хлѣба съ тѣхъ. — Цѣли три дни, казва готвача, додѣто трая панаира, напалъ фурнята и готварницата съ тия заешки книги.

Разказватъ въ Прилѣпско, че въ Тръскавецкия мѣнастаръ се съхранява „Марковия Чебуръ“, съ когото той обикновенно се служилъ и който съдържавалъ 77 оки вино. Разпитахъ за тая Марковска чаша и ми казаха, че тя до скоро се пазила въ мѣнастиря, но сега я вече нѣмало. Хора, които сж виждали тоя „Чебуръ“,

ми обясняваха, че това е била обикновена голѣма сръбърна чаша, запазена отъ стари времена.

Църквата въ Тръскавецкия мѣнастирь е съ петъ кубета, всѣко едно отъ които въ вѣтрѣшността съставлява особно отдѣление. Четеритѣ отдѣления сж отъ странитѣ. Тия именно притвори показватъ, че тоя храмъ е правенъ много по-рано отъ Душаново или Урошово време. Югозападното отдѣлѣние е заидано съвършено. Оставенъ му е за входъ само единъ прозорець. Споредъ преданието въ това отдѣление се е вѣнчалъ иѣкой си царь. Обичай било, споредъ сжщето предание, въ старо време да се заиждатъ притворитѣ, дѣто се вѣнчаватъ царѣтѣ, щото други простъ смъртенъ да не стѣпя тамъ.

Благополучно преспахми въ Тръскавецъ. Не само благополучно, но и много приятно, както обикновенно се спи по планинскитѣ върхове слѣдъ много уморяване и добра вечеря. Чистия и лекия въздухъ опоява челоуѣка при такива условия и го хвърля въ обятията на дѣтнски сънь. Ний спяхми като дѣца, при всичко че ядохми вечерята като мжжѣ и хъркахми прѣзъ нощта като старци. Въ жизнодавното лоно на свѣтлата природа стареца стая момче. На другия день сутринята бѣхми рѣшили да полазимъ къмъ Златния-вѣрхъ и да видимъ огромната движуща се плоча вѣрзъ него, а при това и да се насладимъ на безпримѣрния видъ. Казвамъ да полазимъ, защото къмъ Златния-вѣрхъ е невъзможно да се ходи както Господъ далъ, а трѣбва челоуѣкъ да лази, да се катери, сжщо както се катери по високитѣ дървета. Ний тѣргнѣхми, но скоро се убѣдихми че не ще ни се удаде да видимъ Солунъ отъ тая зѣбеста поднебесна височина, която колкото отива по-горѣ стая по-остра. Дѣжда бѣше направилъ скалитѣ тѣй лѣзгави, щото бѣше опасно да се стѣпя по тѣхъ. Поразмислихми и рѣшихми, че не е добръ да се тѣрколи челоуѣкъ отъ Злато-вѣрхъ и да остави тѣлото си на части въ Тръскавецъ. И за това задоволихми се да се покатеримъ само до постницата, ко-

ято се намѣрва около срѣдата на върха. Но и до тамъ отиванието ни бѣше много трудно. Благодарение на двоницата ясакчи, които бѣха обути въ царвули и по-лесно се катереха по скалитѣ, ний едва можахми да се доберемъ до това гнѣздо, свито отъ пустинника въ срѣднитѣ вѣкове. До дѣто съ помощта на ясакчитѣ, като кози се катерехми по зѣбеститѣ скали въ опасностъ да се подлъзне челоуѣкъ и да се търколи надолѣ изъ камъняцитѣ и пронаститѣ, азъ си задавахъ въпроса какъ стария и изчерпения постникъ е умѣлъ да слазя и да се качва по тоя труденъ пхтъ, достъпенъ само за сърнитѣ и орлитѣ? Но единъ отъ мѣнастѣрскитѣ священници справедливо ми забѣлѣжи, че за постника тоя пхтъ е билъ много по-лесенъ отъ самия търливъ пхтъ на живота. Постницата прѣдставлява една не голѣма дупка въ гигантската скала съ една малка тераса отпрѣдъ. На тая тераса постника е излазялъ за да го згрѣватъ заритѣ на сълицето и да гледа отъ високо на презрѣния свѣтъ. Вхтрѣ въ самата постница видѣхми нѣколко човѣшки кости съ една полуизгнила икона. Вижда се че постника, забравенъ вързъ тая височина, е оставилъ праха си въ постницата, до която, по причина на нѣкои обстоятелства, именно когато мѣнастиря е билъ разоренъ, въ течение на много десетки години не се е доближавалъ челоуѣкъ. Па и сега рѣдко нѣкой ще полюбопитствува да се изкачи до това жилище на задвѣковния отшелникъ, който е щастливъ че е избралъ гроба си на такъва подѣблачна височина, съ такъвъ прекрасенъ видъ, дѣто недостигатъ плачоветѣ на бурния свѣтъ.

Слѣдъ като си починахми малко вързъ скалитѣ около постницата и се полюбувахми на хубавия видъ, ний изново прѣдприехми трудни подвиги, но не вече да се искачвами, а да слазями. Благодарение, че ясакчитѣ изнамѣриха по-лесна пхтека и ний отъ скала на скала, отъ камъкъ на камъкъ благополучно се върнхми въ мѣнастиря, дѣто, слѣдъ като закусихми, започнахми да

мислилъ кой пътъ да хванемъ за да излѣземъ на Марковитѣ кули. И тукъ българското обикновение взе върхъ. Рѣшихми да пътуваме не по равния и леснопроходимъ пътъ, а по самото било на планината, за да пристигнемъ ужъ по-скоро, а при това и приключенията ни да бѣдатъ по-романтични. Сейменитѣ ни казаха, че било възможно да се пътува по планинския върхъ. Слѣдъ малко конѣтѣ се приготвиха и камбанитѣ забиха за напѣтствие. Двоицата сеймени търгнаха прѣдъ насъ и ний слѣдъ тѣхъ. Азъ бѣхъ спокоенъ, защото бѣхъ увѣренъ че дребното мое испечено конче можеше да mine всѣдѣ дѣто е способенъ сейменина да mine пѣши. Около половинъ часъ вървѣхми спокойно, но скоро се убѣдихми че е било прѣдпочтительно да отидемъ по околния пътъ. Прѣдъ насъ се испрѣчиха такива огромни скали, такива лъзгави плочки, такива кози пътеки, по които съ трудъ можеше човѣкъ да върви пѣши, а не съ конь. Другаритѣ слѣзоха отъ конѣтѣ и канеха и менъ да слѣза, но азъ виждахъ, че кончето подъ менъ много по-умѣло избираше проходимитѣ мѣста, много по-искусно и по-безопасно посрѣщаше мъчнотитѣ отколкото другаритѣ ми, които, за безопасность ужъ, отиваха пѣши. Въ добавкъ на мъчнотиата завала и дѣждъ отъ когото ний се скрихми подъ една грамадна надвисена скала, подъ която азъ се подслонихъ заедно съ коня. Отъ това можете да заключите за грамадността на скалата, която ни даде прибѣжище за нѣколко минути. Слѣдъ единъ часъ трудни приключения ний се намѣрихми подъ върха, вързъ когото се намѣрватъ Марковитѣ кули. Задната частъ на върха е много стърмна и е опасно искачванието съ конь. Другаритѣ ми изново слѣзоха и търгнаха пѣши. Освѣтъ Марко Кралевичъ, никой други не се е искачвалъ съ конь при тия кули. — „Да, си помислихъ, но коня когото азъ язда не е конь, а котка, способна да се катери по най-стърмнитѣ височини.“ Коня вървеше по стърмнината, а другаритѣ викаха слѣдъ менъ да спрѣ и да слѣ-

за.— Не, си мислехъ, ще се искача на Маркови кули съ конь, именно защото казватъ че било невъзможно.“ По едно време се обърнахъ къмъ дѣсната си страна и студени търпки ме побиха: ако би да се подлхзнеше коня, щѣлъ половинъ часъ заедно щѣхми да се търкалями на долѣ; такъва страшна бѣше стърмнината. Рѣшихъ се да спрж и да слѣза, но не посмѣяхъ. Кончето бѣше много опитно и внимателно и само щѣше да спрѣ тамъ, дѣто виждаше че е нужно.—Треперяхъ като те гледахъ, ми казваше послѣ единъ отъ другаритѣ ми. Следъ нѣколко минути подобно опасно катерение, кончето се спрѣ.— „Значи понататъкъ е невъзможно,“ си помисляхъ. И слѣзохъ. Поведохми конѣтѣ и влѣзохми въ разорения срѣдновѣковенъ феодаленъ замокъ на Крали-Марко, започенаха да ми показватъ разнитѣ отдѣления на крѣпостъта, която има много общо съ развалинитѣ на Горни-сасай въ Охридъ, само че тоя послѣдния е много по-обширенъ и грандиозенъ. Крали-Марковитѣ кули, това е била военна крѣпостъ съ всичкитѣ нуждни постройки за живѣяние, крѣпостъ, построена вързъ една гола гора и заобиколена отъ всичкитѣ страни съ жбести непристъпни стѣни. Кога и отъ кого е правена тая крѣпостъ? Това е неизвѣстно. Носи названието Крали-Маркови кули, но всичко показва че тия кули сж съзидани много по-рано отъ Крали-Марковата епоха. Вижда се, че Крали-Марко си е само служилъ съ тѣхъ, а може би и да е приправилъ нѣщо. Най напрѣдъ отидохми да видимъ хамбара, дѣто Марко, споредъ преданието, си е пазилъ житето и просото. Казваха ми, че и до сега се намѣрвало по дупкитѣ на развалинитѣ остатъци отъ просото, съ което хранилъ войскитѣ си Марко. Но това се оказа басня. На сѣверъ отъ хамбара, въ края на крѣпостъта, вързъ една огромна скала, се намѣрва една отдѣлна малка постройка, една малка стаичка, която носи названието „разбой на Марковица“. Тамъ съпругата на героя, споредъ преданието, имала стана си, съ когото ткаяла. Но това е да-

лечъ невѣрно. Отъ всичко се вижда, че тамъ не е имало никакъвъ разбой, а е било мѣсто, дѣто вѣчно е бдѣлъ часовая на крѣпостъта. Отъ това мѣсто се вижда всичката сѣверна, западна и южна околностъ. Така щото, отъ окото на бодрия часовой не е можалъ да избѣгне никой, който би се доближилъ отъ казанитѣ три страни до подножието на гората, вързъ която е построена крѣпостъта. Разгледахми и всичкитѣ други отдѣления, които е невъзможно да различи чловѣкъ кое за какво е служило. Невъзможно бѣше да се качимъ само вързъ „Марковий Чардакъ,“ защото дѣжда бѣше направилъ скалитѣ тѣй гладки и тѣй лъзгави, щото, за да се покатери чловѣкъ и тамъ, трѣбваше да тури живота си въ явна опасностъ. Заобиколахми къмъ источната частъ на крѣпостъта за да видимъ щерната дѣто се е събирала вода за живуцитѣ въ феодалния замокъ. Населението е вѣрвало, че въ тая щерна има толкова вода, щото ако би единъ день да се отпустне да изтече, тя ще потопи цѣлия Прилѣпъ, ще наводни всичкото Прилѣпско поле. Неодавна обаче мѣстната власть, незнамъ по какви съображения, пратила хора да пробиятъ дебелата стѣна на Марковата щерна. Населението се научило и чакало, ако не потошъ, то ужасно наводнение. Нс стѣната спокойно била пробита и въ щерната вода почти се неказало.

Ний дълго обикаляхми по разваленитѣ останки на срѣднѣвѣковното величие и търсихми духа на Марко, който, споредъ народното повѣрие, дохождалъ въ годи-нага веднашъ съ коня си Шаркалия и обикалялъ нѣкогашнитѣ си владѣния; обикаляхми, разгледвахми и най-послѣ рѣшихми да слѣземъ въ мѣнастиря Св. Архангелъ, който се намѣрва въ юго-западното подножие на сжщата гора и дѣто и до днесъ сжществува изображението на Крали-Марко.

Нови подвиги и испитания ни чакаха по пхтя къмъ мѣнастиря Св. Архангелъ. Единъ отъ другаритѣ ни се дохвали, че знаелъ една козя лхтека, която водила пря-

мо отъ Маркови-Кули въ Святата обитель. Сейменина ни забълбжи, че е по-добрѣ да обиколимъ отдолѣ, прѣзъ селото Варошъ, защото ще срѣцнемъ затруднения прѣзъ козята пжтека, но благоговѣйния ни пжтеводителъ настоя да прѣдпочетемъ прѣкия пжтъ, защото сме щѣли да стигнемъ много по-бързо. На въпроса слазялъ ли е други пжтъ изъ тая прѣка пжтека и увѣренъ ли е че съществува такъва, той ни отговори че е слазялъ и че ще съумѣе да прѣведе и насъ. Сейменина не настоява повече да ни отвѣрща и потегли конѣтъ да ги преведе кругомъ, защото тѣхното минувание по въпросната балканска козя пжтека било невъзможно. Щомъ сейменина не дойде съ насъ, въ менъ се роди съмнѣние; нѣщо ми казваше че се внуцами въ авантюри. Но, послѣдвахми стжикитѣ на пжтеводителя. Прѣдъ насъ се прѣдстави една грамадна скала, отъ която трѣбваше да скачами. Увѣряваше ни, че слѣдъ като скокнемъ отъ тамъ, нататкъ вече пжтя е лесенъ. Но скачанието бѣше трудно, защото скалата бѣше доста висока. Както и да е, съ трудъ и мъки, съ смѣхъ и приключения, ний скокнахми отъ скалата като си помагахми единъ на други. И веднага пжтеводителя започена да занича насамъ нататкъ за да види на кждѣ ще търгнемъ слѣдъ това, защото освѣнъ огромни скали и стѣрмни гладки плочи, друго не виждахми прѣдъ себе си. Исправихми се вързъ една ужасна стѣрмина и видѣхми долѣ въ подножието мѣнастиря. Прѣдставляваше се близо, на расстояние нѣколко само минути, но невъзможността на козята наречена пжтека го правеше много отдалеченъ. Положително бѣше че хора никога не бѣхж минували прѣзъ това мѣсто; па не само хора, но въ менъ има съмнѣние че и коза е нѣкога минувала, при всичко че на пжтеката се даде названието козя. Пжтеводителя се намѣри въ трудно положение. Пжтниците приближаваха да се разбунтуватъ противъ него. Доде ми на ума да се върнемъ надиря, но и това бѣше невъзможно, защото бѣше немислимо да

се искачимъ по скалата, отъ височината на която скок-
нжми съ такива мъжи. Положението бѣше безисходно.
Пжтеводителя се исправи вързъ една скала и започена
да вика къмъ мѣнастиря за да излѣзе нѣкой да ни по-
каже пжть да слѣземъ. Но кой да те чуе? Видѣхъ, че
спасението е въ куружа и въ вървѣнието напрѣдъ. Отъ
скала на скала, отъ камънъ на камънъ, отъ търнъ на
търнъ, имаше надѣжда най-послѣ да се доближимъ до
мѣнастиря и послѣ да виками и да исками помощъ. И
каква помощъ можеше да ни се даде? Едно здраво вѣже
най-вече можеше да ни послужи; да го свързвами отъ
мѣсто на мѣсто и по него да се спусками. И пжтеводи-
теля се сами измами. Той е минувалъ може би въ дѣ-
тинството си прѣзъ нѣкоя пжтека тамъ наоколо, но сега
неможа да я намѣри. И напрѣдъ. Пжтеводителя бѣше
успѣлъ вече по единъ чудесенъ начинъ да слѣзе отъ
друга една още по-страшна скала и канеше и насъ да
се опитами да се спуснемъ по нѣкакъвъ начинъ. Това
бѣше рисковано, но най-послѣ и нему се намѣри срѣд-
ството. Благоговѣйнството, което бѣше отговорно за това
ни безисходно положение, полагаше всевъзможни усилия
да излѣземъ, ако не здрави, то поне живи изъ него, се
исправи и крѣпко се подпря долѣ подъ скалата, като ни
прѣдложи единъ по единъ внимателно да се спущами
отгорѣ и да падами вързъ рамената му. Това се изпъл-
ни благополучно. Най-напрѣдъ азъ се спуснахъ отъ о-
громната скала и възсѣднахъ врата му, а послѣ се спу-
стнахъ полегка-легка и другитѣ. Въ всичкитѣ тия при-
ключения, азъ се опасявахъ не толкова за себе си, кол-
кото за едного отъ другаритѣ ми, който тѣлесно бѣше
слабичъкъ и страхъ бѣше ме да не му се случи нѣщо
и да стана азъ причина за нещастieto му. И за това
пълзехъ по камъняцитѣ и всѣка минута викахъ: Нау-
мовъ, живъ и здравъ ли си? Той ми отговаряше, че е
живъ и здравъ, но че се безспокои за мене. Грижитѣ и
безспокоиствата, значи, бѣха взаимни,

— Хаджии станяхми въ тая Маркова скалиста гора, си мислехъ азъ.

— Това трѣбва да е наказание за дѣто се осмѣлихми да се искачимъ съ конѣ, а не отидохми пѣши да се поклонимъ на Марковата память, ми дохождаше друга мисль.

Пжтеводителя изново започена да вика къмъ Св. Архангелъ, отдѣто най-послѣ се обади гласъ, а слѣдъ малко се яви и едно малко босо момче, което като коза започена да се катери по камъняцитѣ и да вика: оттука, оттука. Прѣдъ насъ стоеше една камениста стѣрмность, която дѣждоветѣ бѣха направили гладка като стѣкло. Невъзможно бѣше да се ходи по нея, защото бѣше много стѣрмна. А между това трѣбваше да се слазя. Ахъ! да имаше сега едно въже и по него да се спуснемъ, си мислехъ. А босото момче продължаваше да вика: оттука, оттука.

— Отдѣ, бре дяволе?

— На, оттука, наоколо.

Това *оттука* като че ни олегчаваше. По лѣвата страна на гладкия каменистъ спускъ бѣха израели, по пукнатинитѣ, единъ видъ тѣрне и глози. Помислихъ, че тѣ ще ни спомогнатъ да се спуснемъ. И слава Богу че се намѣриха тия тѣрне и глози. Ржцѣтѣ ни се одраха, дрѣхитѣ ни се скъсаха, но ний успѣхми, влечишкомъ по гърба, да се спуснемъ долѣ. Азъ слѣзохъ най-послѣ, въздъхнахъ и се обърнахъ да попитамъ бѣдния Наумовъ живъ ли е.

— Слава Богу, ми отговори.

— Това ли ти е козята пжтека? попитахъ проводника, който вѣчно има да помни ужасния Марковъ спускъ.

— Абе, лесно се слазя, ами ний не сме научени, отговори.

Въ мѣнастиря Св. Архангелъ послѣ се чудеха какъ сме испаднали по тия непроходими скали. Въ Прилѣпѣ

разказвахми и хората се ужасяваха. А ний благодарехми Провидението, че се избавихми здрави и читави. Святи Архангелъ чудесно ни спаси.

Щомъ слѣзохми въ мѣнастиря, хората побързаха да ни прѣдложатъ по една чашка ракия за да се съживимъ. Никога цѣрь не е постигалъ цѣльта си тѣй, както я постигна тая чашка. Ний се посъживихми и пообдрихми и забѣлѣжихми, че е нужно прѣди всичко да си сушимъ дрехитѣ. Тѣ бѣха мокри не отъ дъждъ, а отъ потъ. Накладаха голѣмъ огънь и ний се съблѣкохми и изсушихми. Между това надъ Марковитѣ кули се зави черенъ облакъ, който прѣдвѣщаваше буря и пороенъ дъждъ. Баснословния Марко бѣ повдигналъ стихитѣ за дѣто святотатски осквернихми гората му. Страшна гърмотевица гърмна, молнии засвѣткаха, силенъ вѣтъръ забуча и поройния дъждъ започена да се лѣе. Хората въ мѣнастиря се прекърстиха и ний сърдечно благодарихми Бога, за дѣто успѣхми да слѣземъ прѣди бурята, защото иначе бѣхми пропаднали.

Успѣхми относѣ да разгледами църквицата и да видимъ, вѣнъ при входната врата, изображението на Марко БралеВСКИ, дополовина замазано съ варъ. Тукъ Марко е изобразенъ въ церейски одежди. Въ мѣнастиря братство нѣма, нето пъкъ нѣкаква мѣнастирска библиотека. Много по-голѣмъ интересъ прѣдставлява селото Варошь, въ което има много стари разорени църкви, въ много отъ които хората сж копали и сж търсили старини и надписи.

* * *

И Прилѣпъ е притежавалъ своитѣ стѣлпове, които още отъ първата четвъртъ на настоящето столѣтие сж приготвили здрава почва за първата тамошна интеллигенция, която е вземала живо участие както въ църковния въпросъ, тѣй и въобщо въ възражданieto. Тия стѣлпове справедливо трѣбва да се считатъ за основа на съвре-

менната добра и здрава общественост, на всичко що е чувство и животъ, що е добро и народно въ Прилѣпъ. Тия стълпове, това сж *Христыо Логотети* и хаджи *Мирче Болболъ*. Добрата паметъ и на двоицата тия отодовна умрѣли старци и до днесъ въодушевява и ръководи въ общественната дѣятелностъ смѣлата и отважна прилѣпска младежъ. На Хаджи Христыо се дължи направата на българската църква въ Прилѣпъ. Той около 1832 година е ходилъ въ Цариградъ, дѣто е прекаралъ цѣла една година за да искара фирманъ за направата на църквата. И сполучилъ. За голѣма радостъ на прилѣпчани, той се върналъ съ фирманъ въ рѣцѣ, но съ фирманъ, съдържащото на който има важно историческо значение. Известно е, че до създаването на Българската Екзархия, всичкитѣ фирмани за църкви сж излазяли на гърцко име; въ прилѣпския фирманъ Хаджи Христыо усилъ да вмѣсти фразата, че църквата ще се заправи „за българското православно общество въ Прилѣпъ.“ (Биръ бабъ клиссе булгаръ-ортодоксъ миллети ичунъ) За ония времена това само обстоятелство е достатъченъ паметникъ за единъ народенъ труженникъ. Значи въ гърдитѣ на Х. Христыо е била жива божествената искрица, народното чувство, и за тая искрица той е искаралъ императорски фирманъ, тая искрица е послужила за основа на единъ великолѣпенъ храмъ, въ послѣдетвие люлка на българщината, на всичко що е божественно и народно въ Крали Марковия градъ. Хаджи Христыо е билъ архиерейски намѣстникъ въ Прилѣпъ и за това се е подписвалъ *Логотети*. Грамотенъ е билъ на славянска книга. Гърцка книга не е владѣялъ, а турски езикъ е говорилъ много свободно. Той е ималъ дълбокъ и практиченъ умъ и се е радвалъ на голѣмо уважение между населението. Всекога е билъ членъ на мѣстното правителство, дѣто нищо не се е вършило безъ неговата умна дума и съгласие. Той съ влиянието си е билъ способенъ, казватъ Прилѣпчани, отъ бѣсилката да избави челоуѣка. И до сега се

споменуватъ отъ нѣкой по-стари Прилѣпчани нѣкои умни думи на Хаджи Христьо. Той често казвалъ на гражда-нитѣ, напримѣръ: „дѣтца, вардете бугарското, мразете ту-гьото (чуждото)“ Слѣдъ въздеганието на църквата, при-знателното прилѣпско население приготвило, срѣщу влади-шкия престолъ, нарочно за Хаджи Христьо единъ тронъ, поставенъ на по-високо мѣсто. Въ тоя тронъ Любимия старецъ стоялъ всекога въ празнични дни отъ 1838 до самата си смъртъ, която дошла около 1850 година. Тоя тронъ и до днесъ съществува и се нарича „Хаджи Хри-стьовъ столъ. При всичко че слѣдъ направата на църква-та Хаджи Христьо е билъ вече старъ, деветдесетъ годи-шенъ старецъ, но пакъ постоянно е пѣялъ отъ своя тронъ утрѣнитѣ катавасии, славословіята и пр. Ако нѣ-кой отъ младитѣ, за да се покаже че е ученъ, е запѣ-валъ понѣкоганъ по гърцки, Хаджи Христьо веднага му е извиквалъ: „бре дѣте, кога си дошълъ отъ Мора? Не те ли знамъ чий си синъ, пѣй си бугарски!“ Ако При-лѣпъ се е допазилъ отъ влиянието на гърцизма въ пѣр-вата половина на настоящето столѣтне, когато най-вече сж започнали да работятъ за распространение на гър-цката култура, това се дължи на добрия Хаджи Хри-стьо Логотети.

Подобенъ на Хаджи Христьо е билъ и Хаджи Мир-че Бомболъ, человекъ идеално честенъ, за което именно е билъ обичанъ, уважаванъ и слушанъ отъ населението. Той е билъ единъ отъ най-енергичнитѣ дѣятели по съ-биране пожъртувания отъ народа за съзиждане вели-колѣпната църква, а по-послѣ и училището. И Бомболъ отъ дълбочината на сърдцето си е обичалъ „бугарското“ и отбѣгвалъ отъ чуждото.

Това сж двата стълпа на Прилѣпъ. Прѣди да о-ставя тоя хубавъ градецъ, азъ неможахъ да не отдамъ справедливата данъ на добрата память на двоицата тия заслужили старци, имената на които съ признателность се споменуватъ и днесъ. Всичкитѣ прилѣпски граждани, то-

ва сж ученици, дѣца, послѣдователи на казанитѣ два стѣлна.

По-послѣ, едни отъ заслужилитѣ учители въ Прилѣпъ, именно учители които сж оставили много ученици, интеллигенция, поколѣние, сж Ковачевъ и Ганчевъ. Тѣхното учителствование е съставило епоха въ Прилѣпъ.

Прѣди да излѣза изъ Прилѣпъ искамъ да забѣлѣжа едно доста интересно нѣщо. По много мѣста по вилаетитѣ често употрѣбляватъ изречението: „*битолски просякъ*“ когато искагъ да укорятъ или увизятъ нѣкого отъ битолскитѣ мѣста. Що значатъ тия думи? Дѣ е тѣхния источникъ, когато днесъ отъ Битоля и битолско просяци неизлазятъ, или излазятъ толкова, колкото излазятъ и отъ всичкитѣ други мѣста? Немога да си спомня дѣ и отъ кого съмъ слушалъ едно много правдоподобно тълкувание на тия думи. Казватъ именно, че изрѣчението „битолски просякъ“ води началото си отъ прѣди вѣкове, именно отъ времето на Самуила, коумто били испратени отъ императора Василий нѣколко хиляди бѣлгари съ извадени очи. Тия слѣпни хора сж били повечето отъ Битолско. Тѣ се распърснали по провинцията и цѣлия си животъ прекарвали въ просия, защото нѣмали друго срѣдство за живѣяние. Тия просяци били зачалото на изречението „битолски просякъ“, употрѣблявано по вилаетитѣ.

Слѣдъ това, нека кажемъ збогомъ на Прилѣпъ и да потеглимъ къмъ Велесъ. Пайтона е готовъ. Ще спимъ въ Ракли и на другия день ще пристигнемъ на станцията Градско, отдѣто ще се качимъ на Солунската желѣзница за Велесъ. Отъ Прилѣпъ до Градско пхтя е шоссе, но на много мѣста недоправено и развалено, най-вече отъ Ракли нататкъ; въ всѣкой случай съ пайтонъ се пхтува при всичко че на много мѣста шоссето е на корита и пайтона се дига и слага като лодка по развълнувано море. На много мѣста безопасността на шоссето е запазено отъ по една рота войници, така щото пхтуванието ни ще бжде спокойно, безъ страхъ. Пайтонджията ми се случи доста забавенъ человекъ. Той бѣше късе. А мжжъ

безъ мустаци и брада, знаете, прилича на бабичка, най-вече слѣдъ като попрекара годинкитѣ. Ако помня добръ името му бѣше Хасанъ. Както и да е, ний благополучно търгнахме отъ Прилѣпъ съ тая бабичка. Благодарение, че поставенитѣ по шосето войници бѣха направили пътуването безопасно, а то иначе можеше да се позамисли чловѣкъ, защото увѣряватъ че късетата биватъ въ същото време и съ женски характери, страхливи, а съ безкураженъ чловѣкъ не е толкова приятно да се пътува по опасни пътища.

Слѣдъ два часа пътувание ни хвана силенъ дъждъ, който измокри Хасана като мишка. Слѣдъ като престана дъжда, азъ слѣзохъ отъ колата и гледамъ — лицето на Хасана само кървь, на бразди потекла изъ подъ аления му фесъ. Бре, що е това, си помислихъ. Съ тоя нещастникъ се е случило нѣщо.

— Хасане, ами що ти е по лицето, ти си само кървь.

Излѣзе слѣдъщата смѣшна история. Хасанъ прѣдния день си боядисвалъ феса съ алена боя, и за икономия, боядисвалъ го самъ у дома. Сега като го намокри силния дъждъ, алената като кървь боя потекла по лицето му. Не слѣдъ много, пекна силно сълнце и изсуши шареното лице на Хасана. Така щото той станж още по-забавенъ.

— Хасане, ами жененъ ли си? го попитахъ.

— Жененъ съмъ, ми отговори.

— Ами дѣца имашъ ли?

— Нѣмамъ.

— А защо нѣмашъ дѣца?

— Защо? Защото нѣмамъ мустаци.

— Че белки който нѣма мустаци, нѣма и дѣца?

Мустацитѣ ли доносятъ дѣцата?

— Е тѣй, късетата немогатъ да иматъ дѣца.

— Че азъ знамъ късета, които иматъ дѣтца.

— Е незнамъ, менъ Господъ не дава

ВЕЛЕСКО.

Преспахми въ Ракли и на другия день прѣдъ обѣдъ бѣхми на станцията Градско, което азъ поздравихъ отъ всичкото си сърдце. Поздравихъ го, защото прѣзъ него минаватъ огъня и желѣзата на европейската цивилизация. Слѣдъ двамѣсечно скитание на конь, на муле, на магаре, на кола и пѣши; слѣдъ двамѣсечно възсѣдаване мрака на минхлитѣ вѣкове, азъ щѣхъ да възсѣдна съвременната цивилизация, желѣзницата. До тукъ ме носиха мършавитѣ мишици на добичетата, оттукъ ще ме повлече мощната душа на настоящето столѣтие, парата. Почакахъ около единъ часъ на станцията въ Градско за да доде влака отъ Солунъ. Най-послѣ звънеца удари, а не дълго слѣдъ него се чу и свирението на машината. Ето гласа на цивилизацията, си помислихъ; той прорѣзва горитѣ и полетата, прѣзъ които минава съ бързината на молнията. Влака се зададе като стихия; пълно олицетворение на цивилизацията на вѣка. Да, съвременната цивилизация е стихия, която не пита, а завладява, понѣкждѣ бързо, а понѣкждѣ полегка. Въ веѣкой случай, додѣто има на своя страна силата на парата и на ума, успѣха ѝ е усигоренъ.

Отъ Градско до Велесъ съ желѣзницата пѣма и два часа. Линията върви по дѣсниа брѣгъ на Вардаръ, минава прѣзъ срѣдата на Велесъ, въ четвъртъ часа на разстояние отъ когото е станцията. Като слѣзохъ на тая станция, азъ потърсихъ кола за да ме завози заедно съ вещитѣ ми до града, но оказа се че подобни работи Велесъ още игнорира. Стърмната и гористата му мѣстность е невъзможна за пайтони и коли. Когато се готвехъ вече да търгна пѣши, ето че пристигна невзрачна една талига, на която се качихми съ единъ бей и върхъ голитѣ дъски на която сѣдяхми съ скърстени крака. Незнамъ почтенния бей какво почувствува отъ краткото си пътувание съ тая талига, но азъ съмъ готовъ да утвърдж, че

въ четвъртъ часа, додѣто да пристигнемъ въ града. ми се размѣстиха всичкитѣ костички на тѣлото; тъй бѣше ужасно търсението и подскачанието на нещастната велеска талига, която, струва ми се, имаше право да се гордѣе че е единственна въ града. Въ всѣкой случай, много по-прѣдпочтително бѣше да се отива пѣши. Азъ попитахъ талигаджията, коя гостинница ще ми прѣпорѣча за най-добра и най-чиста въ Велесъ.—Драндаровия ханъ, ми отговори, той е добъръ, защото е въ назаря. Прекрасно, слазямъ прѣдъ Драндаровия ханъ, влазямъ въ една голѣма врата, която води прямо въ обора; на дѣсно подъ вратнята е нѣщо като диганъ, а на лѣво една изкривена стълба, която води въ горния етажъ. Азъ бѣхъ заставенъ да прегазя не прѣзъ купъ, а прѣзъ едно тепе отъ торъ, събиранъ въ течение на мѣсеци въ обора и трупанъ край вратата и стълбата. Изпарението на това тепе се искачваше прямо въ стаитѣ, прѣдначинени за гости. Като се качвахъ по невзрачната стълба, която скърцаше и се люшкаше подъ краката ми, азъ мислехъ че ще се намѣри въ тоя ханъ поне една стая съ креватъ, вързъ който да може чловѣкъ да сложи сгруханицѣ си кости. Но горчиво бѣхъ измаменъ. Хана притежаваше горѣ само двѣ малки, мърсени стаички, въ които отсѣтствуваше даже безусловната по ханищата рогоска. Това бѣше най-добрата велеска гостинница. Но слава Богу, че прѣди още да успѣя да се омия, единъ приятель потропа на вратата, която не можеше и да ся затваря, взе ме и ме избави отъ удоволствието да нощувамъ въ хубавия Драндаровъ хотелъ.

Велесъ лѣжи вързъ два голи и високи хълма, между които тече рѣката Вардаръ. По-скоро тая мѣстность е единъ улѣй, южната частъ на когото е толкова тѣсна, щото нѣма мѣсто освѣнъ за шумливитѣ и бързи тука води на рѣката. Къщитѣ сж една вързъ друга по голитѣ и стърмни хълмове. Денѣ картината на Велесъ неправи добро впечатление, защото хълмоветѣ сж съвършено сухи

и голи, гледатъ се само едни стари и чърни кжци; но за това пъкъ нощъ, когато на прозорцитѣ заблѣщукатъ свѣци и луната започене да се огледва въ водитѣ на Вардаръ, картината е доста живописна.

Велесъ не е билъ на това мѣсто прѣди два вѣка; той е билъ по-къмъ юго-истокъ, дѣто и сега още се виждатъ развалинитѣ на нѣкогашнитѣ жилища. А за да се пренесе на сегашното си мѣсто, единственната причина е била моста. Властитѣ за разни военни нужди сж построили моста вързъ тамошното тѣсно мѣсто на Вардаръ, турили сж и стража за да пази новопостроения мостъ, който постепенно е привлачалъ населението, додѣто най-послѣ е довлѣкалъ и цѣлия градъ, който отъ една страна е търсилъ безопасность, а отъ друга лесни съобщения. Не е първъ пътъ дѣто виждами единъ мостъ да стая причина за засѣляванието на цѣль градъ Струга, напри- мѣръ, тоже има да благодари за своето основание на построения вързъ Дрима мостъ. Ако не е билъ построенъ тоя мостъ, Струга не щѣше днесъ да съществува. Така също и ако не е билъ построенъ моста вързъ Вардаръ, Велесъ не щѣше да е днесъ на това мѣсто.

1890

Както повечето градове въ вилаетитѣ, тѣй и Велесъ е въ печаленъ икономически упадъкъ. Прѣди години Велесъ е билъ силенъ въ търговията; ималъ е прями търговски сношения съ Пеца и Виена, дѣто е испращалъ работенитѣ по бреговетѣ на Вардаръ сахтияни. Безъ брои салове, освѣнъ това, сж се спущали съ жита по Вардаръ въ Солунъ, дѣто сж чакали празднитѣ гемии и параходи. Въ Велесъ е имало десетки богати търговски кжци и населението въобще е благоденствувало, защото е било богато. Бѣденъ человекъ въ Велесъ прѣди години не е имало. А сега! О! сега непитайте. Днешния Велесъ е жалка рутинна отъ нѣкогашното богатство и охолность. Нѣма вече нѣкогашната търговия, нѣма вече нѣкогашнитѣ богати търговци, нѣма вече нѣкогашнитѣ занятия. Сега всичко е паднало, всичко е бѣдность. Ин-

телигентната част на града се е пренесала да търси другждѣ поминѣкъ, и останалитѣ въ Велесъ се занимаватъ съ жалко земледѣлие, съ мѣстни бакалеки търговии и съ убоги еснафски занятия. Коя е причината на тоя упадѣкъ? Това е общата причина, за която имахми вече случай да говоримъ на друго мѣсто; това сж новитѣ времена, новитѣ условия, неизноснитѣ международни търговски сношения.

Велесъ е билъ и е единъ отъ най-силнитѣ български градове въ велаитѣ. Както общината тѣй и еснафитѣ сж били и сж отъ най-дѣятелнитѣ, отъ най-влиятелнитѣ между населението, отъ най-родолюбивитѣ. Изъ велескитѣ църкви и училища никога не е изчезвалъ славянобългарския езикъ; чуждо влияние и чужда култура тукъ сж непознати. Въ Велесъ сж се учили на български още въ конца на минхлото столѣтие и въ самото начало на настоящето. Отъ тогава и до сега българската рѣчь звучи и въ църквитѣ и въ училищата. Правили сж опитъ нѣкои владици да въведжтъ въ църквитѣ гърцко богослужение, но сж срѣщнали непреодолимо съпротивление въ чувствующитѣ велешки първенци. Велешката църква Св. Пантелеимонъ е най-красивата и най-богато направената българска църква въ велаитѣ. Училищнитѣ здания и въ двѣтѣ части на града сж голѣми, сравнително пригодни и хигиенични.

Въ Велесъ има 3280 кжци, отъ които 1900 български, 1200 турски, 100 цигански и 80 влашки.

Велесъ самоотвържено се е борилъ за църковната независимостъ, правилъ е гилѣми жъртви и е билъ увѣнчанъ съ сполука, защото Велеската епархия е влѣзла между поименованитѣ епархии въ фирмана.

Въобще велешкото общество прави добро впечатление. Тамъ чловѣкъ срѣща хора разумни, практични и родолюбиви, съ правилни понятия за общи нѣкои въпроси, и въ течението и въ сжщността въобще на църков-

но-училищнитѣ работи, за благоустройството на които разумно работятъ. Драго ми бѣше да видя събрани на едно мѣсто десетъ петнадесетъ първенци граждани, съ които се разговорихми за всичкитѣ въпроси, които интересуватъ града и епархията; драго ми бѣше, защото въ всичкитѣ видѣхъ хора разумни, практични, вникнали въ сжщността на въпроситѣ. Съ подобни хора, съ община силна като велешката, человекъ може да върши работа. Много добро впечатление правятъ и священниците, повечето отъ които въ течение на десетки години сж били народни учители. Отечеството на значителна частъ отъ Солунскитѣ български търговци е Велесъ, който, по силата на общината си, по количеството на учителитѣ и ученицитѣ си, по наредбата на училищата си, по църковно-общинскитѣ си доходи, може да се каже че държи първо мѣсто между всичкитѣ градове въ вилаетитѣ. Въ настоящето време общинскитѣ и църковнитѣ имъ доходи сж значително понамалѣли, но е било време когато тѣ сж достигали количеството 1500 до 2000 лири въ годината. И това е било златната епоха на Велесъ. Азъ не ще се простирамъ на дълго върху тия и подобни тѣмъ въпроси, защото Г-нъ К. е далъ прекрасенъ очеркъ за възражданieto на Велесъ подъ заглавие *Сегашното и недавното минало на градъ Велесъ*, въ когото читателя ще срѣщне драгоценни материали по всичкитѣ затрогнати само отъ насъ въпроси.

* * *

Развитieto и въобще възражданieto на града Велесъ отъ самото зачало на настоящето столѣтие, даже отъ конца на минжлото, е най-краснорѣчиво опровержение на ония фалшиви теории на нѣкои сърбски етнографи и историци, които твърдятъ, че населението въ тоя градъ е сърбско и съ сърбски духъ, но че обстоятелствата заедно съ нѣкои условия и новитѣ времена сж

го принудили, волею неволею заставили да се влѣе въ българщината. Тая теория е докачила родолюбивото чувство на велешани, въ лицето на които сърбската идея си е спечелила запалени врагове. Въ развитието и възраждането на Велесъ отъ самото зачало на настоящето столѣтие, когаго самостоятелна Българска Църква не е съществувала, когаго отъ българска интелигенция и народно българско чувство съ каквато и да било народна гордостъ нѣмаше и слѣди, когаго въобще между българския народъ преобладаваше стремлението къмъ и прѣдпочитанието на чуждото, въ това развитие и възраждане казвами, има много краснорѣчиви факти, които опровергаватъ фалшивитѣ сърбски теории и доказватъ, че велешанеца се е чувствувалъ българинъ и прѣди да започне да се развива и възражда, че е пазилъ народността на прадѣдитѣ си и въ ония именно времена, когаго по другитѣ мѣста въ отечеството ни българитѣ съ забравяли народността си по единственната причина че съ стаяли граждани. Хаджи Мишо Кушевъ, напри- мѣръ, разбира се съ нѣкои свои върстници тогава, се е училъ въ Велесъ на българска книга още около 1750 година. Разказвалъ е, освѣнъ това, че въ неговото дѣ- тинство е имало стари учители, които съ учили по кж- щата си на същата книга. Въ самото начало на насто- ящето столѣтие и въ двѣтѣ части на Велесъ е имало частни български учители. Въ Метоха на Рилския мѣ- настиръ, освѣнъ това, е имало учителъ на Славяно-бъл- гарски езикъ още въ конеца на минжлото столѣтие и е училъ срѣщу едно седмично подаяние отъ страна на всѣкой ученикъ. Нѣкои отъ останхлитѣ живи стари велешчани помнятъ името на учителя *Поиз Наумъ*, който е билъ родомъ отъ Велесъ и е учителствувалъ отъ по- слѣдната четвъртъ на минжлото столѣтие до кждѣ 1815 —20 година. А слѣдъ смъртъта на даскалъ *Наумъ* е учителствувалъ синъ му даскалъ *Кице*. Въ Велеския Рилски метохъ е билъ учителъ въ 1810 година даскалъ

Бременушко отъ 4-у сѣмесъ № 471.
Сетанушко и неговото името въ Велесъ
отъ № (Курумънъ)

Митре, който е билъ Родомъ отъ с. Нагоричени, Кумановско. Училъ е момчетата и момичетата заедно. Даскалъ Митре е билъ първия български учителъ въ Велесъ, комуто се е плащало отъ църковната касса, а не частно отъ ученицитѣ. Така щото, видите колко рано учението въ Велесъ е станжло безплатно. Слѣдъ даскалъ Митре идятъ: даскалъ *Сиридонъ*, отъ Загора (*Янинско*), който е преподавалъ история, география и граматика; даскалъ *Костадинъ Самоковлията*, даскалъ *Георги Скетевъ*, даскалъ Димко Х. Давчевъ. А въ по-новитѣ времена, въ конца на четиридесетитѣ години, иде монаха Дамаскинъ, като главенъ учителъ. Въ 1850 година въ Велесъ е имало четворица общински учители, именно: *Елисей Поизъ Теофиловъ*, *Георги Трайковъ*, впоследствие священникъ, *Янко Менкаджия* и *Андонъ Курковъ*.

Всичкитѣ тия учители сж и чели, и учили и чувствували по български въ онова именно време, когато чувствата народни сж спали, когато да чувствува, да чете и да учи чловѣкъ по български се е считало за нѣщо недостойно, недостолѣнно, унижително. Пита се, ако велесчани не бѣха отъ българска народность, защо въ онова именно време, когато се презираше и унизяваше всичко българско, не прѣдприеха развитието и възражданieto си на онзи именно езикъ и въ ония именно чувства, на народността на които сж принадлежали? Тогава е имало и сѣрбска книжнина, и сѣрбски книги, и сѣрбска идея, и сѣрбска интелигенция; защо велесчани да не прибѣгнатъ къмъ тѣхъ, а сж потърсили заровената българска книга, забравената българска книжнина, унижения български езикъ, и на тѣхъ сж се образували и развивали? Това е много важно обстоятелство, но има и друго още по-важно. Въ ония именно времена, въ зачалото на българското развитие, когато не е имало достатъчно народни и достойни учители за да учителствуватъ по българскитѣ градове, Велесчани сж намѣрвали и уславяли учители отъ сѣрб-

ска народностъ съ единственната цѣль за да даждъ добра уредба на училищата имъ. Тия учители сж били улавяни да учителствуватъ на български и по българска книга, па и въ български духъ. Такъвъ е билъ сърбинъ *Будимировичъ*, който въ 1850 година е билъ главенъ учителъ въ западното велеско училище и е учителствувалъ на български и по български ръководства. Слѣдъ Будимировича идатъ други двоица български учители отъ сърбска народностъ, именно: Нешковичъ, свършилъ Пещенския университетъ, заедно съ жена си, която тоже е била учителка, и Георги Милетичъ, извѣстенъ български учителъ въ нѣколко града едно слѣдъ друго въ вилаетитѣ. И троицата тия сърби сж били български дѣатели въ Велесъ, изучавали прѣди всичко българския езикъ, не сж имали никакви цѣли за претопяване, а сж се стараяли за успѣха на бълг. учебно дѣло. Въ това поприще е успѣлъ да се отличи най-вече Георги Милетичъ. Въ 1864 година, по причина отхтствието на български учителки, велесчани довели сърбкинята Мария за да учи дѣвойкитѣ имъ на книга. Но по причина че тя неможа да изучи българския езикъ за да преподава на ученичкитѣ и да се ползува отъ малкото тогава български ръководства, велеската община се принудила да ѝ даде оставката. Всичко това е било когато въ Велесъ сж още управлявали гърцкитѣ владци.

Струва ми се че по-краснорѣчиви данни отъ тия за опровержение сърбскитѣ теории не могатъ да бждатъ.

Въ по новитѣ времена въ Велесъ сж учителствували: Георги Икономовъ, Отецъ Алексѣй, Костадинъ Босилковъ, В. Поповичъ, Иосифъ Ковачевъ, Никола Живковъ, Симидовъ, Дръндаровъ пр.

Ще приведемъ и други нѣкои обстоятелства, които показватъ какви сж били чувствата на велесчани още въ зачалото на настоящето столѣтие. Единъ отъ най-заслужилитѣ българи въ онова време е Ангелко Палашевъ, който въ 1843 година е наредилъ първото училищно

настоятелство въ Велесъ. Той е ималъ богати родители, които сж търгували съ Пеща. Ангелко Палашевъ се е родилъ въ послѣдната четвъртъ на минхлото столѣтие. По-причина на търговията си, баща му искалъ да го изучи на славянска и нѣмска книга за това го испратилъ на учение въ *Землинъ*. Ангелко Палашевъ се научилъ нѣмска и сѣрбска книга, върналъ се въ Велесъ и поелъ търговията на баща си. Би трѣбвало да се очаква, казва Г. К. въ книгата си за Велесъ, че Палашевъ, ще се появи въ Велесъ съ сѣрбски идеи, както е ставало много често съ ония българи, които сж учили въ гърцки училища и сж почвали да се наричатъ гърци. Но тогава не е имало кой да мисли даже за сѣрби въ вилаетитѣ и Палашовъ си останалъ българинъ, при всичко че е порастналъ и се възпиталъ между сѣрби. Той е билъ надъханъ съ патриотизмъ и съ голѣмо старание се завзелъ да уреди една добра община въ Велесъ, заедно съ училищно настоятелство. По всѣка вѣроятность въ Пеща Палашевъ се е срѣщалъ и съ други българи търговци и старателно е челъ всичко, що е могълъ да намѣри писано на български. Слѣдъ завърщанието си въ Велесъ той си е направилъ частенъ печатъ, който най-добрѣ е показвалъ българскитѣ му чувства. Вързъ печата му е билъ издълбанъ левъ съ корона и на около името му. Отъ тоя печатъ се намерватъ доста отпечатыци въ Велесъ.

Слѣдъ като въ 1843 година наредилъ община съ училищно настоятелство, въ което е билъ и най-дѣятелния членъ, Ангелко Палашевъ се погрижилъ да се снабди тая община и съ печатъ, който има важно историческо значение. Печата е билъ сжщий, който въ 1835 година, по прѣдложение на В. Априлова, е билъ въведенъ въобще за българскитѣ училища, а най-напрѣдъ за Габровското. Той изображава единъ петелъ, кацналъ вързъ едно здание; петела си е отворилъ устата и пѣе, което напомнюва, че зората е настѣпила. Задъ петела стои отсѣчено дърво, отъ което е покарала нова клонка съ зе-

ленъ листъ — българската писменность отъ ново възроде-
на. Наоколо е надписа: «*Печ. велеското българск. учил-
лище.*»

Въ общинската книга на г. Велесъ отъ онова вре-
ме се намѣрватъ слѣдхующитѣ редове, написани отъ сж-
щій Палашевъ: „*Азъ грѣшнїй и рабъ Божїй Ангел-
ко Палашевъ зритель и настоятель словено-болгар-
ской училище прѣдъсѣдателъ святаго Георгїя Самопи-
сца начина водити рачунъ со съ страхъ Божїй и да бу-
детъ Милость и благодать верху мя Божїй будїи аминъ.*”

месець априлъ 23-а лѣто 1847-о

Велесъ Городъ.“

Слѣдъ това Палашевъ е написалъ въ сжщїй теф-
теръ още и слѣдхующето: *Воимѣ отца и сина*
и святаго Духа: аминъ! Со милости Божїи мый же
двѣма ештроиы училищнїй словено-болгарского ста-
го Георгїя Самописца за грѣшнїй Ангелко Пала-
шевъ и Х. Мишко Х Стояновичъ влегохми ештроиы
да служимъ на нашево училище съ душомъ и съ тѣ-
ломъ со съ тимъ уставотъ (заглавиетъ) на годину ра-
чунъ предавати со страхъ Божїй и потомже за во
будуше другу годину другїи ештроиы да се поста-
ватъ со общинско избираниъ да будетъ то естъ дѣ има
щогодъ понятиѣ отъ наука училищна и тако даль!
И отъ една година више ештроиъ да не буде! По го ка-
ко дойде годината да моли община училищна ра-
чунъ да си предаде со страхъ Божїй. Да покаже
приходъ и зъходъ. . . .

Велесъ у 30-й априлъ

лѣто 1847-о

Печ. Велеското
Българск. училище
1845“

Земени отъ К.

Струва ни се, че всичкитѣ тия неопровержими документи и обстоятелства нетрѣбва да се испуцатъ отъ прѣдъ видъ отъ сѣрбскитѣ псевдоисторици, които не прѣдставяватъ никакви сериозни доказателства за потвърждение на теоритѣ си. Приведенитѣ горѣ два документа показватъ при това до каква степенъ Ангелко Палашевъ е билъ повлиянъ отъ сѣрбския езикъ въ училището, въ което се е училъ.

* * *

На разстояние половинъ часъ подъ града Велесъ по течението на Вардаръ се намѣрва мѣнастиря Св. Димитрий, църквата въ когото е много старо здание. Свещеницитѣ съумѣха да ме заинтересуватъ съ тая святиня, която азъ съ нетѣрпение искахъ да посѣтѣ. Тѣ ми казваха, че тая Велеска святиня цѣли вѣкове е лѣжала подъ земята и сега скоро е открита. Присѣнило се на единъ старецъ, че на онова мѣсто има стара зарита въ земята църква и че трѣбва да се открие и да се даде възможность на християнитѣ да се молятъ въ нея. Стареца взелъ отгорѣ си грижата, копалъ, рилъ и изровилъ най-послѣ изъ земята една здрава каменна църквица. Бързо се распрѣснало между населението извѣстието за чудесното откривание на Св. Димитрий, който лѣжалъ заритъ въ земята въ течението на вѣкове; и това благочестиво население се стичало на поклонение, жъртувало, събирало помощи, додѣто най-послѣ около изровената изъ земята каменна църквица се построили нѣколко здания, основалъ се мѣнастиръ, който привлича доста посѣтители и поклонници изъ провинцията. Стареца, който станжлъ причина да се намѣри църквицата и да се построи мѣнастиря, се е поминжлъ и благодарния градъ е позволилъ да се погребжтъ мъртвитѣ му останки въ самия мѣнастирски дворъ, около църквицата.

Търнижхми една сутринъ да отидемъ да се поклонимъ на тая стара българска святиня, изровена, както и повечето български драгоцѣнности, изъ недрата на вѣ-

ковната неизвѣстность. Пхтя ни бѣше все по край Вардаръ, бързото течение на когото при всичко че ни пращаше хладника, юлското сѣнце обаче надвиваше на струитѣ му и опичаше человѣка измежду оняа голи и нажежени скали. Вървѣхми по брѣга на рѣката и на человѣка страшно се искаше токо да отиде и, по примѣра на биволитѣ, да си лѣгне въ водата . . . Сравнението е малко грубичко, но е много естествено за истокъ, дѣто дѣйствително не сж рѣдкость хората, които умѣятъ да прѣкарватъ живота си въ бездѣйствие, въ лѣжание, тѣлесно и умствено, ако не въ вода и тиня, както биволитѣ, то вързъ мекки постелки въ перушини и памукъ, които тоже сж единъ видъ тиня на раскоша, бездѣйствието и суетнитѣ богатства . . . По пхтя къмъ мѣнастиря ни срѣщна една малка сценка, която разсмѣя всички ни. Срѣщу ни идеше единъ турчинъ, който, както се виждаше, бѣше ходилъ да нажне храна за магаренцето си, защото носеше въ едната си ржка сѣрпъ, а подъ мишницата си единъ вързопъ зелена трѣва. Щомъ ни видѣ той се смути, отстѣпни отъ пхтя, исправи се да ни даде селямъ и като че искаше да скрие трѣвата. Ний го поздравихми и си заминахми, слѣдъ което той пакъ взе тревата и си отиде. — Тоя человѣкъ трѣбва да е направилъ нѣщо престѣпно, си помислихъ азъ; трѣбва да е жъналъ тревата въ чужда ливада; иначе неможеше да се растълкува неговото смущение и неговото желание да скрие скромната храна, която носеше за магаренцето си. Страхъ му се вдѣхна главно отъ обстоятелството, че единъ отъ другаритѣ ни бѣше въ форма съ жълти копчета и червени ширити. Той се смути да не е испадналъ прѣдъ нѣкои правителствени чиновници. Незнаеше, кутрия, че другаря ни съ жълтитѣ копчета и червенити ширити неизобразяваше изъ себе си освѣнъ ученикъ отъ медицинското училище въ Цариградъ. Въ всѣкой случай, ний продадохми поне на одного краставици съ тая ученическа форма.

Щомъ пристигнахми въ мѣнастиря, азъ отидохъ да разгледамъ изровената изъ земята църквица. Тя е направена подъ единъ голъ каменистъ хълмъ; направата ѝ е здрава, отъ камъкъ и здрави старовременски керпичи, както обикновенно биватъ всичкитѣ прѣдвѣковни храмове. Било е време прѣди нѣколко вѣка, когато тая сватиня е била изоставена, запусѣла; хората, отъ страхъ или по други нѣкои причини, не сж я посѣщавали. Въ продължение на тия именно вѣкове, дъждоветѣ, снѣговетѣ, вѣтроветѣ заедно съ пѣсѣчливия хълмъ сж намѣрили благовреме да извършатъ своето. Постепенно — постепенно дъждоветѣ, снѣговетѣ, вѣтроветѣ и поронтѣ сж смѣждали пѣсѣка отъ хълма и сж я затрунали, погребли. И тя е стояла погребена до послѣднатѣ нови времена, когато е възскърснала и днесъ се е превърнала въ доста богатъ и красивъ мѣнастиръ вървъ брѣга на Вардаръ. Въскресението ѝ се е случило едновременно съ онова на самостоятелната Българска Иерархия. Замечателно съвпадане. Старата сватиня въ Велеския мѣнастиръ Св. Димитрий може да се вземе за вѣренъ миниатуренъ образецъ на самостоятелната Българска църква. Тя е била погребена подъ пѣсѣчливия хълмъ тогава, когато и Българската Църква. Въскърсна Българската Църква, излѣзе изъ вѣковния си гробъ и Велеския Св. Димитрий. Тѣй или иначе, но незнамъ дали стихитѣ це сж направили благодѣяние на велесчани дѣто сж имали грижата да затрунатъ изоставената отъ тѣхъ прѣди вѣкове църква и по такъвъ начинъ да я съхранятъ за новитѣ потомства, за грядущитѣ поколения. Иначе тя би се разрушила отъ превратитѣ и събитията, много по-свирени отъ поронтѣ, дъждоветѣ и снѣговетѣ.

Кой е направилъ прѣди толкова вѣкове тая скромна църквица подъ тоя голъ каменистъ хълмъ? Това е тайна неразгадана. Разказаха ми че край самитѣ църковни врата въ прѣддверието на древната сватиня се открилъ прѣди десетъ-петнадесатъ години гроба на нѣкой си зна-

тенъ прѣдвѣковенъ български велможа. При раскопаванieto на гроба, вътрѣ се намѣрила стара сѣкира и друго едно старо оружие, които до скоро стояли увиснати на църковната камбанария, но сега несществуваатъ.

Сѣдяхми подъ най-сѣичестото манастирско дърво да се порасхладимъ. Единствения манастирски братъ бѣше се погрижилъ и манастирската прислуга бѣше спустила въ най-дълбокия и най-студения манастирски кладенецъ нѣколко прекрасни велески лебеници за да се превърнатъ въ дѣйствителни леденици и да уголятъ жаждата ни. А близо шумящия Вардаръ бѣше ни далъ нѣколко тълсти и много вкусни сомчета, които манастирската кухня бѣше испържила и по единъ чудесенъ начинъ подлучила и размѣсила, ако не се мамя, съ кълцани орѣхи. Вкуса на тия вардарски сомчета никога не ще забравя. Тѣ сж прекрасни.

Прѣди да оставя Велесъ, азъ ще се сирж върху едно важно за историята на българското възраждане обстоятелство. Мекензи и Ерби казватъ въ описанието на своето пътуване по Европейска Турция, че въ Велесъ прѣди години имало българска типография. Това не е вѣрно. Благороднитѣ английски госпожи при пътуването си трѣбва да сж чули за нѣваква типография около Велесъ, но не сж си дали трудъ да распитатъ по-подробно. Не въ Велесъ е имало българска печатница, а въ селото Ватоша, Тиквешко. Тамъ въ първата четвъртъ на настоящето столѣтие се е подвизавалъ даскалъ Камче, който, въ съгласие съ архимандритъ Теодосий, притежателя на първата Солунска печатница, е ходилъ въ Бѣлградъ и е донесълъ всичко що е нужно за печатание. Отъ Ватоша печатницата се е пренесла по-послѣ въ Солунъ и е станъла притежание на Архимандрита Теодосия. Когато описахъ историята на Солунската печатница, азъ още нѣмахъ свѣдѣния за даскалъ Камче и за неговата Ватошка печатница, която прѣдшествува Солунската. Сега обаче, благодарение любезността и го-

товността на учителя И. Тошевъ, азъ притежавамъ достатъчни свѣдѣния както за дѣятелността и живота на даскалъ Камче, тъй и за Ватошката печатница, която, нѣма съмнѣние, е първата Българска печатница на балканския полуостровъ. Слѣдователно единъ отъ първитѣ праотци на българското книгопечатание е и даскалъ Камче; селото Ватоша е било щастливо да приеме и укрне първата българска печатница, която отпослѣ е отпуетнала такъва добра храна за единичнитѣ въ онова време български граматници. Ний ще дадемъ живота на даскалъ Камче. Той е билъ синъ на бѣдни родители отъ с. Курешница, край Вардаръ, близо до Демиръ-капия. Не се знае по какви причини, Нако, бащата на бѣдшия даскалъ Камче, се е преселилъ съ семейството си въ Ватоша. Камче е билъ единственъ синъ на баща си. Родителитѣ му сж били бѣдни и не сж имали възможность да плащатъ по шестдесетъ пари въ мѣсеца на тогавашния Ватошки частенъ даскалъ за да се изучи сина имъ редовно на книга, и за това той се е училъ краденкомъ. Ималъ е голѣма склонность къмъ църковното пѣние и селянитѣ скоро започнали да хвалятъ хубавия му гласъ, който не слѣдъ дълго му спечелилъ особенъ столъ около пѣвцитѣ. Оттукъ се започева неговата даскалска дѣятелность. Селянитѣ купили мѣстото, дѣто е построено сегашното Ватошко училище, направили двѣ стаи, въ едната отъ които се помѣстилъ да живѣе Камче, а въ другата събиралъ да учи дѣца. Ученицитѣ му плащали по шестдесетъ пари или два гроша въ мѣсеца, а въ конеца на годината получавалъ отъ по-заможнитѣ родители и по единъ подаръкъ — нѣкоя дрешка, обуца и пр. Подаръкъ му се е давалъ и при всѣко мѣняване ученика на ученика. Както отъ всѣкждѣ тъй и отъ Ватоша ежегодно отивали въ Св. Гора поклонници. Една година се поканилъ да отиде и даскалъ Камче. Той търгналъ съ мнозина още Ватошки поклонници, но не се върналъ съ тѣхъ. Нѣщо го привлѣкло въ манастиря, дѣто той

прекаралъ цѣла една година, а послѣ се върналъ въ Ватоша по-учень, по-добъръ църковникъ, съ знания даже и чо гърцкій езикъ. Той станжлъ при това единъ видъ агентинъ на Св. Герскитѣ мѣнастири въ Тиквишко, дѣто ежегодно събиралъ гости и ги водилъ на поклонение въ Св. Гора. Честото му отивание въ Св. Гора и минуване прѣзъ Солунъ му спомогнало да изучи по-добрѣ гърцкия езикъ, а при това и да се запознае съ Архимандритъ Теодосій, Синаитския Таксилдаринъ.

Даскалъ Камче водилъ тѣсно приятелство съ нѣкой си Йовко Марковичъ, ученолюбивъ богатанъ отъ Кавадарци, който ималъ възрастенъ синъ Трайе, ученикъ на Камче. Архимандритъ Теодосій често отивалъ отъ Солунъ въ гости на Ватошкия учитель. Единъ день, слѣдъ дохожданието на Архимандрита Теодосія, Даскалъ Камче внезапно търгналъ за Бѣлградъ, отъ дѣто скоро се върналъ и донесълъ „типъ за типосвание книги.“ Въ какво състоялъ тоя типъ, Ватошкитѣ стари хора малко знаятъ да расправятъ, едно защото даскалъ Камче не показвалъ всѣкому *типа* си, а друго защото малко се интересували. Ватошския даскалъ билъ бѣденъ чловѣкъ, а паритѣ за купуване на *типа*, споредъ разказванието, били дадени отъ Йовко Марковичъ въ съдружие съ архимандрита Теодосія. Старитѣ хора разказватъ, че печатницата била въ сжщата кжца на даскалъ Камче и че той започеналъ да печата нѣкакви си малки книжки, но какви именно, не се знае. Било би много любопитно, ако нѣкой отъ учителитѣ можеше да ни съобщи нѣщо отъ напечатанитѣ книжки въ Ватоша. Единъ 80 годишенъ старецъ, Чичко Яне бакалина, ученикъ на даскалъ Камче, казва, че книжкитѣ, които печаталъ учителя му, съдържали много добри изречения, като напримѣръ; „Бой се отъ Бога, не бой се отъ никого,“ „Не буди ленивъ, но дѣлай твое дѣло съ прилѣжаніемъ“ и пр. Печатницата имала само славянски букви. Печатницата стояла въ Ватоша не повече отъ една година, прѣзъ което време

архимандритъ Теодосий е ходилъ два-три пхти. Най-послѣ гърцкия владика подушилъ каква е работата, запо-вѣдалъ на даскалъ Камче да вдигне печатницата си и му запретилъ да учителствува. На негово мѣсто владиката довелъ гърцки учитель отъ Сѣръ, когото обаче Ватошчани скоро пенждали и си прибрали пакъ Камче. Архимандритъ Теодосий взелъ печатницата и я занесълъ въ Солунъ, отъ дѣто не слѣдъ много дошло извѣстие че изгорѣла. Ватошскитѣ стари хора казватъ, че една отъ книгитѣ, напечатана въ Солунъ, именно голѣмата книга подъ заглавие *Служение Еврейское*, била преведена отъ гърцки на български отъ даскалъ Камче, който и до сега се споменува отъ старото поколение като добъръ проповѣдникъ по църквитѣ. Умрѣлъ е нѣщо прѣди 45 години. Всичкитѣ ближни на Ватошския даскалъ сж измрѣли. Живъ е само единъ неговъ синъ, Димо, който се е преселилъ и се занимава съ търговия въ Битоля. Той би могълъ да ни даде най-добри свѣдѣния за дѣятелността на баща си и за участъта на Ватошската печатница.

* * *

Да търгнемъ най-послѣ за Скопие. Желѣзницата отъ Солунъ за Скопие дохожда въ Велесъ около сръдъ день. Растоянието отъ Велесъ до Скопие е два часа съ желѣзницата все по брѣга на Вардаръ. При търгванieto ми отъ Велесъ, намѣриха се добри другари, които пожелаха да ме придружатъ. Други пъкъ ми шажнеха прѣди търгванieto на трена, че сж готови, въ случай на нужда, да доскокнатъ въ Скопие и да ми услужатъ при каквито обстоятелства и да било. Както и да е, но не съ толкова добри прѣдчувствия ний, слѣдъ два часа, бѣхми въ Скопие, въ гостинницата на Тураги, дѣто, за първъ пхтъ слѣдъ два мѣсеца скитание, се расположихми съвършено не по въсточно, а по европейски, въ хотелъ каменъ, здраво построень, безъ дървеници и паяжини, безъ рогоски и обори за конѣтѣ. Въ конеца на пхтуванието, слава

Богу, влѣзохъ не въ ханъ. И тоя господинъ Турати е дошелъ незнамъ отъ кое село на Италия съ три франка, и вѣроятно слѣдъ нѣколко години ако се невърне съ триста хиляди, то поне съ усигоренъ животъ. Захваналъ е съ приеманието гости въ скромна една селска кѣщица около станцията, а сега е построилъ двуетажна европейска гостинница съ Виенски мебели, Виенска бира и нѣмска кухня. Въ тая гостинница се събира всичко що е европейско и цивилизовано въ Скопие, четѣ европейски вѣстници и играе на билиардо. На любезния Турати има да благодаря за дѣто ме нагости съ сладка пѣстърва отъ Шаръ-Планина, на която азъ отдалече зависливо погледнахъ и свалихъ шапка безъ да мога да се насладжъ съ студенитѣ ѝ води, дебелитѣ ѝ сѣнки и хубавитѣ ѝ видове. Ахъ Шаръ! твоего име е свързано съ важни задвѣковни събития, що ще още да видишъ отъ поднебеснитѣ си височини въ течението на бѣдѣщитѣ вѣкове! . . . Ти си оживѣлъ на сърдцето ми. Нѣма планина, името на която да съмъ споменувалъ толкова много и толкова често както твоего. И все когато го споменъ, все ми дохожда на умъ скитанието на единъ нѣмецъ по твоитѣ височини за изучаванне ботаническитѣ и минералогическитѣ ти богатства. Тоя нѣмецъ, Гризебахъ, намѣрилъ вързъ единъ отъ поднебеснитѣ ти върхове единъ гробъ, край когото се спрѣлъ и извикалъ: „О, кой е тоя щастливецъ, който е избралъ такова хубаво мѣсто за да остави праха си?“

Скопие отъ една страна прави добро, а отъ друга лошо впечатление. Хубаво е положението му вързъ двата брѣга на Вардаръ; усмихва му се бѣдѣщето, защото е не само административенъ цѣнтръ, но и мѣсто, дѣто се срѣщатъ желѣзницитѣ, една отъ Европа прѣзъ Сърбия, а друга отъ Солунъ. Има хубави набрѣжии, по които сѣ започнали вече да се строятъ красиви кѣщи по европейски вкусъ. Въобще притежава всичкитѣ условия за да бѣде въ бѣдѣще прѣкрасенъ градъ. Старата частъ

на града, съ полуразвалени ерѣдновѣковни крѣпости, е вързъ една възвишеностъ, вързъ която въ настоящето врѣме се намѣрва и гражданското управление. Навикналь е челоувѣкъ, щомъ види градъ вързъ крути хълмове и съ развалени останки отъ крѣпости, да си казва: и тоя градъ е изъ дълбока древностъ. И прѣдъ Скопие челоувѣкъ казва: и тоя градъ е старо и историческо нѣщо.

Не толкова добро впечатление прави Скопие въ това именно отношение, че тамъ нѣма интеллигенция, каквото въ другитѣ българеки градове въ вилаетитѣ. Бѣдностъ е и отъ тая страна; еснафитѣ нѣмагъ оная организация и оная сила, която иматъ еснафитѣ въ Велесъ и Прилѣпъ, напрымѣръ. Това много лошо влияе на общественитѣ, църковно-училищнитѣ работи. И малкото по-умнички и по-практични хора немогатъ да се съгласятъ помежду си, да заобиколятъ съ съдѣйствието и свѣтитѣ си митрополията и да водятъ работитѣ напрѣдъ. Съвършено маловажни причини възбуждатъ непримирими партизанства и вражди. Това е именно което прави лошо впечатление и лошо се отразява на добрия ходъ на работитѣ. Дѣ се е видѣло въ една чаша вода да стоятъ бури и крушения, както въ Великия океанъ... Малко повечко съгласие, малко повечко истинско родолюбие, търпимостъ едни други, отетжичивостъ и християнско прощавание малкитѣ погрѣшки, и работитѣ могатъ да търгнатъ много подобрѣ и при тая бѣдностъ на по-интелигентни хора. Массата, простия народъ, както въ Скопие тѣй и въ Скопско, е съ извѣстни добродѣтели, набоженъ, нравственъ, икономъ, трудолюбивъ и послушенъ, но нѣма достатъчни сили, които да владѣятъ и ржководятъ тоя добъръ и благочестввъ народъ.

Както катедралната църква, тѣй и зданието на главното скопско училище, ако и старо, правятъ впечатление. Църквата е голѣма, красива и свѣтла, училището, направено въ сжщия църковенъ дворъ, е едно отъ найстаритѣ българеки училища въ вилаетитѣ. Правителствен-

ния фирманъ, издаденъ за направата на това училище, е драгоцѣненъ исторически документъ. Написанъ веднага слѣдъ първата четвъртъ на настоящето столѣтие; въ него е казано, че се дава високо разрѣшение за направата на „българско училище въ Скопие“. До колкото знаемъ, това е единствения старъ училищенъ фирманъ съ подобно съдържание. Тоя фирманъ е издаденъ много години прѣди възбужданieto на църковния въпросъ, много години прѣди създаването на Екзархията, тогава именно, когато разни проповѣдници на страни начала не сж имали поле за работение. И скопското население, въ онова именно време, си е изработило фирманъ „за българско училище.“ Вѣрвами, че читателитѣ разбиратъ значението на тоя фирманъ.

Отъ Скопие азъ имахъ намѣрение да посѣтъ Тетово, Куманово и Щипъ, да отида, да намѣра около Тетово и да се поклонж на гроба на Кирилла Пейчиновича, тоя български писателъ отъ самото зачало на настоящето столѣтие, който още въ 1816 година е напечаталъ въ „Будинъ градъ“ книга „ради употребы и ползванія преепростѣйшимъ и не книжнымъ языкомъ Болгарскимъ Долна Миссиа;“ искахъ, казвамъ, да повидя и тия страни, но . . . обстоятелствата не позволиха. И азъ бѣхъ принуденъ да тура точка на своето скитание. Качихъ се на желѣзницата и, прѣзъ Сърбия и България, се прибрахъ въ гиѣздото си вързъ брѣговетѣ на Босфора.

К Р А Й.

